

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SUMERCE'DE EKLER VE TÜRKÇEYE YANSIMALARI
AFFIXES IN SUMERIAN AND THEIR REFLECTION
ON TURKISH

Doktora Tezi

Oğuzhan ABACI

Danışman
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

Nevşehir
Ağustos, 2023

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SUMERCE'DE EKLER VE TÜRKÇEYE YANSIMALARI
AFFIXES IN SUMERIAN AND THEIR REFLECTION
ON TURKISH

Doktora Tezi

Oğuzhan ABACI

Danışman
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

Nevşehir
Ağustos, 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Oğuzhan ABACI

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Sumerce’de Ekler ve Türkçe’ye Yansımaları” adlı doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Oğuzhan ABACI

Ana Bilim Dalı Başkanı

Danışman

Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Lutfi Gürkân GÖKÇEK danışmanlığında Oğuzhan ABACI tarafından hazırlanan “Sumerce’de Ekler ve Türkçe’ye Yansımaları” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

22/06/2023

(Tez savunma tarihi)

JÜRİ

Danışman: Prof. Dr. Lutfi Gürkân GÖKÇEK

Üye : Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Üye : Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Üye : Doç. Dr. Suzan AKKUŞ MUTLU

Üye : Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

İMZA

.....

.....

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2023

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bilgi, doğuştan sahibi olduğumuz bir şey değil. Yaşadıkça bilgilenir, bilgilendikçe yenileniriz. Düşüncelerimizi onunla geliştirir, davranışlarımızı onunla şekillendiririz. Eskiçağ Sumerli mitlerinin Dumuzi ve İnanna ile kutsayıp ihya ettiği yenilenme, yaşantımızın her çağında yinelenip durur. Böyle bir döngüde, kuşkusuz, akademinin yenilenmenin şekline yön tayin etmesi umulur.

Eskiçağ tarihinin araştırmaya ve yazmaya müsait farklı konuları içinde Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle temeli atılan Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş felsefesine uygun bir tez konusunun belirlenmesinden tez yazımının tamamlanmasına kadar bir usta, bir öğretmen, aileden bir büyük ve çoğu zaman bir arkadaş gibi bilgisini, tecrübesini, sevgisini paylaşan, sorularıyla ufkumu açan, özgür bir öğrenme ortamı yaratan, ilerici bir ruh ile bilimsel idealime adanmışlık katan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı başkanı, danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Lütü Gürkan Gökçek'e; Türk dili ve lehçeleriyle ilgili sorularıma karşı cevaplarında elini, gönlünü ve her aramama telefonunu açan üniversitemizin Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı başkanı değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Çeribaş'a; bilgi, tecrübe, eleştiri ve önerileriyle desteklerini sunan değerli hocalarım Pamukkale Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Yusuf Kılıç'a, Erciyes Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Hasan Ali Şahin'e, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nin eskiçağ akademik kadrosundan değerli hocam Doç. Dr. Suzan Akkuş Mutlu'ya; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nin Genel Türk Tarihi akademik kadrosundan yüksek lisans danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Kürşat Koçak'a; kendilerine ayıracağım zamanlarından çaldığım yanıbaşındaki biricik varlıklarım sevgili eşim Neriman Abacı'ya ve sevgili kızım Derin Abacı'ya teşekkür ederim.

SUMERCE'DE EKLER VE TÜRKÇE'YE YANSIMALARI
Oğuzhan ABACI
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, Haziran 2023
Danışman: Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK

ÖZET

Mazinin insanını, yaşantısını ve geleceğe bıraktığı mirası yoklayabildiğimiz yazılı kayıtların en eski kaynağı Sumerlilerden kalmıştır. Unutkanlığı bir eksiklik olmaktan çıkarıp gelecekte bir yerde belleği canlandıran onlardır. Ne var ki bıraktıkları tarihi miras, 19. yüzyılın arkeolojisi açığa çıkarana dek toprağın altında gizli kalmıştır. O zamandan beri farklı milletlerden ve dünyanın farklı köşelerinden bir çok uzman, araştırmacı veya meraklı onları ve onlardan kalanı anlamak için büyük bir çaba sarfetti. Dilleri üzerinde sayısız çalışma ortaya kondu. Buna rağmen, hayranlıkla izini sürdüğümüz çalışmalar Sumer dilinin bazı noktalarını aydınlatmaya yetmemiştir. Bu çalışmayla gaye, elden geldiğince bir boşluğu doldurmak ve kör noktada kalmış unsurlar varsa onları açığa çıkararak bilime katkıda bulunmaktır. Teknolojinin ve gündelik hayatın sunduğu imkânlar nispetinde ilk aşamada hedeflenen Sumerce'nin morfolojisini elekten geçirmektir. Sumercedeki ekler ortaya konduktan sonra ikinci aşamanın hedefi Sumerceden Türkçe'ye geçen ekleri anlam ve fonksiyon bakımından karşılaştırma yoluyla tespit etmektir.

Zamanımıza kadar Sumerce'nin ilişkili olabileceği dillere dair çıkarımlar yapan ve bu dilin Türkçe'yle ilişkisini ele alan çalışmalar mevcuttur. Ne var ki bu çalışmalar çoğunlukla kelime varlığı üzerine odaklanmıştır. Konuya, gramer yönünden yaklaşan çalışmalar da kısıtlıdır. Üstelik biçim bilgisi yönünden denk unsurları ortaya çıkarmak için Sumerolojinin verileri tam bir incelemeye ve değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, Sumerce'den Türkçe'ye miras kaldığı söylenebilecek dilbilgisi öğelerinin çoğaltılmasını hedeflemiştir. Ortaya çıkan bulgular Türk dillerinin en eski çağlarını sorgulamaya imkan sunacak mahiyettedir.

Sumer Dili üzerinde yapılan önceki çalışmalardan, belgelerden ve bu alandaki uzmanların ortaya koyduğu bilgiden faydalanılarak Sumerce'deki ekler tasniflenmiştir. Çalışmada tümevarımsal bir yol izlenmiş, toplanan bulgular analiz edilerek sonuca gidilmiştir. Sonuçları ortaya koymak için veriler üç safhada ele alınmış, çalışma üç bölüme ayrılmıştır.

İlk bölümde Sumerce'nin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Sumerce'nin yazı sistemi, ses bilgisi, söz dizimi, dönemleri, kaynakları ve cümle öğeleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Sumerce ekler değerlendirilmiştir. İki aşamalı olarak ele alınan bu başlıkta çekim ekleri ve yapım ekleri örneklerle açıklanmıştır. İsim kategorisindeki çekim ekleri ve yapım ekleri alt başlıklarla sunulmuştur. Ayrıca ünlem, edat ve bağlaç eklerinden söz edilmiştir. Son bölüm, Sumerce'den Türkçe'ye kaldığı anlaşılan eklerle ayrılmıştır. İkinci bölümde denkliliğini bulduğumuz ekler burada başlıklar halinde sıralanmış ve denklilere dair açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde sunulan içerik bir bakıma sonuç bölümünü de oluşturmaktadır

Karşılaştırmalı olarak ele alındığında, isimleri farklı olsa bile her iki dilin birbirine denk pek çok gramatik unsuru paylaştığı saptanmıştır. Şimdiye kadar, ne zaman ayrı bir kola ayrıldığı bilinmeyen Çuvaşça'nın zamirlerindeki *epir* ve *esir* formlarının Babil Krallığı zamanından itibaren ortaya çıktığı söylenebilir. O ikilinin dışında kalan Türkçe kişi zamirlerinin de tarihsel olarak Sumerliler zamanına dayandığı görülmektedir. Türkçedeki bu, şu ve o işaret zamirlerinin kaynağı da yine oradadır. Yine Türkçedeki olumsuzluk eki -sIZ ve ek fiilin eki -Dİr Sumerceden Türkçeye miras kalan eklerden bazılarıdır. Çalışmanın bulguları “sonuç” bölümünde özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sumer, Sumerliler, Sumerce, Türkçe, Türk Tarihi, Morfoloji, Ekler, Çekim Eki, Yapım Eki, İsim.

AFFIXES IN SUMERIAN AND THEIR REFLECTION ON TURKISH

Oğuzhan ABACI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of History, Ph.D., June, 2023

Supervisor: Prof. Dr. Lütü Gürkan GÖKÇEK

ABSTRACT

The earliest source of written records by which we can examine the people of the past, their lives and the legacy they left for the future has remained from the Sumerians. They were the ones who rid forgetfulness from being a deficiency and would revive the memory somewhere in the future. However, the historical legacy they left had remained hidden under the earth until the archaeology of 19th century uncovered it. Since then many experts, researchers or enthusiasts from different nationalities and different corners of the world have made a great effort to understand who they were and what they left behind. Numerous studies have been done on their language. Despite this, all those studies awoking our admiration were not enough to illuminate some aspects of the Sumerian language. The aim of this study is then to fill a gap as much as possible and to contribute to the science by revealing out the blind spots if there are any. The first step is to go over the morphology of Sumerian within the scope of possibilities that the technology we have and our daily life offer. After presenting the suffixes of Sumerian, the second step is to identify the suffixes inherited from Sumerian to Turkish in terms of meaning and function, by comparison.

There have been various studies to make inferences about possible affiliation of different languages with Sumerian. Turkish is one of them. To some extent a noticeable relationship of this language with Turkish has been so far proven. However, these studies mostly focused on vocabulary. Studies approaching to the subject from the perspective of grammar are limited. Moreover, the data of Sumerology have not seemingly been subjected to a through examination and evaluation in order to reveal equivalent elements in terms of morphology. Therefore, this study aims to find out as many grammatical elements as can be said to have been inherited from Sumerian to Turkish. The findings are of a nature that will allow us to question the earliest ages of Turkic languages.

In that respect, Sumerian suffixes have been classified hereby making use of previous studies on the Sumerian language, documents and the knowledge of the experts in the field. So, an inductive approach had been preferred in this study and the results were obtained by analyzing the collected findings. In order to reveal the results now, the related data is going to be handled in three stages, and the study is divided into three chapters.

The first chapter gives information about the general characteristics of Sumerian. The writing system, phonetics, syntax, periods, sources and sentence elements of Sumerian is handled there. In the second chapter, Sumerian affixes are evaluated. Under the title of Affixes in Sumerian, which is dealt with in two phases, inflectional

affixes and derivational affixes are explained with examples. Inflectional and derivational affixes in the noun category are thus presented with two sub-titles. In addition, exclamation, preposition and conjunction affixes are put down. The last, third, chapter is reserved to affixes that seem to have remained from Sumerian to Turkish. The affixes whose equivalences we found in the second chapter are listed here with titles and explanations about the equivalences are given. The content presented in this section also constitutes the conclusion in a way.

A comparative analysis eventually ascertains that both languages share many equivalent grammatical elements even if their names are different. It can be said that the *epir* and *esir* pronoun forms in Chuvash, of which the exact age of divergence from the other Turkish dialects has been unknown so far, emerged as of the Middle Babylonian Kingdom Period. It seems the derivation of Turkish personal pronouns out of those two are also historically based on the Sumerian. The original source of demonstrative pronouns this “bu”, that “şu” and it “o” in Turkish is also there. Again, the negative suffix in Turkish -sIZ “without” and the predicative suffix (copula) -DIr are some of the suffixes inherited to Turkish from Sumerian. The findings of the study are summarized in the conclusion “sonuç” section.

Keywords: Sumer, Sumerians, Sumerian, Turkish, Turkish History, Morphology, Suffixes, Inflectional Suffix, Derivational Suffix, Noun.

KISALTMALAR

^(x) A	: x yerindeki harfler veya kelimeler herhangi bir ismin tanrı, yer veya ağaç gibi hangi türe ait olduğunu gösterir. Ör. ^d An =tanrı An veya ^{dingir} An =tanrı An vb.
A _(y)	: y yerindeki sayılar heceye atanan okuma değerinin sırasını gösterir. Örneğin /de/ okunuşu verilen ikinci bir işaret varsa onun karşılığı -de ₂ şeklinde gösterilir. Başka bir işarete aynı okumayla yeni bir değer atanmışsa bu kez işaretin değeri -de ₃ yazılır. Kaç tane farklı okuma hecesi varsa o kadar numara atanır. Ayrıca, Asuroloji’de veya Sumeroloji’de bir hecenin ikinci ve üçüncü okuma değerleri gösterilirken sıklıkla üstünde sağa veya sola yatık çentik olan sesli harfler kullanılır. İkinci okuma değeri için hecedeki ünlü harf sağa yatık üst çentikle -dé gibi gösterilir. Üçüncü okuma değerinde ise ünlü harf, üzerine getirilen sola yatık çentikle -dè gibi gösterilir.
ay.	: Aşağı yukarı, yaklaşık
Ak.	: Akadca
Akk.	: Akad krallığı.
BhÖE	: Belirtme halinin özne eki, “ergative” eki.
BhNE	: Belirtme halinin nesne eki, “accusative” eki.
BDTNS	: Database of Neo-Sumerian Texts (http://bdtms.filol.csic.es)
Bkz. ve krş.	: Bakınız ve karşılaştırınız.
CAD	: The Chicago Assyrian Dictionary.
CDLI: wiki	: Cuneiform Digital Library Initiative: wiki. (https://cdli.ox.ac.uk/wiki/)
CDLI	: Cuneiform Digital Library Initiative, (https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/)

ÇK.	: Çoğul kişi.
ÇN	: Çoğul nesne.
ÇokE.	: Çokluk eki.
DCCLT	: Digital Corpus of Cuneiform Lexical Texts (http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt)
DergiP	: DergiPark AKADEMİK, (https://dergipark.org.tr/)
DLT	: Divan-ı Lügat'it Türk, Kaşgarlı Mahmud, 1074. (https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk-veri-tabani/)
DS	: Derleme Sözlüğü
EB	: Eski Babil krallığı (Dönemi)
EBs.	: Babil Krallığı sonrası (Dönem)
EH III. E	: Er Hanedanlık III. Evre
EH	: Er Hanedanlık
ePSD	: Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary Project (http://psd.museum.upenn.edu/)
ePSD2	: New Version of Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary, (http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2)
ETCSL	: Electronic Text Corpus of Sumerian Language (https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/)
F	: Fiil
Fsi	: Fiilimsi
SfE	: 3. TK için süregiden fiil eki (imperfective). Fiilin bitmemişlik eki.
FöE:	: Fiildeki ön ek.
FyönE	: Fiildeki yönelme halinin eki.
ĝ	: ñ ve ŋ sesleri için kullanılan harftir. Her üç şekil de aynı ses değerini ifade eder. ñ= ŋ =ĝ
GeçZE	: Geçmiş zaman eki
GelZE	: Gelecek zaman eki
H	: Hanedanlık, -- Hanedanlığı
HE	: Hal (durum) eki.
III.E	: III. Evre

İşZm	: İşaret zamiri.
İyE	: İyelik (sahiplik) eki.
İyZ	: İyelik zamiri.
İsZ	: İsim zinciri (=nominal template)
JSTOR	: Journal Storage (https://www.jstor.org/)
KZm	: Kişi zamiri
L II	: Lagaş II Dönemi
NBGT	: “Neo Babylonian Grammatical Texts”, Hallock RT, Landsberger B (1956). <i>MSL IV Materialien Zum Sumerischen Lexikon</i> , B. Landsberger, R. T. Hallock, T. Jacobsen ve A. Falkenstein içinde, (s. 129-202). Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
NesE	: Belirtme Halinin Nesne Eki
OB	: Orta Babil krallığı (Dönemi)
OBGT	: “Old Babylonian Grammatical Texts”, Hallock R. T. & Landsberger B. (1956). <i>MSL IV Materialien Zum Sumerischen Lexikon</i> , B. Landsberger, R. T. Hallock, T. Jacobsen, & A. Falkenstein içinde, (s. 129-202). Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
OGSL	: Oracc Global Sign List. (http://oracc.museum.upenn.edu/ogsl/signlist/)
ORACC	: The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus (http://oracc.museum.upenn.edu/)
OY	: “Orhun Yazıtları”, Talat Tekin, TDK Yayını, Ankara, 2014.
SfE	: Süregidenli fiil eki.
Sg	: Süregidenli (=imperfective)
ŞimZE	: Şimdiki zaman eki
TamE	: Tamlama eki
TDK-S	: Türk Dil Kurumu sözlükleri (https://sozluk.gov.tr)
TeKE	: Tekil kişi eki
TK	: Tekil kişi
TN	: Tekil nesne

TSL : Marie-Louise Thomson (1984), *The Sumerian Language: An Introduction to Its Gramatic and Historical Structure*, Copenhagen: Akademik Forlag.

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
(<https://www.tubitak.gov.tr>)

ULAKBİM : Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi
(<https://ulakbim.tubitak.gov.tr>)

YalH : Yalın hal

YönE : Yönelme eki

YÖK-T : YÖK, Tez Tarama sayfası.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	x
İÇİNDEKİLER.....	xiv
TABLolar LİSTESİ	xxii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SUMERCE’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Yazı Sistemi.....	16
1.2. Ses Bilgisi	18
1.3. Söz Dizimi (Syntax)	24
1.4. Sumerce’nin Dönemleri.....	25
1.5. Sumerce’nin Kaynakları	28
1.6. Cümlelerin Öğeleri	34

İKİNCİ BÖLÜM SUMERCE’DE EKLER

2.1. Çekim Ekleri.....	38
2.1.1. Ek Fiilin Ekleri.....	42
2.1.1.1. ğal.....	43
2.1.1.2. -am.....	43
2.1.2. İsimlerle Kullanılan Çekim Ekleri	46
2.1.2.1. Kişi Zamirleri ve Ekleri.....	50

2.1.2.1.1. ğe ₂₆ (=ma ₃) / ma ₃ -e / ma ₃ -e / mē	58
2.1.2.1.2. za/ze ₂ /za-e	62
2.1.2.1.3. a-ne/ e-ne/ en ₃	65
2.1.2.1.4. me / me-e(n); me-ne; me-en-NE-en (me-en-dè-en).....	68
2.1.2.1.5. me-en-ze ₂ -en	71
2.1.2.1.6. a-ne-ne/e-ne-ne	73
2.1.2.2. İyelik Zamirleri ve Ekleri.....	74
Tekil İyelik Zamirleri	79
2.1.2.2.1. mu, ğu ₁₀ veya gu ₁₀ (=ηu)	79
2.1.2.2.2. -zu	81
2.1.2.2.3. -(a)ni /-ni.....	82
2.1.2.2.4. -bi / -be ₂ / be ₆	84
Çoğul İyelik Zamirleri.....	86
2.1.2.2.5. -me / -me-ne / -meš.....	87
2.1.2.2.6. -zu-ne-ne	88
2.1.2.2.7. -(a)ne-ne	88
2.1.2.2.8. -bi / -bi-(e-ne)	90
2.1.2.3. İşaret Zamirinin Ekleri	92
2.1.2.3.1. İşaret Zamirleri	95
2.1.2.3.2. - ur > ul >	96
2.1.2.3.3. nu, bu, -ne(n)	97
2.1.2.3.4. -ulla.....	99
2.1.2.3.5. İşaret Ekleri	99
2.1.2.3.6. -bi ₂ / be	100
2.1.2.3.7. -še	100
2.1.2.3.8. -ri	101
2.1.2.3.9. -e “bu”	102
2.1.2.3.10. tukun “öylece, öyle”	104
2.1.2.4. Dönüştürme Zamirinin Ekleri	105
2.1.2.5. Soru Zamirleri ve Ekleri	106
2.1.2.5.1. aba	106
2.1.2.5.2. ana	107
2.1.2.6. Soru Zarfları	108

2.1.2.6.1. ana-ta	108
2.1.2.6.2. ana-gin	111
2.1.2.7. Tamlama Eki / İlgil Halinin (Genitive) Eki.....	111
2.1.2.7.1. -ki.....	112
2.1.2.7.2. -ak	113
2.1.2.7.3. -ta	113
2.1.2.8. Çokluk Ekleri	113
2.1.2.8.1.-ene	116
2.1.2.8.2. -meş	120
2.1.2.8.3. didli.....	122
2.1.2.8.4. -hi-a.....	124
2.1.2.8.5. -lar / -la	125
2.1.2.8.5. -i-iz.....	127
2.1.2.9. İsmnin Hal (Durum) Ekleri	127
2.1.2.9.1. Ø Yalın Hal.....	130
2.1.2.9.2. -ni, -bi, -e, -a İsmnin Nesne Halinin Eki	130
2.1.2.9.3. -ra Yönelme Halinin Eki.....	133
2.1.2.9.4. -a Bulunma Halinin Eki.....	138
2.1.2.9.5. -ta Ayrılma - Vasıta Halinin Eki.....	140
2.1.2.9.6. -e Yön Gösterme Halinin Eki	144
2.1.2.9.7. -ak İlgi (Tamlama) Halinin Eki	146
2.1.2.9.8. -řè Varış Halinin Eki	147
2.1.2.9.9. -gim Eşitlik (Benzetme) Halinin Eki	148
2.1.2.9.10. -da Birliktelik Halinin Eki	149
2.1.2.9.11. -e Belirtme Halinin Özne Eki	150
2.1.2.10. Olumsuzluk Ekleri.....	151
2.1.2.10.1. -nu.....	152
2.1.2.10.2. -na(n)	154
2.1.2.10.3. -bara	154
2.1.2.11. Olumlama Eki -he-a	154
2.1.3. Bağlaçlar ve Ekleri.....	155
2.1.3.1. -ù.....	156
2.1.3.2. -da.....	156

2.1.3.3. -ta	158
2.1.3.4. -bi	159
2.1.3.5. -bi-da	160
2.1.3.6. -ma	161
2.1.3.7. -de ₃ (=NE)	162
2.1.3.8. -he...-he.....	164
2.1.4. Bağlaç İşlevinde Fiilimsi Ekleri	165
2.1.4.1. ud.....	166
2.1.4.2. u ₄ -da / ud-da	167
2.1.4.3. egir	168
2.1.4.4. tukumbi	169
2.1.4.5. en-na.....	170
2.1.4.6. mu.....	170
2.1.4.7. mu-še ₃	171
2.1.4.8. ke ₄ -eš	171
2.1.4.9. i-gi-zu	171
2.1.5. Edat ve Edat Ekleri	172
2.1.5.1. ga-da.....	173
2.1.5.2. ģeš-en	173
2.1.5.3. nu-uš.....	174
2.1.5.4. mu.....	174
2.1.5.5. nu-me-a	175
2.1.5.6. na-an-na.....	175
2.1.5.7. šub-ba	176
2.1.6. Sıfatlarla Kullanılan Çekim Ekleri	176
2.1.6.1. İşaret Sıfatının Ekleri	177
2.1.6.1.1. NE(n), -bi ₂	178
2.1.6.1.2. -e.....	180
2.1.6.1.3. -ri	180
2.1.6.1.4. -še	180
2.1.6.1.5. - ur > ul >	180
2.1.6.2. Sayı Sıfatları.....	181
2.1.6.3. Sıra Sayı Sıfatları Derecelendirme Ekleri	181

2.1.6.3.1. -am ₃	181
2.1.6.3.2. -kam.....	182
2.1.6.4. Üleştirme Sıfatının Ekleri.....	183
2.1.6.4.1. -ta.....	183
2.1.6.5. Kesir Sayı Sıfatının Ekleri.....	184
2.1.7. Zarflar ve Zarflarla Kullanılan Çekim Ekleri	185
2.1.7.1. Soru Zarfları ve Ekleri.....	185
2.1.8. Ünlem Ekleri.....	186
2.1.9. Edat Ekleri	187
2.2. Yapım Ekleri.....	187
2.2.1. İsimlerle Kullanılan Yapım Ekleri.....	188
2.2.1.1. -lu-	188
2.2.1.2. nu-.....	191
2.2.1.3. nu-.....	191
2.2.1.4. nam-.....	192
2.2.1.5. niğ ₂ -	193
2.2.1.6. -a.....	194
2.2.1.7. -še	194
2.2.1.8. -bi	196
2.2.1.9. -bi-šè.....	197
2.2.1.10. -a-bi	197
2.2.2. Sıfatlarla Kullanılan Yapım Ekleri	197
2.2.3. Fiillerle Kullanılan Yapım Ekleri	198
2.2.3.1. Fiilden İsim Yapan Ekler	198
2.2.3.1.1. niğ	199
2.2.3.1.2. -ed	199
2.2.3.1.3. -e-da	199
2.2.3.1.4. -a	200
2.2.3.1.5. -u	200

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUMERCE'DEN TÜRKÇEYE YANSIYAN EKLER

3.1. Ünlü Uyumu	201
3.2. Ünlü Uyumsuzluğu.....	201
3.3. Edilgen ve Dönüslü Çatının Denklığı.....	202
3.4. Çekim Ekleri.....	202
3.4.1. Ek Fiil ve Ek Fiil Ekleri.....	203
3.4.2.1. -ğal- (Sum.) → 1. ol- 2. kal- (Türk)	203
3.4.2.2. -am (Sum.) → -Dİr (Türk.)	203
3.4.2. İsmın Hal Ekleri.....	206
3.4.2.1. Yalın Hal -Ø.....	209
3.4.2.1. -ni, -bi, -e, -a (Sum) → -ni, -bi, -e (Türk.).....	209
3.4.2.2. -ra (Sum.) → -ra (Türk.) Yönelme Hali	210
3.4.2.3. -a (Sum.) → -a (Türk.) Bulunma Hali.....	212
3.4.2.4. -ta (Sum.) → -ta (Türk.) Ayrılma, Araç ve Birliktelik Hali.....	212
3.4.2.5. -e (Sum.) → -E (Türk.) Yön Gösterme Hali	214
3.4.2.6. -ak (Sum.) → -ak (Türk.) İlgi Hali.....	214
3.4.2.7. -še (Sum.) → -še (Türk.) Varış Hali	215
3.4.2.8. -gim (Sum.) → -gim(i) (Türk.) Benzetme, Eşitlik Hali	217
3.4.2.9. -da (Sum.) → -da, -la (Türk.) Vasıta Hali.....	218
3.4.2.10. -e (Sum.) → -e (Türk.) Özne Hali (vurgucu)	218
3.4.3. Olumsuzluk Ekleri	220
3.4.3.1. -sır ₅ (NU) (Sum.) → -Sİr ve Sİz (Türk.).....	220
3.4.4. Olumlama Ekleri.....	222
3.4.5. Bağlaç Ekleri.....	223
3.4.5.1. -he-am (Sum.) → -hem...hem! (Türk.).....	224
3.3.5.2. -da.....	225
3.3.5.3. -ta	226
3.3.5.5. -bi	227
3.3.5.6. -bi-da	228
3.3.5.7. -de ₃ (=NE)	229
3.3.5.8. -he...-he	230

3.4.6. Fiilimsilerin Bağlaç Ekleri	230
3.4.6.1. ud	231
3.4.6.2. egir	232
3.4.6.3 en-na	232
3.4.7. Ünlemler	233
3.4.8. Zamirler	234
3.4.7.1. ma ₃ -e(n), ga ₂ -e(n) (Sum.) → Mæn (men, ben) (Türk.)	237
3.4.7.2. za-e(n) (Sum.) → Zæn, zen, sen (Türk.)	240
3.4.7.3. a-ne, an, ul (Sum.) → an, ol (Türk.)	241
3.4.7.4. me-n (Sum.) → ME-z (Türk.)	242
3.4.7.5. ze-n (Sum.) → ZE-z (Türk.)	244
3.4.7.6. an-(e)ne (Sum.) → ON-nA(r) (Türk.)	245
3.4.9. İyelik Zamirleri	246
3.4.8.1. -mu (Sum.) → -um (Türk.) ben-im	250
3.4.8.2. -zu (Sum.) → -n (Türk.) sen-in	251
3.4.8.3. -(a)ni, -bi (Sum.) → -n (Türk.) o-nu(n)	252
3.4.8.4. -me (Sum.) → -mĭ(z) (Türk.)	254
3.4.8.5. -zu-(ne-ne) (Sum.) → -z (Türk.)	255
3.4.10. İşaret Zamiri ve Ekleri	256
3.4.10.1. BI, ŞU, AN (Sum.) → bu, şu, an, o(l) (Türk.)	257
3.4.11. Soru Zamirleri	258
3.4.11.1. ana (Sum.) → ne (Türk.)	258
3.4.12. Dönüşlülük Zamiri	258
3.4.13. Tamlama Ekleri / İlgi Halinin Ekleri	259
3.4.13.1. -ke ₄ (Sum.) → -ki (Türk.) İlgi Eki	260
3.4.13.2. -ki (Sum.) → -ki (Türk.) Bağlama Zamiri, Bağlaç -ki'si	261
3.4.13.3. -ak (Sum.) → --ak (Türk.) Tamlama Eki	261
3.4.13.3. -ta (Sum.) → -ta (Türk.) Tamlama Eki	265
3.4.14. Çoğul Eki -ene	265
3.4.15. Çoğul Eki -meš	267
3.4.16. Çoğul Eki -iz	268
3.4.16. Çoğul Eki -la, -lār	268
3.4.17. Sıfatlarla Kullanılan Çekim Ekleri	270

2.1.6.1. İşaret Sıfatının Ekleri	271
2.1.6.1.1. NE(n), -bi ₂	272
2.1.6.1.2. -e	274
2.1.6.1.3. -ri	274
2.1.6.1.4. -şe	274
2.1.6.1.5. - ur > ul (Sum.) > ol (Türk)	274
2.1.6.2. Sayı Sıfatları.....	275
2.1.6.3. Sıra Sayı Sıfatları Derecelendirme Ekleri	275
2.1.6.3.1. -am ₃	275
2.1.6.3.2. -kam.....	276
2.1.6.4. Üleştirme Sıfatının Ekleri	277
2.1.6.4.1. -ta.....	277
2.1.6.5. Kesir Sayı Sıfatının Ekleri	278
3.4.18. Zarflar ve Zarflarla Kullanılan Çekim Ekleri	279
3.5. Yapım Ekleri	280
3.5.1. -lu-.....	280
3.5.2. -u	283
SONUÇ.....	284
KAYNAKÇA	295
SUMERCE EKLER LİSTESİ	310
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1: Cümlelerin Ögeleri
- Tablo 2: Sumerce’de Ünlüler.
- Tablo 3: Sumerce’de Birbirinin Yerine Geçen Ünlüler
- Tablo 4: Sumerce’de Cümlelerin Ögeleri
- Tablo 5: Fiillerin Ek Zinciri
- Tablo 6: İsimlerin Ek Zinciri.
- Tablo 7: Ek Fiil Ekinin Tarihi Seyri
- Tablo 8: Ek Fiil Ekinin Kişiden Kişiyeye Değişkenleri.
- Tablo 9: Sıfat Tamlamasında Çekim Ekleri.
- Tablo 10: Zincirleme İsim Tamlamasında Çekim Ekleri
- Tablo 11: Sumerce’de Tekil Kişi Zamirleri.
- Tablo 12: Sumerce’de Çoğul Kişi Zamirleri.
- Tablo 13: 1. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.
- Tablo 14: Emesal Lehçesindeki 1. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri
- Tablo 15: 2. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.
- Tablo 16: 3. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.
- Tablo 17: 1. ÇK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.
- Tablo 18: 1. ve 2. ÇK Zamirlerinin Sumerce ve Türkçe Değişkenleri
- Tablo 19: 2. ÇK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.
- Tablo 20: 3. ÇK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.
- Tablo 21: Tekil Kişilerin İyelik Ekleri.
- Tablo 22: Çoğul Kişilerin İyelik Ekleri.
- Tablo 23: İyelik Ekleri ve Çekimleri.
- Tablo 24: Sumercedeki [ur] İşaret Zamiri.
- Tablo 25: Sumercedeki “Bu” İşaret Zamiri.
- Tablo 26: -RI İşaret Zamiri.
- Tablo 27: Dönüşlülük Zamirinin Ekleri.
- Tablo 28: Yönelme Hal Ekinin Çekimli Fiile Ön Ek Olarak Yansımaları.
- Tablo 29: Sumerce’de İsmi Hal Ekleri.
- Tablo 30: Sumerce’de ve Türkçe’de Tekil Kişi Zamirleri.
- Tablo 31: 1. ve 2. ÇK Zamirlerinin Sumerce ve Türkçe Değişkenleri.
- Tablo 32: Tekil Kişilerin İyelik Ekleri.
- Tablo 33: Çoğul Kişilerin İyelik Ekleri.
- Tablo 34: İşaret Zamirleri ve İşaret Sıfatları.

GİRİŞ

Sumerce edebiyat ürünlerinin ekseriyeti, Sumerce'nin konuşma dili olma özelliğini yitirdiği varsayılan Babil Krallığı döneminden çıkmadadır. Aynı doğrultuda, Türkçenin de Cumhuriyet öncesi döneminde Divan Edebiyatı denilen akımıyla oldukça gelişkin edebi ürünler ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu edebiyat dilinin ihtivasını o günün Türkçesiyle konuşup anlaşılan genel halkın anlayabilmesi uzak bir ihtimal idi. İşte, çok değil 19. yüzyıla kadar yakın bir zamanda lisân-ı Türkî, Türkî ve Türkçe olarak anılan bir dili Tanzimat edebiyatçıları Osmanlı ülkesine göndermeyle lisân-ı Osmânî şeklinde adlandırmışlardı. Lisân-ı Osmânî adıyla anılan dil Türkçe, Arapça ve Farsça'dan meydana geliyordu.¹ Dil, Türkçe olarak tanımlanmalıydı fakat Türkçe dışında o kadar çok yabancı unsur vardı ki muhtemelen bu yüzden yeniden tanımlandı. Böylece lisân-ı Türkî artık lisân-ı Osmânî şeklinde adlandırılıyordu. Aynı doğrultuda, semitik köklere dayanmadığı anlaşılan Sumer Dili'nin (eme kiengi) Akadca'da "lisan şumeri" şeklinde tanımlanmasını buna benzetebiliriz.² Osmanlı Türkçesi nasıl onca Arapça ve Farsça unsur ihtiva etmişse Sumerce de içinde Akad, Elam ve proto Fırat kültür tabakasından kalma kelimeler veya kavramlar ihtiva etmiştir. John D. Prince, Sumerceyi semitik bir temele oturtmak isteyenlere karşı Osmanlı Türkçesini örnek vermiştir. Sumerce'nin durumunu, içinde birçok Arapça ve Farsça öge görülmesine rağmen Ural-Altay dillerinden sayılan Osmanlı Türkçesi'nin durumuna benzetmiştir.³ Böylesi bir benzetme elbette Sumercenin tüm dönemleri için geçerli değildir. Malum, zamanla özelliklerini değiştiren her canlı türü gibi dilin de kaçınılmaz olarak değişim geçirmesi umulur. Kaldı ki aynı dönemde yazılmış olsa dahi aynı dilin metinleri yazana, siyasal havaya, kültürel ortama bağlı olarak farklılık gösterebilir.

¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanli-turkcesi>, 26.03.2020, 19:15.

² Sumercesi eme, Akadcası *lišanu* olan kelime "dil" anlamına gelir.

³ John Dyneley Prince, The First and Second Persons in Sumerian, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, 1903, s. 203)

Sumerolojinin azimli ve özverili emektarları, Sumerceyi çözmek suretiyle Sumerlinin dünyasına nüfuz ettiğimiz kapıyı çoktandır aralamış bulunmaktadır. Buna rağmen yapı bilgisi ve söz dizimi bakımından Sumerce'nin henüz tam anlaşılamamış veya genelce sınıflandırılmamış bazı özellikleri bulunur. Bu da ister istemez gramerle ilgili bazı konularda görüş farklılıklarını beraberinde getirmektedir. Yalnız, sözkonusu tartışmalı konular binlerce Sumerce belgenin ihtivasını anlamanın ve onların hakkında yorum yapmanın önünde bir engel teşkil etmiyor. Sumeroloji'nin uzmanlarının büyük bir gayretle ortaya koyduğu bilgi sayesinde tarihin en eski belgelerini okuyup anlamak mümkün olabilmektedir. Haliyle, bu tez çalışmasında da Sumeroloji'nin ehli kabul edilen uzmanların bilgisine sıkça başvurulmuştur. Onlardan kalan bilgi işlenerek yeniden değerlendirilmiş, karşıt ve yeni görüşler eklenmiştir.

Uzman çevresinde, Sumerce yazı dilinin konuşma dilini yansıtmadığı varsayılır. Böylesi bir durum elbette Sumercenin eksigi değildi ve sadece onu ilgilendiren bir mesele de değildir. Çok değil, yaklaşık 550 yıl önce, Türk devlet adamı Sultan II. Mehmet zamanında Osmanlı Türkçesi ile “köle azadı, resm-i nikâh ve vergi alınması” hususunda yazılmış fermanın dahi o zamanın konuşma diliyle yazıldığı söylenemez.⁴

Ülkemizde şu ana kadar basımı ve yayımı Türkçe yapılan Sumerce gramer kitabı sayısı 3'tür. İlk çalışma Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç'ın birlikte yazdığı “Sumer Dili ve Grameri, Cilt 1: Sumerce'den Örnekler” kitabıdır. İkincisi Nafiz Aydın'ın “Sumerce Dilbilgisi” kitabıdır. Üçüncüsü Süleyman Eratalay'ın “Sumerce ve Türkçe: Bir Altay Dili Tartışması” kitabıdır. İlki, Sumerce'den örnek metinlerle beraber onların transkripsiyonlarını sunmaktadır. Kapağında “1. Cilt” yazan kitabın basımı yapılmış herhangi başka bir cilti yoktur. Gramer kitaplarından ikincisi, başlıklar halinde Sumerce dilbilgisi açıklamalarına ve örneklerle yer vermektedir. Konu başlıkları geleneksel adlarla anılmıştır. Üçüncü kitap ise anlatım dili bakımından yeniciler sınıfından sayılır. Bununla birlikte Sumerceyi, karşılaştırmalara yer vererek pek çok Türkçe örnekle açıklamaktadır.

⁴ Gebze Belediyesi Kültür Yayınları 3, **Fatih Sultan Mehmet Dönemi Arşiv Belgeleri**, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s.57. <https://www.gebze.bel.tr/dosya/20200909134701.pdf>, 20.05.2023, 00:09.

Yabancı yayınlarla yerli yayınlar arasında dilbilgisi konularını veya unsurlarını isimlendirme veya sınıflandırma bakımından bazı noktalarda farklılıkların olması doğaldır. Buna rağmen, çalışmalar pek çok yerde tercümelerle ilerlemek zorunda olduğundan dikkat çekici değişiklikler gözlenmemektedir. Sumeroloji’de, ek olmadığı halde ek olarak değerlendirilen sözler veya kelime türleri bulunmaktadır. Mesela -gin veya kimi eserlerdeki şekliyle -gim, ismin hal eklerinden biri olarak kabul edilegelmiştir. Oysa, bu bir kelimedir ve türü edattır. Yerli yayınlar da aynı çizgidedir. Ek olmadığı halde ekmiş gibi değerlendirilen sözler ve ek görünümlü kelimeler tezde ek olarak değerlendirilmemiştir. Ancak konuların yerini bulmayı kolaylaştırmak için ekler yahut sözler uzmanların genelde çalışmalarında verdiği konu başlıklarıyla ele alınmıştır. Ayrıca zarf, zamir ve benzeri kelimeler de ilgili fakülte öğrencileri nin ve alanda çalışan herkesin istifade edebilmesi düşünülmüş kitap sonunda “Ek Listesi” içinde sunulmuştur.

Sumerce, eklemeli⁵ bir dil olarak ayırt edici bazı özelliklere sahiptir. Ekler, nerdeyse her zaman ismin ardısına gelir. Ancak fiil söz konusu ise ek onun hem önüne hem arkasına gelebilmektedir. Buna rağmen kelime kökü Sami dillerinde olduğu gibi değişmez, ilk görünümünü korur.⁶ Sumer dilini tarif etmek için batı dillerinde yaygın olarak “ergative”⁷ tanımı yapılır. Türkçe’ye farklı şekillerde tercüme edilen “ergative” terimi burada “öznesi ekli” olarak tercüme edilmiştir. İsmi hallerinden birini meydana getiren bu dil özelliği batı dillerinde ergative, ergativa, ergatief, ergativo ve ergativ şeklinde farklı sözlerle anlatılmaktadır. Diğer yandan, Sumerce’nin diğer dillerle ilişkisini açıklamak için “izole” sıfatı sık kullanılır.⁸ Terim olarak bu sıfat “tecrit edilmiş”, “akrabası olmayan” anlamlarına gelmekle beraber

⁵ Yabancı yayınlarda Sumerce için çoğunlukla “agglutinative” sıfatının kullanıldığı görülmektedir. Anlamı, “eklemeli” demektir. Jagersma, Sumerce’nin bu şekilde nitelendirilmesini kabul etmez. Bkz. Abraham Hendrik Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, Faculty of the Humanities, Leiden University, 2010, 69-70.

⁶ Lütfi Gürkan Gökçek, Oğuzhan Abacı, Sumer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2018, 237.

⁷ Burada “öznesi ekli” şeklinde kullanılan tanım, yabancı dillerdeki “ergative” sıfatının karşılığı olarak düşünülmüştür. İsmi hali eki kastediliyor ise o zaman “öznenin belirtme hali” şeklinde bir tanım tercih edilmiştir. Türkçe bazı yayınlarda yabancı kökenli “ergative” terimi yerine “özne hali”, “eden durumu”, “eşleşsel” veya “özegeçişli” karşılıklarının kullanıldığı görülmektedir.

⁸ Gábor Zólyomi, **An Introduction to the Grammar of Sumerian** (with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy), Budapest: Eötvös University Press, 2017, 15.

Sumerce için kullanılması pek de kabul edilesi bir tanım değildir.⁹ Benzer şekilde, muhtelif eserler izole sıfatını “atası olmayan” yahut “dil ailelerinden herhangi birine üye olmayan” dilleri anlatmak için kullanmaktadır.¹⁰

Sumerce günümüzde her ne kadar “izole” bir dil olarak tanımlansa da onun akraba olabileceği dillere ilişkin farklı görüşler öteden beri paylaşılagelmiştir. Altay, İskit, Turan, Ural, Dravid¹¹, Nostratik¹², Kafkas¹³, Aryan¹⁴ Çin¹⁵, Munda (Hindistan), Bask (Avrupa) dilleri Sumerceyle ilişkisi bakımından sorgulanmıştır. Sumerceyle akrabalık ilişkisi sorgulanan dillerden biri de Türkçe’dir. Çalışmamızın amacı elbette doğrudan böyle bir ispata yönelik değildir. Yeni bulguların öncelikle Sumer dilinin linguistik sınırlarını ve içeriğini anlamaya katkı yapması umulur. Fakat karşılaştırmalı olarak çözümlemesi yapılan iki dilden biri Türkçe olduğu için bu çalışma tabiki sonuçları itibariyle Türk dilinin ve tarihinin derinliğini ölçme ve değerlendirme hususunda kanaat oluşturmaya da yarayacaktır.

Dilde bir fikri, isteği, dileği, ricayı veya buyruğu ilettiğimiz ifadelerin anlamlı ses bileşenleri veya unsurları küçükten büyüğe doğru şöyledir: ses, söz birimi, hece, kelime, kelime öbekleri, cümle. Dil bilimi bu yazılanların hepsini birden ses bilgisi, söz dizimi ve şekil veya biçim bilgisi olmak üzere 3 ana başlıkta inceler. Adından

⁹ Osman Karatay, **Türklerin Kökeni**, 3. Baskı, Ankara: Kripto, 2012, 217.

¹⁰ Lyle Campbell, **Language Isolates and Their History, or, What’s Weird, Anyway?**, Nicholas Rolle, Jeremy Steffman, John Sylak-Glassman (ed.), **Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, February 6-7, 2010**, Berkeley, CA, USA: Berkeley Linguistics Society, 2016, 16.

¹¹ Fritz Hommel, The Sumerian Language and Its Affinities, **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, 1881, 351-363. Arthur John Booth, **The Discovery and Decipherment of the Trilingual Cuneiform**, London-New York-Bombay: Longmans, Green, and CO, 1902, xiv; Andras Zakar, Sumerian-Ural-Altaic Affiliations, **Current Anthropology**, 1971, 215; Samuel Noah Kramer, **The Sumerians - Their History, Culture and Character**, Chicago & London: The University of Chicago Press, 1963, 306; Peter Z. Revesz, Sumerian Contains Dravidian and Uralic Substrates Associated with the Emegir and Emesal Dialects, (**WSEAS**) **Transactions on Information Science and Applications**, 2019, 8.

¹² Alan R. Bomhard, On The Origin of Sumerian, **Journal of the Association for the Study of Language in Prehistory**, 1997, 75-90.

¹³ Anna Meskhi, **Kartvelian and Sumerian Language Similarities: Volume One**, Tbilisi: Mcignobari, 2011. Mikheil Tseretheli, Sumerian and Georgian: A Study in Comparative Philology, **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, 1913, 784.

¹⁴ Jerrold S. Cooper, Sumerian and Aryan: Racial Theory, Academic Politics and Parisian Assyriology,

Revue de l’histoire des religions, 210(2), 1993, 169-205.

¹⁵ Charles James Ball, **Chinese and Sumerian**, London, Humphrey Milford: Oxford University Press, 1913.

anlaşılacağı üzere tezin konusunu oluşturan ekler şekil bilgisi kapsamına girmektedir.

Bir dilin anlamlı ve görevli en küçük yapı taşı kelimedir. Kelimenin bir dış yapısı bir de iç yapısı vardır. Dış yapısı sese, iç yapısı şekle odaklanır. İşte, her dil için gramerin iskeletini ses ve şekil bilgisi oluşturur. Ses bilgisinin (fonoloji) temel taşı ses birimi (fonem); şekil bilgisinin (morfoloji) temel taşı da şekil birimidir (morfem). Kelimeler, şekil bilgisi bakımından anlamlı ve görevli olmak üzere iki ögeden oluşur. Anlamlı öge kelime köküdür; görevli öge ektir. Kelime kökleri nesneleri veya soyut kavramları anlatır; kendi başlarına kullanılabilirler. Ekler ise birbirine ve mutlaka bir köke bağlıdır. Ekler tek başına anlam taşımaz ve kullanılamaz.¹⁶ Nesnelerin ve kavramların durumlarını, hareketlerini, bağlantılarını veya ilişkilerini ortaya koymak için kökler ve ekler farklı şekillere bürünmek zorundadır.¹⁷ Ancak Sumerce’de kök, her ne şekilde olursa olsun, herhangi bir değişikliğe uğramaz aynı kalır. Buna rağmen, Sumerce’de bir kelime kökünün aynı zamanda bir ek görüntüsü verdiğini de unutmamak gerekir. Yani, hem kökün hem ekin yazılışı aynıdır. Mesela, mu- bir fiil yahut iyelik zamiri ekidir. Aynı zamanda o hem bir fiil hem bir isim hem de bir sıfat köküdür. Fiil olarak “büyümek” ve “ezmek” anlamları vardır. İsim olarak anlamı “yıl”dır, “isim”dir. Emegir lehçesinde bu anlamları taşıyan -mu, Emesal lehçesinde “iyi”, “büyük”, “yüce”, “cennet”, “ağaç” ve “gençlik” anlamlarını taşır.¹⁸ Ekler aralarındaki ses uyumu nedeniyle görünümünü değiştirebilir fakat kelime kökleri görünümünü değiştirmez.

Ekler, kendilerinden önceki veya sonraki hecenin ünlüsüyle uyuşabilmek için şekil değiştirir. Bu her zaman görülme bile örnekleri çoktur.

ÖR.

lugal-a-na	→ lugal.ani.a
lugal-ba	→ lugal.bi.a
ka-a-ni	→ ka.ani

¹⁶ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi** (3. b.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2009, 5-8.

¹⁷ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yay., 2009, 124.

¹⁸ Sumercedeki “mu”nun anlamları için bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>. Köklerin ek görüntüsü verdiği örnekler sadece Sumerce’de değil, Türkçede de bulunur. Mesela, “an” hem bir ektir hem de “lahza, zamanda bir kesit” anlamı taşıyan kelime köküdür.

ma₂-bi → ma.bi

Yukarıdaki örneklerde görülen -ani ve -bi ekleri, Türkiye Türkçesindeki “çok şekilli olmaları gerekirken, ses, şekil ve köken yapılarıyla ilgili bazı değişme ve gelişmelerden kaynaklanan nedenlerle ünlüleri uymayan ve sabit şekliyle kalan birkaç eke benzer. Bunlar: -ki aitlik eki, -ken (-i-ken) zarf-fiil eki, -leyin zarf eki, -mtırak sıfat eki ve -(I)yor şimdiki zaman kipi ekidir: başta-ki, evde-ki, yolda-ki, gölde-ki; alır-ken, gelir-ken, okur-ken, görür-ken; akşam-leyin, gece-leyin, gündüz-leyin; sarı-mtırak, ekşi-mtırak, mor-umturak; al-ı-yor, ver-i-yor, oku-yor, böl-ü-yor vb.”¹⁹

Buraya kadar anlaşılabileceği üzere, ekler şekil bilgisinin ihtivasını oluşturur. Tezin konusu ekler olduğu için bu bölümde Sumerce’nin şekil bilgisi ele alınmıştır.

Sumerce’nin şekil bilgisi nazariyesinde onun bin yılı geçen uzunca bir zaman diliminde konuşulup yazıldığını göz ardı etmek, dilin çağlar boyu tek tip şekil sergilemiş olmasını varsaymak gerçeğe uygun düşmez. Diller zamana, mekana ve konuşana bağlı doğal değişimler yaşayabilir. Bu yüzden iki türlü yorumlanabilecek değişim yazı dilinde kendini açığa vurur: a) Konuşma dilinde vardıysa bile yazı dilinde görülmeyen ifade unsurları sonraki dönemlerde yazıya yansıtılmıştır. b) Dilin ihtivası ve temel özellikleri ne yönde idiye yazısı da o yönde değişmiştir. Bu noktada b seçeneğinin var olduğunu telkin etmeye yetecek kadar tarihi belge vardır. Aşağıdaki örnek, aynı anlama geldiği değerlendirilen sözün iki ayrı dönemin yazı dilindeki şekil farklılığını göstermektedir.

MÖ 3. Binyıl > ^den-ki isimud gu₃ de₂

MÖ 2. Binyıl > ^den-ki-ke₄ isimud-ra gu₃ mu-un-na-de₂-e

<u>Enki.</u>	<u>(k)e</u>	<u>isimud.ra</u>	<u>gu.Ø</u>	<u>mu.na.de.e</u>				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Enki-BhÖE Isimud-YöE			söz-Yalh	FöE-FyönE-dökmek-3.TK SfE.				

¹⁹ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, 2009, 17-18.

= Tanrı Enki [veziri] Isimud-a söz (dil) dök(e)r/döküyor.²⁰

Sumer dilindeki böylesi farklılıklar göz önüne alınca eklerin zamanla şekillendiği ve çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Ancak, şimdilik, özel bir sınırlamaya girmeden genel üzerinden sadece eklerin niteliği hususunda yazılmıştır. Eklerin zamanlaması veya zamana göre tasnifi bu çalışmanın içeriğini oluşturmaz.

“Kökler, kelimelerin yapısında yer alan bütün ekler çıkarıldıktan sonra, daha küçük parçalara ayrılamayan ve kelimelerin temel anlamlarını oluşturan öğelerdir.” Ekler ise, “kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, kökler ile birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek de yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekillerdir.”²¹ Çivi yazılı metinlerde geçen ekleri ve sözleri birbirinden ayırt etmek ilk bakışta kolay değildir. Bir sözün anlamı, bağlama ve söz dizimine bağlı kalarak anlaşılabilir.

Çivi yazılı metinlerin çevirisi işaretlere okuma değeri verilerek yapılır. Her bir işarete okuma değeri atanır. Böylelikle, çiviyazısı bugün kullandığımız yazıya uyarlanır, yazı uyarlaması (transliterasyonu) yapılır. Dildeki sesler yazıya dönüştürülüyorsa bu da telaffuz uyarlamasını (transcription) oluşturur.²² Bir de sözcülerdeki yapısal birimler güncel bir yazıyla ayrı ayrı gösteriliyorsa yapısal çözümleme (morpho syntactic) söz konusudur. O yüzden eklerle heceler tam olarak birbiriyle örtüşmez. Örneğin “kralın evi”, çivi yazısı heceleriyle e₂ lu-gal-la şeklinde yazılır. Fakat bu söz yapısal birimlerine ayrılırken e lu.gal.(l)ak şeklinde yazılır. Burada ek görevinde olan biçim birimi tamlayan eki olarak bir tek -ak iken diğer biçim birimleri yani morfemler e-lugal ise “ev” ve “kral” demek olan birer kelimedir.

Her konu, tek bir görüş üzerine temellenmiş değildir. Bazı konularda tartışmayı uzatan, terminolojinin farklı olmasıdır. Sumerce ve Türkçe için dilcilerin kullandığı gramer terminolojisi de birbirinden farklıdır. Bu çalışmada anlamayı kolaylaştırmak

²⁰ Michalowski, Sumerian, 2015, 27. Kısaltmaların karşılıkları şöyledir: BhÖE = Belirtme halinin özne eki, YönE = yönelme halinin eki, YalE = yalın hal, FöE = fiilin ön eki, FyönE = fiildeki yönelme halinin eki, SfE = süregiden fiil eki

²¹ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, 2009, 9-15.

²² Hayes, John L. **A Manuel of Sumerian Grammar and Texts**, Malibu: Undena Publications, 1990, 14-16; Daniel A. Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, Berkeley: University of California, Haziran 2011, 6.

için mümkün mertebe Türkçenin terminolojisine uyulmuştur. Bununla birlikte Sumerce'nin gramer terminolojisinde geçen tanımlar da göz önünde tutulmuştur.

Sumer dili grameri işlenirken öne çıkan farklılıklardan biri cümlelerin ögeleri konusunda görülmektedir. Türkçe'de cümleyi oluşturan kelimelerin her biri veya birkaçı kelime kategorisi veya diğer bir deyişle kelime sınıfı bakımından ayrı bir öge konumundadır. Bunların hepsinin cümle içindeki görevi yahut işlevi farklıdır. Türkçe'de ögeler en genel haliyle 5 başlıkta değerlendirilir. Ek olarak 4 tane de cümle dışı öge mevcuttur. Dolayısıyla Türkçedeki cümle ögelerinin toplam sayısı 9'dur.²³ Sumeroloji'de ise durum farklıdır. Sumerologların varsaydığı cümle ögesi 8 veya 10 başlıkta ele alınır. İçlerinde öge tanımına uyan ek de söz de bulunur. Aşağıda sıralanan on ögenin dışında bir de “zarf” vardır fakat onu ayrı bir cümle ögesi olarak ele alan Sumerolog sayısı sınırlıdır.²⁴

Tablo 1: Cümlelerin Ögeleri

Sumerce		Türkçe
1	İsim	Özne 1
2	Fiil	Fiil (yüklem) 2
3	Sıfat	Nesne (Düz Tümleş) 3
4	Zamir Eki	Dolaylı Tümleş 4
5	Çoğul Eki	Zarf Tümleci 5
6	Hal Ekleri	Türkçe'de Cümle Dışı Ögeler
7	Sayılar	
8	Fikir Sesleri (ideophones). <i>Ideophone</i> , fiilin nasıl gerçekleştiği hakkında fikir veren fiilin nitelik sesini tarif eder. Bu yüzden fikir veren ses veya fikir sesi tanımı yapılmıştır...ör. <i>fis</i> <i>fis</i> konuş-, <i>efil</i> <i>efil</i> es-. Bunlar doğa taklidi seslerdir.	Ünlem 6
		Ara Söz veya Ara Cümle 7
		Bağlayıcılar. 8 ör: <i>bereket</i> , <i>hatta</i> , <i>artık</i> , <i>yahut</i> , <i>da</i> , <i>ancak</i> , <i>fakat</i> vb.

²³ Cüneyt Akın, Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleşler Üzerine, Afyon Kocatepe Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi** 9(2), 2007, 213-216. Mustafa Özkan, Türkçe Cümle Bilgisi II., Mustafa Özkan ve Hülya Pilancı (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2019, 3-56.

²⁴ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 23; Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 80,81,85. Bu çalışmada “cümle ögesi” denilmiştir fakat bu, Sumeroloji'de kelime sınıfı “word class” olarak geçmektedir.

		Edat Tümlenci. 9
9	Bağlaç	
10	Ünlem	
11	Zarf	

Sumerce’de cümlelerin ögesi kabul edilen dilbilgisi unsurlarının sadece kelimedenden ibaret olmadığı “kelime” dışında “ek”in de cümle ögesi kabul edildiği yukarıdaki tabloda görülebilmektedir. Zarf da hesaba katılırsa, kendi başlarına anlamlı birer kelime olsun yahut ek olsun Sumerce’de cümlelerin öge sayısının 11 tane olduğu kabul edilebilir. Ancak fikir sesleri, fiilin nasıl olduğu hakkında fikir veren ikilemeler olduğu için bunlar da zarf türünden sayılabilir. İşte Sumerce’nin şekil bilgisi ele alınırken bu öğeler onun genel hatlarını belirler. Burada, kelime kategorilerini tartışmak yerine Sumerce’nin daha anlaşılır olmasını temin etmek için ekler cümle öğelerinin başlığı altında değil çekim ekleri ve yapım ekleri şeklinde iki ana başlık altında işlenmiştir.

Türkçe dilbilgisinde ekler birer cümle ögesi sayılmaz. Bir ek olsa olsa kelimenin ögesi sayılabilir. Fakat Sumerce dilbilgisi kapsamında durum böyle değildir. Orada ek göreviyle dizildiği varsayılan heceler cümle ögesi sayılmaktadır. Cümle ögesi sayılan heceler her biri bir işaretle gösterilir. İşaretlerin okuma değeri değişebilir. Dolayısıyla heceler görünüşü değişebilir. Bu heceler bazen bir ek bazen kendi başına anlamı olan bir kelimedir. İşaretlerin kelime türünden mi yoksa ek türünden mi sayılması gerektiği işaretlerin söz diziminde hangi sıraya girdiği ile anlaşılmaktadır. Diğer yandan bazı çoğul ekleri ve ismin bazı hal ekleri kelime sınıfına girmektedir. Mesela, /me-eş/ okunan -MEŠ birleşik eki ve /la-a/ okunan -LA eki “çok” anlamına gelmektedir. Birliktelik hal eki /-da/ veya -da₅ ise kendi başına “yan, taraf” anlamına gelmektedir. Aksine, bazı ekler de tam olarak bir hecenin tamamıyla örtüşmez. İlgi halinin eki -ak nasıl ki lugal-la “kral-ın” örneğinde /k/ sesi olmaksızın -la hecesiyle temsil edilebiliyorsa benzer şekilde belirtme halinin özne eki -e de -ke₄ hecesiyle temsil edilebilmektedir. Elbette başka örnekler de vardır.

Bu çalışmada Sumeroloji veya Asuroloji alanında uzmanların ortaya koyduğu mevcut bilgi vasıtasıyla Sumerce'deki ekler derlenmiş ve ekler Türk dili gramerinin ihtivasına uygun olarak yeniden tasniflenmiştir. Böylece ilk aşama kaydedilmiştir. İkinci aşamada ise tümevarımsal bir yol izlenmiş, toplanan bulgular karşılaştırma yoluyla analiz edilerek sonuca gidilmiştir. İki aşamalı ilerleyen çalışma başlıca 3 bölüm ve onlara bağlı “Sonuç” ile “Sumerce’de Ekler” olmak üzere toplam beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Sumer Dili’nin genel özelliklerine yer verilmiştir. Okuyucunun Sumerce mantığını anlaması ve böylelikle dile aşina olmasını sağlama gayesi güdülmüştür. İkinci bölümde Sumercedeki ekler derlenmiş ve bu eklerin özellikleri ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde, bir önceki bölümde toplanan Sumerce eklerin analizi yapılarak bunların Türk dillerinde karşılıkların olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölüm “sonuç” bölümüdür. Bu bölüm, araştırmada elde edilen bulgulara ayrılmıştır. Beşinci bölümde ise Sosyal Bilimler Enstitüsünün önerdiği formata uygun olarak ‘Kaynakça’dan sonraya bırakılan “Sumercedeki Ekler” başlığıyla ekler listelenmiştir. Böylelikle, Sumerce’ye uzak olsa dahi Türkoloji alanında çalışan her araştırmacının çalışmalarında bu listeden faydalanması ve karşılaştırmalarda kolaylıkla kullanılabilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Sumerce olsun Türkçe olsun ekler ele alınırken belli bir dönem kısıtlamasına gidilmemiştir. Türk dillerinin veya lehçelerinin tamamı için Türkçe tabiri tercih edilmiştir. Yine de kimi yerde Çuvaş lehçesi veya Çuvaş Türkçesi gibi nitelendirmeler yapılmıştır.

İlk bölümde Sumerce’nin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Sumerce’nin yazı sistemi, ses bilgisi, söz dizimi, dönemleri, kaynakları ve cümle öğeleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Sumerce ekler değerlendirilmiştir. İki aşamalı olarak ele alınan bu başlıkta çekim ekleri ve yapım ekleri örneklerle açıklanmıştır. İsim kategorisindeki çekim ekleri ve yapım ekleri alt başlıklarla sunulmuştur. Ayrıca ünlem, edat ve bağlaç eklerinden söz edilmiştir. Son bölüm, Sumerce’den Türkçe’ye kaldığı anlaşılan eklerle ayrılmıştır. İkinci bölümde denkliliğini bulduğumuz ekler burada başlıklar halinde sıralanmış ve denklilere dair

açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde sunulan içerik bir bakıma sonuç bölümünü de oluşturmaktadır

Tezin yazım aşamasında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi kütüphanesinden, mevcut dilbilgisi kitaplarından, makalelerden, sempozyum bildirilerinden; internetteki kütüphanelerden, proje sayfalarından, derlemelerden ve sözlüklerden faydalanılmıştır. Google ve Reverso çeviri sayfalarının katkısı da bunlara eklenmelidir. Uluslararası işbirliğiyle Sumerce'yi veya ulusal imkanlarla Türkçe'yi araştıran, bulguları paylaşan ve arşiv oluşturan bazı internet siteleri araştırmada sıklıkla kullanılmış ve oldukça yararları görülmüştür. İnternet siteleri içinde ilk başta, eser sahiplerinin izin verdiği ölçüde farklı dillerde yapılan yayınlara ulaşım imkanı veren JSTOR “Journal Storage” ve “www.academia.edu” sitesini anmak yerinde olacaktır. Sumeroloji'nin veya yabancı ülkelerde anıldığı yaygın şekliyle Asuroloji'nin ustalarının, tarihçilerin ve müze uzmanlarının el birliğiyle geliştirdikleri proje siteleri ise adlarının kısaltılmış şekilleriyle şunlardır: DCLI “The Cuneiform Digital Library Initiative”, ORACC “The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus”, ePSD “The Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary”, ePSD2 “the second version of ePSD”, ETCSL “Electronic Text Corpus of Sumerian Literature”, DCCLT “Digital Corpus of Cuneiform Lexical Texts”, BDTNS “Database of Neo-Sumerian Texts”. Sumerce için açık erişimli kaynak sağlayan bu sitelerin yanısıra Türkiye’de çıkan dijital yayınlara erişim imkanı veren siteler de şunlardır: Sözlükler için TDK “Türk Dil Kurumu”, tezler için YÖK “Yüksek Öğrenim Kurumu”, TÜBİTAK “Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu”, ULAKBİM “Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi” ve buna bağlı DergiPark-Akademik.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUMERCE'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Bir bakıma karşılaştırma niteliği taşıyan bu çalışmada I. Bölüm, Sumerce'nin genel özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Bu amaçla konuya giriş mahiyetinde Sumerce'nin dönemleri, kaynakları, yazı sistemi, söz dizilişi, cümlelerin öğeleri ve ses bilgisi ele alınacaktır.

Malumları olduğu üzere, ilk zamanlarından bugüne Sumeroloji hayli yol almıştır. Dolayısıyla geçen yüzyılın başında kabul gören bazı bilgiler eskimiş kabul edilebilmektedir. Tersine, önceden olmayan bazı yeni bilgiler de günümüz bilgi haznesine eklenmiş olabilmektedir. Burada herhangi bir kısıtlamaya gidilmeksizin, eldeki verilerden azami derecede faydalanmaya özen gösterilmiştir.

Günümüzde kullanılan Sumer adı bir yerleşim yerinin adıdır. Sumerce ve Sumerli tabirleri de bundan türetilmiştir. Sumer adını ilk kez kullanan ve bilim dünyasına benimseten Jules Oppert olmuştur. Onun Sumerce adıyla andığı dil o zamana kadar semitik bir dil zannedilmiştir. Oppert onun bir Turan dili olduğunu düşünmüştür ve bu düşüncede olan tek kişi de değildir. Edebiyata Şumer adıyla yerleşen yer ismi tabletlerde ki-en-gi, ki-en-gi₄ ve ki-en-gi-ra şeklinde geçer. Bunun Akadcadaki karşılığı *māt šumeru*'dur. Dilleriyse eme-ku, eme-gir₁₅, eme-gi₇-me ve eme-ki-en-gi-ra şekillerinde geçmektedir. Akadcası *li-ša-an šu-me-ri*, *šu-me-ri-tum* yahut *šu-we-rum* kelimeleriyle gösterilmektedir.²⁵ Elbette Şumeru nasıl ki Akadlıların söylemi ise Kiengi de başka bir halkın söylemi olabilir. Bu konuda Akadca'da “yüz” ve “kızıl” anlamına gelen *šumu* kelimesi ile *erium* kelimelerinin *šumerum* kelimesini meydana

²⁵ Franz Heinrich Weissbach, *Die Sumerische Frage*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1898, 4-20. eme-ku için bkz. John Dyneley mjhbg, **MSL - Materials for A Sumerian Lexicon with a Grammatical Introduction** - XIX, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1908, s. xix. Ayrıca bkz. ve karşı. <http://oracc.org/epsd2/o0026899>; version 2.7 (built 2022-12-21)

getirmiş olabileceği değerlendirilmiştir. Benzer şekilde Çinlilerin kaynaklarında Kırgızlardan bahsedilirken geçen “kızıl” ve “yüz” anlamındaki *kien* ve *kun* kelimeleri de *kiengi* ile eşleştirilmiştir.²⁶ Böylesi bir çıkarıma paralel olarak, Semitiklerle alakası olmayan Sumer sakinlerinin Mezopotamya’ya dışarıdan gelip yerleştikleri kabul edilen yaygın bir görüştür. Denizden yahut karadan; fakat, kuzey doğudan veya doğudan yani Asya içlerinden göçle gelip yerleşmiş olmaları ve yerli halklarla kaynaşmış oldukları yönündeki görüş baskın görüştür. Pakistan, Umman ve Bahreyn gibi uzak ülkelerin insanlarıyla ticari ilişkiler kurdukları anlaşılan Sumerliler yerleştikleri Mezopotamya coğrafyasında, özgün ve paha biçilmez bir buluş olan çivi yazısıyla sözlü ifadeyi kaydetme geleneğini başlatmıştır.²⁷ İnsandaki yaratıcılık becerisinin ürünü olarak ortaya çıkan yazı, şüphesiz beşeri hafızanın geleceğe aktarılmasına olanak vermesi bakımından muazzam bir buluştur.²⁸ Ne var ki Yakınçağ insanının çivi yazısı adını verdiği o yazı uzunca bir dönem unutulmuşlar arasında kalmış, yerine farklı yazı tipleri geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Böyle bir yazının varlığından haberdar olmak için 19. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Keşfin ilk aşamasında orta Farsça’nın yardımıyla eski Farsça çözülmüştür. İkinci aşamada ise eski Farsça’nın yardımıyla Akadca çözülmüştür. Bu kez çok dilli metinlerde geçen Akadcanın yardımıyla farklı bir dilin daha varolduğu anlaşılmıştır. Yeni keşfedilen dilin sahipleri için muhtelif yakıştırmalar yapılmış, bu dilin Semitik bir dil olmadığı anlaşılmıştır. O zamanlar Turan veya İskit adları önerilmiştir. Bu doğrultuda, çivi yazısını icat edenlerin Turanlı bir halk olduğunu ilk kez Oppert savunmuştur. Ona göre Sumerlilerin dili, Turan’ın sakinleri olan İskitlerin diline ait bir lehçe idi. Onların yazı sistemini, Samî halklardan Asurlular ve Babilliler sonradan kendi dillerine uyarlamış olmalıydı. Oppert, önce Akadca sonra Sumerce olarak adlandırdığı dili²⁹ 1869’da Sumerce adıyla Asuroloji dünyasına sunmuş ve

²⁶ Salih Çeçen, Lütfi Gürkan Gökçek, Sumerce’de Kültür Tarihimize Dair İzler, **Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, 2005: 5-6. Oğuzhan Abacı, Sumer ve Türk Kültürlerinin Mukayesesi ve Çıkan Sonuçlar, Yüksek Lisans Tezi, tez danışmanı Kürşat Koçak, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2016, 9.

²⁷ Cyril John Gadd, **A Sumerian Reading - Book**. Oxford: Clarendon Press, 1924, 7; İrfan Albayrak, Hakan Erol, Sumerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı, 2018: 156; Hasan Ali Şahin, Eski Mezopotamya Ticaret Yolları, **Journal of Universal History Studies (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue)** 2020, 95.

²⁸ (Eser & Kılıç, 2021, s. 1655) Elvan Eser, Yusuf Kılıç, Sumer Toplum Felsefesinin İzlerinin Atasözleri ve Deyimler Üzerinden Takip Edilmesi, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2021, 1655.

²⁹ W. Muss Arnolt, **The Works of Jules Oppert**, Delitzsch, Friedrich ve Paul Haupt. Beiträge zur Assyriologie und Vergleichenden Semitischen Sprachwissenschaft, Cilt 2. Leipzig: J.C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1894, 525-526.

zamanının muamması olan dil sonradan bu isimle kabul görmüştür.³⁰ Sumerce tabirinin yerleşmesine Akadcada bulunan *lišān šumeri* ifadesi dayanak olmuştur.³¹ Daha sonraları Paul Haupt isabetli bir şekilde Sumerce'nin eme-gîr ve eme-sal olmak üzere iki ayrı lehçesinin olduğunu saptamıştır.³²

Sumerliler kendi dillerini eme-gir₁₅ olarak isimlendirmiştir. Onların çivi yazısıyla yazdığı ifadenin alfabe çevirisi (transliterasyonu) günümüz Sumerologlarınca eme-gir₁₅ yerine bazen eme-gi₇ bazen de eme-ku olarak yapılır. Sumerce'de eme “dil” demektir fakat gi(r) anlamca nedir bu kesin değildir. Nispeten eski uzmanlar onu “Sumer” olarak düşünmüşlerdir. Buna dayanarak, eme-gi(r) “Sumer Dili” olarak tanımlanmıştır. Son zamanlarda gi(r) “soylu, asil, prens” anlamlarıyla çevrilmektedir. Buna rağmen anlamı hala tam olarak netleştirilememiştir ve eskiye nazaran “ana lehçe” tanımı tercih edilmektedir. Sumerce'nin lehçesi olarak tanımlanan bir de eme-sal vardır. Burada eme yine “dil” demektir. Fakat sal anlamca nedir o da kesin değildir. Eme-sal'a “kadın lehçesi” yakıştırması yapılır. Sebebi, emesal'ın dil özelliklerinin kadından kadına yapılan hitaplarda görülmesidir. Söz konusu dil ancak Eski Babil döneminden itibaren edebi metinlerde mevcuttur.³³ Emesal için ileri sürülen görüş bu lehçenin sadece kadınlara ait olduğu varsayımıyla sınırlı değildir. Emegir lehçesinin kırsala, emesal lehçesinin ise kente ait olduğu da yine görüşler arasındadır.

Dünya dilleri yüklem en önemli unsurları olan özneyi ve nesneyi kodlama bakımından farklılık gösterir. Türkçe gibi nesne eki alan (accusative) diller geçişli bir fiil cümlesinde özneyi yalın durumda bırakırken nesneyi belirtme durum ekiyle donatır. Diğer taraftan özne eki alan dillerde ise geçişli bir fiilin nesnesi belirtme eki almaz. Nesnenin alacağı belirtme ekini özne alır. Geçişli fiilin öznesinin hal ekiyle işaretlendiği diller öznesi ekli (ergative) dillerdir.³⁴ Sumerce bu tür dillerden sayılmaktadır. Ancak öznesi ekli dil özelliğini her zaman göstermez. Çünkü bitmiş,

³⁰ Abacı, 2016, 9.

³¹ Edzard, 2003, 1.

³² Erika Marsal, A Brief History of Sumerology, ASOR IV(6), 2016.

<https://www.asor.org/anetoday/2016/06/brief-history-sumerology/>, 28.04.2022, 14:14.

³³ Hayes, 1990, 5.

³⁴ Mevlüt Erdem, Türk Dillerinde Belirtme-Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme, **Türkbilgi** 30, 2015, 168-169.

süregidensiz görünümde (perfect aspect) yüklemnin öznesi ekli bir tavrı alırken bitmemiş yani süregidenli görünümde (imperfect aspect) ise nesnesi ekli bir tavrı alır. O halde Sumerce görünüş (zaman) bakımından ikili (split) özellik gösterir³⁵ denmektedir. Tabi burada Sumerce'den kalma yazılı belgelerin hangi dönemden itibaren özne hal eki özelliğini ihtiva ettiği de ayrıca sorgulanabilir.

En temel ifadeyle Sumerce, eklemeli (agglutinative) dillerdendir. İster isimlerde olsun ister fiillerde olsun ekler kökün veya gövdenin önüne de arkasına da gelebilir. Bununla birlikte yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, geçişlilik durumuna göre fiillerin öznesi nesnenin ekini alabilen bir dil olduğu için ismin hallerinden birisini de özne ekinin hali teşkil eder.³⁶ Mesela lugal-e e₂ mu-un-du₃ ifadesinde “kral tapına-(ğ)ı yaptı” değil, “kral-ı tapınak.Ø yaptı” gibi bir mantık güdülür.³⁷ Yani, tapınak kelimesine gelmesi gereken nesne belirtme eki özneye eklenir ve özne belirtme ekine dönüşerek hal kategorileri içinde yerini alır. Özne eki meselesi Sumercenin en karmaşık konularından biri sayılır. Öyle ki aslında Sumerce'de belirtili nesne yapmak için kullanılan -bi- ve -ni ekleri var; bu iki ek hesaba katılmadan ergative eki anlaşılamayabilir. İşte -e eki denilince akla özne belirtme eki gelse de o yalnızca özneye yanyana görülen bir ek de değildir. Bu yüzden genel ifadeyle -e ekinin harfî tarif gibi bir işlevi vardır. Ayrıca, edilgen cümlelerde “tarafından” anlamı vermektedir.

Onca ilerlemeye rağmen Sumerce'nin bazı ifadelerini anlamakta hala zorluk çekilen yönleri vardır. Anlamayı güçleştiren sorunlardan birincisi kelime, ikincisi söz dizimi ve üçüncüsü bağlam yönündendir.³⁸ Mesela, “gir!” herkesin anlayacağı bir kelimedir. Fakat bu, söyleyenin konumuna göre “içeri gel” veya “içeri git” gibi iki farklı anlama gelebilir. Demek ki bağlama hakim olmadan Akadlı bir yazarının bize bıraktığı belgeyi kelime düzeyinde anlamlandırmak her zaman kolay olmamaktadır.

³⁵ Hayes, 1990, 8.

³⁶ L. Gürkan Gökçek, Oğuzhan Abacı, Sumerce'de İsmi'nin Halleri, **Cappadocia Journal of History and Social Sciences CAHIJ** (9) 2017, 288-315. Jagersma, Lagaştan çıkan Eski Sumerce metinleri incelemiş bunlarda gramer unsurlarının gramer yazmaya yetmeyecek kadar az olduğunu, mesela ismi'nin hal eklerinden birçoğunun bulunmadığını ve yine fiillerin ön ek almadığını belirtmiştir. Bkz. Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, XV. Belirtme halinin özne için sergilediği tavrı nedeniyle Sumerce split ergative bir dil olarak anılmaktadır.

³⁷ Rubio, 2007, 1328.

³⁸ (Sollberger, 1973, s. 159)

Sorunun bir diğerk ayağını söz dizimi oluşturmaktadır. Mesela Sumerce’de hal eklerinden bazıları aynı anda hem isimde hem fiilde bulunur. Fakat Sumerce aynı özelliği paylaşmayan başka bir dile çevrilirken yalnız isimdeki hal eki tercümeyle dâhil edilir; fiildeki ekin çevirisi göz ardı edilir. Bazı fiil ön ekleri için de bu durum geçerlidir. Sonra, söylenen sözü tam anlamıyla kavramak için tarihi sahnenin o zaman nasıl bir görüntü arzettiğini bilmediğimiz gibi dildeki sözün çerçevesini belirleyecek ahlaki ve düşünsel ortamın nasıl olduğunu da tam olarak kestiremiyoruz. Yine de hâlihazırda sahip olduğumuz bilginin doldurduğu ve edebiyatın mevcut ihtivasının elverdiği ölçüde bu sorun genel hatlarıyla aşılmaktadır.³⁹

1.1. Yazı Sistemi

Sumerce, günümüz yakıştırmasıyla çivi yazısı adı verilen yazı ile kayda geçirilmiştir. İlk defa 1700’de Thomas Hyde tarafından “cuneiform” tabiri kullanılmıř⁴⁰, yaygınlaşmış ve “çivi yazısı” şeklinde sonraları Türkçeye geçmiştir. Kalem işlevi gören ucu inceltilmış yassı bir kargı, ahşap veya bir metal parçası (stylus) köşeli kenar uçlarıyla tablet şeklinde biçimlendirilmış kil hamuru üzerine bastırılır; böylece, kil üzerine köşeli çizgiler çıkarılır. O yüzden yazı çiviye benzetilmış ve çivi yazısı olarak anılmıştır.⁴¹ İlk kez, Sumerceyi yazmak için kullanılan bu yazı MÖ 4. binyılda söz değerinde şekillerden mürekkeptir. Yani yazı o zamanlarda henüz logografik veya resimyazısı denilen safhadadır. MÖ 3. binyıla gelindiğinde söz değer taşıyan şekillerden ve ses değerinde işaretlerden oluşan karma bir hal alarak⁴² MÖ 2700’de gelişimini tamamlamıştır.⁴³

Çivi yazısının, Sumerce konuşmalarda geçen sesleri birebir yansıtabilecek özellikte olmadığı kabul edilir. Yine, bu yazı tipiyle yazılmış eski metinlere bakıldığında gramer öğelerinin azaldığı görölmektedir. Yani yazılı belgenin tarihi eskiye gittikçe kelimeyi oluşturan öğeler azalır. Böyle bir eksiklik olsa da Sumerli bir yazıcının herhangi bir metni doğru okuduğu ve onu nasıl anlaması gerektiğini bildiği

³⁹ Sollberger, 1973, s. 161.

⁴⁰ Hyde, MDCC (1700), s. 526-527; Kramer, 1963, s. 10.

⁴¹ Yıldız, 2000, s. 5; Gökçek, 2015, s. 23.

⁴² Zólyomi, 2017, 16.

⁴³ Yıldız, 2000, 5.

varsayılır. Bu bakımdan, yazıda gramer öğelerini yansıtan şekillerin eksik olmasının daha çok günümüz okuyucusunun işini zorlaştırdığı söylenebilir.⁴⁴

Bazı dil öğelerinin yazıdaki noksanlığı, Eski Sumerce ile nispeten yeni Sumerce arasındaki farkı tam olarak anlamaya yetmez. Buna rağmen, Eski Sumerce döneminin bazı metinlerinden elde edilen temel bir gramer kuralından bahsetmek gerekse bu temel kural kuşkusuz ünlü uyumu olur.⁴⁵

Sumerce'nin, artık eskisi gibi konuşulmadığı varsayılan zamanlarda yazıdaki haline daha çok gramer unsuru yansıtıldığı gözlenmektedir. Bunun bir nedeni olarak kâtiplerin unutulmak üzere olan bir dilde ne yazdıklarını sonradan tam olarak yorumlayabilme istekleri⁴⁶ gösterilir.

Sumerce'nin yazı dili her ne kadar basitten karmaşığa doğru zamanla evrilse de tahmin edilen, bu yazının Sumerceyi hiçbir zaman tam olarak ses değerleriyle yansıtmadığıdır. Yazının temel görevi bir fikri, düşüncüyü aşağı yukarı genel hatlarıyla anımsatmak hatırd tutmaktır. Yazıcının eksik yazdığını yorumlayarak tamamlamak okuyucunun işidir. Buna dayanarak Diakonoff ve Stephen Lieberman Sumer yazısının anımsatıcı (mnemonic) olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷ Onların bu düşüncesine rağmen, kimi metinlerde görülen anlaşılmazlık Akadlı yazıcıların Sumerceyi ne kadar anladıklarıyla ilgili olsa gerektir.

Sumerce'nin yazı sistemini, kendi başlarına birer kelimeye denk gelen şekiller (logogram) ve biraraya geldiklerinde kelimeleri oluşturan heceler (syllable) oluşturur. Örneğin, “an” okunan yıldız şekli tek başına kullanıldığında “tanrı” demektir. Fakat tanrı anlamına gelen bu şekil, “kulp” anlamına gelen a₂-an kelimesinde ise kelimeyi oluşturan hecelerden biri olmaktadır. Aynı şekil, “an” kelimesi olarak bir de “gökyüzü” demektir. O halde bir şekil veya işaret birden fazla

⁴⁴ Hayes, 1990, 12; Thomsen, 1984, 28.

⁴⁵ Thomsen, 1984, 28.

⁴⁶ Hayes, 1990, 12-13.

⁴⁷ Hayes, 1990, 13.

anlam taşıyabilir ve farklı işlevler üstlenebilir. Anlamlı, doğru bir okuma, metinde işaretin kullanıldığı diğer kavramlara bağlı olarak açığa çıkar.⁴⁸

1.2. Ses Bilgisi

Konuşanı olmadığından, en eski zamanlarında Sumerce'nin nasıl seslendirildiğine dair kesin bilgi yoktur. Onun ses yapısı hakkındaki bilgiler Akadca ve onun Sumerce karşılıklarıyla iki dilde yazılmış belgelerden elde edilen çıkarıma dayanır. Çıkarımlar nerdeyse MÖ 24. yüzyıldan daha eskiye gitmez.⁴⁹ Nedeni, Sumerce'nin nasıl bir dil olduğunu anlamayı sağlayan ve dolayısıyla Sumerce'nin çözümünde temel dayanak olan en eski Akadca metinlerin MÖ 24. yüzyıldan kalmasıdır.

Sumerce sesleri tanımaya yardımcı olan bilgi söz ve söz öbeklerinin sıralandığı, tanımlandığı söz listelerinden ve Akadca'da bulunan Sumerce'den alınmış ödünç kelimelere dayanır. Buna rağmen Sumerce, Akad dilinin yardımıyla çözüldüğünden ve üstelik sesli bir kayıt olmadığından Sumerlilerin dilde hangi sesleri kullandığını tam olarak kestirmek güçtür. Akadca'da dört seslinin (a, e, i, u) uzun ve kısa değişkenleri bulunduğundan seslilerin Sumerce'de de Akadcadaki gibi kullanıldığı var sayılmaktadır.⁵⁰ Haupt, Sumerce'de bir işaretin birden fazla kavramı ifade etme kabiliyetini hesaba katmış; uzun, kısa veya çok kısa olması muhtemel ses değişkenlerinin böylesi bir duruma sebep olduğunu ileri sürerek Sumerceyi Çince veya Siyamca benzeri bir tonlama dili ilan etmiştir.⁵¹

Yazı dili, kelime ve ses işaretlerinden oluşur. İkisinden sadece ses işaretleri seslendirmeye dair bilgi verir. Yine de bunlar seslendirmenin nasıl olduğu hususunda tam bir delil sayılmaz; çünkü yazıya aktarılırken, sesin gerçek değerinden sapma ihtimali her zaman vardır.⁵² Bu gerçek şöyle dursun, bir yandan Akadca'da bir yandan transkriptlerin yazıldığı günümüz batı dillerinde ı-i, u-ü gibi ses ayrımları olmaması yüzünden Sumerce'nin en temel kurallarından biri olan ses uyumunu dahi pek çok kez ihlal ederek yolumuza devam ediyoruz. Mesela bir İngilizin elinden

⁴⁸ Hayes, 1990, 13.

⁴⁹ Edzard, 2003, 4-5; Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 31.

⁵⁰ Edzard, 2003, 7.

⁵¹ Haupt, 1917, 320.

⁵² Jagersma, 2010, 31.

çıkması “baqir” kelimesi Türkçe bilen bir kimse tarafından hem /bakır/ hem de /bâkir/ olarak anlaşılmaya pek müsaittir.

Yazısı hecelerden oluşan Sumerce’de her hece (A), (BAD) ve (DI) gibi işaretlerle temsil edilir. Kelimeleri göstermek için hece işaretleri kullanılsa da sesleri göstermek için ses işaretleri kullanılmaz. Sadece sesleri değil, ekleri göstermek için de her zaman ayrı bir işaret yoktur. Mesela, *sipa anše-ka-né* “eşeklerinin çobanı” tamlamasında bulunan sipa ve anše kelimeleri metne göre yazım değişikliği göstermez. Fakat, anše’den sonra gelen -ka ve -né heceleri aslında -ak (yani -ın/ün tamlama eki) ve -ané (-ené çoğul eki) olarak vardır. Kaldı ki -ak ekinin -a’sı bundan önce de bir sesli olduğundan düşmüştür, yazıda gösterilmez. Ancak anše kök olduğu için değişikliğe uğratılmaz. Böylece -ka-né = (a)k+ane eşitliği kurulmuş olur.⁵³

Çivi yazısı her ne kadar basitten karmaşığa doğru zamanla evrilmiş olsa da, onun Sumerceyi hiçbir zaman tam olarak gerçek ses değerleriyle yansıtmadığı düşünülür.⁵⁴ Sumerce için bunun elbette bir eksiklik olduğu kabul edilebilir ancak diğer dillerin durumu da bundan farklı değildir. O yüzden olmalı ki günümüzde fonetik yazısı geliştirilmiştir. Üstelik sözlüklerin dışında fonetik hala kullanılmıyor.

Yazının temel görevi bir fikri, düşünceyi aşağı yukarı genel hatlarıyla anımsatmak hatırd tutmaktır. Bu bakımdan, yazıcının eksik yazdığını yorumlayarak tamamlamak okuyucunun işidir. Buna dayanarak, Diakonoff ve Stephen Lieberman Sumer yazısının anımsatıcı (mnemonic) olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁵ Yani, yazıcı “ben sen git” gibi bir ifadeyle ne demek istemişse okuyucunun veya dinleyicinin onu anlayabildiğini düşünmüşlerdir. Elbette yazının geliştirildiği ilk evrelerinde basit yazıp çok anlatmaktan söz etmek mümkün görünse de bunu her dönem için geçerli saymanın imkanı yoktur.

Metinlerde bir sözcüğün yapı birimi ve ek farklı şekillerde yazılabilir. Fakat, aynı seslerle seslendirilmiş olabilirler. Mesela, yönelme (terminative) eki -še kimi zaman -aş yazılsa bile bunun ses karşılığı -še kabul edilir. Hecelerin veya işaretlerin

⁵³ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 28-29.

⁵⁴ Hayes, 1990, 13.

⁵⁵ Hayes, 1990, 13.

yazımında değişiklik olabilir fakat telaffuz aynı kalabilir. Yine bunun tersine, telaffuz değişebilir fakat işaret aynı kalabilir.⁵⁶

Genel olarak bakıldığında, Sumerce'nin ses sistemi 3. ve 2. binyılda farklılıklar gösterir. Bununla beraber transliterasyonu için kullanılan ses sistemi 2. binyıl Sumercesine aittir.⁵⁷

Sumer dilinde yazılanların hepsini Sumerli yazıcılar yazmıştır gibi bir kural yoktur. Dolayısıyla ana dili Sumerce olmayan bir yazıcının telaffuzu yazıya da yansımış olmalıdır.⁵⁸ Bürokrasi, ticaret, kent yaşamının mecbur kıldığı yeni iş kollarında hissedilen uzman ihtiyacı ve özellikle 2. binyıl başlarından itibaren artan semitik göçler nüfusun etnik yapısında ister istemez değişiklikler yapmış olmalıdır ve bu durumun ülkedeki okullu kesimin etnik alt yapısını da değiştirmesi beklenir.

Akadca'da dört temel ünlünün [a, e, i, u] bulunması şayet Sumerce'de onların dışında ünlüler varmışsa bile bunu doğrudan görmemizin önünde bir engel teşkil etmektedir.⁵⁹ Yine de ufak tefek farklar dışında Akadca ve Sumerce ses değerleri hemen hemen denk kabul edilmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla, kısa ve uzun türevleri olmak üzere, Sumerce'de de Akadcadaki gibi [a-ā, e-ē, i-ī, u-ū] veya diğer bir yazımla [a-a₃, e-e₃, i-i₃, u-u₃] ünlülerinin olduğu kanısı yaygındır. Bunlardan ayrı olarak Sumerce'nin bir de [o, ò] ünlülerine sahip olduğu değerlendirilir.⁶¹ Smith, bir süre Poebel ve Kramer'in öncülük ettiği dört ünlü yaklaşımının eskidiğini ve Sumerce olsun Babilce olsun eski kaynaklar yeniden ele alındığında Sumerce'deki ünlü sayısının yedi olduğunu belirtmektedir. Ona göre Akadlı yazıcılar arka-yuvarlak ünlüleri /u/ sesine, orta-ön ünlüleri de /e/ye yuvarlamışlardır. Buna göre Smith'in sunduğu tablo aşağıdaki gibi olmalıdır.⁶²

⁵⁶ Jagersma, 2010, 31.

⁵⁷ Zólyomi, 2017, 27.

⁵⁸ Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 31.

⁵⁹ Smith, 2007, 20.

⁶⁰ Akadcadaki ünlüler /a, e, i, u/ ünlüleridir. Sumerce'de ikiz ünlü (diphtong) yoktur. Michalowski, **Sumerian**, 2015, 29.

⁶¹ Edzard, 2003, 7,13,14; Thomsen, 1984, 37.

⁶² Smith, 2007, 19, 31.

Tablo 2: Sumerce'de Ünlüler⁶³

Sumerce	Akadca
i	Ī
e	E
ε	
a	A
o	U
ɔ	
u	

Denklikleri dışında, söz konusu iki dilin ses değerleri arasında iki fark olduğu dile getirilmiştir: 1) Akadca'da bulunan vurgulu [q, ʃ ve tʃ] sesleri (phone)⁶⁴ Sumerce'de yoktur. 2) Sumerce'deki [dr] ve [ġ] ses birimleri de (phoneme) Akadca'da yoktur.⁶⁵

Üst Damaktan Genizcil Ses /ġ/:

Geniz seslerinden *velar nasal* [ŋ] yani üst damaktan geniz n'si, günümüzde ekseri kabul görmüş olarak şapkalı /ġ/ biçiminde gösterilmektedir. Söz konusu /ŋ/ sesi g üzerinde yaklaşık işareti (~) kullanılarak /ġ/ biçiminde de gösterilir. Yine de bu, Asuroloji alanı için yazıda tam olarak oturmuş bir alışkanlık değildir. Dolayısıyla çivi yazısının günümüz yazılarına aktarımında farklılıklar oluşabilmektedir. Mesela müzik aleti *balaġ* “harp” balag, “baş” demek olan *saġ* ise sag olarak yazılabilmektedir. O kadarla sınırlı kalmayıp velar n sesini temsilen kullanılan ġ harfinin zaman zaman /n/, /m/, /ng/, /mg/ seslerinin yerine kullanıldığı aşıkardır.⁶⁶

Ünsüz Değişkenleri:⁶⁷

Her dilde farklı seslerin birbirinin yerini tutması hadisesi görülebilir. Bu gayet doğaldır. Sumerce sözlerde görülen bazı yer değiştirmeler veya sesin doğrudan

⁶³ Smith, 2007, 31.

⁶⁴ Huehnergard, 2011, 2.

⁶⁵ Thomsen, 1984, 37.

⁶⁶ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 20-21. Ses dönüşümleri için aynı yerde bkz. kiġ > kin, alaġ > alam, diġir > dingir, niġir > nimgir.

⁶⁷ Prince, **Phonetic Relations in Sumerian**, 1919, s. 270.

değişmesi bilindik bir dil hadisesidir. Aşağıda saptanmış bazı ses değişimleri eşleştirmeye verilmiştir. Örnekler, bundan sonraki çalışmalarda uluslararası araştırmaları kolaylaştırmak açısından yabancı karşılıklarıyla yazılmıştır.

Sumerce’de d, t, g, k, m(w), n, r sessizleri kelime sonlarında düşme eğilimi gösterir. Bununla birlikte t ve k ünsüzlerinin kaybolma durumu ise kesin değildir.⁶⁸ Sumerce’nin ayırt edici özelliklerinden biri olarak geniz ünsüzlerinin yaygınca kullanıldığı göze çarpar. Birinden diğerine dönüşebilen birkaç geniz ünsüzü bulunur.

$$g = k, \quad m-n = ng.$$

$$\hat{g} = n, m, ng, mg.$$

Geniz *n*’si haricinde damaktan ve dışten çıkan başka iki *n* ünsüzü daha vardır. Bunlar *d* ve *š* ünsüzleri ile yer değiştirebilmektedir.⁶⁹

$$n = d$$

$$n = \hat{s}$$

Birbirinin yerine geçebilen ünsüzler aşağıda görülmektedir.

b-p: *labial*.

d-l: *cerebral-lingual nasal*.

d-n: *cerebral-lingual nasal*.

d-r: *cerebral-lingual nasal*.

g-ğ: *guttural*.

g-k: *nasal*.

g-m: *nasal*.

g-n: *nasal*.

g-š: *nasal(?)*.

g-r: *guttural*.

⁶⁸ Poebel, 1914, 11.

⁶⁹ John Dyneley Prince, *Phonetic Relations in Sumerian*, **Journal of the American Oriental Society**, 1919, 267.

ğ-g: *guttural*.
k-g: *nasal*.
k-n: *nasal*.
l-d: *cerebral-lingual nasal*.
l-r: *cerebral-lingual nasal*.
m-g: *nasal*.
n-d: *cerebral-lingual nasal*.
n-g: *nasal*.
n-r: *nasal-lingual*.
n-š: *nasal*.
n-z: *nasal*.
p-b: *labial*.
r-d: *cerebral-lingual nasal*.
r-g: *guttural*.
r-l: *cerebral-lingual nasal*.
r-š: *sibilant*.
s-š: *sibilant*.
s-t: *aspiration*.
s-z:
š-g:
š-n:
š-s:
t-s:
t-z: *aspiration*.
z-n:
z-s:
z-t:

Ünlü Değişkenleri: ⁷⁰

⁷⁰ Prince, **Phonetic Relations in Sumerian**, 1919, 271.

Ses değişimleri sadece sessizleri ilgilendiren bir hadise değildir. Doğal olarak ünlüler de böyle bir hadiseye tabidir. Aşağıdaki eşleştirmeler birbirinin yerine geçebilen ünlüleri göstermektedir.

Tablo 3: Sumerce’de Birbirinin Yerine Geçen Ünlüler

Ünlü Değişkenleri			
a-i	e-i	i-a	u-a
a-e	e-u	i-e	u-e
a-u			

1.3. Söz Dizimi (Syntax)

Görünen o ki söz Sumerce’nin her devrinde aynı sırayla dizilmemiştir. İfade, dönem dönem farklı şekillerle sağlanabilmiştir. Sumerce, özne yüklem gibi ifadeyi oluşturan sözlerin diziliş bakımından Türkçedekine benzer özellikler sergiler. Ayrıca kelimelerin yeri değişse de aynı anlam verilebilir. Yine de geleneksel olarak ÖNF yani özne-nesne-fiil (SOV) sırası gözetildiği hususunda fikir birliği vardır. Bu özelliğiyle Sumerce agglunatif yani eklemeli diller grubundan bir dil olarak tanımlanır.

Söz diziminden anlaşılması gereken iki unsur vardır. 1) cümlemin söz dizimi 2) sözün ek dizimi. Cümle için en az bir fiil ve fiilin kişı çekimi gerekmektedir. Sumerce’de cümle olsun, söz olsun veya söz öbeği olsun hepsinin farklı diziliş şekillerine rastlanmaktadır.

Sözcüğün ek dizimi:

Sözcüğün diziminde hem çekim ekleri hem yapım ekleri rol alabilir. Çekim ekleri olsun yapım ekleri olsun kelimenin önüne veya arkasına gelebilir. Türkçe ile karşılaştırmalarda genellikle aykırı bir durum yaratan bu özellik doğal karşılanmalıdır. Sonuçta, Türkçe de bihaber “habersiz” gibi aslına uygun olmayan söz unsurlarını barındırabilmektedir. Bu meyanda Sumerce örnek vermek gerekirse, lugal “kral” demektir. Önüne bir yapım eki getirilip nam-lugal “krallık” anlamında

yeni bir kelime elde edilebilir. Onu da çekime sokup nam-lugal-zu “krallığın” anlamına getirmek ekler vasıtasıyla mümkündür.

Söz öbeğinde dizim:

Söz öbeği bir kök ve ona bağlı eklerden müteşekkül olabileceği gibi bu özelliği gösteren birden fazla sözcükten ve ekten de meydana gelebilir.

ÖR. lú-ne-da-meš > *itti-an-nú-u-tim* “bunlarla”

lú-ne-da-kam > *itti-an-ni-i-im-ma* “bununladır”.

Söz öbekleri biraraya gelerek bir de fiille birleşirse o zaman cümle meydana gelir. Söz öbekleri şayet bir tamlama oluşturuyorsa o halde tamlamanın unsurları da yer değiştirebilir. Aşağıdaki örnek, bir isim tamlamasındaki yer değiştirmeyi göstermektedir.

ÖR. e-a lugal-ni > e.ak lugal.(a)ni > evin reisi

lugal-e-a-ni > lugal e.a(k).(a)ni > evin reisi

1.4. Sumerce’nin Dönemleri

Eldeki belgelerin tarihine ve dil özelliğine bakarak Sumerce’nin aşağı Mezopotamya’da MÖ 3100 ile MÖ 2000 arasında en az bin yıl konuşulmuş olduğu kabul edilir. Uzunca bir süre Sumerce’nin değişmeden öylece kalakaldığını düşünmek elbette mümkün değildir. Dilin canlılık özelliği kuşkusuz, Tarih ilminin kaynağını teşkil eden Sumerce için de aynıdır. Sumerce’nin kaynakları top yekün bir dönemden kalmış değildir. O nedenle Sumerceyi de mevcut yazılı belgelerin gösterdiği genel özelliklere ve değişimlere göre farklı evrelerle ele alma zorunluluğu doğmuştur. Buna rağmen Sumerce’nin dönemlere ayrılması sadece linguistik temeller üzerine oturtulmuş değildir. Tarihi ve siyasi olaylar da hesaba katılır.⁷¹ Ne var ki mevzubahis tarihî evrelerin zaman aralığı ve tasnifi uzmandan uzmana

⁷¹ Hayes, 1990, 265. Ayrıca, çeviriler kimi zaman sıkıntılı olabilmektedir. İçinde Babylonian kelimesi geçen tamlamaların bir kısmının yanlış tercüme edildiği görülmektedir. Örneğin İngilizce yayınlarda “Babylonian”, Babilli, Babilce veya Babil’e ait anlamında geçmektedir. Buna rağmen “Old Babylonian Period” şeklindeki bir tamlama Türkçeye çevrilirken “Eski Babil Dönemi” şeklinde çevrilmektedir. Halbuki çeviride Babil olması için elde Babylon olmalıdır. Bu yüzden çeviri, ya Eski Babilliler Döneminde Sumerce ya Babil Eski Krallığı Döneminde Sumerce ya da Eski Babilce Dönemi Sumercesi olarak düşünülmelidir.

değişiklik gösterir. Dolayısıyla bu dile dair kabul edilmiş tek bir dönemlendirme çizelgesi yoktur. Hem siyasi ve tarihi hem linguistik değerlendirmeleri göz önünde tutarak yeniden bir tasnif yapmak böylece bizim için de kaçınılmaz olmaktadır.

Sumerce'nin yazardan yazara, dilciden dilciye değişen evreleri yeni bir değerlendirmeye genel başlıklar halinde aşağıdaki gibi gösterilmiştir. Burada göz ardı edilmemesi gereken bir husus vardır. Şu veya bu şekilde, bu çalışmada veya herhangi başka bir çalışmada Sumerce'ye atfedilen tüm dönemler aslında ona ait yazı dilinin geçirdiği aşamalardır. Yazı diline ait dönemlerdir. Yazılı belgelerin kaldığı, tarihi dönemlerdir. Tabi her dönemin mutlaka bir siyasi iklimi olmuştur. Dolayısıyla, söz konusu aşamaların siyasi iklimden bağımsız geliştiğini de düşünmemek gerekir. Yani Akad ve Babil krallıklarının veya Gutların adıyla geçen dönemler bir bakıma farklı siyasi erklerin ikliminde ortaya çıkması muhtemel dil değişimlerini yansıtır.

Gramer özelliklerinin çözülebildiği savunulan, dolayısıyla çoğu birkaç satırlık da olsa ilk edebi metinlerin tarihi kimine göre 2900-2700 kimine göre 2600-2500 aralığında görülmektedir.

John L. Hayes, Eski Sumerceyi MÖ 2300'e kadar çekmiş ve bundan sonrasını da MÖ 2000'e kadar Yeni Sumerce dönemi olarak kaydetmiştir. MÖ 2000'den sonrasını da MÖ 100'e kadar Sumerliler Sonrası Sumerce (post-Sumerian) olarak tanımlar.⁷² Babilliler dönemindeki Sumerce'nin idari yazılarda, eğitim öğretimde veya dini törenlerde veya ilahilerde kullanıldığı bilinmektedir.

Hayes, Sumerceyi beş ayrı dönem üzerine temellendirmiştir. Arkaik Metinler Dönemi, Arkaik Sumerce Dönemi, Klasik Sumerce Dönemi, Yeni Sumerce Dönemi, Sumerliler Sonrası Sumerce Dönemi (post-Sumerian =geçiş dönemi) olmak üzere Sumerceyi beş farklı dönemle ele almıştır.⁷³

I. Arkaik Metinler Dönemi (MÖ 3100) .

II. Arkaik Sumerce Dönemi (MÖ 3100-2600).

⁷² Hayes, 1990, 269-270.

⁷³ Hayes, 1990, 265.

III. Klasik Sumerce Dönemi (MÖ 2600-2300).

IV. Yeni Sumerce Dönemi (MÖ 2300-2000).

V. Sumerliler Sonrası Sumerce Dönemi (MÖ 2000-MS 100)

Thomsen'e göre, Sumerce yazılmış belgelerin tarihi Lagaş'ın I. Hanedanlığı zamanından Babil'in I. Hanedanlığı zamanına kadar süren yaklaşık 900 yıllık bir zaman dilimini kapsar. Bu süreç, Sumerce'nin gelişimini yansıtmaktan ziyade dilin yazılı belgelerinin tasnifini veya zamanını yansıtır. Thomsen, Sumerceyi metinlerin türüne ve tarihine göre 3 ana evrede değerlendirir:⁷⁴

1. Eski Sumerce.
2. Yeni Sumerce.
3. Eski Babil Döneminin Sumercesi.

Zolyomi de Sumerce'nin safhalarını 3 ana başlıkla değerlendirir. Bunlardan Yeni Sumerce dönemini iki alt başlığa ayırır.⁷⁵

1. Eski Sumerce (aşağı yukarı MÖ 2470-2340)
2. Akadlılar Döneminde Eski Sumerce (ay. MÖ 2340-2200)
3. Yeni Sumerce (ay. MÖ 2200-2004)
 - 3a. Lagash II Döneminde Sumerce (ay. MÖ 2200-2113)
 - 3b. Ur III Döneminde Sumerce (ay. MÖ 2112-2004)

Sumerce'ye tarihi sınır çizerken erken döneminin sınırlarını tayin etmek aralarında en zoru görünür. Bu hususta Arkaik Sumerce'nin ve Eski Sumerce'nin sınırının kısmen çakıştırıldığı dikkatten kaçmaz. Özellikle arkaik metinleri çalıştığını bildiğimiz Englund erken döneme ait Sumerce metinlerin zaman aralığını kabataslak şöyle tanımlar.⁷⁶

1. Arkaik metinlerin çıktığı Geç Uruk Dönemi, Uruk IV-III (MÖ 3400-3100).
2. Arkaik metinlerin çıktığı Jemdet Nasr Dönemi (MÖ 3100-2900).

⁷⁴ Thomsen, 1984, 26.

⁷⁵ Zolyomi, 2017, 16.

⁷⁶ Englund, 2004, 25.

3. Arkaik metinlerin çıktığı Er Hanedan Dönemleri, EHD I-II-III (MÖ 2900-2400).

Yukarıda görüldüğü üzere, herkesin kabul ettiği ortak bir zaman çizelgesi bulunmamaktadır. Buna rağmen her şeyin eskisi ve yenisi olacağına göre Sumerce'ye de eski ve yeni şeklinde en genel isimlerle başlamak anlamsız sayılmaz. Bunların dışında, Sumerce'de artık iyiden iyiye bir değişimin gözlendiği ve semitik unsurların bolluğunun göze çarptığı döneme Babilliler Döneminde Sumerce demeyi uygun görüyoruz. Literatürde zaman zaman Isin-Larsa olarak yer alan bu dönemden sonrasını ise Sumerliler Sonrası Sumerce Dönemi şeklinde adlandırdık. O halde buraya kadar yazdığımız tarihlerle yeniden bir zaman aralığı çizelgesi oluşturabiliriz.

Sumerce'nin Evreleri:

- 1) İlk (Arkaik) Sumerce (MÖ 3400-2800)
- 2) Eski Sumerce (MÖ 2800-2350)
- 3) Akadlılar Döneminde Sumerce (MÖ 2350-2150)
- 4) Yeni Sumerce (MÖ 2150-2000)
 - 4a. Lagash II Devrinde Sumerce (ay. MÖ 2150-2110)
 - 4b. Ur III Devrinde Sumerce (ay. MÖ 2110-2000)
- 5) Babilliler Döneminde Sumerce (MÖ 2000-1600)
- 6) Babillilerden Sonra Sumerce (MÖ 1600-MS)

1.5. Sumerce'nin Kaynakları

Meslek adları, balık adları, taş adları gibi anlamca bağlantılı söz ve söz öbeklerinden oluşan listeler (lexical lists); fiil çekimlerini, isim formlarını, söz birimlerini vb. ayrıntıları gösteren gramer listeleri⁷⁷; standart şekilli (orthographic) metinlerden sonraya tarihlenen tam heceli (syllabic) metinler⁷⁸; büyü metinleri, ayin metinleri, ilahiler, özlü sözler, mektuplar, hanedanlık yazıtları, iktisadi ve idari metinler, kral listesi, tıbbi metinler Sumerce'nin kaynaklarındandır. Bunlardan kimisi tek dilli,

⁷⁷ Hayes, 1990, 273.

⁷⁸ Standart Sumerce yazısıyla kalam-ma, sonraki dönemlerin tam heceli yazısında ka-la-ma olmuştur. Bu türlü metinler çok olmamakla beraber Babil'in kuzey taraflarından çıkmıştır. Bkz. (Hayes, 1990, s. 279)

kimisi iki dilli, kimisi üç dilli ve hatta kimisi de dört dillidir.⁷⁹ Yani, herhangi bir metin farklı dillerle işlenmiş olabilir. Söz konusu bu çok dilli metinler tek bir tabletin üzerinde yer alabileceği gibi her ayrı dil için farklı bir tablet de tercih edilmiş olabilir.

Sumerce'nin kaynak oluşturan yazılı belgeleri elbette sadece tabletlerle sınırlı kalmamıştır. Tarihçinin kullanacağı kaynaklar türdür. Taş ve kil tabletler, tuğlalar, taşlar, kapı yuvası taşlar (mil yuvası), kâseler, vazolar, adak yazıtı ihtiva eden huni biçimli kil çiviler, dibekler, güç simgesi veya silah olarak kullanılan topuz başları, dikilitaşlar, levhalar, heykeller ve heykelcikler yazının işlendiği diğer malzemelerdir.⁸⁰

Sumerlilerin ortaya koyduğu ilk kaynaklar MÖ 4. binyıl sonlarına tarihlenir. MÖ 3400-3100 zaman aralığından kalma çiviyazısı öncesi (proto-cuneiform) belgeler bulunur. O zamanın kaynaklarında geçen yazı dili logografik idi. Ne var ki o yazı dilinde gramer kuralları yoktu. Sumerce'nin gramerinin seçilebildiği yazıların dönemi 3. ve 2. binyıllardır. Şüpheyi yer bırakmayacak şekilde gramer öğelerinin seçilebildiği ilk belgeler hemen hemen MÖ 2800'den kalmıştır. Tabiki Sumerce'nin kullanımı bu zaman aralığıyla sınırlı kalmamıştır. Bu dilin, özellikle dini ve ilmi metinlerde 1. binyıl sonuna kadar kullanıldığı görülmektedir. Fakat bu son zamanların Sumercesi, öyle görünüyor ki onu konuşanların ve yazıya geçirenlerin ana dili değildi.⁸¹

Gramer özellikleri sergilemese de Sumerce'nin en erken safhasına ait yazılar, Uruk IV ve Uruk III dönemlerine (MÖ 3400-3100) tarihlendirilir. Buna rağmen, gramerin açıkça görüldüğü ilk yazılı kaynaklar Ur'dan çıkan (ay. MÖ 2800) çivi yazılı tabletlerdir.⁸²

Eski Sumerce, kabaca MÖ 2600'den 2200'e kadar uzanan zaman aralığına göndermedir. Bu aralıkta olmasına rağmen gramer kurallarının oturmaya başladığını

⁷⁹ Hayes, 1990, 281.

⁸⁰ Kramer, 1963, 35.

⁸¹ Zólyomi, 2017, 15. Jagersma, 2010, 4-5.

⁸² Jagersma, 2010, 4.

gördüğümüz Sumerce, Lagaş'ın I. Hanedanlığı zamanından kalmadır. Sumerce'nin bu dönemi, aşağı yukarı MÖ 2500-2350 yıllarına tekabül eder. Klasik Sumerce tabir olunan dil de bu dönemin dilidir. Eski Sumerce kabul edilmekle beraber daha erkene tarihlenen, Fara ve Abu Şalabikh'ten kalma metinlerin dilini anlamak ise oldukça zordur. Bunların, Sumerce'nin gramerini anlamak ve değerlendirmek için pek bir ehemmiyetinin olmadığı düşünülmektedir. Akadlılar zamanından (MÖ 2350-2200) kalma yazılı malzeme ise çok azı hariç olmak üzere nerdeyse tam olarak Akadca'dır. Dolayısıyla Sumerce metin sınırlıdır. Sumerce ile yazılmış kısıtlı malzeme temel alındığında, bu evrenin dili Eski Sumerce mi yoksa farklı olarak Akad Çağı'nın özgün Sumercesi mi bunu anlamak güçtür.⁸³

Arkaik Sumerce (ay. MÖ 2600-2500), tür bakımından iktisadi, idari, edebi ve bazı kısa votive (adaklık) metinlerle işlenmiştir.⁸⁴

Akad Öncesi Sumerce (ay. MÖ 2500-2340) deyince ilk akla gelen yazılı belgeler yapı (inşaat) metinleri ve adaklık (votive) metinlerdir. Bunlar da Lagaş'ın I. Hanedanlığından kalmadır. Dönemin dilini yansıtan yazılı kaynakların başlıcaları şunlardır.

Akbaba Steli (Stele of Vulture =Ean. 1)

Entemena Temel Yazıtı (Cones of Entemena =Ent. 28-29)

Urukagina'nın Reform Metinleri (Reform Texts of Urukagina =Ukg. 1-6).

Bu bir ferman veya kararname metnidir. Ayrıca bu dönemden birkaç bin kadar idari metin vardır. Mit, şiir, ilahi gibi edebi metinler oldukça azdır. Sjöberg, edebi sayılacak metinlerden 3 kompozisyon adı verir. Bunlar:

a) Enlil ve Ninhursağ (MBI 1)

b) Enlil ve İşkur (Kramer, 1956: 280 ve 106., fig. 6a)

c) Bir mitolojik metin (=Ukg. 15)⁸⁵

⁸³ Hayes, 1990, 27-28.

⁸⁴ Thomsen, 1984, 28.

⁸⁵ Thomsen, 1984, 29.

Yeni Sumerce (ay. MÖ 2200-2000). Sumerce'nin yeni çağı belgeler bakımından ikiye bölünür. a) Gutlar Devri b) Ur III Hanedanlığı Devri.

a) Gutlar Devrinde Sumerce (2200-2100):

Bu dönemim en önemli metinleri Lagaş'ın yöneticisi Gudea'dan kalma yazıtlardır. İçlerinde en dikkat çekenini Ningirsu tapınağının yapımını anlatan A ve B olmak üzere iki kil silindir parça üzerine kazınmış tapınak ilahisidir. Bunların dışında birkaç heykel ve başka bazı nesneler üzerine kazınmış yazıtlar da vardır. Gudea metinlerinin yazı ve dil bakımından Akad Öncesi Lagaş metinlerinde görülen geleneği sürdürdüğü açıktır. Yine de bazı farklılıklar vardır. Görülen bariz fark, eski metinlerde ünlü uyumunun olmamasıdır. Bir de Gut döneminin dili daha özenli, teferruatlıdır.

b) Ur III Hanedanlığı Devrinde Sumerce (2100-2000):⁸⁶

Bu devre ait yazılı ürünlerin en kapsamlı, uzun olanları çok fazla sayıdaki idari ve hesap kayıt metinleri vb.'den oluşur. Thomsen, söz konusu bu metinlerin gramer çözümlemeleri için pek bir ehemmiyeti olmadığını dile getirmiştir. Onlar şöyle dursun, Thomsen, bu devrin gramer hakkında eskilere nazaran nispeten daha çok bilgi veren metinlerinin hukuki metinler olduğunu belirtmiştir. Bir de bu devrin kendine özgü idari ve ticari mektupları var ki onlar da buyruk mektubu olarak isimlendirilmektedir.⁸⁷ Mektupların çoğu, birisinden veya kurumdan bir diğerine gönderilen eşya(lar) ile ilgilidir. Eşyanın transferi için kullanılan fiil “sum”, yani sunmaktır. Fiil, her zaman sum-e/sum-mu gibi maru şekliyle yazılır ve dilek kipi (precativ) ha-/he₂- ön eki içerir. Yine birçok mektup inim lugal-la-ta “[bu] kralın sözüdür [tutula]!” gibi dikkat çekici bir uyarı ifadesiyle yazılmıştır.⁸⁸ Bu metinlerin dili hem oldukça heterojendir hem de edebi türden farklıdır. Kısmen Akadca'dan bayağı etkilenmiş gözüktür. Metinlerin dili üzerine hâsıl olan genel intiba bu metinlerdeki dilin nispeten basitliğidir, dikkatle işlenmemiş yazıya aktarılmamıştır. Bu devrin dili klasik Sumerce'den epeyce farklıdır.⁸⁹ Kraliyet metinleri üslup ve

⁸⁶ Thomsen, 1984, 29.

⁸⁷ Thomsen, 1984, 29. Bunu belki de kararname şeklinde ifade etmeli.

⁸⁸ http://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=ur_iii_letters, 16.02.2020, 22:13. “inim lugal-la-ta” birebir olarak “söz kraldan!” demektir. Yani, “söz kralın sözüdür, ona göre!” anlamındadır. Benzer olarak, -TAN çıkma hal ekiyle günümüz Türkiye Türkçesinde de “emir büyük yerden” gibi bir deyim vardır.

⁸⁹ Thomsen, 1984, 30.

biçim bakımından birbirinin benzeridir. Genellikle kısadır, ihtivaları aynıdır. Gudea yazıtlarının diline benzer dili vardır. Bu devre ait edebi metin sayısı çok azdır. Nerdeyse hiçbiri yayınlanmamıştır.

Eski Babil Döneminde Sumerce ve Kaynaklar (MÖ 2000-1600):

Bu dönemin dili, Ur'un III. Hanedanlığının MÖ 2003'te yıkılmasından Babil'in I. Hanedanlığının MÖ 1594'te yıkılışına kadar olan zamanı kapsar. Bu dönemin metinleri iki türdür.

a) Kraliyet metinleri:

Isin ve Larsa hanedanlıklarının krallarına ait inşaat ve adak metinleri Sumercedir. Buna karşın, Babil'in I. Hanedanlığı devrinden kalan metinlerin dili Akadcadır. Yine de bir kısmının Sumerce nüshası vardır. Bu metinler içinde daha yeni olanlarda görülen bariz dilbilgisel farklar dil hatası olarak görülmektedir.⁹⁰

b) Edebi Metinler:

Edebi metin kapsamına giren veya bu türlü değerlendirilen metinler çeşitlidir. mit, şiir, tanrılara ilahiler, krallara ilahiler, dualar, büyüler, taşlamalı (hicivli) metinler, tartışmalar, özlü sözler ve mektuplar hep edebi türün içinde değerlendirilir.⁹¹

Edebi metinler, dil bilgisi çıkarımları için kullanılan malzemenin çoğunluğunu oluşturur. Bu devrin edebi metinleri Larsa kralı Rim-Sin zamanından Babil'in Ammişaduqa'sı zamanına kadar olan süreyi kapsar (MÖ 1822-1626). Bu devrin edebi metinleri, eski Babil'in Eduba'sında yazılıp çizildi. Eduba, ilk başta Nippur olmak üzere başka şehirlerde de bulunuyordu. Bu metinler, muhtemelen sadece okuma yazmayı öğretmek gayesi taşımıyordu. Okur-yazar etmenin dışında, kraliyetlik ilahiler oluşturabilmek ve belli başlı bazı türlerde metinlerin sözlü aktarımını veya sunumunu daha iyi yapabilme amacı da taşıyor olmalıydı.⁹²

Edebi metinler, ihtivası bakımından olduğu kadar dil geleneği bakımından da heterojen bir yapı sergiler. Dil geleneği dediğimiz şey zamana ve yere bağlı gelişmiş

⁹⁰ Thomsen, 1984, 30.

⁹¹ Thomsen, 1984, 31.

⁹² Thomsen, 1984, 31.

olmalıdır. Bu bakımdan bir metnin aslının yazım yeri ve yazım tarihinin yanında tıpkısının yazım yeri ve tarihi de önemli sayılmalıdır.⁹³

Bu devirde Nippur'dan çıkan metinler Ur'dan çıkanlara nazaran daha esaslı bir dil geleneğini temsil eder. En azından myth ve epic gibi hikâyeci parçalar, gramer yapısı ele alındığında, Ur'dan çıkan kraliyetlik ilahilerden daha üstün bir yapı gösterir.⁹⁴

Kraliyet metinleri ve edebi metinler arasında her zaman yukarıda anlatıldığı gibi bir farkın olduğu söylenemez. Bazı kraliyet metinlerine ait öyle bir anlatım dili ve gramer özellikleri vardır ki bu özellikler en iyileri dışında edebi metinlerde bile bulunmaz. Buna paralel olarak, yine öyle bazı edebi parçalar vardır ki bunların dili, en eski dönemlerin metinlerinde görülen dilin basit ve kısır yapısına sahiptir.⁹⁵

En genel ifadeyle, herhalde şunu söylemek lazım: Hangi türde yazılmış olursa olsun, bir metnin oluşturulma zamanı zamanımıza ne kadar yakınsa onun dilindeki bozukluğun veya noksanlığın arttığı görülür. Bunların grameri, eskiden yeniye doğru zayıflar. Bu şu demektir. Mesela, krallara yazılan ilahiler veya Okul Günleri (School-Days) gibi Eski Babilce döneminin parçaları ve konuşma metinleri bundan eski devirlerin sözlü geleneğinde türemiş metinlerden daha çok gramer hatası veya kusurunu taşır.⁹⁶

Eski Babil Dönemi Sonrasında Sumerce:

Eski Babil Döneminin ürünü olan birçok Sumerce metin sonraki zamanlarda yeniden yazılmamıştır. Buna rağmen Sumerce MÖ 2. yüzyıl Selevkoslar dönemine dek kullanılagelmiştir. Sumerce ile yazılan bu metinler büyü/afsun, özlü söz, ayinlerde okunan metinler ve ağıt/yas metinleridir.⁹⁷ Eski Babilce döneminden sonra yazılan

⁹³ Thomsen, 1984, 31.

⁹⁴ Thomsen, 1984, 31.

⁹⁵ Thomsen, 1984, 31.

⁹⁶ Thomsen, 1984, 31.

⁹⁷ Thomsen, 1984, 32. Ayinlerde okunan ve ağıt yakılan metinler Emesal ile yazılmıştır. Bkz aynı yerde. Sumerce'nin kullanıldığı tarih olarak ayrıca MÖ 1. yy verilmektedir. Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 1.

edebi parçalar sadece An-gim ve Lugal-e olarak geçer. Eksiklikleri ve kusurları olsa da bunlar Eski Babilce döneminin edebi tarzını yansıtır.⁹⁸

1.6. Cümlelerin Öğeleri

Diller, unsurları bakımından birbirine denk olmadığı gibi kavramlara bulunan karşılıklar da pek doğal olarak her dilde farklı olabilmektedir. Cümledeki öğeler bunlardan birini teşkil eder. Sumerce dilbilgisi çalışmalarında Türkçe sahasında kullanıldığı gibi doğrudan doğruya “cümlelerin öğeleri” şeklinde tercüme edilecek bir tanım yoktur. Söz diziminde sıralanan unsurlar yapısal olarak tüm söz türlerini ve farklı ekleri içerebilmektedir. İsim, fiil, nesne ve zarf gibi öğeler Sumerce gramerinde yer bulsa bile, Sumerce’nin yazı dili hecelerden oluştuğu için hece konumunda bulunan klitikler, ek fiiller; hecelere dahil söz birimleri ve hatta ses birimleri söz diziminde ayrı ayrı gösterilmektedir. Örneğin, uru_2-a an al-dub₂⁹⁹ cümlesinde uru.a kentte demek ve Türkçenin söz diziminde dolaylı tümleçtir. Fakat Sumerce’nin grameri söz konusu oldu mu bu sefer aynı uru-a uru ve -a olmak üzere iki öğeye ayrılmaktadır. Aynı cümlede -an- özne, al-dub ise yine iki ayrı öğeden müteşekkül fiildir. Görüldüğü gibi bileşenlerin hepsi birer öğedir. O halde Sumerce’de cümleyi öğelerine ayırmak için bahsedilen o yapı taşlarının her birini ayrı ayrı göstermek gerekir.

$$\text{ÖR.}^{100} \text{ arad}_2 \text{ lu}_2\text{-še lugal-zu-u}_3 = \begin{array}{cccccc} \text{arad} & \text{lu} & \text{še} & \text{lugal} & \text{zu} & \text{u} \\ 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 \end{array}$$

= (Sen) köle! Şu adam senin efendin mi?

1. arad : köle.

2. lu : adam.

3.-še : işaret sıfatı “şu”.

4. lugal : kral.

5. -zu : 2. TK iyelik eki.

⁹⁸ Thomsen, 1984, 32.

⁹⁹ Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, SBH 44 [Liturgy] [via BLMS] : r '14. 13.09.2022, 18:11.

¹⁰⁰ Jagersma, 2010, 231.

6. -u : belirtme halinin özne eki; ismi tarif eki.

Cümlenin öğeleri deyince Türkçe için genel olarak sıfat veya zarf gibi söz türleri ve söz öbekleri (tümleçler) akla gelmektedir. Bu noktada Türkçe dilbilgisinde “cümlemenin öğeleri” olarak ele alınan konu başlığı Sumerce dilbilgisinde “söz türlerine”¹⁰¹ yakındır, buna uygunluk gösterir. Gelgelelim Sumerce’deki kelime türleri hususunda fikir birliği sağlanmış değildir. Söz türlerinin sayısı ve tanımı açısından farklı görüşler bulunur. Yine de başlıca söz türlerinin sayısı ikidir. Birincisi isim, ikincisi fiildir. Bir de bunlara bağlı alt türleri oluşturuyor diyebileceğimiz kelimeler vardır. İşte bu noktada, tam olarak Türkçedeki “cümlemenin öğeleri” başlığını karşılamıyor olsa bile Sumerce’de her biri cümlemenin ögesi sayılabilecek 8 adet kelime kategorisi vardır ve bunlar aşağıya sıralanmıştır.¹⁰² O halde Sumerce metin çözümlemelerinde cümledeki söz türlerinden başka, ekler ve eklerin eki olan söz birimleri (morfem) de birer öge olarak gösterildiğinden “cümlemenin öğeleri” başlığıyla isim ve fiil başta olmak üzere söz türleri ve onlara bağlı ekler hep bir arada değerlendirilecektir.

Jagersma, Sumerce’deki söz türlerini (word classes) ana başlıklarla aşağıdaki gibi vermiştir.¹⁰³

1. İsim
2. Fiil
3. Sıfat
4. Zamir
5. Çoğul eki -ene
6. Hal ekleri
7. Sayılar
8. Yansıtımlı sözler (ideophones)
9. Bağlaç
10. Ünlem

¹⁰¹ Söz/kelime türü karşılığı olarak Sumer edebiyatında bazen *word class* bazen *lexical category* tanımlarının tercih edildiği görülmektedir.

¹⁰² (Black, 2002, s. 69)

¹⁰³ Jagersma, 2010, 81.

Bununla beraber, genel anlamda bir cümlenin unsurları aşağıdaki tabloda ayrıca gösterilmiştir. İsim ve fiilden mürekkep basit bir cümlenin öğeleri dikey olarak, cümlede yer alabilecek kelime türünden diğer unsurlar ise yatay yerleştirilmiştir.

Tablo 4: Sumerce'de Cümlenin Öğeleri

SUMERCE'DE CÜMLENİN ÖĞELERİ									
İsim	Sıfat	Fiil	Zamir	Çokluk Eki	Hal Eki	Sıra Sayı Eki	Zarf	Bağlaç	Ünlem

İKİNCİ BÖLÜM

SUMERCE'DE EKLER

Sumerce'de ifadeler kişi ve fiil uyumu üzerinden kurulur. Bu nedenle Sumerce, fiil çekimli bir dildir. Bir işi veya oluşu üstlenen kişi fiilde görülebilmektedir. Fiil çekiminin üç şekli vardır:¹⁰⁴

- (1) Geçişsiz, standart fiil çekimi
- (2) Geçmiş zamanlı fiil çekimi
- (3) Geniş-gelecek zamanlı fiil çekimi

Fiil, ekler vasıtasıyla yalnızca çekime girmez. Bazı ekler vasıtasıyla yapısal ve anlamsal değişiklik geçirir. Böylesi bir etkiyle fiilin şeklini ve anlamını farklılaştıran ekler yapım ekleridir.

Elbette fiil tek başına bir ifade oluşturmak için yeterli değildir. Bunun için çekime girmesi gerekir. Çekime girmesi için de yanına en azından bir zamir eki bir de zaman eki alması gerekir. Zamir, tek başına bir isimdir. Zamanı anlatan kelimeler de öyle. İşte isim sayılan diğer kelime türleri dahil, ismin kendisi de fiil gibi bir dizi ekle çekime girer. Ekler, fiillerde olduğu gibi isimlerin hem önüne hem ardına gelebilir. İçlerinde bir kısmı çekim ekidir bir kısmı yapım ekidir. İsmi'nin şeklini ve anlamını değiştirmesi beklenen yapım eklerinin sayısı diğerlerine nazaran kısıtlıdır.

Geçişsiz fiillerin nesnesi olmaz. Bu tip fiillerin çekiminde sadece fiilde kişi eki aranır ve böylece oradaki şahıs eki fiilin faili hakkında bilgi verir. Öte yandan geçişli fiillerde nesne olur fakat nesne ek almaz. Nesne yerine özne ek alır. Bu özelliğiyle

¹⁰⁴ Edzard, 2003, 81.

Sumerce, *nesnesi ekli* “akuzatif” değil, *öznesi ekli* “ergatif” bir dildir. Genel kanaat budur. Fakat bu görüş kısmen doğrudur. Sumerce’de nesnelerin belirtme ekiyle görülebildiği pek çok örnek vardır. Dolayısıyla, günümüzde *öznesi bazen ekli* “split ergative” tanımı yapılmaktadır. Yani, fiilin nesnesi belirtme eki alabildiği gibi nesnedeki ek özneye geçebilir. Böyle durumlarda, cümlelerin öznesi belirtme ekiyle ekli bir yapıya girerken nesnesi ise üzerinden ekini atarak yalın bir hale bürünmektedir.

İster çekim eki olsun ister yapım eki olsun bunların ekleneceği kelime türünün biri isim, biri sıfat biri de fiildir. Sıfatların, zamirlerin ve bazı zarfların yapım eki almadan tek başlarına isim olacağı malumdur.

Özetlemek gerekirse, yapım eki olsun yahut çekim eki olsun isimlere gelen eklerin ek zincirinde oluşturduğu belli bir sıra vardır ve bu sırayla oluşturulan bir ifadenin içerdiği ek sayısı değişiklik gösterebilir.

2.1. Çekim Ekleri

Dillerdeki çekim kategorileri farklı olmakla beraber genelde çekime giren kelime türlerinin sayısı isim ve fiil başlığıyla iki (2) olarak kabul edilir.¹⁰⁵ Buna dayanarak bir isimdeki bir de fiildeki ek zincirinden söz edilir. İsimlerle veya fiillerle birlikte çekime giren ekler sırayla gösterilir.

Tüm eklerin aynı zamanda aynı cümlede bir arada bulunmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Yalnız, ister fiil olsun ister isim olsun onunla çekilen eklerin yeri bellidir. Sıraları değişmez. Gövde ve eklerin her biri birer halkayı, halkalar ise bir zinciri meydana getirir. Böylesi bir mantıkla kök ve ona bağlı eklerin bir cümlede oluşturduğu zincir sayısı da her zaman bir tane değildir, birden fazla olabilir.¹⁰⁶ Genel haliyle, aşağıda hem fiilin hem ismin ek zinciri gösterilmektedir. Tezin içeriğinde fiil olmamasına rağmen tezde sunulan örnekler yer yer fiili de kapsayabileceğinden fiile ait ek zincirinin bu vesileyle burada verilmesinin gerektiği zaman başvurmak babında faydalı olacağı düşünülmüştür.

¹⁰⁵ Erdem, *Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları*, 2011, 72.

¹⁰⁶ Thomsen, 1984, 48; Jagersma, 2010, 79.

Tablo 5: Fiillerin Ek Zinciri (Michalowski, Sumerian, 2015, s. 41)

Eklerin Fiildeki Sırası	Kip Eki	Bağlaç	Fiil Ön Eki	Dolaylı nesne	Yönlendirici Ön Ekler	Çatı Eki	FiİL	-ed Eki	Çatı Eki	İsimleştirici Ek	Çekimin Kişi eki
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

Fiillerin çekim eklerini hem önüne hem arkasına alabildiği tabloda açıkça görülmektedir. İsimlere gelince, aynı durum geçerli değildir. Çünkü isimlerden önce sadece yapım eki gelebilir. Onlar da aslında kendi başlarına anlamlı birer kelimedir fakat eklediği varsayılır. Sumerce’de, isim zincirinin çekime giren başlıca altı ögesi vardır.¹⁰⁷

Tablo 6: İsimlerin Ek Zinciri (Michalowski, Sumerian, 2015, 32; Zólyomi, 2017, 37).

Eklerin İsimdeki Sırası	İSİM	İsim Sıfat Sayı	Tamlama Eki	İyelik Eki	Çoğul Eki	İsmin Hal Eki
	1	2	3	4	5	6

Tabloda, isimlerle çekime giren eklerin her zaman ismin ardı sıra dizildiği açıkça görülmektedir.

ÖR.¹⁰⁸ dumu lugal kalam-ma-ka-ke₄-ne-ra

= dumu lugal kalam-(m)ak-ak(e)-(e)ne-ra
1 2 3 4 5 6 7

= “ülkenin kralının çocuklarına”.

1. dumu: çocuk; oğul. (isim)

2. lugal: kral (isim).

3. kalam: ülke, yurt. (isim).

¹⁰⁷ Michalowski, Sumerian, 2015, 32.

¹⁰⁸ Rubio, 2007, 1332.

4. -ak: ilgi (tamlama) halinin eki.
5. -ak: ilgi (tamlama) halinin eki.
6. -(e)ne: 3. ÇK. iyelik eki.
7. -ra: ismin yönelme halinin eki.

Sumerce’de çekime giren kelimelerin sayısı üç sayılır. Gerçekte, çekime giren kelime türü

Sumerce’nin eski dönemlerinde ikidir. Fakat çekime giren kelime türü üçtür demek için, dilin sonradan değişen yapısı dikkate alınmıştır. Günümüzde kabul edilen şudur: Sumerce’de hem isim hem fiil hem de sıfat ek alabilir.¹⁰⁹ Ancak, ardışık olarak dizilen ekleri ve yerlerini anlatmak için literatürde o kategorilerden yine en başta andığımız ikisine gönderme yapılır ve iki başlık kullanılır: a) isimlerin ek zinciri (nominal chain) b) fiillerin ek zinciri (verbal chain).¹¹⁰ Söz konusu bu zincirleme yapılarda kendi başına anlam taşıdığı gözlenen -da gibi bazı hecelerin sonradan eklediği varsayılır. Aslında -da “taraf, yan” anlamına gelen bir kelimedir.

Ek olarak kabul edilmesi gereken bazı heceler de kelime kategorisinden gösterilebilmektedir. Belirtme eki buna en iyi örnektir. Mesela *bad₃-bi* sözündeki *-bi* ekinin bir işaret sıfatı olarak kabul edildiğine dair onlarca örnek verilmiştir. Onunla ilgili genel manzara şudur: *uri₅^{ki}-ma bad₃-bi mu-du₃*¹¹¹ > *urim.ak bad.bi mu.du* =“Ur’un duvar(ı)nı yaptı”. Demek ki orada kendisiyle işaret ettiğimiz herhangi bir sıfat yoktur. Onun yerine iyelik eki vardır.

Eklerin iki ana başlıkla ele alındığını yukarıda dile getirmiştik. Başlıklardan birisini fiille yan yana gelen ekler oluştururken bir diğerini isimle yan yana gelen ekler oluşturur. Ekler, yerine ve yapısına göre farklılık gösterir. O yüzden kelime

¹⁰⁹ Rubio, 2007, 1333-1334. Türkçede de durum Sumerce’deki gibidir. Sıfatlar çekimlenebilirler. Sıfatların isim soylu olduğunu ve çekimlendikleri zaman isimleştiklerini biliyoruz. Ancak Türkçe sıfat tamlamalarında ek isimden sonra gelirken Sumerce’de sıfattan sonra gelir.

¹¹⁰ Thomsen, 1984, 48. *Verbal chain* “fiil zinciri” ve *nominal chain* “isim zinciri” yerine sırasıyla *verbal template* ve *nominal template* tanımları da kullanılmaktadır. Bkz. Zólyomi, **An Introduction to the Grammar of Sumerian** with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy, 2017, 37, 77.

¹¹¹ Ur-Namma 01 > RIME 3/2, p. xx, E3/2.1.1.1 > Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q001618.12>

kategorilerine bağılı olarak ele alınırlar. Üç dense bile görünürde çerçeveyi dolduran iki temel kelime kategorisi vardır: isim ve fiil. İşte isim ve fiille dizime giren eklerin özellikleri olsun görevleri olsun birbirinden farklıdır. Yerleri bakımından eklerden kimi ön ektir kimi son ek. İşlevleri ve anlamları bakımındansa kimi zarftır kimi zamir vb.

Sumerolojinin uzmanları ekleri sıfat, zamir veya bağlaç gibi başlıkların çatısı altında ortaya koyar. Bu çalışmada ise *çekim eki* veya *yapım eki* iki ana başlığı oluşturacak şekilde tasarlanmıştır.

Türk dili çevresinde ekler özellikle yapım ve çekim ekleri başlıklarıyla değerlendirildiğinden, iki dil mecrası arasında kopukluğa mahal vermemek adına bundan sonra karma bir yol izlenmiştir. Türüne (kategori) göre kelimeleri ve onlarla görülen ekleri bir arada aynı başlıklarla açıklamak yerine, önce ekleri görevleri bakımından sınıflandırdık: 1) Çekim ekleri, 2) Yapım ekleri. Kelime türleri de bu başlıklara bağlanmıştır: İsim, sıfat ve edat gibi.

Kök ve onu şekillendiren unsurlardan oluşan fiil,¹¹² kelime türleri içinde Sumerce'nin anlaşılması en zor konusu kabul edilmektedir. Sumerce'nin zaman çekimi olup olmadığı dahi tartışılmış, fiillerin zaman (tense) yerine görünüş (aspect) sahibi olduğu pek çok kimse tarafından benimsenmiştir. Her fiil, çift dilli dilbilgisi ve söz listeleri vasıtasıyla bildiğimiz birer kökten oluşur. Köklerin önüne ve arkasına getirilen ekler fiili çekime sokar. Yerine göre, eklerin adlandırılması bile herkesin hemfikir olduğu bir şey değildir. Fiilin önünde olduğu için ön ek dediğimiz eklerin bir kısmı kimine göre iç ek sayılır. Dahası, fiil kökleri de yapıcı bir değildir. Tür olarak kendi içinde Marû ve Hamtu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yine de fiilin çekime girdiği zamanı anlatmak için bugüne kadar bu tasnife uymayan birbirinden farklı isimler verilmiştir:¹¹³

¹¹² Poebel, Grundzüge der Sumerischen Grammatik, 1923, 168.

¹¹³ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 71-74.

- 1a) *geçmiş zaman* “Präteritum” 1b) *geniş-gelecek zaman* “Präsens-Futur”.
 2a) *bitmiş* “achevé”, 2b) *bitmemiş* “inachevé. (geçmiş zaman görünüşlü sıfat fiiller (past-participle) nedeniyle bu adlar verilmiş)
 3a) *tamamlanmış* “perfective”, 3b) *tamamlanmamış* “imperfective”.
 4a) *geleneksel tarz* “standard construction”, 4b) *ikinci tarz* “secondary construction”.
 5a) *yaygın yapı* “passim”, 5b) *özel yapı* “spec.”.

Fiillerdeki ve isimlerdeki eklerin dizilişi birbirinden farklıdır. Aşağıdaki örnekte hem isim hem fiil çekimlenmiştir. İsme gelen çekim ekleri isimden sonradır. Fiile gelen çekim ekleri ise görüleceği üzere hem fiilden önce hem de fiilden sonradır.

ÖR. $\frac{lu_2-e-ne^{114}}{1 \quad 2} \frac{kaš \ i_3-na_8-na_8-ne}{3 \quad 4 \quad 5 \quad 6} = \text{“İnsanlar bira içiyordular”}.$

1. lu_2- : insan, kişi, adam.
2. $-e-ne$: $e-ne$ (çoğul eki).
3. $kaš$: bira
4. i_3- : fiilin ön eki
5. $-na-n(a)-$: içmek fiili (na_8)
6. $-ne$: $-ne$ (çekimin kişi eki)

2.1.1. Ek Fiilin Ekleri

Ek fiilin ekleri başlığına girecek daha çok fiil bulursa da Sumerce’de “olmak fiili” başlığıyla anılan iki ek vardır. Birincisi düzenli fiillerden $\hat{gal}_2$; ikincisi de $/me/$ veya $/m/$ şeklinde söz diziminde yer alan ektir. İkincinin batı dillerindeki karşılığı copula, *cópula*, *copule* veya *kopula*’dır. Yükleme isim ve isim soylu kelimelerden oluşan cümlelerin sonuna gelir ve böylece yükleme tamamlar.¹¹⁵

¹¹⁴ Dikkat edilirse lu_2 ile başlayan söz $lu-e-ne$ yazılmıştır. Çoğul eki $-ene$, ünlü uyumuna girerek önündeki ünlüye benzetmek için değişime uğramamıştır. Aksi halde, $lu-ne$ yazılabilirdi. Ancak, bunun asıl nedeni anlam karmaşasının önüne geçmektir: $lu-ne$ yazılırsa $> lu-(a)ne$ yani “adamları” anlaşılır. Oysa, $lu-e-ne$ yazmakla yalın ve çoğul halde “adamlar” kastedilmiştir. Eğer “adamlar” ve “adamları” değil de “adamlarını” demek istenirse işte o zaman $lu-ne-ne$ yazılır $> lu.ani.ne$. Buna rağmen istisnayı bozan örneklerin olabileceğini her zaman hatırd tutmak gerekir.

¹¹⁵ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 46.

Koşaç, bildirme eki, ek eylem, ek fiil gibi farklı Türkçe adlar verilen “olmak fiili”nin¹¹⁶ Sumeroloji alanında tercih edilen adı genellikle “kopula”dır. Sumerce dilbilgisinde bu iki türlü ele alınır: a) bağımsız (independent) kopula b) ekleşmiş (enclitic) kopula. Birincisinde, ek fiil düzenli fiiller gibi bağımsız olarak çekime girer. Bu, ikincisine nazaran daha az geçer. İkincisinde, ek fiil kısaltılarak bir eke dönüştürülmüş olur. Bu yol daha yaygındır. Ur III döneminden önceki metinlerde söz konusu ekin düzenli olarak -am₆ şeklinde yazıldığı¹¹⁷ ifade edilmektedir. ePSD’nin verdiği tabloya bakılırsa ek fiilin -am₆ şekli -am₃’dan öncedir fakat yalnızca bir kere kaydedilmiştir. (Bkz. Tablo 7)

2.1.1.1. ğal

Sumerce’deki iki olmak fiilinden ilkinin “ğal₂” olduğunu yukarıda görmüştük. Düzenli fiillerden olan bu fiil resim yazılı ilk Sumerce döneminden itibaren özellikle ğal₂ (ğal₂) şekliyle yazılmıştır. Birer kere de olsa farklı işaretlerle gal ve kal olarak yazıldığı görülür. Farklı anlamları vardır.

a) olmak> ama ğal₂ > “ana olmak”.¹¹⁸

b) kalmak> ga-al ba-šu-u “var olmak, elde bulunmak; olmak”.¹¹⁹

2.1.1.2. -am

Bir şekilde “olmak fiili” başlığıyla andığımız bu fiil eki esasen olmakla veya var olup bulunmakla alakalı bir anlam içermez.¹²⁰ Terimsel olarak kopula sıfatıyla anılan bu ekin temel işlevi bir yargıyı onay babında bağlamaktır. Böylece olumlu olumsuz bir ifadeye olur vermektedir, onu doğrulayıp pekiştirmektedir.

¹¹⁶ Onu ifade etmek için Türkçede farklı terimler kullanılmaktadır: “cevher fiili, cevherî fiil, salt fiil, boş fiil, ana yardımcı fiil, varlık fiili, ek eylem, ek fiil, bildirme eki, bükün fiili, edat-ı haberiyye, fi’l-i cevherî, fi’l-i haber, özden fiil, kopula, koşaç, rabita”. Bkz. (Özalan, 2014, s. 9)

¹¹⁷ Hayes, 1990, 122.

¹¹⁸ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P229754.14>, Alındığı yerde, “anası olmak” yanlış tercüme olmalı. Doğrusu, “ana olmak” şeklinde düşünülmelidir.

¹¹⁹ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/signlists/P467315.229#P467315.224> , <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/signlists/P338311.72#P338311.67>.

Türkçedeki “kalmak” fiilinin kökeninin Sumerce’deki bu ğal olduğu anlaşılıyor.

¹²⁰ Rubio, 2007, 1365.

Türkçeye çoğunlukla “olmak fiili” veya “ek fiil” olarak çevrilen “kopula”, bir isim zincirinde veya isim üzerinde en sonda bulunur. Türkçede ek fiil olarak kabul edilen er-, tur- ve bol- eklerinin¹²¹ karşılığı Sumerce’de *-am* ekidir ve iki “olmak” fiilinden biri sayılmaktadır.¹²² Ne var ki söz diziminde ismin hal eklerinden sonra gelen bu ek çekime girerken kişiden kişiye değişir. 3. TK’nin çekimi diğer kişilerin çekiminden farklı olarak [me] eki ile değil de [am] eki iledir. Yüklemde üçüncü tekil kişiyi göstermek için kullanılan bu ek MÖ 24. yy dolaylarına kadar *-am₆* ile gösterilmişken sonraları *-am₃* ile yazılmıştır.¹²³

Aşağıda görüleceği üzere ekin *-am₃* şekli kullanıma henüz girmemişken daha önceleri tercih edilen başka ekler vardır. Aralarında en eski kaydı oluşturan ME işareti, *-me* ve *-men₂* dışında *-deš₄* yahut *-diš₄* de okunabilmektedir.

Tablo 7: Ek Fiil Ekinin Tarihi Seyri ¹²⁴

	Hece	İşaret		Varsayılan Okuma	Diğer Okuma Değerlerinden Bazısı	En Eski Kayıt
1.	ME			me	me, men ₂ , deš ₄ , diš ₄ , ba ₁₃ , išib,	piktografik
2.	NAM			nam	bir ₅ , nam, sim, sin ₂	EH IIIa
3.	GAN			ḡe ₂	gam ₄ , gan, gana, ḡe ₂ , kan	EH IIIa
4.	A			a	dur ₅ , duru ₅ , a	EH IIIb
5.	AN			am ₆	diğir, am ₆ , dir ₃ , der, an, il ₃ , nagga _x	EH IIIb
6.	[A.AN]			am ₃	am ₃ , em _x , šeğ ₃	EsAk
7.	IM			em	did, em, enegir, im, işkur, karkara, ni ₂ , tum ₉	Ur III
8.	NA			na	Na	Ur III
9.	DU			men ₃	du, de ₆ , gub, ḡen, im ₄ , ku _x , kub, kur _x , laḡ ₆ , ra ₂ , re ₆ , tu ₃ , tum ₂ , ša ₄	EB
10.	NE.A			de ₃ -a	du ₁₇ , bar ₇ , be ₇ , bi ₂ , bil, de ₃ , gibil ₄ , izi, kum ₂ , lam ₂ , lem ₄ , li ₉ , ne, ni ₅ , pel, pil, saḡar _x , šeğ ₆	EB

EH: Er Hanedanlığı, EsAk: Eski Akad, EB: Eski Babil.

İlk kez ME işaretiyle temsil edildiği gözlenen ek, ePSD’nin kaydına göre EH IIIb sonuna kadar diğer NAM, GAN, A ve AN işaretleriyle gösterilmiştir.¹²⁵ Gudea

¹²¹ Özalan, 2014, 59-68; Görkaş, 2022, 65-67.

¹²² Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 30. Sumerce’de olmak fiilinin görevini üstlenen [-am] ek fiil eki, Türkçedeki [-dır] ekidir.

¹²³ Zólyomi, 2017, 108

¹²⁴ Tablo ePSD’den uyarlanmıştır. Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 07.10.2022, 15:44.

¹²⁵ ePSD2, 13.09.2022, 13:58. Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>

zamanına kadar -am₆(AN) veya -am₃(A.AN) şeklinde yazıldığı görülür.¹²⁶ Eski Sumer döneminde AN işareti ile yazılan bu ek günümüzde am₆ okunuşuyla kabul edilmekte ve güncel yazıya geçirilmektedir. İsim yapma eki olan -a ile birarada sıkça görülen kopula, önce -a-am₆ [a'am] halini almış daha sonra Ur III döneminde -am₃(A.AN) geliştirilmiştir. Böylelikle [âm] ortaya çıkmış olmalıdır.¹²⁷

Öte yandan, Tablo 7'de görüleceği üzere, ek fiilin ilk formunu oluşturan ME işaretinin bir okunuşu -diş bir diğer okunuşu -deş'tir. EH IIb'deki A işaretinin bir okunuşu -dur bir diğer okunuşu -duru'dur. AN işaretin bir okunuşu -dir bir diğer okunuşu -der'dir. Eski Babil döneminde ise -du ve -tu vardır. İçlerinde en sık görülenlerden -am₆ hecesi malum özellikle 3. TK'nin çekim eki olarak kullanılmıştır. Hatırlanırsa, Türkçede de -dUr eki özellikle 3 tekil kişiyi çekime sokar. Dolayısıyla, -am₆ eki Türkçedeki -DUr ekinin tarihi kökenine işaret ediyor olmalıdır.

Tablo 8: Ek Fiil Ekinin Kişiden Kişiyeye Değişkenleri (Rubio, 2007, 1366)

	Tekil	Çoğul
1.	me-en	-me-enden
2.	me-en	-me-enzen
3.	-(a)-m / -me-en	-me-eş

Olmak fiilinin 3. TK ile kullanılan -am eki, geçtiği yerde şayet kendinden önce ünlüyle biten bir hece varsa onun ünlüsüne uyum sağlar: Mesela diñir-be₂-em “tanrısıdır” veya nin₉-ñu₁₀-um “kız kardeşimdir” yazılırken bildik ses uyumuna dikkat edilmiştir.¹²⁸

Sumerce'de, Babillilerin hükmünün geçtiği dönem itibariyle sonradan ortaya çıkan çoğul zamir görünümüne paralel olarak 3. TK ek fiil şeklinin de tüm kişi ekleriyle bir arada kullanıldığı anlaşıyor.

$$\text{ÖR. } \underline{\text{ma3-kam}} = \underline{\text{ma3-(a)k.am}} \\ \quad \quad \quad 1 \quad \quad 2 \quad 3$$

$$\text{ma3-kam} > \eta\text{a.ak.am} \text{ “ben.im.dir”}.$$

¹²⁶ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 46.

¹²⁷ Edzard, 2003, 83.

¹²⁸ Zólyomi, 2017, 108.

= “benimdir”.

1. ma3- = ben, 1 TK. zamir.

2. -(a)k = ilgi halinin eki (tamlama eki).

3. -am = ek fiil eki (eFe).

= ben-iñ-dir.

ÖR. ¹²⁹ $\underline{\text{şag}}_4\text{-}\underline{\text{ta}}\text{-}\underline{\text{am}}_3$ = şag.ta.am
1 2 3

= “kalptendir/içtendir”.

1. şag4- = kalp/iç (isim).

2. -ta- = çıkma halinin eki (-DEn).

3. -am3 = ek fiil eki (-DIr).

ÖR. $\underline{\text{subur}}_1\text{-}\underline{\text{men}}_2$ = köle-(y)im > köle-men
1 2

1. subur- = köle (isim)

2. -men = 1. TK, ek fiil eki.

2.1.2. İsimlerle Kullanılan Çekim Ekleri

Çekim ekleri, kelime sonunda son ek ve kelime önünde ön ek olmak üzere iki türdür. Çekim eki yüklenen kelime isim de olabilir fiil de olabilir. Fiillerle birlikte anılan ekler içinde ara ek denilen (infix) bir ek daha vardır. Fakat, çalışmamızda bu ek de ön ek sayılacaktır. Çünkü, ekin bulunduğu yer fiil kökünden öncedir. Bir de Sumercenin gramer terminolojisinde “clitic” olarak geçen ekler vardır. Bunlar da ön ek (prefix), ara ek (infix) veya son ek (suffix) gibi çekim eki türünden sayılır. İşlev bakımından, herhangi bir çekim ekinin özelliğini üstlenebilirler. Dolayısıyla “clitic” yerine de “ek” tabiri tercih edilecektir.

¹²⁹ Letter from Išbi-Erra to Ibī-Suen About the Purchase of Grain, satır 46.
<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.3.1.17&display=Crit&charenc=gcirc>,
ETCSL 3.1.17. Alıntılanan yerde bu ifadenin çevirisi “rahiminden” şeklindedir. 46. *^mi-bi-^dsuen-ka šag4-ta-am3 ki /aĝ2\ -me-eš...*

İsim çekiminin ekleri, isimler ile fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmaya yarayan eklerdir.¹³⁰ Çekime giren eklerin sayısı birden fazla olabilir. Birbirinin ardı sıra dizilince ekler bir zincir meydana getirir. Eklerin oluşturduğu bu zincirler basitten karmaşığa doğru farklı şekillerde dizilebilir. Yine de eklerin isimlerle birlikte girdiği çekim sırası temel olarak isim + zamir eki + çoğul eki + hal eki şeklindedir.¹³¹

ÖR. ¹³² nam-ti-lugal-la > $\frac{\text{namti(l)}}{1} \cdot \frac{\text{lugal}}{2} \cdot \frac{\text{ak}}{3}$.

= kralın yaşamı.

1. namti(l)= yaşam (isim)
2. lugal= kral (isim)
3. a(k)= iyelik halinin eki, tamlama eki (genitive)

Çekim ekleri her zaman sadece isme bağlı zincir oluşturmaz. Ekler, bazen bir isim tamlamasında bazen de bir sıfat tamlamasında art arda dizilebilirler. Çekime giren eklerin sırası isim tamlamasında neyse sıfat tamlamasında da odur. Zaten sıfat da yanında ismin olmadığı bir durumda isim sayılır.

Sumerce’de, sıfatın ismi takip ettiği örnek çoktur. Böyle durumlarda sıfatı eklerden hemen önce aramak gerekir. Bu halde, sıfatın yeri isim ile eklerin arasındır.

Tablo 9: Sıfat Tamlamasında Çekim Ekleri

isim	Sıfat	zamir eki	çoğul eki	hal eki
------	-------	-----------	-----------	---------

İsim ve sıfat tamlamalarından başka bir de hem isim hem sıfat tamlamasının iç içe zincirleme tamlamalar oluşturduğu yapılar söz konusudur. Böyle durumlarda isim tamlamasını oluşturan bileşenlerden bir tanesi sıfat tamlamasıdır. Sıfat tamlaması tamlayan olur ve tamlanan başka bir isimle birlikte yeniden bir isim tamlaması oluşturur (Tablo 10).

¹³⁰ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, 2009, 24.

¹³¹ Jagersma, 2010, 79.

¹³² Cohen, 1975, s. 605, şirnamşub of Nanna, 46. satır.

İsim ve sıfat tamlamalarının zincirleme bir tamlama oluşturduğu yerde eklerin genel sırası aşağıdaki gibidir. Tabloda hal eki en sonda olsa da hal eklerinden vasıta (-da) ve tamlama (-ak) eklerinin istisna olarak isimden hemen sonra geldiğini unutmamak lazımdır.

Tablo 10: Zincirleme İsim Tamlamasında Çekim Ekleri

isim	İsim	sıfat	tam. eki	zamir eki	çoğul eki	hal eki
------	------	-------	----------	-----------	-----------	---------

ÖR. e₂ iri-kug-ga-ka-ni = e₂ iri kug.(g)a(k).(a)ni ¹³³

1 2 3 4 5

= “gümüş kentin tapınağını”.

1. e₂ : tapınak, saray, ev
2. iri : kent, şehir
3. kug(g)- : parlak, arı, saf, gümüş
4. -a(k)- : tamlayan eki
5. -(a)ni : ilgi eki

ÖR. ¹³⁴ e-gal nam-lugal-la-ka-ni = e.gal nam.lugal. la(k).(k)ani

1 2 3 4

= “krallığın sarayı”.

1. e-gal : saray
2. nam-lugal : krallık
3. -la(k)- : ismin ilgi halinin eki
4. -(k)a-ni

ÖR. ¹³⁵ iri- η u₁₀ iri šeš- η u₁₀-ne-ka = iri. η u iri šeš. η u.ne.(a)k.a

1 2 3 4 5 6 7 8

¹³³ Gudea 002 (RIME 3/1.01.07.002 composite, bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/etcsri/corpus>, 27.10.2022, 14:36.

¹³⁴ Langdon, The Toledo Collection of Cuneiform Tablets, 1918, 123.

¹³⁵ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000350.165>, 02.03.2021, 00:42. Ninurta's Return to Nippur: a šir-gida to Ninurta: 169.)

Yine de şu akılda tutulmalıdır. Tamlamalarda sıfatın ismi takip etmesi klasik Sumerce'nin bir kuralı olarak benimsenmiştir. Yoksa, tersyüz edilerek sıfatla başlatılan tamlama örnekleri de mevcuttur.¹³⁸

2.1.2.1. Kişi Zamirleri ve Ekleri

Zamir işlenirken konu genellikle alt başlıklarıyla birlikte ele alındığı için bütünlüğü sağlamak adına “zamir” başlığı altında konuyu alt başlıklara ayırarak hem zamirleri hem zamir eklerini vermenin daha yararışlı olacağı düşünölmüştür.

Zamir ve zamir eki denilen kavramlar birbirinden farklıdır. Buna rağmen çokça birbirinin yerine kullanılırlar. İlerideki bölümlerde geçen zamir eklerinin daha iyi anlaşılması için zamir eklerinden önce zaminin kendisi ele alınmıştır. Zira o, dilin en temel bileşenlerinden biridir ve bir cümlenin anlaşılması için onun kullanılması zorunludur.

Zamir yaygın ifadeyle, isimlerin yerini tutan isim soylu kelime türünün genel adı¹³⁹ şeklinde tanımlanır. Bununla birlikte sadece isimlerin yerini tutmadığı da bir gerçektir.¹⁴⁰ Onun kabul edilen bu geleneksel tanımı, kişi zamirlerinin işaret zamiri veya soru zamiri gibi diğer zamirlere uymaması sebebiyle tartışmalıdır. Yine de şimdiye kadar “zamir” yerine önerilen herhangi başka bir tanım onun kadar benimsenmemiştir.¹⁴¹ Zamir kişiye, soruya, iyeliğe (sahiplik), işarete, dönüşlölüğe ve belirsizliğe atıfla kollara ayrılıp tasnif edilmiştir.¹⁴² Adı her ne olursa olsun zamir, bir dilin varlığına dair onun en eski zamanlarından kalma delil yerine geçer.¹⁴³

Sumerce'nin eski dönemlerinde temel zamir biçimlerinin sadece bir kısmı görülür. Çoğul biçimleri, nerdeyse hiç görülmez. Çoğul şekillerinin içinde bir tek “onlar”

¹³⁸ Bkz. Gökçek, Abacı, **Sumer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme**, 2018, 231-253.

¹³⁹ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, 1992, 178.

¹⁴⁰ Kocasavaş, 1995, 1-4.

¹⁴¹ Konuyla alakalı bazı soruların yanıtları henüz tam olarak herkesin hemfikir olduğı yanıtlar değildir. En basit örneğiyle, “o ve onlar” işaret zamiri midir yoksa kişi zamiri midir? Bkz. (Bhat, 2004, s. 1-5).

¹⁴² David Crystal, **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, 6. baskı, USA-UK-Australia: Blackwell Publishing, 2008, 391.

¹⁴³ John Dyneley Prince, The Pronouns and Verbs of Sumerian, **Proceedings of the American Philosophical Society**, 1915: 27.

zamirine karşılık gelen /anene/ görülür. Zamir deyince her zaminin ayrı bir kelime olduğu anlaşılır. Fakat, Sumerce’de yalın birer kelime olarak zamirler nadiren kullanılır.¹⁴⁴ Bu özelliğiyle Sumerce’deki zamirlerin kullanılışı Türkçedeki zamirlerin kullanımına benzer. Yani, art arda dizilen birden fazla fiilin faili aynı özne ise öznenin bir kere gösterilmesi yeterlidir. Aşağıdaki örnekte, 1. ve 3. cümlelerin öznesi aynıdır. Ancak özne yalnızca 1. cümlede görülmektedir. Bununla birlikte 3. cümlede öznenin yerini tutacak zamir bile görülmez. Halbuki, İngilizce gibi bir dilde zamir kullanmadan cümleler arasında anlam bağı kurmak imkansızdır.

ÖR.¹⁴⁵ “1) Cengiz Han, çok sevdiği, rahvan yürüyüşlü Kuba adındaki atına binmişti. 2) Derisi, aşınmış çakıtaşı gibi parlayan, göğsü ve cıdavları güçlü, ak yeleli, kara kuyruklu, yumuşak rahvan yürüyüşlü bir at idi bu. 3) Dünyanın yarısını bu at üzerinde aşmıştı”.

Aynı durum iyelik zamirleri için de geçerlidir. Mesela, “bizim çocuklarımız” yerine “çocuklarımız” demek yeterlidir.

Günümüzde işte budur dediğimiz kişi zamirleri, Akadca ile yazılan edebî metinlerin ve dilbilgisi metinlerinin ihtivasından çıkmadır. Ne var ki onların da hangi mantıkla yazıldığı tam olarak belli değildir ve belgelerin ortaya koyduğu bazı zamir şekilleri tuhaf karşılanmakla beraber şüpheyi yol açmaktadır. Görünüşe bakılırsa, kişi zamirlerinden bazıları kalıp olarak ya Akadcadaki zamirlere benzetilmiş ya da tablet yazarları Akadcaya uymayan Sumerce formları kendi kafalarına göre uyarlamış ve yeni kalıplar yaratmıştır. Ayrıca, kişi zamirlerinden bazıları Sumerce’nin konuşulmadığı düşünülen dönemlerden veya okul metinlerinde görülen dilbilgisi içeriğinden kalmadır. Bu bağlamda özellikle birinci ve ikinci çoğul kişi zamirleri dikkat çeker.¹⁴⁶ Peki, yazıcılardan kalan zamirlerin yapısından gerçekten kuşku mu duymamız gerekiyor?

Dilbilgisi kalıp listelerinde geçen bazı örneklerle bakacak olursak zamirlerin kökü sonradan uzatılmıştır. Bunlar, ek fiilin yapısı hakkında ipucu verirler. Keyfi

¹⁴⁴ Zólyomi, 2017, 61.

¹⁴⁵ Cengiz Aytmatov, **Cengiz Han’a Küsen Bulut**, 9. baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2007, 26.

¹⁴⁶ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 31.

fazlalıklar varmış gibi gözüken ve anlamayı zorlaştıran değişik formdaki zamir örnekleri bir bakıma dilin mantığını anlatmaya yarayan birer dayanak olabilir. Örneğin:¹⁴⁷

η ₂ -e	<i>a-na-ku</i>	“ben”
η ₂ -a-me-en	“	“ben”
me-en	“	“ben”
□ ₃ □-me-en	“	“ben”

Özne formlarından a) η₂-e tek başına ilk sırada yer alırken hem b) η₂-e-me-en hem c) me-en hem de fiil çekimli d) i₃-me-en formunun olması muhtemelen aşağıdaki gibi bir açıklama yapmak içindir.

a) Ben	Ben
b) Ben...men	Ben yahşi-men (-yIm)
c) ...isim+[-men] eki	kral-mIn (-Im) > sadece yüklemde özne eki
ç) ...fiil+[-men] eki	gider-mEn (-Im) > sadece fiil kökünde özne eki.

Diğer yandan, aynı listede aynı zamirler bir de ismin belirtme halinde geçmekte.¹⁴⁸

η ₂ -e	<i>ia-a-ti</i>	“beni”
η ₂ -e-me-en	“	“beni”
me-en	“	“beni”
i ₃ -me-en	“	“beni”

Zamirle zamir eki elbette birbirinden farklıdır. Zamir eki, bir ihtimal zaminin kendisinden türemiş olabilir. Eski Türkçe metinlerde geçen “biz az biz” = *biz azız* eşleşmesine bakınca buna ihtimal vermemek pek mümkün görünmüyor.

Akadca karşılıkları yazılmış Sumerce söz listeleri incelendiğinde özellikle Babil Dönemi sonrasında zamir şekillerinde veya eklerinde ani bir artış olduğu

¹⁴⁷ Dangin, 1935, 93; Ayrıca bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P493409.101#P493409.96>, Bkz. satır c II. 31-34.

¹⁴⁸ Dangin, 1935, 93. Bkz. satır c II. 34-37.

gözlennmektedir. Zamirlerin çoğul biçimlerinin zaten en erken bu dönemde çıktığı daha önce belirtilmişti. Örnek olması bakımından ele alacak olursak “biz” zamiri aşağıda görüldüğü üzere farklı farklı biçimlerle verilmiştir.¹⁴⁹

<u>Sumerce</u>	<u>Akadca</u>	
me	<i>ni-nu</i> AN.TA	Biz
me-en-de ₃	“	“
me-en-de ₃ -a	“	“
un-de ₃ -en	“	“
an-de ₃ -en	“	“
in-de ₃ -en	“	“
en-de ₃ -en	“	“
me-en-de ₃ -en	<i>ni-i-nu</i>	“
me-de ₃ -en-de ₃ -en	<i>ni-i-nu</i>	“

Tablo 11: Sumerce’de Tekil Kişi Zamirleri ¹⁵⁰

Zamir	Eski Sumerce	Yeni Sumerce	Babil Dönemi ve Sonrası Sumerce		Türkiye Türkçesi
			<i>eme.gir</i>	<i>eme.sal</i>	

¹⁴⁹ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P493409.101#P493409.96>, 01.04.2023, 15:10, Bkz. satır o ii 47-53 ve v 46’-48’.

¹⁵⁰ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 31. Sumerce’de ismin özne halinin split ergativity denilen ikili kullanımı söz konusudur. Özne bir isimse belirtili nesne ekini özne yerindeki bu isim alır; fakat cümlemin öznesi yalın kullanılan bir kişi zamiri ise o bir nesne eki almaz belirtili nesne ekini nesnenin kendisi alır. Zólyomi, 2017, 62-63. Tablo için Foxvog, Zólyomi ve ePSD referans alınmıştır.

1. TK	ηa_2 $= ma_3 (= \hat{g}e_{26})^{151}$ $= ma_3$ $= ba_4$	$\eta a_2-e (=ma_3-e)$ $= ma_3-e[n]$ $= ma_3-e[n]$ $= ba_4-e[n]$	$\eta a_2-e[n]$ $=ma_3-e[n]$ $= ma_3-e[n]$ $= ba_4-e[n]$ ηen	$me-e$ men_2 me $ma-a$ $e-ma$	ben
2. TK	za ze_2	$za-e[n]$ $ze_2-e[n]$	$za-e[n]$ $za-a[n]$ $\check{s}a-e[n]$		sen
3. TK	$a-ne,$ ur_5 (Akk. $\check{s}u$) $(ur_5$ sadece erkekler için o’’)	$e-ne$ $\grave{e}n$ (<i>Eski Babil</i>) ur_5	ur ul an		o

TK =tekil kişi, TN =tekil nesne; K =oğul kişi, N =oğul nesne

Emesal ve Emegir lehçeleri arasındaki en bariz ses değişikliklerinden birisi /g/ ile görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Sumerce’de bir geniz g’si (ng) bir de sert g olmak üzere iki g var. Emegir ile Emesal lehçesinde sırayla: $g > m$ ve $g > b$ yönünde nszler birbirinin yerini almaktadır. Diğer muhtemel bir ses değişimi de $n > \check{s}$ yönündedir.¹⁵² Dolayısıyla, geniz g’si (ng) pek müsait şekilde geniz m’si (nm) olabilecek bir özellik göstermektedir.

Yeni Sumerce’de tekil zamirlerin bir -e eki olduğu gözlenmektedir.¹⁵³ Söz konusu -e eki, belirtme halinin özne eki olabileceği gibi¹⁵⁴ İngilizce’de /me/ sözü nasıl ki hem “beni” hem de “bana” demekse onun gibi hem gösterme hem yönelme halini yansıtan bir formül ihtiyacı üzerinden -e ortaya çıkmış olabilir. Bu noktada diğer bir seçeneğin daha varolduğu anlaşılmaktadır: 3. TK iyelik eki -ane kendisinden önce gelen hecenin nszne yaslanarak kimi zaman /n/ nsz olmaksızın ^xa-e biçiminde

¹⁵¹ $\hat{g}a_2-e$ ($GA_2.E$) = “ben” demektir. Bununla birlikte GA_2 işaretinin okunuş değerleri 5 farklı şekilde geçmektedir. (Bkz. ETCSL, <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/signlist.php>, 07.01.2022: 18:30.

¹⁵² Prince, *The Vocabulary of Sumerian*, 1904, 53.

¹⁵³ Prince, 1915, 27.

¹⁵⁴ Hayes, 1990, 9.

yazılmaktadır. Hatta -a dahi düşüp tek başına -e kalabilmektedir.¹⁵⁵ Buna göre, ilk hecenin ünlüsü geniz /a/’sı idi ve /n/ sesi türetiyordu. Fakat kendisinden sonra başka bir sesli olan -e (belirtme eki) gelip de onunla birleşince bu /n/ sesi düşmekteydi. Diğer bir yandan, Babil döneminde ηa_2 -e yazılan 1. TK zamiri Babil sonrası dönemde ηen olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁶ Böylece, yanyana gördüğümüz /a-e/ ünlülerinin /n/ ile bittiği hususundaki fikrimiz pekişmiş olmaktadır.¹⁵⁷ Anlaşılan, birbirinin ardısına görülen a ve e ünlüleri bir aradayken geniz ünlüsüne dönüşüyor ve söz sonunda belli belirsiz /n, m/ sesleri türetiyordu.¹⁵⁸

Sumercedeki 1. TK ve 1. ÇK zamir formlarının ma-e ($\eta a'e$) gibi -e ekini zamir sonunda değil de Emesal lehçesinde görüldüğü şekliyle e-ma gibi zamir başında almış halleri Eski Babil krallığı zamanında ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹ Sumercede gözlenen bu tip zamir formları Çuvaşcadaki epi-epir ve esi-esir zamir formları hakkında çıkarım yapabilmeye olanak tanıyor. Buradan hareketle, Çuvaşçanın aşağı yukarı EB döneminde (MÖ 1900) ayrılmaya başladığı söylenebilir. Sumerce’de aş yahut diş şeklinde görülen 1 “bir” sayısının Emesal lehçesinde BI “bir” şekline evrilmiş¹⁶⁰ olarak görülmesi de bu fikri destekliyor. Kaldı ki BI işaretinin diğer okunuşları arasında biz, pe_2 ve pi_2 de vardır.¹⁶¹

¹⁵⁵ Jagersma, 2010, 50.

¹⁵⁶ ePSD2, 2022.

¹⁵⁷ Osman N. Tuna, a-e seslerinin n’ye dönüşmesine örnek olarak zamirlerden mae > men ve zae > sen karşılaştırması yapmıştır (Tuna, 1997, s. 18). Ev kelimesinin karşılığı olarak kaydedilen ηa_2 ve ma (Emesal’da) kelimeleri de η ile başlatılan zamirlerin m ile başlatılabileceğine dair örnek teşkil etmektedir. Kaldı ki aynı işarette yazılan “ev” GA_2 için okuma değerleri ma_3 , ga_2 ve ba_4 değişkenleriyle verilmiştir. Bkz. ePSD2, 2022.

<http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/signlists/P391514.224#P391514.219>, 10.03.2020, 03:39.

¹⁵⁸ Şöyle bir çıkarımda bulunabiliyoruz: Eğer hece, nazal bir ünlü ile bitiyorsa sonunda belli belirsiz /n/ veya /m/ vardır. Bunlar yazıda görülmez. Fakat, sessizle başlayan bir hecenin sonunda m veya n varsa bunlardan önce gelen ünlü nazallığını kaybetmiştir.

¹⁵⁹ Bu dönemin belgelerinden biri 1. TK zamirini me-e^{ba-e} şeklinde görülmektedir. Bu şekilde yazılan zamiri diğerleriyle yanyana koyunca anlaşılan o ki Sumerce’de 1. TK zamiri ηa , ma, me, ba, bi_6 ve mi heceleriyle başlatılmıştır. Tek bir yazım şekli yoktur.

Bkz. *A šir-namšub to Inana*, Seg.A, 15 > <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux?xis=sux.r014bd1>, 20.05.2023, 20:10.

¹⁶⁰ Igor Mikhailovich Diakonoff, Some Reflections on Numerals in Sumerian towards a History of Mathematical Speculation, *American Oriental Society* 103(1), 1983, 90.

¹⁶¹ İşaret değerleri için bkz. ORACC Sign List. <http://oracc.museum.upenn.edu/ogsl/signlist/>.

Sumercede 1 “bir” sayısının karşılıklarından bir tanesi DIŞ işaretiyle yazılır (MSL IV, 41, Emesal III) ve diş okuma değeri verilir. Aynı işaretin okuma değerleri arasında ayrıca ge_3 , ge_2 , ge_2ta , gi_3 , gi_2 , ηe_2 ve ηi_2 bulunmaktadır. Başta olduğu anlaşılan gi , ηi veya ηe sesinin bi sesine dönüşmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Hatta yine BI işaretinin il_4 veya il_6 okuma değerlerine bakılırsa Türkçedeki ilk “birinci” sıra sayı sıfatının kökeni de Sumerce olabilir. Bununla alakalı olarak zaten /ul/ sözü de eski veya zaman bakımından uzak anlamına gelmektedir. Bkz “ul”, ePSD2, 2023.

Zamirlerin çoğul biçimlerine gelince onlara nerdeyse Sumerce'nin konuşulduğu dönemlerde rastlanmaz. Birbirinden farklı pek çok çoğul zamir biçimi sonradan ortaya çıkmıştır. Çoğul zamir eklerinin değişkenleri temel olarak aşağıdaki gibi kayda geçmiştir.

Tablo 12: Sumerce'de Çoğul Kişi Zamirleri ¹⁶²

Özne / Nesne	Eski Sumerce	Yeni Sumerce	Türkiye Türkçesi
1. ÇK	Ø	me-en-dè-en me (Eski Babil)	biz
2. ÇK	Ø	me-en-ze ₂ -en	siz
3. ÇK	a-ne-ne	e-ne-ne	onlar

TK =tekil kişi, TN =tekil nesne; ÇK =çoğul kişi, ÇN =çoğul nesne

Sumerce bir ifadede kişi bilgisi fiille birlikte verilir. Kişi zamiri ayrı bir unsur olarak fiilde görülür veya sezilir. Şayet kişi zamiri cümlede tek başına bağımsızca yer almışsa bunun nedeni ya vurgu yapmaktır ya anlama açıklık katmaktır.¹⁶³ Yani, “gidiyorum” yerine “ben gidiyorum” denmişse bu örnek cümledeki “ben” zamininin görevi özellikle failin yani öznenin altını çizmek onu ön plana çıkarmak olmalıdır. Kişi zamirlerinin tersine iyelik zamirleri cümlede bağımsız halde bulunmaz ve her zaman ek olarak yer alır. İşaret zamirlerinin de ek biçiminde görüldüğü savunulur fakat işaret zamininin ek olarak savunulduğu yerde aslında iyelik zamiri veya eki vardır. Mesela, Sumerce nam-bi-še₃ İngilizce yayınlarda *because of this* “bunun yüzünden” anlamıyla¹⁶⁴ çevrilmektedir. Buradaki -bi ek olarak mı değerlendirilmeli yoksa kelime olarak mı? İngilizce mantıkla /-bi/'nin karşılığı ayrı bir kelime olarak “bu” şeklinde ele alınabilir. Ancak Türkçe'nin dil mantığında aynı şey geçerli

¹⁶² Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 31. Sumerce'de ismin özne halinin split ergativity denilen ikili kullanımı söz konusudur. Özne bir isimse belirtili nesne ekini özne yerindeki bu isim alır; fakat cümlelerin öznesi yalın kullanılan bir kişi zamiri ise o bir nesne eki almaz belirtili nesne ekini nesnenin kendisi alır. (Zólyomi, 2017, s. 62-63) Tablo için Foxvog ve Zólyomi referans alınmıştır.

¹⁶³ Foxvog, 2011, 31.

¹⁶⁴ nambiše₃ =because of this “bu yüzden, sebebiyle”. Bkz. ePSD, 2022.

değildir. Yapısal olarak irdelenince, nam-bi-še₃ kalıbının “münasebeti için, münasebetçe ve alâkaca” veya bir başka deyişle “[filancanın] münasebet-i-(y)le” yahut “sebebiyle” anlamını verdiği anlaşılmaktadır. Sumerce’de nam “ilgi, alaka” bir “münasebet” demektir. O yüzden, çevirilerde doğrudan doğruya nedeniyle veya münasebetiyle kullanılabilir. Böylece “neden - sonuç” bağı kurulur.

Zamir, yalın haldeyken bir isim tamlamasının tamlayanı olabilir. Tamlayan konumunda iken hal eki alarak tamlamayı oluşturan diğer isimlere göre cümle içindeki pozisyonunu belirleyebilir. Fiildeki veya yüklemdeki kişi eki özne görevi üstlenen zamir hakkında bilgi verse de ayrıca zaminin kullanılmasının nedeni ya vurguyu artırmak ya da özneye açıklık kazandırmak olmalıdır. Fakat Foxvog, zaminin hem özne hem yüklem olduğu durumları istisna saymıştır¹⁶⁵ ve bunun için *ma₃-a-kam* “o benimdir = it is mine” örneğini vermiştir.¹⁶⁶ Tam da bu noktada belirtmek isabetli olacaktır: Bize göre *ma₃-a-kam* ifadesinin tercümesi “it is mine” olmamalıdır. Nedeni, “mine” ile kastedilen şeyin iyelik zamiri olmasıdır. Halbuki Sumerce ifadenin anlatmak istediği “it is me” yani “o benimdir”. Aradaki farkı anlamak için aşağıya iki cümleye bakalım.

a. “O benimdir, o benim milletimindir ancak!”

=...al sancak benimdir, benim milletimindir...

b. Burada sorumlu olan biri varsa o’ benimdir!

=sorumlu olan kişi benim.

O halde *ma₃-a-kam* ifadesini öğelerine ayırırken şu şekilde ayırmalıyız:

ma₃-a-kam = $\frac{\text{ma}_3}{1} \frac{\text{ak}}{2} \frac{\text{am}}{3}$ =ben.in.dir =ben.im.dir.

1. *ma₃* : “ben” zamiri.

2. *-ak* : ilgi (tamlama) halinin eki.

¹⁶⁵ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 31.

¹⁶⁶ Foxvog ayrıca Gudea metinlerinde geçtiği görülen “up” veya “come on” anlamındaki *ga-na*’nın 1. TK. zamiriyle veya gitmek fiiliyle bir bağlantısı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Foxvog, 2011, 32. Bize göre ünlem olarak saptanan *ga-na* Türkçedeki *gene* ünlemidir. “Hadi; hele bak; hadi ordan” demektir. Uzatarak söylenir: Ge’neee!

3. -am: ek fiil eki.

Ayrıca, zamirlerde görülmeyen fakat zamir eklerinde olduğunu bildiğimiz ikilemeler söz konusudur. Bu ikilemenin nedeni Akadcadaki dual zamir özelliğinin Sumerce'ye aktarılmasından kaynaklanıyor olabilir.¹⁶⁷

Zamirlerle ilgi bir diğer konu, bazı zamir eklerinin özel durumu ile ilgilidir. Bazı dilcilerin isimlerin türüne göre human - nonhuman şeklinde yaptığı sınıflandırma herhesçe kabul görmemiştir. Onun yerine animate - inanimate tabirini önerenler olmuştur. Sumer grameri üzerine yazan Türk yazarların da özel - cins isim ayrımıyla konuya yaklaştığı görülüyor. Bu çalışmada Jacobsen'in yaklaşımı uygun görülmüştür. Ona göre canlı-cansız ayrımı tutarlı değildir. Çünkü, hayvanlarla her ne kadar 3. TK eki -bi ise de onlar da canlıdır.¹⁶⁸

Tüm zamirler aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Metinlerde geçtiği saptanan her zaminin zaman çizelgesi de çıkarılmıştır. Çizelgeler, Pensilvanya Üniversitesinin Sumerce Sözlük projesiyle ortaya çıkan ePSD2 sayfalarından uyarlanmıştır. ePSD çizelgelerinde birinci sıra, en sık kullanıldığı tespit edilen zamire ayrılmıştır. Tezimizde birinci sıra, en sık geçen zamire değil zaminin en eski şekline ayrılmıştır. Metinlerde en sık geçen zamirler ise koyu renkle belli edilmiştir. Zaminin tarihi seyrini ve evrilişini görebilmek için böylesi bir uyarlama tercih edilmiştir.

2.1.2.1.1. $\hat{g}e_{26}$ (=ma₃) / ma₃-e / mæn / mē / ba₄-e/¹⁶⁹

Bu zamir, Eski Sumerce'de ma₃ (= $\hat{g}e_{26}$) şeklindeyken Yeni Sumerce döneminde ma₃-e ($\hat{g}e_{26}$ -e) veya ma₃-e (=na₂-e) şekliyle yazılmıştır.¹⁷⁰ Ayrıca me, me-e, ma, ma-a

¹⁶⁷ Robert M. Whiting, Jr., The Dual Personal Pronouns in Akkadian, *Journal of Near Eastern Studies* 31(4), The University of Chicago Press, 1972, 331-334.

¹⁶⁸ Thorkild Jacobsen, Sumerian Grammar Today: A Review of The Sumerian Language - An Introduction to Its History and Grammatical Structure by Marie-Louise Thomsen, *Journal of the American Oriental Society*, 1988, 128.

¹⁶⁹ Birinci tekil kişi zamininin farklı şekillerde okunduğu görülmektedir. Esasen aynı işarete farklı okuma değerleri verilmektedir. 20. yy başlarında ve sonrasında yaygınca mā şeklinde okunmuşluğu olan işaretinin mā, nā, ḡā, ge₂₆ ve ba₄ gibi diğer başka okunuş değerleri vardır. ePSD $\hat{g}e_{26}$ (=ma₃) biçiminde yazmaktadır.

¹⁷⁰ Foxvog, 2011, 31.

ve e-ma şeklinde de Emesal lehçesiyle bir çok yerde geçtiği saptanmıştır.¹⁷¹ İşte, bir yanda okunuşlarından bazıları me, men₂, meš, ma₆, ba₁₃, ba₁₃, işib olan ME işaretleri, bir diğer yandan yine okunuşlarından bazıları ma₃, ŋa₂, ma₃, ba₄ ve ge₂₆ olan GA₂ işareti var. ePSD Sözlüğü bu zamiri madde başı ĝe₂₆ (=ma₃) biçiminde yazmaktadır.¹⁷² Sumercedeki ĝ sesi genizden çıkarılan n, ng, m ve mg seslerinin yerine geçebildiğine göre ma₃-e zamirini ma-e[n] şeklinde okumak pek tabiidir.

Ayrıca ma₃-e yerine aynı işaretlerin ma₃-e şeklinde okunduğu ve literatüre girdiği görülen 1. TK zamirinin ma- ve -e olmak üzere iki birimden oluştuğu gözlenir. Birincisi zamirin kendisi, ikincisi işaret unsurudur.¹⁷³ İşaret unsuru kabul edilen -e, zamirin zamirliğine işaret etmektedir. Öte yandan gramatik listelerde görülen Sumerce bir zamirin semitik karşılığına bakılırsa -e eki akuzatif (nesne) ekidir, ki o da belirtme eki dediğimiz ektir. Sumerce’de -e, Türkçe’de belirtme hal eki -i’dir. İşte zamirlerle görülen -e ekinin nesne eki olduğunu anlamaya yarayacak örnek şudur:

ÖR.¹⁷⁴

ma₃-e (ŋa₂-e) ia-a-ti beni.

Yukarıda görüldüğü üzere ma-e “beni” veya “bana” demektir. Fakat -e eki aşağıdaki örnekte özneyi belirtmek yahut vurgulamak için kullanılmıştır.

ÖR.¹⁷⁵ ma₃-e eri-za = ma₃.e eri.zu.a = “ben, (senin) kölenin”...
1 2 3 4 5

1. ma₃ : 1. TK (ben).
 2. -e : belirtme halinin özne eki.
 3. eri = köle
 4. -zu- = 2. TK iyelik eki (-n)
 5. -a(k) = tamlayan eki (-In)
- = ben, köle-n-in...

¹⁷¹ <http://oracc.org/epsd2/o0221479>; version 2.5 (built 2021-12-21), 30.01.2022, 16:36.

¹⁷² İşaret listesi için bkz. <http://home.zcu.cz/~ksaskova/CuneiformSignList.pdf>, 14.03.2022, 01:35.

¹⁷³ Prince, **The Pronouns and Verbs of Sumerian**, 1915, 28.

¹⁷⁴ NBGT 1 (AO 17602) P493409, Thureau-Dangin, François RA 032 (1935) 090-091 > Hepsi için bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P493409.108#P493409.103>, 25.04.2023, 18:24.

¹⁷⁵ Prince, **The Pronouns and Verbs of Sumerian**, 1915, 30. Prince, ma₃-e eri-za sözünün tercümesini “senin kölen” şeklinde yapmıştır.

$$\text{ÖR.}^{176} \text{ me-e umun-}\eta\text{u}_{10}\text{-ra} = \frac{\text{me.e umun.}\eta\text{u.ra}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5}$$

= “ben, efendime...”.

1. me: 1. TK (Emesal leh.).
2. -e: belirtme halinin özne eki.
2. umun: efendi.
3. -ηu-: 1. TK iyelik eki.
4. -ra: yönelme hal eki.

Tablo 13: Sumerce’deki 1. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.

Sumerce’de “Ben” Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 ηe ₂₆								
2 ηa ₂ -e								
3 ηa ₂ -a								
4 ηa ₂ -eš								
5 ηar								
6 ηa ₂ -a-gin ₇								
7 ηen								

Yukarıdaki biçimleri “ben” zamirinin standart Sumerce’de geçen biçimleridir. Bunların bir de Emesal’da geçenleri vardır.

Tablo 14: Emesal Lehçesindeki 1. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.¹⁷⁷

Sumerce’de “Ben” Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 me-e								

¹⁷⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux> > (Herzberuhigungsklagen, Ersh 32 (Bu 1891-05-09, 0101) [Heart- soothing lament]), 01.02.2022, 22:30.

¹⁷⁷ <http://oracc.org/epsd2/o0049428>; version 2.7 (built 2022-12-21)

2	ma							
3	me							
4	ma-a							
5	e-ma							
6	ma-e							
7	mi							
8	ma-šć ₃							

“Ben” zahirinin yönelme ekiyle kullanımı Türkçede “ben”in kullanılışına benzer: Aşağıdaki örnekleri ePSD beni/bana şeklinde liste başı madde olarak göstermiştir.¹⁷⁸ Bilindiği gibi Türkçe’de de 1.TK böyle çekimlenir. Ben > ban-a, Sen > san-a.¹⁷⁹ İnce ünlüler kalınlaşır.

ÖR. ga₂-e nin-[me]-én = ga.e nin. [me].en
1 2 3

= “ben hanımefendiyim.”

1. ma₃-e = 1. TK zamiri
2. nin = hanımefendi, kadın, efendi.
3. -[me].en₂ = Ek fiil 1. TK çekim eki.

ÖR.¹⁸⁰ šul-gi ur-ús-zu ma₃-e-me-en = šulgi ur.ús.zu ma₃.e.mēn
1 2 3 4 5 6

= “Šulgi, koruyucun benim!”

1. šulgi : özel isim.
2. ur- : adam; hizmetçi; köpek, kaplan.
3. -ús- : ölüm, öl(dür)mek; engellemek.

¹⁷⁸ ma-a (Emesal), <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 01.09.2022, 21:30

¹⁷⁹ Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020.

¹⁸⁰ Jacob Klein, The Royal Hymns of Shulgi King of Ur: Man's Quest for Immortal Fame, Transactions of the American Philosophical Society 71(7), American Philosophical Society, 1981, 35.

4. -zu: 2 TK iyelik eki.
5. ma₃.e: 1. TK zamiri.
6. -me.en: Ek fiil 1. TK çekim eki.

Ayrıca, me-e =*anaku* “ben” (yalın hal) şeklinde kullanılabilir ve yüklem ek almayabilir.

$$\text{ÖR.}^{181} \text{ me-e dam-dam-ta} = \frac{\text{me.e}}{1} \frac{\text{dam.dam}}{2} \frac{\text{ta}}{3} = \text{anaku aššatu}$$

= “Ben zevceden...”.

1. me- : 1. TK zamiri
2. -e : Belirtme hal ekinin özne eki.
3. dam.dam : “zevce, eş”.
4. -ta : çıkma hal eki.

2.1.2.1.2. za/ze₂/za-e/ zæn

İkinci tekil kişi zamirinin en eski şekli za’dır.¹⁸² Daha sonraları sırasıyla ze₂ ve ze₂-e biçimlerine rastlanmıştır. Ur III döneminde ze₂-e işaretleriyle görülen bu zamir Eski Babil dönemi itibarıyla za-e heceleriyle yazılmıştır. Dikkat edilirse EB dönemindeki za-e, kök bakımından EH IIIa dönemindeki kökün şekline evrilmiş ve za- ile başlatılmıştır. Hecelemede eskiye dönüşün nedeni zamirin genizden telaffuzu olabilir.

$$\text{ÖR.}^{183} \text{ za-e diñir-bi-me-en} = \frac{\text{za.e}}{1} \frac{\text{diñir}}{2} \frac{\text{bi}}{3} \frac{\text{me.en}}{4}$$

= “sen (onların) tanrısısınlar / tanrılarısın.”

1. □za□-e = 2. TK zamiri (sen).
2. diñir = tanrı

¹⁸¹ Langdon, 1911, 101.

¹⁸² za dam kur-ta mu-tum₂, (<http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P010263.58>, satır r-iv3, 29.01.2022, 21:40. Ayrıca, za dam kur-ta mu(-un)-ir₁₀ = *Sen dağlardan eş(kadın) getirdin*. Bkz. Jacobsen, 1989, 72, dipnot.

¹⁸³ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P349497.3>, 29.01.2022, 21:39.

3. -bi- = iyelik eki

4. -me-en = mē(n); Ek fiilin 2. TK eki.

ÖR.¹⁸⁴ za-e^{dingir} lamma-bi-me-en = $\frac{za.e}{1} \frac{d^lamma.bi.mēn}{2 \quad 3 \quad 4} at-ta-ma la-mas-sa-ši-na$

= sen (onların) koruyucu tanrısısın = sen onların Lammasıdır.

1. za.e :

2. (d)ingir : tanrı.

3. lamma : tanrı adı, özel ad.

4.-bi : 3. TK iyelik eki.

5.-mēn : 2. TK ek fiil eki.

ÖR.¹⁸⁵ ze₂-e me maškim-a-ni = $\frac{ze_2-e}{1} \frac{me(-en)}{2} \frac{maškim-a-ni}{3 \quad 4}$

= “sensin yöneteni”.

1. ze₂-e = 2. TK (sen).

2. -me = Ek fiilin 2. TK eki

3. maškim = Yönetici, yöneten kişi.

4. -a-ni = 3. TK iyelik eki.

Tablo 15: 2. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri.

Sumerce'de “Sen” Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 za								
2 ze ₂								
3 ze ₂ -e								
4 za-e								
5 za-a								
6 ze								

¹⁸⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P349497.3>, 29.01.2022, 21:39.

¹⁸⁵ Bkz. <http://bdtms.filol.csic.es/002780>, 29.01.2022, 21:50.

7	sa ₂							
8	za-ra-an-ze ₂ -en							
9	za-a-an-ze ₂ -en							
10	za-en-ze ₂ -en							
11	zu-e							
12	ša							

Dikkat edilirse en eski zamanlarında ŋa₂- ve za- hece işaretleriyle yazılan 1. ve 2. TK zamirleri sonradan sırasıyla ŋa₂-e ve za-e halini almıştır. Zamirlerle görülen bu -e eki için halihazırda belirteç veya özne halinin (ergative) eki olması ihtimali üzerinde durulmuştur. Bir diğer ihtimal de kelime sonunda bulunan bir nazal seslinin biçimsel olarak yazıda gösterilmesiyle açıklanmıştır. Hayes, benzer şekilde, yüklemdeki zamir ekinin 1. ve 2. TK için hem -me hem -me-en şekillerinde gösterilmesini sondaki nazal n'nin düşerek nazal bir sesliye dönüşmesiyle açıklamıştır. Dolayısıyla /-me-en/ değişerek /mẽ/ olmuştur.¹⁸⁶ Aynı durumu burada zamirler için de arayabiliriz. Kaldı ki bunun gerçekleşebileceğine dair en bariz ipucu, 1. TK zamiri /ŋe/'nin Tablo 13'te görüleceği üzere neredeyse bin yıl sonra ŋen (meŋ) şeklinde kaydedilmiş olmasıdır. Şayet bunu doğru kabul edecek olursak o halde aynı nazallaşma olayını sonu ÜszÜ+e¹⁸⁷ şeklinde biten kelimelerin hepsine uygulamak gerekir.

Sumerce'deki yalın zamirlerde var olması muhtemel nazallaşmadan bahseden bir diğer kişi de D. O. Edzard'dır. Edzard ma₃ “ben” ve ze₂ “sen” zamirlerinin fonetik değerlerini saptamanın kesinlikle zor olduğunu belirtmiş buna rağmen açık kapı bırakmıştır. Yönelme halindeyken 1. ve 2. TK zamirlerinin aldığı şekli göz önünde bulundurarak, Hayes'in yaptığı gibi bunu *regressive assimilation* yani “gerideki sese

¹⁸⁶ Hayes, 1990, 177.

¹⁸⁷ (Üsz= ünsüz, Ü= ünlü)

benzetme” olarak tanımlamıştır. Onu da Türkçede yönelme halindeyken değişen zamir şekillerine benzetmiştir: ben > bana, sen > sana.¹⁸⁸

ÖR. $\hat{g}e_2$ “ben” > ga_2-ra “bana”.

ze “sen” > $za-ra$ “sana”.

ÖR.¹⁸⁹ ma_3-e u_3 $za-e$ $\text{\textit{\text{š}}e\text{\textit{\text{š}}}-me-en-d\text{\textit{\text{e}}}-en}$ = $\frac{ga.e}{1} \frac{u}{2} \frac{za-e}{3} \frac{\text{\textit{\text{š}}e\text{\textit{\text{š}}}-m\text{\textit{\text{e}}n-d\text{\textit{\text{e}}}-en}}}{4 \quad 5}$

= “Ben ve sen kardeşiz”.

1. ma_3-e : ben (zamir)

2. u_3 : ile (bağlaç)

3. za_2-e : sen (zamir)

4. $\text{\textit{\text{š}}e\text{\textit{\text{š}}}$: kardeş

5. $-men$: Ek fiilin 1. ÇK eki.

2.1.2.1.3. a-ne/ e-ne/ en_3

Üçüncü tekil kişi zamininin en eski şekli $a_{(x)}$ -ne şeklinde yazılmıştır. Bu kişi zamiri Eski Babil krallığı döneminde e-ne haline evrilmiş ve yine aynı dönemde en_3 şekliyle kaydedilmiştir. “O” zamininin bu dönemde /e-ne/’den en_3 şekline evrilmiş olmasına bakılırsa -e ekinin önceki dönemlerde zamire bağlı başka bir hece meydana getirdiği sonucu çıkarılabilir. Bu da demek oluyor ki -e eki sadece 1. ve 2. kişi zamirlerinde değil 3. kişi zamirinde de mevcuttu. Dolayısıyla zaminin EB öncesinde yapısal olarak (a-ne) $an.e$ öğeleriyle kayda geçtiği ve yalın bir hal aldığı böylece an veya EB dönemindeki şekliyle $\text{\textit{\text{e}}n}$ olduğu anlaşılmaktadır. Yazıda a-ne gözüксе de $an.ne$ okunması yüksek ihtimaldir. Kaldı ki $g\hat{e}_{26}$ / me (=ben) zamininin durumuna bakılırsa EH IIIa döneminde ηe_{26} şeklinde onun da yalın olduğu, fakat sonraki dönemlerde zamire -e ögesinin eklendiği gözlenmektedir. Bu bağlamda arka arkaya gelen hecelerin bitiş ve başlangıç seslerinin ...a+ η , η + η ve η +d şeklinde eşlesmesine örnekler aşağıdadır:

$n+m > \eta\eta$ $a\eta_2-\underline{m}ar > a\eta\eta ar$ “ek”.

¹⁸⁸ Edzard, 2003, 55.

¹⁸⁹ Jagersma, 2010, 683.

g+d > ɲd tug²nig₂-dara₂ > tug²a₂-dara₂ “havlu”.
a+Ø > an a₂-bad₃ > a₂-bad “koruma, sığınak”.
m+n > mm ambar; en₃-bar > ammar “saz yatağı, bataklık”.¹⁹⁰
n+n > n AN.NA > a₂-na > ana “üst, yukarı”.

Tablo 16: 3. TK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri. (ePSD2, 2022)¹⁹¹

Sumerce'de “O” Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 a _x (GI)-ne								
2 a-ne								
3 a-ne ₂								
4 e-ne								
5 en ₃								

Eski Babil döneminde hem e-ne hem de en₃ şeklinde yazıldığına göre bu 3. TK zamiri de 1. ve 2. TK zamiri gibi belirteç diyebileceğimiz -e ekiyle gösterilmiştir.¹⁹²

ÖR.¹⁹³ a-ne-da nu = $\frac{ane.da.nu}{1 \quad 2 \quad 3}$ (= Akk. *ba-lu-šu*)

= o(n)-lu-suz = “on-suz”

1. an.e = 3. TK zamiri

2. -da = ismin birliktelik hal eki (comitative)

¹⁹⁰ Dilimizde kiler veya depo anlamında kullandığımız “ambar” kelimesinin kaynağı saz yatağı anlamında gösterilen bu kelime olabilir.

¹⁹¹ Ur III'te e-ne yalnızca bir kez kullanılmış. EB'de ise 295 kez. Diğer yandan, EH IIIa'da yalnızca a_x(GI)-ne kullanılmış. Yazıya a_x(GI) şeklinde geçirilmiş olmasının nedeni [a] sesinin geniz a'sı olması ve geniz n'si ile bütünleşiyor olmasıdır. EH IIIb'de GI işaretinden NE işaretine bir geçiş olması böylesi bir ihtimali güçlendirmektedir.

¹⁹² Aslında Türkçede belirteç vardır. Türkçede onun adı belirtme halinin ekidir. Bazı lehçelerde -e halindedir. Türkçenin en eski zamanlarında belirtili nesne eki gibi bir de özne belirtme ekinin var olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Çuvaşçadaki nominative ben ve biz zamirleri (e-pe, e-şe) bunu varsaymak için önemli birer delil sayılmalıdır.

¹⁹³ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P227771.30>, 11.02.2022, 02:46.

3. nu = olumsuzluk eki

$$\text{ÖR.}^{194} \text{ e-ne-am}_3 \text{ dub-sar-ra-am} = \text{e-ne-am}_3 \text{ dub-sar-ra-am}_3$$

1 2 3 4 5

= “odur, yazıcınınındır”...

1. ene = 3. TK zamiri.
2. -am₃ = ek fiil eki.
3. dub-sar = yazıcı, katip.
4. -(r)ak = ilgi halinin eki.
5. -am₃ = ek fiil eki.

$$\text{ÖR.}^{195} \text{ a-ne saĝ-ĝa}_2\text{-ni-še}_3 \text{ diĝir-ra-am}_3 = \text{an.e saĝ.}(\hat{\text{g}})\text{ani.še}_3 \text{ diĝir-(r)a(k)-am}_3$$

1 2 3 4 5 6 7

= “O, başın(a)ça / başına kadar (tepeden tırnağa, her şeyiyle) tanrınındır.

1. a-ne = 3.TK zamiri
2. saĝ- = baş (isim)
3. (ĝ)ani = 3. TK iyelik zamirinin eki
4. -še₃ = varış halinin (terminative) eki.
5. diĝir- = tanrı (isim)
6. -(r)a(k) = ilgi (tamlama) halinin eki.
7. -am₃ = ek fiilin eki.

$$\text{ÖR.}^{196} \text{ a}_2\text{-ni-še}_3 \text{ }^d\text{anzud}_2\text{ }^{\text{muşen}}\text{-dam} = \text{ani.še}^d \text{ }^d\text{anzud}_2\text{ }^{\text{muşen}}\text{-da.am}$$

1 2 3 4 5

¹⁹⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P346902.1>, 11.02.2022, 02:58.

¹⁹⁵ <http://oracc.museum.upenn.edu/etsri/Q000377>, A iv 16. 11.02.2022, 03:36. Bkz. The building of Ningirsu's temple (Gudea, cylinders A and B), Cylinder A iv 16. İngilizce tercümesi yanlış yapılmıştır, şöyledir: “His head was like that of a god”. Yani, bu şu demektir: “Başı tanrı başı gibidir”. Halbuki cümlelerin Sumercesinde “gibi” edatı yoktur.

¹⁹⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/etsri/Q000377>, A iv 16. 11.02.2022, 03:36. Bkz. The building of Ningirsu's temple (Gudea, cylinders A and B), Cylinder A iv 16. İngilizce tercümesi yanlış yapılmıştır, şöyledir: “His head was like that of a god”.

= “O’nun için, Anzu kuşuydur”.

1. a-ni: onun
2. -še : için
3. ^danzud₂^{mušen} : (ilahi) Anzu kuşu
4. -da : ismin birliktelik halinin eki (-ile)
5. -am : ek fiil eki (-dır/dur).

2.1.2.1.4. me / me-e(n); me-ne; me-en-NE-en (me-en-dè-en)

Çoğul kişi zamirlerinin varlığı Eski Babil döneminden daha eskiye gitmez.¹⁹⁷ Diğerleri gibi bu zaminin yazılışı da tek şekilde değildir. Eski Babil Dönemi Sumercesinde “biz” zaminin karşılığı olarak me (ME) kaydedilmiştir.¹⁹⁸ Poebel bu zamiri me-en-de, me-de ve me-en-de-en şeklinde okumuş; Prince ise onun aynı sırayla me-en-ne, me-ne ve me-en-ne-en okunması gerektiğini belirtmiştir. Delitsch de “biz” zaminini mē-ne okumuştur.¹⁹⁹ Prince’nin o günkü itirazının nedeni günümüzde hâla [dè] okunan bu hecenin işaret değerinin NE olduğuna dikkati çekmektir. Kaldı ki çokça okunuş değerinden birisi de₃ bir diğeri ne. O’na göre, Poebel’in bu zamiri me-en-da-na okumasının nedeni aynı zamiri ekli halde (oblique form) görmüş olmasıdır. Zamir, me-en-da-na yazılmış olsa bile bu “biz” değil “biz+siz” (=biz olmaksızın) anlamına gelmektedir. Öyleyse me-en 1. ÇK “biz” olmalıdır. Aynı kökten türemeyle me-en-ne veya me-en-ne-en sırasıyla mē(n)-ne ve mē(n)-ne-ne olmalıdır.²⁰⁰ Edzard da Sumerce’deki “biz” zamirine karşılık birinci sırada me’yi göstermiştir: İkinci sırada me-en-dé-en var dese de bunun me şeklinde görülen “biz” zaminin çekimli hali olduğunu kabul etmektedir. Kelime listelerinde geçen “biz olmaksızın” anlamındaki me-da-nu = *i-na ba-l[u-ni]* eşleştirmesini de 1.

¹⁹⁷ ePSD2, 2022.

¹⁹⁸ MSL 14, 087 A

¹⁹⁹ Delitzsch, 1914, 25. Delitzsch, zaminin ma-ene biçiminin “ben + o” zamirlerinin birleşmiş hali olabileceğini belirtmiştir. Bununla beraber, O’na göre ma-ene > me-ne halini almışken za-e-me > ze-me halini almıştır. Fakat “ma-ene”yi iki zaminin birleşimi olarak açıklamış olmasına rağmen za-e-me için yaptığı açıklamada böyle bir gönderme yoktur. Yine de “biz” için varsaydığı yapısal mantığı “siz” için de değerlendirmek mümkündür. Eski Babil dönemi kayıtlarından kalma za-en-me-ze₂-en, za-e-me-en-ze₂-en, za-e-en-ze₂-en ve za-en-ze₂-en formlarına bakılırsa O’nun bahsettiği çıkarım gayet isabetli durmaktadır. Dolayısıyla biz= ben+o ise siz= sen+o çıkarımı akla yatkındır.

²⁰⁰ Prince, *me-en-da-na* şeklinde görülen sözün bir diğer varyantının ise *nam-da-me-en-da-na* ifadesi olduğunu belirtmiştir. Anlamlandırmak zor gözükse de belki “biz+siz” (=biz olmadan) anlamıyla açıklanabilir. İfadede sırasıyla: *nam-* olumsuzluk eki + *da* edat (ilgeç) eki + *me-en* 1. ÇK + yinelenmiş *da* edatı + yinelenmiş muhtemel bir *-na* olumsuzluk eki bulunmaktadır. (Prince, 1915, s. 31)

ÇK zamirinin me olduğunu kabul etmek için dayanak göstermiştir.²⁰¹ Sumerce'deki birinci çoğul zamirini [me] şeklinde düşünmek gerçekten isabetli bir çıkarımdır. Çünkü me-da-nu =biz+le+siz şeklinde açıklanabilir gözükmektedir. Nihayetinde biz+le+siz “biz varsız, biz olmadanlı, biz olmaksızın” demek olacaktır. Olumsuzluk ekinin -nu yerine -sir okunabileceğini bunun da Çuvaş lehçesinde Türkiye Türkçesindeki -siz karşılığı olumsuzluk eki olduğunu daha önce belirtmiştik. Mesela İngilizcedeki “without” da buna benzer şekilde with+out edatlarının birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuştur. “Biz” zamirinin değişik biçimleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 17: 1. ÇK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri (ePSD2, 2022)

Sumerce'de “Biz” Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 me								
2 me-de ₃								
3 me-da								
4 me-e-de ₃								
5 me-en-de ₃								
6 me-en-de ₃ -a								
7 me-en-de ₃ -en								
8 me-en-da-nam								
9 me-de ₃ -en-de ₃ -en								
10 me-de ₃ -en-da-nam								
11 en-de ₃ -en								
12 an-de ₃ -en								

²⁰¹ Edzard, 2003, 55.

13	in-de ₃ -en								
14	un-de ₃ -en								
15	me-en-da								
16	me-de ₃ -en								

ePSD’de “biz” zamirinin me-en-da ve me-de₃-en şekilleri için herhangi bir veri yoktur. O yüzden tablonun 15. ve 16. satırında renklendirme yoktur. Aynı tabloda, zamirin me şekli için de bir veri girilmemiştir. Fakat me, farklı bir başlıkta yine “biz” anlamıyla verilmiş; EB ve EB sonrası dönemden 6 örnek gösterilmiştir. Bu yüzden me, zamirin en kısa biçimi olarak tabloda en başa konulmuştur.

Aynı dönemden kalma birbirine yakın ME (me), ME.NE (me-de₃), ME.E.NE (me-e-de₃) ve ME.EN.NE (me-en-de₃) yapıları mevcut olup bu çalışmayla birinci çoğul kişi zamiri me-Ne = me-(e)n-(n)e şeklinde kabul edilecektir. Sözün sonundaki hecede NE kullanılmış olması elbette tesadüfî değildir. NE hecesinde, hem me-en köküne uyum gösteren ulama sesi /n/ hem de çoğul eki /(e)n/ bulunmaktadır. Öte yandan NE hecesinin sonundaki /e/ ise tekil kişi zamirlerinde gördüğümüz, ma₃-e, za-e ve an-e örneklerinde olduğu gibi özne belirteç eki olmalıdır. Dolayısıyla biz zamirinin gramatik şekli me-ne > men.e biçiminde değerlendirilmeye müsaittir. Ayrıca, men.e olarak iki biçim birimiyle ele aldığımız me-NE heceleri arasında /n/’nin bir değişken olduğu da göze çarpmaktadır. Günümüzde orta seste d > z (Hıdır - Hızır) değişimi yaygın bilinen bir olgudur. İşte Sumerce’deki 1. ÇK zamirinin değişimi de hem bu d-z ses geçişine hem de en sonda bulunması gereken bir özne belirtecine uygun olarak EN ile değil de NE ile me-NE yazılmıştır. Fakat bu form sonradan yine değişikliğe uğramıştır. Sumerce’deki çokluk eki -ne de hesaba katılırsa değişikliğin zamanla genel seyri şöyle gerçekleşmiş olabilir:

- i) ME (me), ME.NE (me-de₃), ME.E.NE (me-e-de₃) ve EN.ME.NE
- ii) me > me-de₃ > me-NE > meN.e (mez.e)
- iii) e(n)-de₃-en > e(n)-NE-en > e-bi₂.en > e.bi.ru₁₂ veya e.bi.z

iv) e.bi₂.en > e-bi-in₄ > e-bi-n > 1.[e'biz] 2.[e'pir] > e.biz ve e'pir.²⁰²

Böylelikle, “biz” zamirinin Babil krallığı sonrası dönemde en-de₃-en, in-de₃-en, an-de₃-en ve un-de₃-en biçimlerinde kaydedilmiş olması bizi Çuvaşçada gördüğümüz biz zamirine, yani e.pir şekline yaklaştırıyor. Çuvaşça bilindiği üzere r ve z dili olan Türkçenin r kolundan. Türkçedeki z'ler Çuvaşçada r'dir. Dolayısıyla Çuvaşça zamirin gramatik yapısı e.pir oluyor. Yani, Türkiye Türkçesindeki “biz” zamirinin yapısal mantığı orada e.biz gibidir. Baştaki e- sesi de Sumerce'de evrilişine zamanla tanık olduğumuz özne eki -e'nin durumuna benzer. Yukarıda gösterdiğimiz üzere me-Ne “biz” şeklinde olmasını düşündüğümüz örnekte bu zamir, Babil sonrası dönemde me-Ne formunun önüne EN hecesini almıştır. Bu yüzden zamiri, önceki dönemlerin me-Ne örneğindeki gibi me- ile başlayarak değil onun yerine en- ile başlayarak yazmışlardır. İşte en-de₃-en şekline evrilen zamirde böylelikle /n/ sesi bir ulama sesine dönüşmüş ve asıl olarak özne belirteci olan -e sesini başta korumuştur. Bunu Sumerce'deki “siz” zamirinin en-ze₂-en > e-ze₂-en şeklindeki değişiklikte de görmekteyiz. Baştaki -en ekinin n'si sonradan düşmüş ve yazıya böyle geçirilmiştir. Tüm bu dil hadiseleri dönemselsel olarak Eski Babil dönemi ve sonrasına denk düşmektedir. Türk dillerinden Çuvaşçanın dahil olduğu r kolunun z kolundan ayrıldığı zaman aralığı bu dönemle eşleştirilebilir.

2.1.2.1.5. me-en-ze2-en

İkinci çoğul kişi zamirine karşılık olarak Edzard me-en-ze2-en ve za-e-me-en-ze2-en yapılarını göstermiştir. İkinci çoğul kişinin sadece kelime listelerinde görülebildiğini, metinlerde geçmediğini de eklemiştir.²⁰³ Öte yandan ePSD'nin verilerine göre en fazla kaydedilen form me-en-ze2-en olmakla beraber ikinci tekil kişi zamiri za-e ile başlayan başka örnekler de mevcuttur. Za-e varken za-en örneğinin de olması [...a-e] harflerinin içinde bir geniz sesi bulunma ihtimalini artırmaktadır. Öyle olmasa bile hali hazırda za-en ve za-e-en ile başlayan örnekleri göz önündedir. Demek ki “siz” zamirinin Sumerce'deki karşılığı böyle bir şekilde aranacak. Bu zamirle ilgili dikkati

²⁰² Sumerce'nin en eski zamanlarında sadece tekil kişi zamirleri saptanmıştır. Çoğul kişi zamirleri ise en erken Eski Babil döneminde saptanabilmiştir. Zamirlerin ilk şekillerinde özne belirteci dediğimiz türden bir -e eki yoktur. Zamirlerdeki -e sonradan eklenmiştir. Bunun nedeni muhtemelen Sumerce'de sınıflandırmanın yapılmasını bir kural olarak benimsemekle alakalıdır.

²⁰³ Edzard, 2003, 55.

çeken temel unsur, zamirin farklı formları olsa bile hepsinin sonunda $-ze_2-en$ yapısının korunmuş olmasıdır. Ayrıca, söz başında $-me$ ve $-za$ hecelerinin olduğu örnekleri bulunsa bile 2. ÇK zamirinin bunların dışında $en-ze_2-en$ ve $e-ze_2-en$ ile başlayan örnekleri de mevcuttur. 1. ÇK zamirinde görülen aynı biçimden hareketle 2. ÇK zamirinin aslının da $ze_2-e(n)$ veya daha erken dönemlerde $za-e(n)$ olduğunu kestirebilmekteyiz.

Çuvaşçadaki biz zamirinin yalın halinin $e.pir$ olduğunu yukarıda belirtmiştik. Aynı doğrultuda Çuvaşçadaki siz zamiri de $e.sir$ şeklindedir. Dolayısıyla Sumerce ve Türkçe zamir formları arasında eşleştirmeyi 1. ve 2. ÇK'ler için şöyle yapabilmekteyiz:

Tablo 18: Birinci ve İkinci Çoğul Kişi Zamirlerinin Sumerce ve Türkçe Değişkenleri

Zamir	1. ÇK “biz” zamiri	2. ÇK “siz” zamiri
Sumerce	$e.NE.n(e) > e.bi_2.n > e.bín$	$e.zi_2.(e)n > e.zi_2.n > e.zín$ ²⁰⁴
Çuvaş Türkçesi	$e.pir/z$	$e.sir/z$.

NE işaretinin bazı okuma değerleri: be_7 , bi_2 , ne , ni_2 , zi_x

Yukarıdaki tabloda açıklamaya çalıştığımız üzere zamir sonlarında n , r ve z ses değişimleri gerçekleşmiştir. En sık geçen form üzerinden bir çıkarım yapmak için işaretlerin farklı okuma değerlerini hesaba katalım. Dilde $d > z$ ses nöbetleşmesinin²⁰⁵ pek çok örneği var. Dolayısıyla $-de_3$ hecesinin hali hazırda $/z/$ sesini barındırdığını söyleyebiliriz. Kaldı ki bölüm 1.2.'de $d-l$, $d-n$, $d-r$, $n-d$, $n-r$, $n-z$ $r-ş$ ve $z-n$ seslerinin birbiri yerine geçebildiği yazılmıştı.

Tablo 19: Sumerce'de "Siz" Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri (ePSD2, 2022)

Sumerce'de “Biz” Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 $me-en-ze_2-en$								
2 $me-en-ze-en$								

²⁰⁴ ePSD'nin ZE_2 verdiği işarete Borger ZI_2 değerini vermiştir. Biz Borger'in atadığı değeri aldık ve işareti $-zi$ okumayı tercih ettik.

²⁰⁵ Seslerin birbirinin yerine geçmesi olayına ses nöbetleşmesi denilmektedir.

3	za-e-me-en-ze ₂ -en								
4	za-e-me-en-za-nam								
5	za-en-me-ze ₂ -en								
6	za-en-ze ₂ -en								
7	za-e-en-ze ₂ -en								
8	en-ze ₂ -en								
9	an-ze ₂ -en								
10	in-ze ₂ -en								
11	un-ze ₂ -en								
12	e-ze ₂ -en								
13	me-en-za-nam								
14	me-en-ze ₂ -er-kam								
15	me-en-za								

Tabloya bakılırsa, siz zamirinin içinde za, za-e, za-en, ze-en mevcut. Ayrıca Çuvaşçadaki epir ve esir hesaba katılırsa benzer şekilde Sumerce'nin e-ze₂-en formunu görüyoruz. Örneklerde görülen -n ve -z morfeplerinin çoğula işaret ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Her iki ses birbirinin yerini alabilir.

2.1.2.1.6. a-ne-ne/e-ne-ne

Zamirin en eski biçimi a-ne-ne olarak kaydedilmiştir. Ona rağmen daha çok e-ne-ne şekli görülür. Bu aynı zamanda zamirin Emesal lehçesindeki şeklidir. 1. ve 2. ÇK zamirleri en erken Eski Babil döneminden olsa da 3. TK zamiri Er Hanedanlar IIIb kadar erken bir dönemde kaydedilmiştir.²⁰⁶ İlk zamanlarda “onlar”= a-ne-ne iken sonradan bu yazım şekli e-ne-ne > ne-ne > e-ne yönünde bir değişim geçirmiştir. Büyük olasılıkla, diğer çoğul kişi zamirlerindeki gibi kelimenin en sonunda bulunan -ne eki hem çoğul ekidir hem özne belirticidir: ane-ne > an.en.e. Hatırlanacağı üzere 3. TK yazıda a-ne görülse bile gramatik yapısını an.e şeklinde göstermiştik. Zamirin

²⁰⁶ Falkenstein, 1964, 33; ePSD2, 2022.

çoğulu, yapısal olarak tekiline uygunluk gösterir. EB sonrasında görülen a-ne-ne-ne biçiminde ise ek yığılması vardır diyebiliriz.

Tablo 20: 3. ÇK Zamirinin Şekil Bakımından Tarihi Seyri. (ePSD2, 2022)

Sumerce'de "Onlar" Zamiri	EH IIIa	EH IIIb	Ebla	EsAkk	Lag II	Ur III	EB	EB Sonrası
1 a-ne-ne								
2 e-ne-ne								
3 e-ne								
4 ne-ne								
5 e-ne-e-ne								
6 a-ne-ne-ne								

2.1.2.2. İyelik Zamirleri ve Ekleri

Zamir mi demeli yoksa iyelik eki mi demeli bu konuda net bir isimlendirme yoktur. Kaldı ki Poebel daha 20. yüzyılın ilk çeyreği bitmeden Sumerceyi işlerken haklı olarak "iyelik sıfatı"²⁰⁷ tanımı kullanmıştır. Fakat anlaşılan o ki bu tanım sonradan taraftar bulmamıştır. Günümüzde iyelik zamiri olarak kabul edilen "benim, senin, onun" gibi tek başına anlam taşıyıp başka bir isimle birlikte "benim okulum" benzeri tamlamalar oluşturabilen kelimeler Sumerce'de kendi başlarına pek görülmediğinden söz konusu tanım zaminin kendisine değil zamir ekine vurgu yapmalıdır. Nitekim uluslararası yayınlarda gördüğümüz şekliyle Sumerce "possesive pronoun" yani *iyelik zamiri* adıyla anılan konu için başlık itibariyle seçim yapmak gerektiğinde, Türkçe çalışmalarında halihazırda sıkça geçen "iyelik eki" tanımı tercihimizdir.

Thomsen, "iyelik zamirleri" veya "iyelik ekleri"²⁰⁸ şeklinde tanımladığı söz yapılarının etimolojisini açıklarken her bir ekin kişi zamininin kendisinden evrildiğini öne sürmüştür. O'na göre é-zu söylemindeki é "ev" iken zu aslında "sen" demektir.

²⁰⁷ Poebel, Grammatical Texts, 1914, 15.

²⁰⁸ Thomsen, 1984, 70-71.

²⁰⁹ Onun görüşünü doğru kabul edecek olursak örnekte geçen é-zu anlamca belki Türkçede senin ev demekle kastettiğimiz şeydir. Öyle ise tamlayan konumundaki zamir ekleşince ev senin yapısı ortaya çıkmış olmalıdır. Dolayısıyla Thomsen'in tanımına göre: "iyelik zamirinin eki denilen ek bir nesnenin, bir varlığın, bir olgunun veya ifadenin sahibini gösteren zaminin ekleşmiş halidir" demek mümkün gözükmemektedir. Yine de böyle bir etimolojiyi açıklamak için "ben-im, sen-in" ile benzer bir yapıyı aynı sırayla Sumerce'de ma(e)-mu veya za(e)-zu şeklinde görememekteyiz. Tam aksine, zamirlerin kendisiyle görülen ek /-ak/ ilgi ekidir. O halde kesin olarak sadece şunu diyebiliriz: Etimolojisi ne olursa olsun iyelik zamirinin eki bir varlıkla veya kavramla bağlantısı kurulan kişinin yerine geçen, böylece kastedilen "şey" in hangi kişiye ait olduğunu belli eden ektir.

$$\text{ÖR.}^{210} \text{ za inim-zu} = \frac{\text{za-a(k)}}{1 \quad 2} \frac{\text{inim.zu}}{3 \quad 4}$$

= "senin sözün"

1. za : sen
2. -a(k) : ilgi (tamlama) eki.
3. inim : söz
4. -zu : 2. TK iyelik eki.

İyelik ekleri, isim ve sıfat tamlamalarının sonuna gelebildiği gibi isimleşmiş fiillere veya fiili isimleşmiş cümlelerinin sonuna da gelir.²¹¹

Edzard, sahiplik anlamını veren söz unsurunun başlı başına bir kelime olmadığını örnekle açıklamıştır. O da e-zu gibi Sumerce bir ifadenin karşılığının batı dillerinde gösterildiği şekliyle iki kelimedenden ibaret "ev-senin" yani house-your tamlaması olmayacağını dile getirmiştir. Böyle bir durumda, "e-zu" sözündeki -zu bir ektir. İsimlerin sonuna gelir. Dolayısıyla "kimin" ile başlayan bir soruya "benim" veya "senin" gibi bir cevabı -mu veya -zu ile veremeyiz. Cevabı, olsa olsa ma/ba/ga₂ (ben) veya za (sen) gibi bir zamirle ve onun ardı sıra getirilecek ilgi halinin eki (ilgi zamiri)

²⁰⁹ Thomsen, 1984, 74.

²¹⁰ Falkenstein, Untersuchungen zur sumerischen Grammatik: 5 Zum Akzent des Sumerischen, , 1959, 104.

²¹¹ Rubio, 2007, 1367.

olan -ak ile verebiliriz.²¹² Edzard diğerlerinden farklı olarak iyelik zamiri (possessive pronoun) demekle kastedilen zamir ekinin aslında tek şekli olduğunu, onun da ek fiil ile birarada görülen ilgi hali eki -ak olduğunu öne sürmüştür.²¹³

aba-kam?	> aba.ak.am	=“kim.in.dir”
za-a-kam	> za(e).ak.am	=“sen.in.dir”.
ma-a-kam	> ma(e).ak.am	=“ben.im.dir”.

Sumerce'nin en baskın olduğunu düşündüğümüz zamanlarında bile iyelik eklerinin çoğul şahısları bağlayan biçimlerinin yok denecek kadar az geçtiği saptanmıştır. Halbuki iyelik eklerinin tekil şahısları bağlayan biçimleri her türlü mevcuttur.²¹⁴ Buna paralel olarak kendi başlarına kullanılan zamirlerin çoğul biçimleri de ancak eski Babil Krallığı dönemi ve sonrasında görülebilmektedir. Sözlü olarak var mıydı bilmiyoruz; fakat, zamirlerdeki çokluk fikrinin yazıda gösterilmesi teklininkine kıyasla çok sonra gerçekleşmiştir.

İyelik eklerinin konumu ve işlevi hakkında farklı tanımlar bulunmaktadır. Kimi zaman yazıda gösterilmeyip ima edildiği düşünülen iyelik eklerinin²¹⁵ tam olarak bir son ek olmadığı onun yerine klitik olduğu ileri sürülmüştür.²¹⁶ Yine de sıkça son ek (suffix) yakıştırması yapılır. Sumer edebiyatı kapsamında yazılan eserlerde olmasa bile bizim çalışmamızda klitiklerin ek olarak değerlendirileceği daha önce dile getirilmişti; bundan sonra da klitik “ek” olarak anılacaktır.

Her birini bir zaminin eki olarak kabul ettiğimiz iyelik eklerine yeniden ek ulandığı görülen aşağıdaki örneklerde²¹⁷ -um ve -im ekleri 3. TK için Türkçedeki -DUr ek fiilinin Sumerce'deki karşılığıdır: - η u₁₀-um > ^{ben}-i η .dir; -zu-um > ^{sen}-i η .dir ve -ani-im > ^{an}-i η .dir.²¹⁸ Örneğin, ama- $\hat{g}$ u₁₀-um ifadesi ama- η u₁₀-um “anamdır” şeklinde değerlendirilmelidir. En sondaki ek fiil ekidir ve -um yazılmasının nedeni hem

²¹² Edzard, 2003, 23.

²¹³ Edzard, 2003, 56.

²¹⁴ Foxvog, 2011, 32.

²¹⁵ Michalowski, Sumerian, 2015, 26.

²¹⁶ Rubio, 2007, 1332.

²¹⁷ Thomsen, 1984, 73.

²¹⁸ işaretiyle yazılan GA₂ hecesinin diğer okuma değerleri şunlardır: ba₄, $\hat{g}$ a₂, $\hat{g}$ e₂₆, ma₃.

önceki hecenin /u/ ile bitiyor olması hem de orta hecedeki /ğ/, aynı hecenin diğer bir okunuşunda /m/, sesinin genizden bir ünsüz olarak kendisinden sonra gelen ünlüyü de nazallaştırıp heceyi kapatmasından, dolayısıyla hece sonunu ünsüzleştirmesinden kaynaklanmaktadır.

1.sg. /-ğu-m/ > -ğu₁₀-um

2.sg. /-zu-m/ > -zu-um

3.sg. /-ani-m/ > -a.ni-im

(nesne) /-bi-m/ > -bi-im

Aşağıdaki iki tabloda zamirlerin aldığı iyelik ekleri sıralanmıştır.

Tablo 21: Tekil Kişilerin İyelik Ekleri ²¹⁹

Özne / Nesne	Sumerce	Türkçe	Örnek
1. TK	mu- /-ğ <u>u</u> ₁₀ (=ηu)	[benim] _{-m} (=η)	ama-η <u>u</u> ₁₀ “annem” ²²⁰
2. TK	-zu	[senin] _{-n}	ama-zu “annen”
3. TK	-(a)ni	[onun] _{-sI}	ama-(a)-ni “annesi”
3. TN	-bi/-be	[onun] _{-sI}	ama-(a)-bi “annesi”

TK= Tekil Kişi, TN=Tekil Nesne

Tablo 22: Çoğul Kişilerin İyelik Ekleri

Özne / Nesne	Sumerce	Türkçe	Örnek
1. ÇK	-me	(bizim) _{-miz}	ama-me “annemiz”
2. ÇK	-zu-ne-ne	(sizin) _{-niz}	ama-zu-ne-ne “anneniz”
3. ÇK	-(a)ne-ne	(onların) _{-sI}	ama-(a)-ni “anneleri”
3. ÇN	-bi /-be	(onların) _{-sI}	ama-(a)-bi “annesi”

ÇK= Çoğul Kişi, ÇN=Çoğul Nesne

İyelik eklerinden sonra ismin hal eklerinden birisi gelebilir. Bazı durumlarda tek bir çivi yazısı işareti birden fazla hal ekinin okuma değeri olabilmektedir. Belirtme halinin özne eki ve varış halinin (locative-terminative) eki buna örnektir. Her ikisi

²¹⁹ Edzard, 2003, 30; Foxvog, Haziran 2011, 32-33. Jagersma, /zunē/ and /zunēnē/ şeklindeki 2. ÇK zamirinin Eski Sumerce ve Yeni Sumerce belgelerinde mevcut olmadığını, daha geç dönemlerin belgelerinde buna rastlandığını belirtmiştir. Bkz. (Jagersma, 2010, s. 212)

²²⁰ ama-ğu₁₀ gibi bir ifadede geçen -ğu₁₀ iyelik eki -ñu olarak da yazılmaktadır. Bu da ben-im değil de Türkçenin erken evrelerinde veya bazı günümüz ağızlarında söylendiği şekliyle ben-iñ örneğindeki ek gibidir.

için de -e kullanılır. Yalnız şunu da belirtmek lazım, bu ek açıkça görünür halde tek başına nadiren görülür. Görüldüğü yerde de kendisinden önceki hecenin son ünlüsüne benzemiş olarak yazıya geçirilmiştir. Örneğin, varış halinin eki olan -e eki önceki ünlüye uyum sağlaması bakımından -ġu₁₀-u₈ şeklinde yazıya geçirilmiştir. Halbuki onun taşıdığı dilbilgisi değeri -ġu₁₀-e'dir. Adından anlaşılacağı üzere belirtme halinin özne eki olan bu -e eğer özne işlevi olan bir kelimede gözüküyorsa onu bu kelimede gizlenmiş olarak değerlendirmek gerekir. Mesela, lugal-ġu₁₀ ifadesindeki her iki heceye ek olarak bir -e eki geçmiyor olsa bile onu orada lugal-ġu₁₀-e halinde yazılmış gibi varsaymamız icabeder. Foxvog, bununla ilgili olarak lugal+ani+e “kralı+n+ca” yapısının lugal-a-né şeklinde yazıya geçirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²²¹ Foxvog'un bu görüşü tartışmaya açıktır. İyelik eklerinin kökenini oluşturduğu belirtilen kişi zamirlerinde -e belirtme eki Sumerce'nin ilk zamanlarında kaydedilmemiştir.

Terminolojide bazı durumlar için, Sumerce'nin ek yapısı Türkçeninkinden farklılıklar gösterebilir. Mesela Sumerce'de ad durum eki olarak gösterilen gim/gin “gibi” Türkçede edattır. Bunun başlıca nedenleri arasında Sumerce'nin hece ile yazılmış olması ve onu zamanımızda işleyenlerin pek çoğunun kullandığı dilin eklemeli (agglutinative) olmaması sayılabilir.

Yönelme hal eki /-a/ 1. TK, 2. TK ve 3. TK iyelik ekleriyle birlikte çekime girerken bu tekil iyelik eklerinin hece sonunu e.gal+mu+a > e.gal+ma “tapınak+ım+(m)a”²²² örneğindeki gibi -a ile bitirilir. Çoğul iyelik eklerinde bu görülmez. O halde çoğul iyelik eklerinin yönelme hal eki almış durumları -me, -zu-ne-ne, (-a)-ne-ne şeklinde kalır.²²³

ÖR.²²⁴ dumu-ŋu₁₀ ad-da-ad-da-ne-ne. = dumu-ŋu adda.adda-ne-ne
1 2 3 4 5

²²¹ Foxvog, Haziran 2011, 32.

²²² ePSD2, 2022. Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000396.184>, satır 189.

²²³ Edzard, 2003, 30.

²²⁴ Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P346246.36>, > UET 6, 0161 + 0164 + 0619 (Sjoberg JCS 25, 109). Onun dışında, ad-da dumu-ni?-ta!?(UET 6, 0164) > Burada “baba oğlundan...” şeklinde bir çeviri var. O halde neden elimizdeki örnekte “çocuğum atalarını” şeklinde çeviri olmasın! Ki onun da aslı atağını olmalıdır.

= “çocuğum, atalarını...”

1. dumu- : çocuk
2. -ŋu₁₀ : 1. TK iyelik eki
3. □ad□-da-ad- da- : ikileme yoluyla çoğullaştırılmış adda (adda.lar = atalar)
4. ne- : çoğul eki
5. -ne : ismin belirtme halinin eki

ÖR. lú-sag-ad-da-bi-ke₄-ne = lú sag ad.da bi ke ne
1 2 3 4 5 6

= “(atasının) babasının baş adamları/hizmetkârları”²²⁵

1. lú = adam (isim)
2. sag = baş (isim)
3. ad-da- = ata (isim)
4. bi- = 3.TK. iyelik eki. (-sI)
5. -ke = -(a)k- (Tamlayan eki -nIn-)
6. -(e)ne = Çokluk eki (-lAr)

Tekil İyelik Zamirleri

Doğal olarak, önce zamir sonra zamirin ekleri türetilmiştir. Zamire bağlı olarak ortaya çıktığı değerlendirilen eklerin bir kısmı iyelik eklerini oluşturur. Bu ekler hem çoğul hem tekil kişilere ait olanı anlamayı sağlar. Görünen o ki aidiyet önce tekil kişi(ler) üzerinden anlatılmıştır. Çokluğa ait olanı yazıda anlatma fikri sonradan ortaya çıkmışa benzer. Eldeki verilere bakınca Sumerce’nin eski dönemlerinde gerçekten de ne çoğul zamirler ne çoğul zamirlere bağlanan sahiplik ekleri bulunur.

2.1.2.2.1. mu, ĝu₁₀ veya gu₁₀ (=ŋu)²²⁶

İyelik zamirinin 1. TK eki -mu’dur²²⁷ veya aynı işaretin farklı bir okunuş değeriyle ĝu₁₀’dur. Her iki okuma değerini temsil eden işaret MU işaretidir. Bunlardan -mu Emesal lehçesine, ĝu₁₀ ise Emegir lehçesi hanesine kaydedilmiştir. Böylesi g’li damak n’si (ng) yerine son zamanlarda benimsenen başka bir yazım şekli daha

²²⁵ Sjöberg, 1973, s. 111. Sjöberg, “babalarının hizmetkârları” şeklinde çevirmiştir.

²²⁶ Hayes, 1990, 235.

²²⁷ Poebel, 1914, 43.

vardır. Artık, Akadca'da olmayan damak ortası /ng/ sesinin fonetik değeri olan /ŋ/ de kullanılmaktadır.²²⁸ Bunların ikisini de damak ilişkisine göre genizden çıkarılan bir sesin²²⁹ değişen biçimleri olarak kabul etmek gerekir. Biz bu eki, nazal /m/ ile başladığını varsaydığımız -mu şekliyle yazmayı tercih edeceğiz.

1. TK eki -mu'nun çoğul karşılığı me-en olmakla beraber -meš olarak da görülür. Dumu-mu-meš ifadesinde görüleceği üzere -meš, 1. çoğul kişiyi²³⁰ ek fiille çekimliyor burada. Bu ekin çoğulunun farklı biçimlerde meš, men ve me olarak yazıldığı var sayılır. Fakat, -meš hecesi aslında iki ekin birleşiminden meydana gelmiştir: me-eš.

ÖR.²³¹ dumu-mu-meš = dumu.mu.me.eš
1 2 3 4

= “çocuk-um-dur-lar > çocuklarımdır”.

1. dumu : çocuk.
2. -mu : 1. TK iyelik zamiri.
3. -me : ek fiil eki.
4. -eš : çoğul eki.

ÖR.²³² ama nu-tuku-me ama-ĝu₁₀ ze₂-me

= ama nu.tuku.me ama.ŋu ze.me
1 2 3 4 5 6 7 8

= “Ana sahibi değilim, anam sensin!”

1. ama : ana, anne.
2. nu- : 1. TK iyelik eki.
3. -tuku- : sahip olmak.
4. -me : ek fiil eki.
5. ama : ana, anne.

²²⁸ Foxvog, Haziran 2011, 21.

²²⁹ Demirci, 2014, 281.

²³⁰ Prince, 1915, 32)

²³¹ Bununla beraber, iyelik ekinin çoğul çekimi yapılırken çoğul eki -meš yerine tekil haldeki iyelik ekinin ikilenmesiyle çoğul anlamı sağlandığına da tanık olmaktadır. (Prince, The Pronouns and Verbs of Sumerian, 1915, s. 32) Ayrıca, en-men örneği de aynı yapıdadır: en-men > en.em.m.en > efendi.m.dir.iz > efendi.m.iz.dir.

²³² Foxvog, 2011, 133.

6. -ġu₁₀ : 1. TK iyelik eki.

7. ze : 2. TK zamiri.

8. -me : ek fiil eki.

Yukarıda her iki örnekte görüleceği üzere 2. TK zamiri ze₂ “sen” ve 1. TK iyelik zamiri -mu “benim” ardısına gelen ek fiil -me şeklindedir, aynıdır.

ÖR. za-e e-nim-zu *kātu amatka* = za.ak.e inim.zu
1 2 3 4 5

= “senin (o) sözün”.

1. za : sen.

2. -ak : tamlama eki.

3. -e. belirtme halinin özne eki.

4. inim : söz, laf.

5. -zu : 2. TK iyelik zamiri.

2.1.2.2.2. -zu

İkinci tekil kişi yerine geçen zamir başlı başına bir kelime olarak *za*, *za(e)* veya *ze* iken onun iyelik ekinin şekli bu şekillerden farklı olarak ZU işareti ile yazılmakta ve -zu okunmaktadır.²³³ ZU’nun bir diğer okuma değeri de /su₂/dur.

ÖR. ^dmu-ul-li₂ u₃-mu-un-zu i₃-me-a-gin₇ u₃ me-e ga-ša-an-zu-ġen

=Enlil efendi.n imiş gibi (olduktaki gibi), men (senin) kraliçe.n.men

ÖR.²³⁴ šeš-mu a-na-zu a-ra-gig
1 2 3 4 5 6 7

= Kardeş-im ne-(y)in ağırlı?

1. šeš = kardeş.

2. -ġu₁₀ = 1. TK iyelik zamirinin eki

²³³ Edzard, 2003, 30.

²³⁴ https://cdli.ucla.edu/search/search_results.php?SearchMode=Text&ObjectID=P346086, 16.02.2022, 00:55. Buradaki *a-ra-*, nispeten seyrek görünen *i-ra-* yapısındaki /ʔi/ sesinin /a/ sesine dönüşmüş şeklidir. Bkz. Jagersma, 2010, 406.

Bu Türkçedeki -nĭ ekidir. Sumerce metinlerde geçtiği yerde kişiler için NI işareti kullanıldığı görülür. Sumerologlar bunu -ne₂ veya -ni okumaktadır. Diğer taraftan nesneler için 3. TK iyelik eki BI işareti ile kullanılmıştır. Sumerologlar bunu da be₂ veya -bi okumaktadır. Bu yüzden transkripsiyonlarda a-ni < > -a-ne₂ ve -be₂ < > -bi değişkenlerini görmek mümkündür.²³⁹

Üçüncü tekil kişinin iyelik eki önceleri a-ni (=ani/) haliyle kabul görmüştür. Jagersma ve onu takip eden Zólyomi, 3. TK iyelik ekini -(a)-ne₂ (=ane/) şeklinde değerlendirmektedir. Ekin çoğul biçimi ise /anenē/ şeklindedir. Kişiyi değil de nesneyi temsil eden iyelik eki ise farklıdır. O zaman (a)-ni olan ek -bi veya -be₂ (=be/) halini alır.²⁴⁰ Falkenstein, kişiler için kullanılan iyelik ekini de nesneler için kullanılan iyelik eki gibi iki harfle -ne şeklinde var saymaktadır.²⁴¹ Buradaki -ne (ne₂) NI işaretinin okuma değerlerinden biridir. Ayrıca -ni, -be₃ ve -bu₁₆ da NI işaretinin okuma değerlerinden bazılarıdır. Ses uyumunun Sumerce'nin temel özelliklerinden biri olduğunu biliyoruz. Özneler tekil iken kalın ünlüyle başladığına göre iyelik ekini 1., 2. ve 3. TK için -nĭ/; 1., 2. ve 3. ÇK için -ni/ kabul etmek gerekir. İşaret BI olduğu zaman okuma değerleri arasında iyelik eki için sık tercih edilen -bi ve -be₂ vardır.

Aslında hem ergative hem locative-terminative olan /-e/ hal ekinden sonra iyelik eki gelirse -e kaybolur. Mesela: /-ani-e/ > -a-ni; /-bi-e/ > -bi.

$$\text{ÖR.}^{242} \text{ game}_2\text{-ne}_2 = \frac{\text{game}}{1} \cdot \frac{\text{(a)ne}}{2} \Rightarrow (\text{onun}) \text{ köle.si}$$

1. game : (kadın) köle
2. -(a)ne : 3. TK iyelik eki.

Onun dışında *a-ne* ekli hecelemelerde /n/ sesinin düşmesi ve yazıda görülmemesi dikkat çeken bir diğer husustur. Yani -a ile biten hecenin peşi sıra dizilen -ne hecesinin /n/ sesi eksik yazılmaktadır. Böyle bir durumda ünsüz bir sesi *a* ve *e* takip

²³⁹ Rubio, 2007, 1367.

²⁴⁰ Jagersma, 2010.

²⁴¹ Falkenstein, 1964, 34.

²⁴² Jagersma, 2010, 215.

eder. Hatta bu iki ünlüden biri olan -a bile düşmüş olarak yazılabilir. Burada, /n/ onun peşine gelen /e/ ile damaksıllaşmaktadır.²⁴³ Ekin -a-ne yazılışında -n sesinin düşürülüp /a/'nın ardısına /e/ yazılmasını 1. ve 2. tekil zamirlerde gerçekleşen genizdenleşmeye (nazallaşmaya) benzetebiliriz. Hatırlanırsa, başlık 2.1.1.1. altında ma'e > māḡ, za'e > zāḡ olur demiştik.

ÖR.²⁴⁴ inim mah-a-ni-še₂ = inim mah.ani.še
1 2 3 4

= “(onun) büyük sözü için”.

1. inim : söz
2. mah : büyük
3. -ani: 3. TK iyelik eki
4. -še₂ : için (edat)

ÖR.²⁴⁵ imin ma-na-ka-ni (šu-ni-a ba-an-dib₂)
=imin mana.ak.ani (šu.ani.a ba.(a)n.dib₂)
1 2 3 4

= “ 7 manasını ” veya “mananın 7sini” (elinde tuttu).

1. imin : 7 (yedi)
2. mana : mana (para birimi)
3. -ak : ilgi (tamlama) halinin eki.
4. -ani : 3. TK iyelik eki.

2.1.2.2.4. -bi / -be₂ / be₆

Kimine göre bi kimine göre be₂ olarak kabul edilmiş bir ektir. 3. TK iyelik eki, tekil anlamının yanısıra çoğul anlamını da karşılamaktadır.²⁴⁶ Önceleri -bi şeklinde kabul edilmekteyken sonradan /e/ sesiyle biten -bé yazılışını benimseyenler olmuştur.²⁴⁷ Her iki halde onu temsil eden işaret BI işaretidir. Aynı işaretin diğer okuma değerleri de şunlardır: biz, kaš, pe₂, pi₂. Bunların dışında bir de be₆ ile

²⁴³ Jagersma, 2010, 50. Damaksıllaşma = palatalization.

²⁴⁴ Civil, 1976, 135.

²⁴⁵ Kramer, *Gilgamesh and the Huluppu Tree*, 1938, 9.

²⁴⁶ Zólyomi, 2017, 39. Ayrıca bkz. Falkenstein, 1964, 34.

²⁴⁷ Zólyomi, 2017, 45.

yazılmaktadır.²⁴⁸ O da PI işaretinin okuma değerlerinden sadece birisidir. PI işaretinin diğer okuma değerlerinin arasında benzer olarak -bi₃, -pi, -wi ve -pe de vardır.²⁴⁹

ÖR.²⁵⁰ $\frac{\text{en}}{1} \frac{\text{gal}}{2} \frac{\text{be}_2}{3} \frac{\text{za-e}}{4} \frac{\text{me-en}}{5} = (\text{onların}) \text{ büyük efendisi sensin!}$

1. en = efendi, bey, tanrı.
2. gal- = büyük, yüce.
3. -be₂ = -(s)₁, 3. TK ve ÇK iyelik eki.
4. za-e = sen, 2. TK zamiri.
5. -me-en = 2. tekil kişinin yüklem eki -men.

ÖR.²⁵¹ $\frac{\text{šab-ba-bi-a}}{1 \ 2 \ 3} = \frac{\text{šabba.bi. a}}{1 \ 2 \ 3}$ ²⁵²

= “ortasında”.

1. šab(b)a : kalp, orta yer, iç.
2. -bi : 3. TK iyelik eki.
3. -a : bulunma hal eki (veya ilgi halinin eki -ak)

ÖR.²⁵³ $\text{ga}_2\text{-e a-na bi}_2\text{-tuku} = \frac{\text{ga.e}}{1} \frac{\text{a.na}}{2} \frac{\text{bi}}{3} \frac{\text{tuku}}{4}$

= “ben neyi edinmişim?”

1. ga.e : 1. TK zamiri.
2. a.na : “ne” soru zamiri.
3. -bi : belirtme halinin eki.
4. tuku : edinmek, sahip olmak fiil kökü.

²⁴⁸ Jagersma, 2010, 214.

²⁴⁹ ETCsl sign list: <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/signlist.php>, 02.11.2022, 18:14.

²⁵⁰ Zólyomi, 2017, 62.

²⁵¹ Kramer, *Gilgamesh and the Huluppu Tree: A Reconstructed Sumerian Text*, 1938, 8.

²⁵² Söz sonunda bulunan -a, bulunma durumu hal eki olmanın dışında ilgi halinin eki olarak da değerlendirmeye müsaittir. Böylece muhtemel okuma šabba.bi.a(k) olur. Anlamı da “kalbinin” olur.

²⁵³ https://cdli.ucla.edu/search/search_results.php?CompositeNumber=Q001132, 01.02.2022, 02:31.

Çoğul İyelik Zamirleri

Sumerce'deki çoğul iyelik ekleri ele alınırken tekil iyelik eklerinde yapılan tanımlama şeklinin tekrarlandığı görülmektedir. Batı dilleriyle ortaya konulan çalışmalarda kabul edilen “iyelik zamiri” tanımı Türkçe yazılan Sumerce Dilbilgisi'nde de görülür.²⁵⁴ Sumerce - Türkçe Bir Altay Dili Tartışmasında ise isabetli bir biçimde “iyelik eki” tanımı kullanılmıştır. Ancak orada da “işaret zamiri” tanımı sorunludur. Bir bakıma 3. ÇK iyelik eki de olan -bi ve onun yanı sıra -e, ek durumundaki bağımlı gösterme (işaret) zamirleri olarak verilmiştir. Eğer onlar zamir ise zamir denilen kelimenin başka bir isimle tamlama oluşturmaya imkân yoktur. O halde *alam-bi* “bu heykel” ifadesindeki “bu”, işaret zamiri değil de “işaret sıfatı” olur.²⁵⁵

Hayes, “iyelik zamiri” tabiri yerine “iyelik eki” tabirini net bir dille taa 1990da kullanmıştır.²⁵⁶ Genel kanı, -bi işaret zamirinin 3. TK iyelik ekinden geliştiği yönündedir. Şayet öyle olsa bile burada -bi belirtme eki olarak çevrilmelidir. Keza -e eki de belirtme eki olmalıdır. Yani İngilizcedeki “the”, Almancadaki “der/die/das” neyse onun yerine geçen ektir.

Hem tekili olsun hem çoğulu olsun “iyelik eki” olarak tanımlanması gereken dilbilgisi unsurunun “iyelik zamiri” adıyla anılmasının temel nedeni İngilizce yahut Almanca gibi batı dillerinde iyeliğin son ekle ifade edilmiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Türkçede bir isim bir ekten oluşan “ev-im” söylemi İngilizcede her bileşeni bir isim olan “my house → benim ev” tamlamasıdır.

	<i>Tekil</i>	<i>Çoğul</i>
1.	benim -gu ₁₀	bizim -me
2.	senin -zu	sizin -zu-ne-ne
3.	onun -a-ni -bi	onların -a-ne-ne -bi

²⁵⁴ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 102.

²⁵⁵ Eratalay, Sumerce ve Türkçe, 2020, 94.

²⁵⁶ Hayes, 1990, 34, 50; 3. tekil kişi zamiri ane'deki gibi.

2.1.2.2.5. -me / -me-ne / -meš

İyelik eki 1. ÇK için Sumerce’de -me, -men, -me-ne veya meš biçimleriyle görülür. İçlerinde -me-ne hariç diğer üç okunuş ME işareti ile yazılır. Tekil kişi iyelik eklerinin hal ekleriyle gösterdiği ses uyumu bunun için geçerli değildir. Mesela bulunma halinin eki /a/ getirildiğinde iyelik ekindeki /e/ sesi /a/ sesine dönüşmeyip ekten sonra yine /e/ haliyle kalır. İlgi halinin eki /ak/ eklenince de aynı durum söz konusudur. Herhangi bir ses değişikliği beklenmez.²⁵⁷

ÖR.²⁵⁸ iri-me-a =iri.me.a

1 2 3

=“kentimizde”

1. iri : kent, şehir.
2. me- : iyelik eki (bizim)
3. -a : bulunma halinin eki.

Ör.²⁵⁹ ama-ne-ne-ra ama-me nu-me-en =a-m-a.n-e.n-e.r-a a-m-a.m-e n-u m-e-e-n
 1 2 3 4 5 6 7 8

= anne.(s)i.ler.e, annemiz değilsin!.. = “annelerine: annemiz değilsin!..”

1. ama- : anne
2. -(a)ne -: 3.TK iyelik eki
3. -ne-: ÇK eki
4. -ra: yönelme halinin eki.
5. ama-: anne
6. me: 1 ÇK iyelik eki
7. nu-: değil
8. me-en: 2. ÇK ek fiil eki.

²⁵⁷ Jagersma, 2010, 217-218. Ayrıca bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 14.10.2022, 11:04.

²⁵⁸ Jagersma, 2010, 217.

²⁵⁹ Poebel, *Babylonian Legal and Business Documents from the Time of the First Dynasty of Babylon Chiefly from Nippur*, 1909, 36.

2.1.2.2.6. -zu-ne-ne

İkinci kişinin çoğuluna Eski ve Yeni Sumerce dönemlerinden kalma belgelerde henüz rastlanmamıştır. Söz konusu 2. ÇK ekinin -zune ve -zunene biçimleriyle sonraki dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir.²⁶⁰

ÖR. ama-zu-ne ama.zu.ne
 1 2 3

= “[senin] anne.n.ler” veya anne.n.iz (veya tam olarak anne+z+ler yani annezler > (sizin) anneniz).

1. ama : ana, anne.
2. -zu : 2. TK iyelik zamiri.
3. -ne : çoğul eki.

ÖR. ama-zu-ne-ne = sizin anne.n.iz

[veya tam olarak anne.n.iz.ler (veya anne+n+ler+iz > yani anne.ler.in.iz)]

Okuma metinlerinde karşımıza iyelik eki olarak hem -zu-ne hem de -zu-ne-ne çıkabilir. Her ikisinin de söze kattığı anlam farklıdır. Bunlardan -zu-ne içinde 2. TK zamirinin genitif hali “senin” geçen tamlamalarda kullanılan bir iyelik eki olarak değerlendirilirken -zu-ne-ne ise içinde 2. ÇK. zamirinin genitif hali “sizin” geçen tamlamalarda kullanılan bir iyelik eki olarak değerlendirilir. Bu nevi değerlendirmede, ilk örneğin tamlayanı tekildir. İkincisinde ise çoğuldur. Bir isim zincirinde kişi çokluk eki, iyelik eki ve onu takibeden bir durum ekinin arasına girebilir. Çoğul eki olan -(e)-ne, tekil kişinin iyelik ekiyle aşağıdaki gibi bir arada görülür:

2.1.2.2.7. -(a)ne-ne

3. ÇK iyelik zamirinin eki anēnē en az iki kişinin her birine gönderme yapar.²⁶¹ Sumerce'deki *a-ne-ne* tek başına Türkçedeki gibi bir iyelik (zamiri) eki değildir. Aslında onun anlamına dair tam bir çıkarım yapılamadığından yanlış yorumlanmış,

²⁶⁰ Jagersma, 2010, 212.

²⁶¹ Jagersma, 2010, 104.

yanlış tanımlanmıştır. Bütün olarak ane-ne şeklinde gördüğümüz ek öbeğinde iki unsur vardır: Birincisi -ane, ikincisi -ne ekidir. Onlardan ilki, İngilizcesiyle *his* yani “onun” şeklinde tercüme edilir. Doğal olarak, Sumerce *dumu-a-ni* sözünü İngilizce nakletmek için “his child” görünümlü ifade kullanılır. Sumerce söz İngilizcede tabiki başka türlü söylenemez. Fakat Sumerce sözün tercümesini İngilizce mantıkla “onun çocuk” görünümünde değil, Türkçe mantıkla *dumu-ani* > *çocuk-u* görünümünde yapmak gerekir. O sebeple 3. ÇK iyelik eki olan -(a)ne-ne “onların” değil de “...-ları” şeklinde düşünülmelidir: -(a)ne-ne > (s)ı-lar = ...-lar-(s)ı. Eğer ifadelerde “onların” kelimesi ile tamlama yapılmış olsa idi o halde -ane-ne (-ları) değil sadece -ne (-sı) kullanılırdı. Biliyoruz ki Sumerce hem zamiri hem zamirin ekini kullanmak yerine zamirin ekini tercih ediyor. Yani Sumerce “onların annesi geldi” yerine “anneler(s)i geldi” tabirini kullanır. Türkçedeki gibi.

ÖR.²⁶² Na-ra-am-tum ama-ne-ne-ra =ama.ane.ne.ra
1 2 3 4

= “annelerine > anne.(s)i.ler.ne “anne.ler.i.ne”.

1. ama: anne
2. -an(e)-: 3. TK iyelik eki
3. -ne- : çoğul eki
4. -ra : ismin yönelme halinin eki

ÖR.²⁶³ dumu ad-da-bi-[da] =dumu adda.bi.da
1 2 3 4

= “çocuk atasıyla”.

1. dumu : çocuk
2. adda : ata (baba)
3. -bi : iyelik halinin eki
4. -da : ismin birliktelik halinin eki

²⁶² Poebel, *Babylonian Legal and Business Documents from the Time of the First Dynasty of Babylon Chiefly from Nippur*, 1909, 36.

²⁶³ “RIME 4.01.05.Add10, Ex. 01 Artifact Entry.” (2006) 2023. Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). June 15, 2023. <https://cdli.ucla.edu/P345378>.,

2.1.2.2.8. -bi / -bi-(e-ne)

Üçüncü kişinin iyelik eki için herkesin kabul ettiği tek bir şekil yoktur. İnsanlar ve insan dışı varlıklar olmak üzere ayrımı yapılan 3. TK iyelik ekleri ya /e/ ile biten -ane ve -be şekliyle düşünülmüş ya /i/ ile biten -ani ve -bi şekliyle düşünülmüştür. Jagersma söz konusu ekin /ane/ ve /be/ okunması gerektiği hususunda ısrarcıdır. Böyle düşünmesinin nedenini, Sumerce’de insan dışı varlıklar için tercih edilen ekin be₂ veya be₆ olmasına bağlar. O’na göre ekin hecesi eğer /bi/ ile yazılacaksa o zaman ekin hecesi farklı bir işaretle bi₂ olmak zorundadır. Aslında tartışılan bu konu üzerinde fikir yürütmek için yapmamız gereken heceden değil de işaretin kendisinden başlamak olmalıdır. O halde, bir Sumerli yazısını yazarken iyelik eki için hangi işareti tercih etti? Görünen o ki Sumerce metin yazarları 3. TK iyelik ekini yazarken insan dışı varlıklar için BI ve bunun bir varyantı olarak da PI işaretini kullanmışlar. Jagersma’nın bahsettiği be₂ veya be₆ değişkenleri birbirinden farklı iki işarete bağlanan iki ayrı okuma değeridir. Okuma değerlerinden ilki BI işaretinden, ikincisi PI işaretinden atanmıştır. Tabi her iki işarete bağlanan başka okuma değerleri de var. Diğer yandan 3. TK iyelik ekinin insanlar için kullanılanı yazılırken hem ni hem ne₂²⁶⁴ tercih edilmiştir. Onun atandığı işaret ise NI işaretidir. Yine burada da okuma değerlerinden kimisi /ni/, /ne₂/ veya /be₃/ olarak atanmıştır. Sumerce’deki ses uyumunu düşününce en uygun değer /ni/ olduğu ortaya çıkıyor. Ancak biz onu /nı/ olarak tasavvur etmeliyiz. Çünkü, İngilizcede /ı/ ve /i/ ayrımı yoktur. Halbuki ses uyumu dikkate alınırsa, 3. TK zamirinin içinde /a/ sesi vardır ve bunu takip etmesi gereken ses yine bir kalın ünlü olmalıdır.

3. TK iyelik eki -bi, aynı zamanda işaret sıfatı işlevi üstlenmiştir. Dolayısıyla -bi metindeki bağlama göre, (onun)...’sı, (onların)...’sı, bu, şu ve onlar anlamlarını taşıyabilmektedir.²⁶⁵ İnsan dışı varlıklar için kullanılan 3. ÇK iyelik eki, -bi-(e-ne) şekliyle Babil Dönemi itibarıyla ortaya çıkmıştır.²⁶⁶ Aşağıdaki ilk örnek Yeni Babil, ikinci örnek Eski Babil dönemindedir.

²⁶⁴ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 214.

²⁶⁵ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 35.

²⁶⁶ Michalowski, *Sumerian*, 2015, 36.

ÖR.²⁶⁷ dumu-bi-ne = dumu.bi.(e)ne
1 2 3

= “çocukları”.

1. dumu : çocuk
2. -bi : 3. TK iyelik eki
3. -(e)ne : çoğul eki

ÖR.²⁶⁸ iri-ba diğir-bi-ne = iri.bi.a(k) diğir.bi.(e)ne
1 2 3

= “kentinin tanrıları”.

1. diğir : tanrı
2. -bi : 3. TK iyelik eki
3. (e)ne : çoğul eki

Üçüncü çoğul kişinin iyelik eki /bi/ olarak kabul edilegelmiştir. Bu hece değerinin bağlı olduğu işaret BI işaretidir.

Türkçedeki gibi, onların anneleri değil de onların annesi mantığıyla tamlama kurulduğu veya ekin kullanıldığı görülmektedir.

ÖR.²⁶⁹ ibila-ne-ne a-na-me-a-bi = ibila.ane.ne a-na-me-a.bi
1 2 3 4 5

= “vârisler herşeyi”...

1. ibila : vâris.
2. -ane- : 3. TK iyelik eki.
3. -ne : çoğul eki.
4. a-na-me-a- : herşey.
5. -bi : 3. TK iyelik eki (insan dışı varlıklar için).

²⁶⁷ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux?xis=sux.r006ebf>, 19.11.2022, 22:34.

²⁶⁸ Jeremiah Peterson, The Literary Sumerian of Old Babylonian Ur: UET 6/1-3, **Part II: UET 6/2**, 2019, 344.

²⁶⁹ Langdon, The Toledo Collection of Cuneiform Tablets, 1918, s. 127)

Özetle, iyelik eklerinin biçimleri ve zamire göre çekimleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 23: İyelik Ekleri ve Çekimleri

(Uyarlanmıştır. Bkz. ve krş. Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 33).

Zamir	Tekil	İyelik ekli çekimi	Zamir	Çoğul	İyelik ekli çekimi	
1. ben	lugal-ğu ₁₀	kral-ım	1. biz	lugal-ğu ₁₀ -ne	<i>kral.ım.na(r)</i>	= <i>kral.lar.ım</i> (benim)
2. sen	lugal-zu	kral-ın	2. siz	lugal-zu-ne	<i>kral.ın.na(r)</i>	= <i>kral.lar.ın</i> (senin)
3. o	lugal-a-ni	kral-ı	3. onlar (zamir)	lugal-a-né-ne	<i>kral.ı.(n)ar</i>	= <i>kral.lar.ı</i> (onun)
3. o (nesne)	lugal-bi	kral-ı	3. onlar (nesne)	lugal-bé-ne	<i>kral.ı.(n)ar</i>	= <i>kral.lar.ı</i> (onun)

2.1.2.3. İşaret Zamirinin Ekleri

Sumerologların ele aldığı konular içinde aydınlatılmaya muhtaç konulardan biri de budur. İşaret zamiri yani “demonstrative pronoun” tabiri dilcilerin Sumerce gramerini işlerken sık kullandıkları bir tabirdir. İşaret zamiri adıyla andıkları söz konusu gramer unsurlarını “bağımlı” ve “bağımsız” nitelendirmesiyle de birbirinden ayırırlar.²⁷⁰ Hatta kimi dilciye göre tekil veya çoğul üçüncü kişi zamirlerinin kökeni de “işaret zamirleri”dir.²⁷¹ Kimi zaman konu başlığına sadece “işaretçi, işaret eden, gösterici” anlamlarına gelen “demonstrative” sıfatı yakıştırılır. Hakkında hayli açıklama bulunsa da onunla ilgili nitelermeler bazı yönleriyle tatmin edici değildir veya doğruluğu kanıtlanmamıştır. Öyle ki işaret zamiri sayılan unsurlardan kimisi metinlerde çok az geçerken kimisi farklı farklı okunabilen işaretlerle yazıya geçmiştir. Sumerli yazıcıların dilini anlamayı veya onu anlatmayı zorlaştırabilecek en can alıcı nokta ise bu gramatik unsurların ek mi yoksa ayrı birer kelime mi kabul edilmeleri gerektiği sorusuna verilmiş net bir cevabın olmamasıdır.²⁷² İşaret zamiri konusunda başlıca sorunlardan bir diğeri, onu anlatırken anlatan kişilerin kullandığı dildir. Şayet, açıklama yapan kişinin dilinde işaret zamiri ek olarak kullanılmıyorsa bu büyük bir açıklık meydana getirmektedir. Başka bir sorun ise eski yayınların her nedense pek hesaba katılmamasıdır. Örneğin, Langdon’un -bi hakkında kesin bir

²⁷⁰ Edzard, 2003, 49.

²⁷¹ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 24; Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, 90-95.

²⁷² Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 95.

dille 20. yy başında yaptığı belirtme hal eki vurgusu²⁷³ göz ardı edilmiştir. Üstelik sırf bu nevi göz ardı etmeler yüzünden gramer kitapları Sumerce'nin nesnesi ekli bir dil olmadığı bunun yerine öznesi ekli olduğu konusunda hemfikirler. Bu noktada düşünceler belirtmenin özne hali (ergative) üzerinden geliştirilmiş ve sonra *split ergativity* tanımıyla yeni bir yola girilmiştir.

Onların bu bağlamda zamir dediği aslında zamir olmayıp bakış açılarına göre sıfat sayılmalıdır. Ne var ki bu başlıkla ele alınan konu her zaman sıfat da içermiyor. Mesela: Sumerce'deki lugal kelimesinin anlamlarından birisi “sahip” demektir. Genel temayüle uyarsak lugal-bi “bu sahip” veya “onun sahibi” şeklinde tercüme edilmelidir. Halbuki e₂-a lugal-bi sözünün anlamı “evin sahibi” demektir. İfadede tamlama bileşeni olarak ne “onun” 3. TK iyelik zamiri ne de “bu” işaret sıfatı geçmektedir. Orada “onun” ve “bu” kelimelerini temsil eden ekler bulunur. Ekleri olduğu gibi gösterememenin sebebi, yapıları bakımından farklılık arzeden batı dillerinin Sumerceyi anlatabilme kabiliyetinin kısıtlı olmasıyla açıklanabilir. Aynı sıkıntı Türkçe'ye veya Türkçe'den yapılan çeviriler için de geçerlidir. İngilizce “his house” Türkçe'de “onun ev” görünümünde bir ifadeye denk düşer, “onun evi” anlaşılır. Ancak Türkçe ekonomik bir tavırla “his house” tamlamasını tek kelimede “evi” olarak ortaya koyar. Yine “alam-bi” gibi Sumerce bir ifade Türkçe'ye “bu heykel”²⁷⁴ biçiminde tercüme edilmektedir. Lakin, orada işaret sıfatı denilecek bir “bu” yoktur. Sumerce bu noktada Türkçeyle aynı özelliği gösterir.

Tanımları bir kenara bırakıp “ek” üzerinden konuya devam edecek olursak, Sumerce'de 6 gösterme (işaret) ögesinin olduğu kabul edilir. Attinger, başka yerde görmediğimiz tukun seçeneğini de önermiştir. Fakat tukun işaret zamiri değil zarf olarak çevrilmelidir. Yazdığından yola çıkacak olursak, orada zaten kendisi ur-ta ve tukun sözlerinin her ikisinin Akadca karşılığını kiam şeklinde yazmıştır. Karşılaştırdığı urta sözünün ur “o” ile ilişkisi vardır ama “ur” kök iken “urta” türemiş yeni bir sözcüktür. Türetilen yeni sözcük zarf kabul edilmelidir. Attinger'in önerdiği yedinci işaret zamiri tukun hariç, diğerleri içinde kimisi ektir kimisi tek başına bir

²⁷³ “The majority of cases where *bi* occurs as a suffixed demonstrative are accusatives”. Bkz. Langdon, **A Sumerian Grammar and Chrestomathy** with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, 63.

²⁷⁴ Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, 94.

kelimedir: /e(n)/, /be/, /re(n)/ ve =/še/ ek olanlardır (enclitics). Geriye kalanlardan /nē(n)/ hem yalın bir zamirdir hem ektir. En sona kalan /ur/ ise yalın halde görülen bir işaret zamiridir. Aralarında anlamca nasıl bir fark olduğunun tam anlamıyla anlatılamadığı ileri sürülür.²⁷⁵ Ne olursa olsun tüm noksanlıklara rağmen konu temelde işaret (gösterme) ekleri ve işaret zamirleri olmak üzere iki kola ayrılabilir.²⁷⁶

İşaret ekleri öylesine köklü bir yere sahiptir ki bir fikre göre Sumercedeki kişi zamirleri dahi işaret sıfatlarından veya işaret zamirlerinden (demonstratives) türemiş kabul edilir.²⁷⁷ Böylesi bir düşünce elbette tartışmaya açıktır. İşaret sıfatı veya zamiri sayılan -e ekinin zamirlere bitişik olarak görülen -e eki ile arasında biçim olarak bir fark yoktur. Ne var ki diğer işaret ekleri için aynı şey söylenemez.

Aynısı olsun yahut olmasın 1. TK ve 2. TK zamirlerinde de görülen -e eki, bir gösterme bir işaret eki olarak yakındakini anlatır. 3. TK (insan) zamirinin eki -ne yakından biraz uzak olan ortayı anlatır ve 3. TK (insan dışı varlıklar) -be ise en uzaktakini anlatır. Tabi burada bahsedilen uzaklık yakınlık ilişkisi konuşana göredir. Ayrıca en yakını gösteren -e işaret ekinin hem özne halinin (ergative) ekine hem yön gösterme halinin (locative-terminative) ekine kaynaklık ettiği düşüncesi hakimdir.²⁷⁸ Attinger'in, sayısı 7'dir dediği işaret ekleri içinde -e, -ne, -be, -še ve -re tam olarak gösterme görevi görür.²⁷⁹ İçlerinde yakınlık uzaklık ilişkisi kurabilenleri -e, -ne ve -be ekleridir. Her üç ek “bu, şu ve o” değerlerine denk düşer. Aralarında -e ve -ne Akadcadaki *annum* yani Türkçesiyle ‘bu’ ile eşleştirilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁵ Attinger'in bu başlık altında yazdığı “tukun” ile birlikte sayı yedidir. Kendisinin yazdığıyla “tukun” Akadcada kīam demektir. O da “madem öyle, öyleyse, o yüzden, bu şekilde” gibi anlamlara gelmektedir. Attinger, 1993, 176; Zólyomi, 2017, 66.

²⁷⁶ Edzard, 2003, 49.

²⁷⁷ Sumerce dilbilgisi işlenirken, işaret zamiri veya işaret sıfatı şeklinde ayrı bir sınıflandırma yapmak yerine doğrudan “demonstrative” tanımı kullanılmaktadır. Yalnız, “demonstrative” terimine bağımsız ve bağımlı sıfatları eklenir ve “dependent demonstrative” yahut “independent demonstrative” şeklinde bir tanımlama yapılır. İçlerinde “dependent demonstrative” teriminin Türkçe dilbilgisinde karşılığı işaret sıfatı iken “independent demonstrative” teriminin karşılığı işaret zamiridir.

²⁷⁸ Woods C. E., 2001, iv.

²⁷⁹ Woods C. E., 2001, 34.

²⁸⁰ Woods C. E., 2001, 36.

ÖR.²⁸¹ a-na-àm ne-e = “ana-àm ne(e)n”
1 2 3

= “Nedir bu?”

1. ana: ne

2. àm: ek fiil eki.

3. ne-e(n): işaret zamiri

Yukarıdaki örnekte ele aldığımız ne-e “bu” zamiri hem ePSD’de hem örneği alıntıladığımız yerde “nen” olarak geçiyor.²⁸² Dolayısıyla öznelerle görülen -e eki bunun gibi işaret zamiriyle de kullanılabilmiş olmalıdır. Diğer taraftan, aşağıda işaret zamirlerinin ek hali var, -bi, -ri, -še... Örnekteki ne-e bunlardan hiçbirine benzemiyor çünkü tek başına kullanılmış. Üstelik NE işaretiyle yazılan -ne bundan başka -bi değeriyle de okunabilmekte. -e eki, büyük ihtimalle hem belirtme halinin eki olarak hem vurgu yapmak için kullanılmıştır.

Sumerce’de görülen derecelendirmenin şu eklerle sağlandığı düşünülmektedir: konuşana göre -e ve -ne yakını; -še göz önündeki uzağı; -ri veya -ri-a ise görünmeyen uzağı anlatır.²⁸³ Görünüşleri bakımından -ne hariç diğer hepsi ek olarak hal kategorisinde değerlendirilmeye müsait bir durum arzeder.

2.1.2.3.1. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri cümlede kendi başlarına yalın halde bulunur. Sayılarının iki olduğu kabul edilir: -ur ve -ne(n). Ancak iki dilli söz listelerine bakınca birbirinin yerine kullanılmıştır diyebileceğimiz daha fazla biçiminin olduğu görülür. Bunlar bu, şu, hu_x(RI), ul, lu ve an’dır.

²⁸¹ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 225.

²⁸² <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/Q000055.673#Q000055.668>, 30.01.2022, 20:14.

Ayrıca bkz. Jagersma, 2010, 225.

²⁸³ Thomsen, 1984, 80.

e-ne > šu-ú (MSL IV, s.134)

e-ěš > šu-nu

ni-im > NIG₂ = šu-ú (MSL IV, s.194)

ni-e > NA = šu-ú (MSL IV, s.194)

na-a > NA = šú-u (MSL IV, s.194)

bi-i > BI = šu-ú-um (MSL IV, s.195).

[ur] > HAR = šu-ú (MSL IV, s.195).

bi-i > BI = šu-u (MSL IV, s.195).

bi-i > BI = šu-nu (MSL IV, s.195).

ši-i > ŠI = šu-ú (MSL IV, s.196).

lu-ú > LÚ = šu-ú (MSL IV, s.196).

ga > šu-ú (MSL IV, s.198).

ga > lu-ú (MSL IV, s.198).

an > šu-ú (MSL IV, s.198).

an > šu-nu (MSL IV, s.198).

e-ne > šu-ú-[nu] (MSL IV, s.199).

e-ne-àm > šu-nu-[ma] (MSL IV, s.199).

2.1.2.3.2. - ur > ul

Sesteki r > l değişimi, aynı anlama gelen fakat /ur/ ve /ul/ gibi iki farklı formda görünen zamiri ortaya çıkarmıştır. Anlam bakımından Akadcadaki *šā*, *šū* ve *šuati*'nin dengi olarak söz sonunda bulunduğu görülür.²⁸⁴ Sumerce'de 3. TK zamiri olan ur₅, EH IIIb gibi erken bir dönemden itibaren kayıtlarda HI×AŠ₂ (veya HAR: Borger) işaretiyle geçer. Birkaç kez ur ile yazıya geçirilmiştir.²⁸⁵ İşaretin okunuşları içinde ul_x da bulunmaktadır. Akadca karşılığı ayrıca *annû* veya *ullû* olarak verilmiştir.²⁸⁶ Her zaman tek başına kullanıldığı ileri sürülen bir zamirdir.²⁸⁷ Rubio ur'u tanımlarken, daha önce bahsedilen bir özneye gönderme yapmak için kullanıldığını ifade ederek ona "anophoric pronoun" demiştir.²⁸⁸ Jagersma, zamir konusunda açıklamaların eksik kalan bazı noktalarının olduğunu kabul eder. Görünen o ki kişi zamiri olan /ur/ bir ses değişikliği ile /ul/ şekline evrilmiş ve işaret zamiri görevi üstlenmiştir. Akadca karşılığı bu, şu veya o olarak kayda geçirilmiştir. Akadcada "o" işaret zamiri *ammâ*'dır. Türkiye Türkçesinde "o" ile ifade edilen bu zamir bilindiği gibi "ul" veya "ol" haliyle kayıtlarda görülür. Mersin ağzında şurada demek için "horada" tabiri kullanılır. "Hu" da yine "şu" işaret zamininin karşılığı olarak geçmektedir. Fakat "hu" kişinin konumuna göre "bu, şu, o" anlamlarından herhangi birini yüklenebilir.

²⁸⁴ Langdon, A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, 108-109.

²⁸⁵ ePSD, 2023. Bkz. <http://oracc.org/epsd2/o0041672>; version 2.7 (built 2022-12-21)

²⁸⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux?xis=sux.r01b834.p.s000>, 20.11.2022, 12:48.

²⁸⁷ Zólyomi, 2017, 66.

²⁸⁸ Rubio, 2007, 1368.

Tablo 24: “ur” İşaret Zamirinin Tarihi Seyri (ePSD2’den uyarlanmıştır)

En Eski	İşaret	Okuma Değerleri (Bazıları)	Kullanıldığı Dönem
1.	HI×AŠ ₂	ul _x ; sur _x ; unu _x ; ur ₅ ; ura ₅ ; uru _x .	EH IIIb, EsAk, Lagaš, Ur, EB. BS
2.	UR	lu ₆ ; niğ _x ; ru ₇ ; sur _x ; šuzi; ur; ura; uru ₁₃ .	Ur III, BS
3.	HI×AŠ ₂ HI×AŠ ₂		EB
4.	UR _x (HI×ŠE)		EB
5.	MU.RI	mu; šu ₁₀ ; šum ₃ ; šumu; wu ₄ ; ri; eš ₁₁ ; hu _x ; re; riğ ₅ ; ša ₇	EB

2.1.2.3.3. nu, bu, -ne(n)

İşaret zamiri olarak tanımlanan ek Sumerce’nin en eski zamanlarında nu veya ul₂ okunabilen NU işareti ile yazılırken bu sonradan nun, bi, be₇, ne veya ni değerleriyle okunabilen NE işaretiyle değiştirilmiştir. NU işaretiyle yazılan hece belki nu okunmalıdır. Doğrusu, Sumerlilerin yazdıklarını tam olarak nasıl dillendirdiklerini bilmiyoruz. Fakat işaret zamirinin gitgide ne-en veya ne-e heceleriyle benimsendiği görülmektedir.²⁸⁹ Sonu -e hecesiyle biten zamirlerin sonunda ekseriyetle bir /n/ sesinin var sayıldığını daha önce yazmıştık. Zaten, Eski Akad döneminde benimsenen NE işaretinin okuma değerlerinden bir tanesi Er Hanedanlığı döneminin NU işaretini hatırlatırcasına nun.²⁹⁰ O halde burada iki ihtimali görebiliyoruz. Birincisi sözün ilk sesiyle alakalı: Bu zamir, NU işaretiyle yazılıp genizden bir sesle nu şeklinde ifade edilmiş olabilir. İkincisi sözün son sesiyle alakalı: Bu zamir, sonradan nun, nen ve nin(e) ile seslendirildiğinden sonunda bir nazal ses türetilmiştir.

²⁸⁹ Rubio, 2007, 1368.

²⁹⁰ İşaret zamirlerinden “bu” olarak çevrilen ne-e şu şekilde kaydedilmiştir: “ne-e, niğ₂-e = □an□-[nu-u₂]”. Bkz. (Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 42.

Tablo 25: Sumercedeki “Bu” İşaret Zamiri
(ORACC işaret listesi ve ePSD2’den faydalanılmıştır).

En Eski	İşaret	Okuma Değerleri	Kullanıldığı Dönem
1.	NU	la ₃ ; nu; sar _x ; sir ₅ ; sur _x ; šir ₅ ; úl(ul ₂)	EH IIIa
2.	NE	be ₇ ; bi ₂ ; ne; ni ₅ ; nun _x	EsAk, Lag II, Ur III, EB
3.	NE.EN		EB ve sonrası
4.	NE.E		EB
5.	NE.A		EB
6.	NIG ₂ .E		?

Birinci ihtimal dahilinde karşımıza çıkan diğer veriyi MSL’de görüyoruz. Orada, hem ni-e > NI hem bi-e > NI = šu-ú (Akad.) olarak gösterilmiştir (MSL IV, s.192). Dolayısıyla söz başındaki ses genizden çıkarılmış olmalı. NI işaretinin okuma değerlerinden birisi malum bu₁₆ değeridir. Yine aynı kaynakta bi-i > BI = šu-ú-um olarak geçmektedir (MSL IV, s.192). Diğer benzer kullanımlar şöyledir:²⁹¹

²⁹¹ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, s. 134, 194, 195, 196, 198, 199.

e-ne > šu-ú (MSL IV, s.134)

e-ěš > šu-nu

ni-im > NIG₂ = šu-ú (MSL IV, s.194)

ni-e > NA = šu-ú (MSL IV, s.194)

na-a > NA = šú-u (MSL IV, s.194)

bi-i > BI = šu-ú-um (MSL IV, s.195).

[ur] > HAR = šu-ú (MSL IV, s.195).

bi-i > BI = šu-u (MSL IV, s.195).

bi-i > BI = šu-nu (MSL IV, s.195).

ši-i > ŠI = šu-ú (MSL IV, s.196).

lu-ú > LÚ = šu-ú (MSL IV, s.196).

ga > šu-ú (MSL IV, s.198).

ga > lu-ú (MSL IV, s.198).

an > šu-ú (MSL IV, s.198).

an > šu-nu (MSL IV, s.198).

e-ne > šu-ú-[nu] (MSL IV, s.199).

e-ne-àm > šu-nu-[ma] (MSL IV, s.199).

Yukarıdaki listeye dikkat edilirse orada geçen an, e-ne, bi, ši, ur ve úl Türkçedeki “o, bu ve şu” zamirlerinin görünümüne çok yakındır. İçlerinden ene zamiri Türkçenin günümüz Mersin ağzında /enNe/ “o” anlamıyla kullanılmaktadır. Söz ortasında ikilenen /n/ sesinden birisi asimilasyona uğrayarak enNe yerine /enDe/ halini almaktadır. Sumerce’de bazen ek bazen kendi başına bir sözcük olan bu dil unsurları böylelikle Türkçedeki işaret zamirlerinin tarihi kökenine ışık tutabilmemize yarar geçerli bir kaynak sunuyor.

2.1.2.3.4. -ulla

“Onlar” anlamında çevrilen bir işaret zamiridir. İşaret zaminin üçüncü tekil kişi için /ul/ yani “o” olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla, ulla zaminin bu ul kökünden türemiş olduğunu düşünürsek günümüz Türkçesindeki “onlar” anlamına yaklaşmış oluruz. Fakat anlamı net değildir. ePSD2’de iki ayrı biçimde geçmektedir. Bunlardan birisi

ul-la bir diğeri ul-lí-a’dır.²⁹²

2.1.2.3.5. İşaret Ekleri

İşaret ekleri veya gösterme ekleri başlığını kullanmamızın nedeni, bu başlık altına girecek olan eklerin (artikel) belirtme eki görevini üstlenmesidir. Pek dillendirilmese de belirtme eki dediğimiz şey aslında Sumerce’de artikel yerine geçer. Aynı durum Türkçe için de geçerlidir. Genel olarak kabul gören fikre göre Türkçede artikel yoktur. Ancak bu görüş değişmelidir. Türkçede artikel vardır demek için ille de

²⁹² <http://oracc.org/epsd2/o0041409>; version 2.7 (built 2022-12-21)

yabancı dillerdeki gibi kelime önünde görünen bir söz unsurunun olması gerekmiyor. Kendi özelliğinden ötürü Türkçe, artikeli nesne sonuna almaktadır. İşte, nesnenin aldığı belirtme hal eki Türkçenin artikeliidir. Türkçedeki -i, tam olarak Sumerce'deki -bi veya -ni ekidir. “Bana kitap ver” ile “bana kitab-ı ver” ifadeleri arasındaki fark, ikinci cümlenin nesnesinin artikelli olmasıdır.

2.1.2.3.6. -bi₂ / be

Tarihi metinlerde en sık geçtiği görülen işaret eklerinden biri “bu, şu” anlamlarıyla çevirisi yapılan -bi₂ ekidir. Günümüz gramer çalışmalarında “işaret zamiri” veya sadece “işaretleyici” tanımı tercih edilmekle birlikte ekleşme özelliği gösterebilen bir kelime olarak kabul edilir.²⁹³ Sıfat bile durumu kurtarmaya yetmez fakat en azından “zamir” tanımı yerine “sıfat” tanımı tercih edilse daha uygun düşecektir. Sıfat denmese dahi başka bir sözcüğe bağlı olarak kullanıldığı halde bir şekilde zamir kabul edilen her söz unsuru Thomsen’in tanımladığı gibi birer “ek” kabul edilmelidirler.²⁹⁴

Esasen, -bi ekinin insan dışı varlıklar için kullanılan 3. TK iyelik eki olduğuna ve zamanla anlam genişlemesine uğrayarak değişim geçirdiğine inanılır. Böylece, “onun” anlamını karşılamak dışında ayrıca “o” anlamına evrildiği düşünülür.²⁹⁵

2.1.2.3.7. -še

İşaret sıfatı görevi yüklenen -še ekinin bir tek lú ile biraraya gelerek lú-še ikilisi oluşturan örnekler sergilediği görülmektedir. “Şu adam, şuradaki adam, buradan herhangi biri” anlamları yüklenen²⁹⁶ bu söz öbeğinin ilk bileşeni anlaşılan “adam” olarak değerlendirilmektedir. Fakat -še ile birlikte bir bütün oluşturduğu anlaşılan lú, gramer dizinlerinde lu-e-[bi-da] “bir de bununla” veya lú-ne-da “bunla”; lú-ne-še “bunça”; lú-ne-ra veya lú-ne-a “bura, buna, bunu”²⁹⁷ gibi farklı anlamlarla geçtiğine göre sanıldığı gibi lú yoluyla “adam” kastedilmiyor olabilir. Zaten üstteki satırlara

²⁹³ Rubio, 2007, 1368; Hayes, 1990, 135.

²⁹⁴ Thomsen, 1984, 80.

²⁹⁵ Edzard, 2003, 50.

²⁹⁶ Edzard, 2003, 51.

²⁹⁷ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 48-50; MSL IV, NGBT III, 158-159: satır i 1-15, ii 5.

MSL IV'ten aldığımız lú türevli sözlerin içinde lú-ù-ne ve lú-ù-meš “onlar” anlamıyla geçmektedir. Kelime sonlarında bulunan -ne ve -meš çoğul eki olduğuna göre lú-ù sözünün “o” anlamına geldiğine şüphe kalmıyor. Bu noktada lú-še sözünün “bu adam” yerine başka bir anlamı olabileceği ihtimali doğuyor.

a. Nasıl ki lú “adam” demek ve onun nu yazılışı da mevcut ise “bu” anlamına gelip kendi başına bir kelime olarak yazılabilen NU (ne) ayrıca LU₂ işaretiyle yazılmıştır diyebiliriz. Bilindiği üzere l < > n seslerinin yer değiştirmesi sık rastlanan bir hadisedir.

b. Ayı iki heceden meydana gelen lú-še zamanla tek heceli işaret zamirine dönüşmüştür ve günümüze kadar Çuvaşçada *leş* veya *leşi*²⁹⁸ yani “o” işaret zamiri olarak kullanılagelmiştir. Hatta bir ihtimal, Sumerce an yani “o” zamiri nasıl a-ne şekliyle -e özne veya nesne ekini de içinde barındırır olarak yaygınlık kazanmışsa lú-še de belki lúš-e okunmalıdır.

2.1.2.3.8. -ri

RI işareti ile kullanılan bu işaret zamiri veya eki -ri okunduğu gibi -re de okunmaktadır. Ek olarak re-en₃ ve re-en₃^{en} formları da bulunur. Kalıplaşmış bir ifadeyle ud ri-a şeklinde “bir varmış bir yokmuş” gibi edebi bir başlangıç olarak kullanılmıştır.²⁹⁹

ÖR.³⁰⁰ ud.re.a.ta = “o günlerde”.

ġi₆.re-a-ta = “o gecelerde”.

Aslında ilk bakışta, ayrı bir sözcük olmaktan ziyade ek olduğunu düşündüren bu -ri ekini tam anlamıyla anlamlandırabilmek için şimdilik yeterli kanıt bulunamamıştır. Bir önceki başlıkta görüldüğü üzere -ri, tek başına “o” veya “bu” anlamından uzak olup yönelme veya çıkma hal eki olmanın dışında başka bir işleve sahip değilmiş gibi gözükür. Malum olduğu üzere Sumerce’de isim, Türkçedeki taş-ra-da ifadesinde

²⁹⁸ Kıran, 2019, 306-307.

²⁹⁹ Thomsen, 1984, 80-81; <http://oracc.org/epsd2/o0036979>; version 2.6 (built 2022-06-21)

³⁰⁰ <https://etcs1.orinst.ox.ac.uk>, Enki and Ninmah, ETCSL translation : t.1.1.2. 02.12.2022

görüldüğü gibi iki hal ekini arka arkaya alabiliyor. Ek olmanın dışında bir de kelime olduğu gözlenen [ri] sözü ePSD’de “uzak” anlamında geçiyor. Akkadcası *nešû, nešu-u*. Bu ekin söze kattığı anlam Türkçede “-e doğru” ile kastedilen hayali bir sınır çizgisi olmalıdır. O ki uzayıp gider.

Tablo 26: -RI İşaret Zamiri (ORACC işaret listesi ve ePSD2’den faydalanılmıştır).

En Eski	İşaret	Okuma Değerleri	Kullanıldığı Dönem
1.	RI	bag _x ; bak _x ; dal; dala; de ₅ ; deg _x ; di ₅ ; eš ₁₁ ; hu _x ; re; ri; rig ₅ ; ša ₇ ; tal; tala; ʔal.	EB
2.	RI.LI		
3.	RI.LI.EN		EB ve sonrası

RI işaretinin kendisi ilk bakışta bir ip ucu vermez. Fakat, işaretin okuma değerlerinden [deg] bir ihtimal Türkçede “-e kadar” anlamı veren “...dek” edatının kökeni olabilir. Türkçe’de uzaklık vurgusu yapan -tee veya -taa ünleminin de bununla ilgisi olabilir.

2.1.2.3.9. -e “bu”

Poebel, Sumerce’de, -e ekinin hem işaret zamiri hem de belirtme eki görevi olabileceğini dile getirmiştir. Fakat, onun işaret zamiri göreviyle kullanıldığı yerde yalnız olması icap eder.

İstisnaları olsa da Sumerce’de -e ve -bé ekleri aynı görevle farklı kelime türleri için kullanılmıştır. Gerçekte -e belirtme halinin eki iken -bé(be₂) iyelik eki olarak karşımıza çıkar. Belirtme halinin eki olarak hem cümlenin nesnesine hem öznesine gelebilmektedir. İki ekin söze kattığı anlamlara ilişkin aşağıda Jagersma’nın sunduğu bazı örnekler³⁰¹ verilmiştir.

³⁰¹ Jagersma, A *Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 223.

- i. inim-bé al-til = bu konu tamamlanmıştır (= *this matter is completed*).
- ii. inim-e al-til = bu konu tamamlanmıştır.
- iii. inim-be₆ al-til = bu konu tamamlanmıştır.

Sumerce’de BI işaretinin iki farklı okuma değeriyle kimi kaynaklarda -bé kimi kaynaklarda -bi şeklinde görülen ek, geleneksel olarak tanımlandığı haliyle iyelik halinin ekidir. Ancak sadece bununla kalmayıp aynı anda belirtme halinin görevini de üstlenir. Öyleyse be₂ eki cümlede özneye beraberse iyelik eki, nesneye beraberse hem iyelik eki hem belirtme halinin ekidir. Yani -be₂ = [-bi+-e] formülü gözetilmiştir. Diğer yandan -e eki bir başına belirtme halinin ekidir. Buna göre yukarıdaki ifadenin anlamı şöyle olmalıdır:

- i. inim-bé al-til =(onun) söz.ü yaşatılsın!
- ii. inim-bé al-til =(onun) söz.ü.(n)ü yaşatsınlar!

Örneklerden i ve iii’de -be₂ ekinin görevi özneyi tamamlamaktır. Yani o örnekler için /-be/ eki ile “kimin/neyin sözü?” sorusunun cevabı verilmektedir. ii’de ise -e eki ile “ne/neyi” sorusunun cevabı verilmektedir.

“Sözünü yaşatsınlar” cümlesindeki “söz.ü.(n)ü” ifadesindeki -n ünsüzü Türkçe’de nasıl ki kişi ekiyse Sumerce’de de -be kullanıldığı yerde hem belirtme halinin nesne ekine hem de kişi ekine gönderme yapılmış olmalıdır. Sumercesi -e olan “bu” işaret sıfatı cümlenin içinde belirtme eki olarak saklıdır. Türkçedeki belirtme eki böyle bir evrilmeyle ortaya çıkmış olmalıdır. Zaten daha önce Altay dillerinde belirtme hal ekinin en eski formunun [-be] olarak gösterildiğini belirtmiştik.

Muhtemelen ses durumuna göre -e yerine -a eki de belirtme halinin eki göreviyle kullanılmaktaydı. Bunun Sumercedeki bir örneği, hem “beni” hem “bana” demek olan [ma-a]’dır.³⁰²

³⁰² Prince, **The Pronouns and Verbs of Sumerian**, 1915, 29.

2.1.2.3.10. tukun “öylece, öyle”

Başlıkla ele aldığımız tukun (ePSD’de tukum) kelimesinin zamirle bir alakası yoktur. Fakat Attinger ona işaret zamiri başlığında yer verdiği için bu başlıkla niyetimiz iddiaya bir açıklık getirmektir. Eski Babil Dönemi Gramatik Listelerinde (OBGT) Attinger tukun sözünü “öyle, böyle, gibi” anlamları olan Akadca kiām ile eşleştirmiştir. Akadca kiām ile eşleştirdiği bir diğer sözcük de işaret zamirlerinden saydığı ur başlığı altında geçer. Ancak orada tukun ile doğrudan ilişkisi kurulan açıkça görüleceği üzere ur değil Akadca karşılığı kiām yazılan /ur-ta/’dır. Onun tukun ile aynı anlama gelmesi gayet doğaldır; çünkü, urta türetilmiş bir kelimedir. İşaret zamiri olan ur ile anlamca herhangi bir benzerliği veya denkliği yoktur. Sumerce’deki ur “o” demek ise urta “o ile > öyle” demektir.

Ek olarak, /tukun/ sözü “eğer, belki, tez zamanda” gibi başka anlamlara da gelmektedir.

Türkçedeki “öyle” zarf veya sıfatının kökeni işte bu urta olmalıdır. Daha önce Sumerce’deki -ta çıkma ve bulunma hal ekinin Türkçede -TA ve -LA şekilleriyle gördüğümüz yapım ekinin kökeni olduğunu makalemizde açıklamıştık.³⁰³ Muhtemelen aynı ek ur-ta sözünde de bulunur. Dolayısıyla Kıpçak Türkçesindeki a(l)lay “öyle” kelimesini³⁰⁴ hesaba katınca /urta/’dan /allay/’a bir evrilme olabileceği dikkati çekmektedir: ur-ta > ul-ta > ul-ta > ul-la > a(l)lay... Bu doğrultuda ePSD’de “bu” işaret zamiri tanımıyla verilen /ul/ sözcüğü³⁰⁵ fikrimizi desteklemektedir.

Doğal bir işleyişle /l/ sessizi /n/ olarak değişmeye pek müsait olup hem Sumerce’de hem Türkçede bunların birbiri yerine kullanıldığı örnekler mevcuttur. Kaldı ki Sumerce’de dahi “o” zamiri hem ur₅ hem an(e) olarak iki şekliyle mevcuttur. Ayrıca /ul/ işaret zamirini ekleyince bunun benzerini “ol, o, ew, an” gibi farklılıklarla Türkçede görebiliyoruz.

³⁰³ Orhon yazıtlarında -ta biçimiyle geçen bulunma ve çıkma hal eki görünüşe bakılırsa özellikle isimden türemiş fiillerde, -na, -la ve -ta şekilleriyle birer yapım eki olarak görev üstlenmiştir. Bkz. Gökçek, Abacı, 2018, 252.

³⁰⁴ Ünal, 2012, 161.

³⁰⁵ ePSD, kayıtlara işaret zamiri /ul/ için üç farklı şekil girmiştir. 1. u4-ul-la 2. ul 3. ul-la .
<http://oracc.org/epsd2/o0041352>; version 2.7 (built 2022-12-21), 11.04.2023.

2.1.2.4. Dönüslülük Zamirinin Ekleri

Sumerce’de dönüslülük zamiri ni_2 veya ni_2 -te’dir. Ayrıca, ni_2 -e, ne ve mi formları da saptanmıştır. Anlamı “kendi” demektir. Dönüslülük zamirinin çekime girdiği ekler hem iyelik ekleri hem hâl ekleridir. Fakat iyelik eklerinden 1. ve 2. kişinin çoğulu bu zamirle çekime girmiş olarak görülmez. Aşağıdaki çizelgede dönüslülük zamirinin şekilleri görülmektedir.³⁰⁶

Tablo 27: Dönüslülük Zamirinin Ekleri

Kişi	Tekil	Çoğul	Türkçesi
1. Kişi	ni_2 - gu_{10}		kendi-m
2. Kişi	ni_2 - zu		kendi-n
3. Kişi (insan)	ni_2 -(te-a-ni)	ni_2 -te-a-ne-ne	kendi-si/kendi-leri
3. Kişi (insan dışı varlık)	ni_2 -bi	ni_2 -ba/bi-a	kendi-si/kendi-leri

İyelik ekleri alabilen dönüslülük zamiri ismin hâl eklerini de alabilmektedir.

$$\text{ÖR. a)}^{307} \text{şag}_4 \text{ni}_2\text{-ba-ka} = \text{şag} \text{ni} \text{bi} \text{ak} \text{a}$$

$$1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5$$

= “kalp kendi.si.nin.de” =kendisinin içinde.

1. şag : kalp, iç, ortayer, merkez.

2. -ni : dönüslülük zamiri “kendi”.

3. -bi : 3. TK iyelik eki

4. -ak : ilgi halinin eki

5. -a : bulunma halinin eki

$$\text{b)}^{308} \text{ni}_2\text{-te-} \hat{gu}_{10}\text{-şe}_3 = \text{ni-te-mu}(=\hat{gu}_{10})\text{-eşe}$$

$$1 \quad 2 \quad 3 \quad 4$$

= “kendi.m için”.

1. ni-te : dönüslülük zamiri “kendi”.

2. mu : 1. TK iyelik eki

³⁰⁶ Michalowski, **Sumerian**, 2015, 36.

³⁰⁷ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/xff/o0035491>, 15.11.2022, 22:18.

³⁰⁸ Edzard, 2003, 58.

3. (e)še : varış halinin eki, edat “için”.

2.1.2.5. Soru Zamirleri ve Ekleri

Soru zamirleri *aba* “kim” ve *ana* “ne” olmak üzere ikidir. Her ikisi de başka ekler olarak zarf oluşturma özelliğine sahiptir.

2.1.2.5.1. aba

Akadcası *mannu*, Türkçesi “kim” olan soru zamiri Sumerce’de *aba* biçiminde yazılmaktadır.³⁰⁹ Emesal lehçesinde *mu-lu* olarak geçer. Bu sözün bir diğer anlamı da “her(hangi) kimse”dir.³¹⁰ Bu anlamla ayrıca fiilleri sıfatlaştıran bir bağlaç görevi de üstlenmektedir.

ÖR.³¹¹ amar-e a-ba-kam amar-e a-ba-am₃

= amar.e aba.(a)k.am amar-e aba-am

1 2 3 4 5 6 7 8 9

= “körpe yavru kimindir, körpe yavru kimdir”.

1. amar: dana, düve; körpe yavru, çocuk, oğul. genç, torun, nesil; döl.

2. -e: özne (ergative) halinin eki

3. aba: “kim” soru zamiri.

4. -ak: ilgi (tamlama) halinin eki.

5. -am: ek fiil eki.

6. amar: dana, düve; körpe yavru, çocuk, oğul. genç, torun, nesil; döl.

7. -e: özne (ergative) halinin eki

8. aba: “kim” soru zamiri.

9. -am: ek fiil eki.

ÖR.³¹² an-na a-ba maḥ-am = an.a aba maḥ.am

1 2 3 4 5

= “Gökte kim yücedir”?

³⁰⁹ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, Bkz. “who”.

³¹⁰ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 42-43.

³¹¹ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000785.10>

³¹² Poebel, Grundzüge der Sumerischen Grammatik, 1923, 86.

1. an: gök, Cennet.
2. -a: bulunma hal eki.
3. aba: “kim” soru zamiri.
4. mah: yüce, ulu.
5. -am: ek fiil eki.

ÖR.³¹³ munus diš-am₃ a-ba me-a nu a-ba me-a-ni

= munus diš.am aba.ak me.a nu aba.(a)k me-a-ni.

1 2 3 4 5 6 7 7 9 10 11

= “kadın tektir, kimin(in) yoğu kimin(in) varı”.

1. munus: kadın (isim).
2. diš: bir, tek (sayı).
3. -am: ek fiil eki.
4. aba: “kim” soru zamiri.
5. -ak: ilgi (tamlama) halinin eki
6. me-a : olan
7. nu: yok olan(ı); Türkçedeki -sız eki.
8. aba: “kim” soru zamiri.
9. -ak: ilgi halinin eki.
10. me-a: olan
11. -(a)ni: 3. TK iyelik eki.

2.1.2.5.2. ana

Akadcası *mīnum*, Türkçesi “ne” olan soru zamirinin Sumerce’de birkaç şekli bulunur: a-na , e-ne , a-nam , en-nam ve ta .³¹⁴ İçlerinden ta , Emesal lehçesindendir.³¹⁵

ÖR.³¹⁶ [a-na] □bi₂□-dug₄ = *mi-nam* □i□-[*qa-bi*] = ana.bi dug

³¹³ Thomsen, 1984, 75.

³¹⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 10.11.2022, 18:54. < Bkz. “what”.

³¹⁵ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 43.

³¹⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P229758.6#P229758.1>

= “neyi diyor”?

1. ana: “ne” soru zamiri.
2. bi-: belirtme halinin nesne eki
3. dug: söylemek, demek (fiil).

Aşağıdaki örnek yukarıdakinin aynısı olup sadece çekimi geçmiş zamanlı yapılmıştır.

ÖR.³¹⁷ kur-ra a.na-bi-me-en = kur.(r)ak ana.bi.me.en
1 2 3 4 5 6

= “ülkenin nesi olursunuz”.

1. kur: ülke, yurt.
2. -ak: ilgi (taamlama) halinin eki.
3. ana: “ne” soru zamiri.
4. -bi: 3. TK iyelik eki
5. -me: olmak fiilinin tekil eki
- 6.-en: çoğul eki

2.1.2.6. Soru Zarfları

Bazı zarflar ana ve aba soru zamirlerinden türetilmiştir. Bunun dışında me ve men köküyle de zarflar türetilmiştir. anaš “n’için”, anata “neden”, anam “nedir”, enam “nedir”, nam “ne”, ana-gin “ne gibi”, ana me-a-bi “ne varsa”, ana-gin-nam “³¹⁸

2.1.2.6.1. ana-ta

ePSD2’de biri anaş biri taş olmak üzere “niçin” soru zamirinin Sumerce karşılığı olarak iki söz görülmektedir. Bunlardan ilki Emeğir, ikincisi Emesal lehçesinden. Yapısal olarak her iki söz de bir kökten bir ekten oluşmakta. Birincisi en yaygın ve eski şekliyle /a-na-aş/ olarak kaydedilmiştir. İkincisi, ilk kez Eski Babil

³¹⁷ Thomsen, 1984, 76.

³¹⁸ Thomsen, 1984, 76.

döneminde /ta-aş/ formunda geçmektedir.³¹⁹ Bunların dışında bir seçenek daha vardır. O da aynı zamirin /ana-ta/ şeklidir.³²⁰

“Ne” anlamına gelen Sumerce ana “ne” soru zamirine -aş eklenip “ne’çin” anlamı elde edildiği gibi aynı soru zamirine -ta eki eklenerek yeni bir soru zamiri ana-ta “ne’den” türetilmiştir.³²¹ Türkçedeki “neden” soru zamirinin kökeni de işte budur.

ÖR. u₃ a-na-ta-am₃ ura₅-gen₇ nu-ub-be₂-en

= u₃ a-na-ta-am₃ ura₅-gen₇ nu-ub-be₂-en
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= “ve nedendir onun gibi değilmiş(tir)?

1. u₃: “ve” bağlacı.
2. a-na-ta: “neden” soru zarfı.
3. -am₃ : ek fiil eki.
4. ura₅:- “o” zamiri.
5. gen₇ : “gibi” edatı.
6. nu: fiilde olumsuzluk ön eki.
7. -ub-: fiilde çekim ön eki.
8. -be₂:- fiilde 3. TK. kişi eki.
9. -en: 3. TK çekim eki.

ÖR.³²² a-na-aş ze₄-e-gen₇ dub-sar nu-me-en

= a-na-aş ze.e.gim dub.sar nu.mēn
1 2 3 4 5 6 7

= “ne’çin senin gibi yazıcı değilmişim?

³¹⁹ <http://oracc.org/epsd2/o0024150>; version 2.7 (built 2022-12-21);

taş için bkz. > <http://oracc.org/epsd2/o0049859>; version 2.7 (built 2022-12-21)

³²⁰ Hallock & Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 43.

³²¹ MSL IV - (OBGT), 1956, 43.

³²² Manuel Ceccarelli, 3. An Introduction to the Sumerian School Disputes, **Disputation Literature in the Near East and Beyond**, Enrique Jiménez and Catherine Mittermayer (ed.), Berlin, Boston: De Gruyter, 2020, 40. <https://doi.org/10.1515/9781501510274-003>.

Ayrıca bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000769.12>, A dialogue between Enki-manşum and Girini-isag, Seg.1, 14-15. Yazı aktarımında ORACC, ur₅ kullanmıştır. Fakat doğrusu ura₅ olmalıdır. /ura/ sonundaki -a ilgi halinin eki /-ak/’tır. Böylece “kim gibi” yerine “kimin gibi” anlamı sağlanmış olur.

1. a-na : “ne” soru zamiri.
2. -aš : “için” edatı.
3. ze₄ : 2. TK zamiri.
4. -e- : belirtme halinin özne eki.
5. gen₇ (gim): “gibi” edatı.
6. dub.sar : yazıcı.
7. nu : olumsuzluk eki. (Çuvaşça’da -ni).
8. -mēn : ek fiilin 1. TK eki.

Yukarıdaki her iki cümlelerin yüklemi esasen 3. TK ile çekimlenebilir. iyor. Fakat, ilkinde insan dışı varlıklarla kullanılan 3. TK eki -bi var. Bu bir keyfilik durumu mu bilmiyoruz. Şayet bir ihmal değil de bilinçli bir tercih ise o zaman ister istemez akla Sumercedeki fiil çekiminde kişi eki koyma kuralının sonradan geliştiği veya belki Akadcaya uydurulmaya çalışıldığı söylenebilir.

Sumeroloji’de ek fiilin ekleri ele alınırken 1. ve 2. TK eklerinin -me-en iken 3. TK ekinin -am olduğu kabul edilmiştir. Ancak aşağıdaki örnekte 3. TK için de -me-en ekinin kullanılabileceği anlaşılmaktadır.

$$\text{ÖR.}^{323} \text{ igi-zu huš-me-en} = \frac{\text{igi.zu huš.mēn}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4}$$

= “gözün huştur”.

1. igi : göz.
2. -zu : 2. TK iyelik eki.
3. huš : huš rengi; kızıl, kırmızı; öfkeden kızarmış.

Yukarıdaki cümlede geçen igi-zu ifadesinin “o” öznesini karşıladığı malumdur. Yüklem çekimi de ona göre 3. tekil kişiye işaret etmektedir. Buna dayanarak, ek fiil tablolarında 3. TK kişi için -am ve me-en birlikte anılmalıdır.

³²³ Zólyomi, An Introduction to the Grammar of Sumerian, 2017, 229.

2.1.2.6.2. ana-gin

“Ne” anlamındaki a-na sözünden türetilen bir diğer soru zamiri de nasıl anlamına gelen ana-gin’dir. Emegir’de bire bir anlamı “ne gibi” olan bu zamir Emesal lehçesinde farklı formla gösterilmiştir. Emesal’da “ne” sözünün dengi olan kök /ta/ köküdür. O halde Sumerce’de “nasıl” soru zamiri biri [a-na-gin₇] biri [ta-gin₇] olmak üzere iki şekilde kullanılmıştır.³²⁴

ÖR.³²⁵ sar-re-bé a-na-gen₇-nam = sar.e.bé a.na.gin.am
1 2 3 4 5 6

= “yazısı ne gibidir”.

1. sar : yazı; yazmak.
2. -e : belirtme halinin eki; ismi tarif eki.
3. a-na : “ne” soru zamiri.
4. gen₇ (gin₇, gim) : “gibi” edatı.
5. -am : 3. TK ek fiil eki.

2.1.2.7. Tamlama Eki / İlgi Halinin (Genitive) Eki

Başlık açarak burada yer verdiğimiz ilgi halinin eki olan -ak, ileride bölüm 2.1.2.9.7’de yeniden ele alınmıştır. Sumerce’de tamlama oluşturmaya yarayan ek bir tek -ak olmadığı için ilgi halinin diğer ekleriyle burada ayrıca ele alınmıştır.

Sumerce’de, Türkçede hem sıfat yapabilen hem de kendi başına zamir eki olma özelliği barındıran -ki gibi bir ilgi zamiri (relative pronoun) yoktur. Gayet açık anlaşıldığı üzere Türkçede -ki eki, hangi sorusuna cevap veren “akşamki yemek”³²⁶ benzeri tamlamalarda sıfatlaştırma görevi üstlenmiştir. Öte yandan aynı -ki eki, “kralın evi > kralınki” eşleştirmesinde “ev”in yerine geçerek zamir görevi üstlenmektedir.

³²⁴ <http://oracc.org/epsd2/o0024140>; version 2.7 (built 2022-12-21)

³²⁵ Jagersma, 2010, 665.

³²⁶ Belki de akşamki yemek = akşam yemek.ki → dolayısıyla metinlerde -ki gösterme eki halinde geçmiş mi ona bakmak lazım, ki varsa yeni keşif olur.

Sumerce’de, isimler arasındaki ilgi, hem ekle hem eksiz kurulabilmektedir. Ek söz konusu olunca, Delitzsch’in yazdığıyla ilgi halinin eki iki tanedir: -ka ve -ge₃.³²⁷ İşin aslı onun -ka dediği ek, günümüzde -ak şeklinde kabul edilmektedir. Tek başına -ak haliyle gözükmeyen bu ek -a, -la, -ma, -za, -na, -ga, -ña veya -kam gibi ilk bakışta içinde /ak/ görüntüsü vermeyen hecelerde saklıdır.

2.1.2.7.1. -ke₄, -ki₄

Yayınlarda -ke₄ eki ağız birliğiyle içinde hem -ak (genitive) hem -e (ergative) ekini barındıran bir hece olarak değerlendirilmektedir. Bir ihtimal, metinlerde sık geçen -ke₄ eki Türkçe karşılıyla hem tamlama eki hem zamir -ki’si olabilir. Zaten bu -ke₄ hecesinin okuma değerleri arasında -ki₄, -qi₅ ve gi₂ şekilleri de vardır. Bu noktada, şu örnek açıklayıcı olabilir:

ÖR. dünkü yemek = dün.kü yemek < yemek dün.kü (Tr.)

< yemek dün.de

niñ₂-ka-ak ša-dug₄-ga < niñkak šaduga (Sum.)

< niñkak šadug.a

< niñkak šaduga.ak

Türkçe ifadeyle “dünkü yemek” aslında bir isim tamlamasıdır ve ondaki -ki eki Sumerce’de -ak’tır denilen ektir. Malum, bu ek Sumerce’de bazen -a, bazen -ka bazen de -ke₄ şekillerinde karşımıza çıkabiliyor. Yukarıdaki örneklemede görüldüğü üzere “dünkü yemek” ifadesiyle Sumerce’de ve Türkçe’de kastedilen “dünde (olan) yemek” yani “dünün yemeği”dir. Dolayısıyla, her iki dildeki morfolojik yapı semantik yapıyla denk düşmektedir. Buna paralel olarak, niñ₂-gur₁₁ lugal-la-ke₄ gibi bir ifade “ninğur lugal.ak.(k)e” > “servet(i) kral.ın” şeklinde tercüme edilebilir. Hatırlanacağı üzere -e gösterme ekidir, -ak ise tamlama eki.³²⁸ Bir diğer ihtimal ise aynı sözle niñ₂-gur₁₁ lugal-la-ke₄ > niñ.gur lugal.(l)a.ke > servet kral.da.ki şeklinde bir tamlama anlamının verilmiş olmasıdır.

³²⁷ Delitzsch, 1914, s. 49-51.

³²⁸ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000817.28>, 29.11.2022, 18:32.

2.1.2.7.2. -ak

Belirtili isim tamlaması yapmak için veya aitlik anlamı oluşturmak için bu ek kullanılır. Tekrar olmaması için ileride ismin hal durum ekleri başlığı 2.1.2.9.7. altında ele alınmıştır.

2.1.2.7.3. -ta

Tamlama yapmaya yarar. -nın ekinin yerine -ta çıkma halinin eki kullanılır. Matematiksel olarak 3ün 2si demek 3te 2 demektir.

2.1.2.8. Çokluk Ekleri

Sumerce çokluk anlamı farklı yollarla verilir. Çokluk anlamını taşıyan öge fiil veya isim olabilir. Çoğul çekimini yapacak ek, hem isimde hem fiilde olabilir. Çok az sayıda olsa bile bazı fiillerin hem çoğul hem tekil formu bulunur.³²⁹ Diğer yandan, isimleri çoğul hale sokmak için yaygın olarak kullanıldığı bilinen iki yol vardır: a) isme çoğul eki eklenir b) isim, yalın haliyle ikilenir. Farklı çoğul ekleri olmakla beraber en iyi bilineni -ene ekidir. Bu ekin eklenebilmesi için ismin insan türünden bir isim olması gerekir. Aksi takdirde insan dışı varlıklarla bu ek kullanılmaz. Cansız adlara gelince, onlar genellikle bir çoğul eki almak yerine ya ikilenir ya da çoğul anlamı veren bir sıfat ile kullanılır.³³⁰

Sumercede çokluk eki denilince genellikle akla gelen -ene ekidir. Bu ek, özellikle canlılarla birlikte kullanılmaktadır.³³¹ Ancak, yegane çoğul eki değildir. Çoğul anlamı veren başka ekler de vardır. Akadcası *mā-du* karşılığıyla sayı ve hacim yönünden “çok” veya “büyük” anlamı taşıyan Sumercedeki -eş, -meş, -ne.ne, Һi-a, -didli, lu-u, la₂ ve diğer çokluk eklerini gösteren farklı veriler aşağıda sıralanmıştır.³³²

LA ₂	= <i>ma-a-du</i>
lu-u LU	= <i>ma-a-du</i>

³²⁹ Thomsen, 1984, 131; Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 82.

³³⁰ Tanos Bálint, Nominal and Verbal Plurality in Sumerian: A Morphosemantic Approach, **Doktora Tezi**, Lóránd Eötvös University, Faculty of Arts, Budapest: 2012, 20; Hayes, 1990, 76.

³³¹ Thomsen, 1984, 49.

³³² CAD 10, M 1, s. 20-23; *madu* başlığı.

di-e DE ₂	= <i>ma-du-tum</i> MSL 4, s.196: á AVII ₁ -110.
di-e NE	= <i>ma-du-tum</i>
di-id-li DIL.DIL	= <i>ma-a- 'du-tu</i>
e-eš EŠ	= <i>ma- 'du-ti</i> MSL 4, s.193: á AII ₄ -179.
eš	= <i>ma-du-ú-tum</i>
gal	= <i>ma-a-dum</i>
ḫa-a U	= <i>ma- 'du-tum</i>
kul	= <i>ma-a- 'du</i>
maḫ	= <i>ma 'a-du</i>
me-eš ME	= <i>ma- 'du-tum</i>
mi-eš MEŠ	= <i>ma- 'du-tum</i>
NE.NE	= <i>ma- 'du-tum</i>
ú.ḫi.a	= <i>ma- 'du-tum</i>
zu.zu	= <i>ma-a-du</i>

İçlerinden NE.NE de çokluk belirttiğine göre, yani bu da *ma- 'du-tum* olduğuna göre zu-ne-ne ve me-ne-ne gibi ek yığılmaları aslında doğrudan MEŠ ekinin dengi olarak çoğul ek fonksiyonuyla değerlendirilmelidir. Elbette -meš bir kısım çokluk değerinden sadece biridir.

Onun yanında, çoğul çekimi için akla ilk başta herhangi bir ekin kullanılacak olması gelse bile bunun için bir eke veya eklere ihtiyaç duyulmayan durumlar da vardır. Böylesi hallerde sadece sözcük tekrarıyla çokluk anlamının verilmesi mümkün olmaktadır. Çokluk Ekleri başlığıyla burada ek kullanmaksızın çokluk anlamının verildiği durumlar da işlenecektir.

Yukarıda çokluk anlamı veren eklerden oluşan liste kalabalık bir içerik sunsa da Sumerce’de iki (2) tane çokluk eki bulunduğu kabul edilmektedir: 1. -ene, -e-ne, 2.-meš, me-eš. Bunlardan birincisi hem batı dillerindeki artikel yerine geçer hem de eklendiği ismin niteleyicisi veya tamamlayıcısı yerine geçer. İkincisi ise doğrudan doğruya çoğul yapmaya yarar. Buna rağmen -meš ekinin de aslında kendi içinde iki ayrı ekten oluştuğu görülür: a) me= olmak fiili, b) -eš= çok (niteleme sıfatı). Yani *lugal-me-eš* tam olarak “kral+olmak+çok” demektir ki onunla da “krallar” kastedilir

denilmektedir. Ancak ifadede geçen krallar belli değildir. Yani, bu -meš eki -ene ekinin isme geldiği zaman üstlendiği *belirtme* fonksiyonu gibi bir fonksiyonla (artikel) iş görmez.³³³

Sumerce’de çokluk anlamı tekil isimlerle de sağlanabilir.

ÖR. ³³⁴

anšu-ta udu-ta ú-du-bi e-ta-šub = $\frac{\text{anšu.ta}}{1 \ 2} \frac{\text{udu.ta}}{3 \ 4} \frac{\text{údu.bi}}{5 \ 6} \frac{\text{e.ta.šub}}{7 \ 8 \ 9}$

= “eşekten, koyundan çobanı ayırdı/uzaklaştırdı”.

1. anšu : katır.
2. -ta : çıkma halinin eki.
3. udu : koyun.
4. -ta : çıkma halinin eki.
5. -údu- : çoban.
6. -bi : belirtme halinin nesne eki.
7. -e- : fiildeki çekim ön eki.
8. -ta- : çıkma halinin fiildeki yansıması.
9. šub : çıkarmak, ayırmak.

“Katırdan ve koyundan çobanı uzaklaştırdı” şeklinde tekil kullanılır çoğul kastedilir. Türkçe’de de aynısı vardır.

Sumerce’de çokluk ekleri ismin canlı veya cansız oluşuna göre farklılık gösterir. Cansız varlıklarda tekil çoğul ayrımı yoktur. Bu yüzden çokluk eki (-^ene) sadece canlı, insan türünden isimlerle kullanılır. Yine, çekilmiş fiildeki kişi eki ve zamirler farklı çoğul biçimi sergilediğinden bunlar da sadece insan türü canlılarla kullanılır.³³⁵

Sumerce’de isimlerin çoğul eki alması gerekmez. Bir isim hem çoğul hem tekil anlam taşıyor olabilir. Mesela lugal hem “kral” hem “krallar” anlamına gelebilir.

³³³ Poebel, 1914, 22. Çoğul eki -me-eš içinde niteleme sıfatı olarak “çok” anlamında değerlendirilen -eš unsuru Türkçedeki üşüşmek fiilinde gördüğümüz üş- kökü olmalıdır.

³³⁴ Poebel, 1911, 83; Tosun, Yalvaç, 2002, 25. .

³³⁵ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 102.

Yahut bir é hem “ev” hem “evler” anlamı yüklenebilir. Sayılarla kullanılan isimlerden sonra da çokluk eki gelmez. Sumerce’de çokluk anlamı çokluk ekinin dışında, aynı kök hecenin tekrar edilmesi suretiyle de verilir. Kişi adları, tanrılar, tanrıçalar; šeš “kardeş”, dam “eş” ve dumu “çocuk” gibi akrabalık adları; çoban, yazıcı gibi meslek adları; diğir “tanrı”, lú “kişi/adam” ve munus “kadın” gibi genelleyici tür adları Sumerce’de insan sınıfından sayılırlar. Bununla beraber istisnai özellik sergileyen iki kelime vardır ki cansız türüyle aynı sınıftan değerlendirilir. Bunlar: saĝ “köle” (=baş) ve geme₂ “kadın köle”dir.³³⁶

2.1.2.8.1.-ene

Bu ek, 3. TK eki olan -e’nin çoĝulu, yani 3. ÇK (çoĝul kişi) ekidir. İnsan türünden varlık adlarıyla kullanılır. Sadece, “kitap okuyordu” gibi geçişli bir fiilin süregidenli (imperfective) çekimleriyle görölür. Genelde -ene şeklinde görölür. Geçişli özneye gönderme yapar.³³⁷ İsimlerle en sık kullanılan çokluk eki bu - ene ekidir.

Çoĝul eki -ene, iyelik eki -ene’ye benzer. Böylesi bir benzerlikten dolayı karmaşayı önlemek için -ene yerine doĝal olarak bi-ne geçmiştir.³³⁸ Bu ek, 3. TK eki olan -e’nin çoĝuludur. İnsan türünden varlık adlarıyla (canlılarla) kullanılır. Sadece, geçişli bir fiilin “kitap okuyordu” gibi süregidenli (imperfective) çekimleriyle görölür. Genelde -ene şeklinde görölür. Geçişli özneye gönderme yapar.³³⁹ Sessizle biten heceden sonra gelir. Fakat sesliyle biten heceden sonra -ne haliyle görölür. Buna raĝmen yazıcıların -enē ekinin kullanılışı için farklı usüller kullandığı da gözden kaçmaz. Ya be- benzeri bir sessiz bir sesliden oluşan hecenin ardısıra direk -ne gelir ya da -e-ne gelir.³⁴⁰ İsimlerle en sık kullanılan çokluk eki bu -ene ekidir. Arka arkaya geldiğinde bir adın çoĝul anlamı vermesine raĝmen, ikilenen adı yine bir çoĝul eki olan -ene takip edebilir. Böylesi çoĝul biçimler, yazında (literatür) her ne kadar bir isimle bir - ene ekinin birlikteliĝiymiş gibi geçse de aslında ortaya çıkan anlam farklı

³³⁶ Jagersma, 2010, 105-103.

³³⁷ Jagersma, 2010, 353.

³³⁸ Poebel, 1911, 81. Literatürde “clitic” olarak tanımlanır fakat biz ek olarak tanımlamaktayız.

³³⁹ Jagersma, 2010, 353.

³⁴⁰ Jagersma, 2010, 108. -ene eki neden -e-ne olur. Yoksa -ene hep -e-ne olarak yazılır da -ene diye mi okunuyor? Maru fiilinin 3. ÇK çekimi -e-ne ekiyle yapılır. Ekin bu formu için uzmanların farklı fikirleri vardır. 1. -e-ne= e.ene.Ø. The .e is the maru suffix; .ene is the plural marker; and Ø is the personal-affix cross-referencing the agent. 2. e.Ø.ene. 3. -ne = de, reflecting quite a different understanding of the morphology. This is a very difficult issue to resolve. Hayes, 1990, 172-173.

değerlendirilmelidir. Mesela, kur-kur[-e-ne] belki de fiile -ene'yi koyabilmek için -ene eki alıyordur. Çünkü bu Sumercedir; fiiller, tümleçlerin eklerini de taşıyor. Ayrıca, sıfat tamlamalarıyla kullanılan -ene eki belki de aynı Türkçedeki gibi anlaşılmalıdır. O halde diğir-gal-gal-e-ne (diğir.gal.gal.ene(k)) = “ulular(ın) ulusu tanrı”³⁴¹ şeklinde anlamaya müsaittir.

$$\text{ÖR.}^{342} \text{ diğir-re-ne} = \frac{\text{diğir.ene}}{1 \quad 2}$$

= “tanrılar”.

1. diğir = tanrı.
2. (e)ne = çoğul eki.

$$\text{ÖR.}^{343} \text{ lugal-kur-kur-ra} = \frac{\text{lugal.kur.kur.a(k)}}{1 \quad 2 \quad 3}$$

= “ülkelerin kralı”.

1. lugal = kral.
2. kur.kur = ikileme ile çoğul anlamı verilen isim: “ülkeler”.
3. ak = tamlayan eki.

Aşağıdaki örnekte tamlamanın yönü farklıdır. Tamlayan öge tamlamanın başına getirilmiştir. Böylece dumu.ne lugal-la gibi bir sıra yerine lugal-la dumu.ne sırasının tercih edildiği görülmektedir.

$$\text{ÖR. lugal-la dumu-ne-ne} = \frac{\text{lugal.a(k) dumu.ani.ne}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5}$$

= “kralın çocukları”

1. lugal: kral.
2. -ak: ilgi halinin eki.

³⁴¹ Hayes, 1990, 213. Plural formations such as digir-gal-gal and digir-gal-gal-(e)ne are usually thought to be superlatives of some type: “the most great gods”. This is very hard to prove. It is especially hard to determine if there is any difference between the reduplicated forms with -ene and the reduplicated forms without it. Only a few adjectives seem to occur in such plural formations; by far the most common is gal. bkz. Hayes, 1990, 217.

³⁴² Hayes, 1990, 76.

³⁴³ Hayes, 1990, 76.

3. dumu: çocuk.
4. -ani: iyelik eki.
5. -ne: çoğul eki.

Poebel, Sumerce’de çokluk anlamı vermek için kullanılan en eski yöntemin ikileme olduğunu belirtmiştir.³⁴⁴ Bir ismi tekrarlamak demek olan ikileme, cansız varlıkları çoğul olarak nitelemek için kullanılmıştır. Hayes, yazı dilinin konuşma sırasında oluşan ses düşmesini de kaydetmesi sebebiyle her hangi bir ekin isim tekrarıyla tablette görünmüyor olabileceğini ileri sürmüştür. Onun dışında bu formun ara sıra canlı varlık isimleriyle kullanıldığı da görülmektedir.³⁴⁵

ÖR.³⁴⁶ $\frac{\text{ama}}{1} \frac{\text{dumu-dumu-ne}}{2 \quad 3} = \text{“çocukların annesi”}^{347}$

1. ama = ana, anne
2. dumu = çocuk
3. (a)ne = 3. TK iyelik eki.

Yukarıdaki tamlama geleneksel olarak “çocukların annesi” şeklinde okunur. Bunun sebebi Sumerce’nin *nesnesi eksiz* yani akuzatif olmayan bir dil olarak farz edilmesindendir. Fakat Sumerce’de -bi ve ni eklerinin ve hatta -e eki nesneyi gösterebilir. O yüzden her zaman sözün önünü ve arkasını görmekte fayda vardır. Bu ve benzeri bir ifadede anne özne, çocukları da nesne olabilir. Buna bağlı olarak, “anne çocuklarını götürdü” gibi bir cümle de kurulabilir.

³⁴⁴ dumu dumu-ne ifadesindeki -ne eki çoğul -ene’yi değil 3.TK iyelik zamiri eki -ane (-ısı/=his) olmalıdır. Dolayısıyla dumu dumu-ne > çocuklar+ı(sı) yani çocukları demek olmalıdır.

³⁴⁵ (Hayes, 1990, s. 76) Ses düşmesi örnek olarak Hayes’e göre: biz-biz-e olması gereken ifade Gudea metninde bi-bi-zé şeklinde yazılmış olarak karşımıza çıkar (Hayes, 1990, s. 142). İkileme sadece isimle veya sıfatla görülmez, fiille de görülür.

³⁴⁶ Poebel, 1911, s. 81; Edzard, Gudea and His Dynasty (RIME 3/1), 1997, 29; Yani, RIME 3/1.1.7. StA

³⁴⁷ dumu dumu-ne ifadesindeki -ne eki çoğul anlamı veren -ene değil 3.TK iyelik eki -ane olabilir. Dolayısıyla ama dumu dumu-ne > ama.a(k) dumu.dumu.ane > ana.nın çocuklar+(s)ı Sumerce’nin kaidesine uygundur. Bir ismi ikileyerek zaten çoğul anlamı veriliyor. Çoğul anlam verilmişken bir de çoğul ekine ihtiyaç duyulmayabilir.

İkilemelerle yapılan tamlamalar sıfatları da kapsar. Sumerce’de sıfatların iki şekli görülür. Birincisinde sıfat yalındır, tektir; isimle birlikte sıfat bir kez kullanılmıştır. İkincisinde sıfat ikilenmiştir, ikiz haldedir; aynı sıfat bir çift oluşturacak şekilde arka arkaya dizilir. İkinci şekil pek sık görülmez. Üstelik ikilemenin tam olarak ne gibi bir anlam yüklediği de henüz net değildir. Bilinen o ki ikilemeli sıfatların sayısı az olsa da bu çeşit sıfatların geçtiği yer sayısı fazladır. Bu çeşit sıfatlardan biri “gal” bir diğeri “tur”dur.³⁴⁸ İkilendiklerinde, bu sıfatların nitelediği isme çoğul şekli ve çokluk anlamı verdiği düşünülür. Birkaç istisna dışında bu kural, canlı varlık isimleriyle işler.³⁴⁹

ÖR.³⁵⁰ $\frac{\text{inim}}{1} \frac{\text{gal-gal}}{2}$ = “büyük sözler”.

1. inim= söz

2. gal= büyük

ÖR.³⁵¹ $\frac{\text{dinğir}}{1} \frac{\text{gal-gal}}{2}$ = “büyük tanrılar” $\frac{\text{gud}}{1} \frac{\text{tur-tur}}{2}$ > “küçük öküzler”

1. dinğir= tanrı

1. gud= öküz

2. gal= büyük

2. tur= küçük

Bunların dışında, sıfat tamlamalarına ayrıca bir -ene eki getirildiği de görülür.

ÖR.³⁵² $\frac{\text{diğir}}{1} \frac{\text{gal-gal}}{2} \frac{\text{-e.ne}}{3}$

= “Büyük tanrılar”.

1. diğir= tanrı

2. gal-gal= büyük

3. ene= çoğul eki.

³⁴⁸ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 270.

³⁴⁹ Hayes, 1990, 217.

³⁵⁰ Hayes, 1990, 217.

³⁵¹ Poebel, 1911, 81.

³⁵² Hayes, 1990, 217.

$$\text{ÖR.}^{353} \frac{\text{MUŠ}_3}{1} (= \text{suh}_{10}) \frac{\text{TUR-TUR}}{2} \frac{\text{-nu}_{10}}{3}$$

= “küçük başlıklarım/baş süslerim/taçlarım (=süs eşyası, ziynet)”.

1. MUŠ₃ (=suh₁₀) = baş süsü; taç; ziynet, süs eşyası
2. TUR-TUR= küçük küçük (=küçükler)
3. ğu₁₀ (=MU, mu) = 1. TK iyelik eki -Um

$$\text{ÖR.}^{354} \text{šeš gal-ġu}_{10}\text{-ne-ra} = \frac{\text{šeš}}{1} \frac{\text{gal}}{2} \frac{\text{mu}}{3} \frac{\text{ne}}{4} \frac{\text{ra}}{5}$$

= “büyük kardeşlerime”

1. šeš: kardeş
2. gal: büyük.
3. -mu: 1. TK iyelik eki.
4. -ne: çoğul eki.
5. -ra: yönelme eki.

2.1.2.8.2. -meš

Sumerce’de bu ek, -ene veya onun değişkenleri olan -ne veya -en eki haricinde başka bir çoğul ekidir. Yazıdan yazıya aktarmalarda bu çoğul eki üç farklı şekilde -meš okunabilmektedir. Onlardan ilki tek heceyle -me , ikincisi çift heceyle -me-eš ve üçüncüsü de yine çift heceyle -me-eš₂ yazımlarıdır.

$$\text{ÖR.}^{355} \text{dumu-mu-meš} = \frac{\text{dumu}}{1} \frac{\text{mu}}{2} \frac{\text{meš}}{3}$$

= “çocuk.um.lar > çocuklarım”.

1. dumu: çocuk
2. -mu: 1. TK iyelik eki.
3. -meš: çoğul eki

³⁵³ MSL 09, 66 B01: o 2') < Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 13.04.2020, 01:55.

³⁵⁴ Thomsen, 1984, 54.

³⁵⁵ Prince, 1915, 32. Prince, dumu-mu-meš sözünü > our child “çocuğumuz” tercümesiyle vermiştir. Halbuki sıklıkla görülen çoğul ek formunun -me olduğunu orada iki satır aşağıda adda-me “atamız” ve ama-me “anamız” örnekleriyle vermiştir. Dolayısıyla dumu-mu-meš ifadesinin “çocuğumuz” olması için dumu-me yazılması gerekir. O yüzden, dumu-mu-meš “çocuklarım” şeklinde tercüme edilmelidir.

Yukarıdaki örneğin tercümesini doğrulayacak başka bir örnek şudur:

ÖR.³⁵⁶ dumu-ni-meš > dumu.(a)ni.meš
1 2 3

= çocuk.u.lar > “çocukları”.

1. dumu: çocuk

2. -(a)ni: 3. TK iyelik eki.

3. -meš: çoğul eki

Söz konusu -meš eki her ne kadar -me ve -eš hecelerinden oluşsa da tek heceymiş gibi değerlendirilmektedir.

ORACC işaret listesinde -eš₁₇, -mes₃, -meš, -miš₂ ve -wiš değişkenleriyle ME.U.U.U yazılan bu hece, işaretiyle gösterilmektedir.

Resimdeki dumu-ni-me-eš heceleri yazı aktarımında tek heceyle meš yazılmıştır.³⁵⁷ Yine -meš olarak değerlendirilen bir de me-eš₂ var. Yazılışı işaretiyle dir.³⁵⁸

Poebel, lu-ne-me-eš-da ifadesini = with these men yani “bu(nlar) adamlar ile” şeklinde çevirmiş ve içinden [e-me-eš]’i bunlar anlamıyla vermiştir. Oysa, buradaki yapı şu olmalıdır:

ÖR.³⁵⁹ lu-ne-me-eš-da = lu-ne-meš-da
1 2 3 4

= “adam.ı.lar.la = adamlarıyla”.

³⁵⁶ <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/artifacts/298608>, 28.02.2023, 02:24; Stephen D. Simmons, Yale Oriental Series Babylonian Texts (YOS) XIV - **Early Old Babylonian Documents** (with the collaboration of Edwin C. Kingsbury), New Heaven and London, Yale University Press, 1978, XXXVIII, Tablet 106.

³⁵⁷ YOS 14, 106 artifact entry (No. P298608). (2023, February 1). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P298608> (Original work published 2006), 28.02.2023, 02:24.

³⁵⁸ AUCT 1, 438 artifact entry (No. P103283). (2001, December 20). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P103283>, 28.02.2023, 03:10.

³⁵⁹ Poebel, 1914, 23.

1. lu = adam
2. -ne = 3. ÇK iyelik eki (-ı)
3. -meš = çoğul eki
4. -da = birliktelik hal eki

Thomsen'e göre bu, çoğul eki almış enklitik kopuladır.³⁶⁰ Asıl fonksiyonu değildir fakat Akadca metinlerde geçen Sumer ideogramlarında ve eski Sumer metinlerinde /me-eš/ eki çoğul eki /ene/ gibi kullanılmıştır.³⁶¹ Thomsen'in görüşünü destekleyen veri Sumerce söz listelerine dayanmaktadır. Fakat bunu her kayıt için doğru kabul etmemiz gerekmiyor. Listede, Sumercesi [eš] (EŠ) olarak yazılan sözün Akadca karşılıklarından biri *ma-du-ı-tum* yani "çok" olarak geçmektedir.³⁶² Bununla beraber [lu-u] da söz listesinde *mādu* veya *madutum* karşılığıyla geçmektedir.³⁶³ Ayrıca [mi-eš] de *ma-a'-du-tum* karşılığıyla mevcuttur.³⁶⁴ O halde "olmak" fiili dediğimiz fiilin yerine geçen ek haricinde, karşımıza iki ayrı ek çıkmaktadır. İkisi de "çok" demektir.

Olmak fiilinin (-me) ardı sıra gelerek onunla -me+eš = meš halini alan bu -eš sözünün "çok" anlamına geldiğini Türkçede de görmek mümkün. Türkçede üş-kökünden üş-üş- fiilinin aslı da bu olmalıdır ki onun da anlamı "çoklanmak", "toplanmak" veya "yığılmak" demektir.

2.1.2.8.3. didli

Aslında görünüşe göre /didli/ (di-id-li) ek değildir, bir sıfattır. Kimi zaman /dedli/ yazıldığı da görülür. Fakat dildilerin bazısı onu bir ekmiş gibi işlemektedir. ePSD'ye göre anlamı "birkaç" veya "çeşitli"dir.³⁶⁵ Fakat başka anlamları da vardır. Buna rağmen söz girdisinin kaynağından yapılan alıntıyla didli (AŠ.AŠ) kelimesinin

³⁶⁰ Kopula, bir cümlede özne ile yüklemi birbirine bağlayan gramatik ögedir. Sözcük veya ek olabilir. Koşaç veya bağ adı da verilen kopula Türkçe'de dört farklı şekilde gösterilmektedir: -dı, -dır, -mış ve -sa. İçlerinden -dır hariç diğerleri bileşik zamanlı eylem yapmakta da kullanılmaktadır. Bkz. Caner Çiçekdağı, Kopula Üzerine, **Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 26, 132.**

³⁶¹ Thomsen, 1984, 63.

³⁶² Landsberger, *Materialien Zum Sumerischen Lexikon II - Die Serie Ur-e-a =nâqu*, 1951, 134, A VIII-52.

³⁶³ MSL III, s. 60, 16. ve 17. satır. lu-u = ma-a-tum (mādu) > me-ik-ki > much, lu-u = ma-du-tum > me-iq-qa-a-eš > many.

³⁶⁴ MSL III, s. 140, 138. satır.

³⁶⁵ <http://oracc.org/epsd2/o0025821>; version 2.7 (built 2022-12-21).

Akadca karşılığı *ma-a'-du-tu* olarak verilmiştir. Bu bilgiye göre *ma-a'-du-tu* çok demektir. Kaldı ki İngilizcesiyle orada *numerousness* yani “çokluk” anlamı verilmiştir.³⁶⁶

Bunların yanında bir de tekil vurgusu yapan çoğul işlevinden söz edilir. Böylesi bir işlevle [didli], ayrıntılı bir çoğul görünümü verir. Sumerce’de sıfat, adla bir araya gelerek bir tamlama oluşturduğunda normalde ikisinin arasına başka bir dil ögesi girmez. Örneğin *šeš-gal-ra* “büyük kardeşe” şeklinde kurulmuş bir isim tamlamasında kelime ve ekler arasına başka kelime girmez. Ancak [didli] bu genellenmenin dışındadır, bir istisnadır. Sıfat tamlamasında isimden hemen sonra gelir.³⁶⁷

ÖR.³⁶⁸ *bad₃-didli-gal-gal* = *bàd-didli-gal-gal*
1 2 3 4

= her biri, kocaman kocaman duvarlar.

= her bir duvar kocaman kocaman.

1. *bad₃-* : duvar.

2. *didli*: her bir.

3. *gal-* : kocaman, büyük.

4. *gal* : kocaman, büyük.

ePSD kayıtlarına /diš/ (diš₂), /aš/ ve Emesal lehçesinden /did/ ile /be/ olarak ayrı ayrı girilen dört tane “bir” sayısı bulunuyor. İçlerinden *di-ta* , *di-da* ve *di-id* değişkenleriyle /did/ okunan “bir” sayısı, sıfat olarak tanımlanan “birkaç” anlamındaki /didli/ ile aynı kökten olmalıdır. Her ikisinin birbiriyle ilişkili olduğuna dair düşüncemizi pekiştiren diğer bir örnek “tek” veya “yalnız” anlamıyla girilen /dili/ sözüdür. Okuma değeri olarak /dili/ atanan işaretin () bundan başka /del, deli, dil, diš₂, eš₂₀/ okunuşları mevcuttur. Ayrıca listelenmiş madde başı olarak Türkçedeki /bir/ sayısını hatırlatan /bi/ (be₂) vardır. Fakat örnek verilmemiştir.³⁶⁹

³⁶⁶ <http://oracc.org/epsd2/o0025821>; version 2.7 (built 2022-12-21)

³⁶⁷ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 47.

³⁶⁸ Edzard, 2003, 47.

³⁶⁹ ePSD, 2023. Ayrıca Emesal’da “merga” sözü de 1 “bir” anlamıyla girilmiş.

Bkz. <http://oracc.org/epsd2/o0049441>; version 2.7 (built 2022-12-21).

2.1.2.8.4. -hi-a

Çeşitli yahut türlü ve karışık anlamına gelen bir kelimedir. Bir diğer anlamı “pek çok”tur. Kelime yerine ek olarak da değerlendirilir. Ek olarak $\text{hi-a} > \text{ha}_2$ değişkenleriyle aynı zamanda bir çoğul eki olduğu bilinir.³⁷⁰ İnsan dışı varlıklarla görülen bu kelime aslında hi (veya he) fiilinin çekimsiz türevidir. Geç dönemin bazı metinlerinde ve Akad metinlerinde ideogramlara atanmış değeri çoğul anlamı sağlayan bir ek yerindedir. Fakat bu onun asıl işlevi değildir.³⁷¹

$$\text{ÖR.}^{372} \quad 26 \text{ udu } \text{hi-a} \quad 4 \text{ üz-máš } \text{hi-a} = \underset{1}{26} \underset{2}{\text{udu}} \underset{3}{\text{hi.a}} \underset{4}{4} \underset{5}{\text{üz.máš}} \underset{6}{\text{hi.a}} \underset{7}{} \quad \text{}$$

= 26 türlü koyun, 4 türlü keçi.

1. 26 : sayı.

2. udu : koyun.

3. -hi.a : türlü.

4. 4 : sayı.

5. üz.máš : keçi

6. -hi.a : türlü.

Sumerce’de sayının olduğu yerde çoğul eki kullanılmaz. Dolayısıyla bu kural, [hi-a]’nın olduğu yerde onun bir çoğul eki mi yoksa sıfat mı olduğunu anlamak için ipucu sayılabilir. Fakat kendisinden önce bir sayı yoksa ve kendisinden sonra bir başka çoğul eki var ise yine sıfat anlamı vardır. Çokluk eki işlevi gören hi-a böylece ilk başta yer alan ismi niceler.

$$\text{ÖR.}^{373} \quad \text{lu}_2 \text{ hi-hi-a-me-eš} = \underset{1}{\text{lú}} \underset{2}{\text{hi.hi.a}} \underset{3}{\text{meš}}$$

Bu söz Türkçedeki “bir” veya “yek vücut” anlamı olan birge sözünün kökeni olmalıdır. Örneğin, *ten ü cân birge mü yâ cân maña dé* sözündeki *birge mü* sorusu “bir mi” şeklinde değerlendirilmeye müsaittir. Bkz. Dilek Herkmen, Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde Oğuzca Özellikler, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi** 52, 17.

³⁷⁰ Aydın, Büyük Sumerce Sözlük, 2013, 313.

³⁷¹ Thomsen, 1984, 62.

³⁷² Thomsen, 1984, 63.

³⁷³ Thomsen, 1984, 63.

= “türlü insanlar”.

1. lú : insan

2. ħi.ħi.a- : türlü, karışık.

3. -meš : çoğul eki.

ÖR.³⁷⁴ siki ħi-a-ŋu₁₀ = $\frac{\text{siki } \text{ħi.a-}\text{ŋu}_{10}}{1 \quad 2 \quad 3}$

= “karışık saçım”.

1. siki : saç.

2. ħi.ħi.a- : türlü, karışık.

3. -meš : çoğul eki.

2.1.2.8.5. -lar / -la

Gramer kitaplarında Sumerce’de çokluk anlamı veren bir -la veya -lār ekinin olduğundan söz edilmez. Fakat, Sumerce söz listelerinde çokluk anlamı taşıyan LA₂ = *ma-a-du* ve lu-u LU = *ma-a-du* söz çifti gözden kaçmaz. Her ikisinin de çoğul eki olarak görülen me-eš MEŠ = *ma-‘-du-tum* ile aynı anlama geliyor olması, onun -la(r) şeklinde bir çoğul ekine evrilmiş olabileceğini düşünmenin önündeki herhangi bir engeli ortadan kaldırıyor. Kaldı ki bunun eski Babil dönemi itibariyle görülen -la-ar (lar) örneği “çok” anlamını taşır haliyle kaydedilmiştir. ePSD, “çok” anlamında -lala, -la, -a-la ve -ra-ra³⁷⁵ değişkenlerini vermektedir. MSL III’te [lu]-u₂ = *u₂-du-u₂* şeklinde geçmektedir.³⁷⁶ Buradaki *u₂-du-u₂* = *mu-du-u* olarak geçtiğine göre³⁷⁷ Anlamı, “çok” demektir. Sözlükte (CAD) la-a (LA) = *la-lu-u* karşılığıyla ME işaretinin eşiti olarak geçmektedir ki o da MEŠ’in eşitidir.³⁷⁸

ÖR.³⁷⁹ 1(diş) kuš udu babbar la-ar ma-gid₂-še₃

³⁷⁴ CDLI Lexical 003902, ex. 020 artifact entry (No. P251921). (2004, December 15). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P251921>; CUSAS 12, 4.3, ii5. < Bunun için bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/corpus>, 04.03.2023, 15:49.

³⁷⁵ <http://oracc.org/epsd2/o0032986>; version 2.7 (built 2022-12-21), 06.03.2023, 15:03.

³⁷⁶ MSL III, s. 16, 17, 60,

³⁷⁷ CAD 20 - U and W, s. 25.

³⁷⁸ CAD 9 - L, s.49.

³⁷⁹ BIN 09, 187 artifact entry (No. P236197). (2023, February 1). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P236197> (Original work published 2004), 06.03.2023, 18:01. BIN 09, Autographed Texts, 187. (Crawford, 1954, s. Autographed Texts, Tablet 187)

$$= \frac{1(\text{diš})}{1} \frac{\text{kuš}}{2} \frac{\text{udu}}{3} \frac{\text{babbar}}{4} \frac{\text{la-ar}}{5} \frac{\text{ma.gíd}}{6} \text{še}_3$$

= “1 tane çok parlak koyun postu kayık için”...

1. 1(diš) : Bir tane.³⁸⁰
2. kuš : deri; post.
3. udu : koyun.
4. babbar : beyaz.
5. la-ar : /meš/ ekinin dengi; “çok” sıfatı.
6. ma-gíd₂ : tekne, kayık.
8. -še₃ : “için” edatı.

Yukarıda -la-ar olduğunu yazdığımız ekin bir diğer formu -la hecesinin ikilenmesiyle oluşturulmuştur.

ÖR.³⁸¹ ^den-lil₂-la₂ lu₂ la-la-ni na-nam

$$= \frac{^d\text{en-lil}_2}{1} \frac{\text{a(k)}}{2} \frac{\text{lú}}{3} \frac{\text{la-la-ni}}{4} \frac{\text{na-nam}}{5} \frac{}{6}$$

= “(tanrı) Enlil’in insanlarıdır”.

1. ^den-lil₂- : Enlil, özel ad.
2. (l)ak : ilgi halinin eki.
3. lu₂ : insan.
4. -la-la- : -meš ekinin dengi; “çok” sıfatı, çoğul eki.
5. -(a)ni : 3. TK iyelik eki.
6. -na-nam: “kesin ...dir”. Bu, kesinlik anlamı katan kalıp ifadedir.

Bazı fiil formlarıyla beraber olumsuzluk anlamı vermeksizin kullanılan -na eki -na-nam kalıbıyla sık görülmektedir. Cümleye “Kesinlikle odur”, “kesin (öyle)dir” gibi bir anlam katar.³⁸²

³⁸⁰ Türkçe’de samırsak ve nar tanesi için kullanılan diš sözü Sumerce’den kalmış olmalıdır.

³⁸¹ A *balbale* to Suen (Nanna A) ETCSL transliteration : c.4.13.01, satır 23.

³⁸² Jagersma, A **Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 580.

2.1.2.8.5. -i-iz

Sumerce dilbilgisi kitaplarında görülmeyen eklerden biri de budur. Söz listelerinde “çok”, “çoklu” ve “sayısız” anlamlarına gelen Akadca *mādu* sözünün dengi olarak muhtelif Sumerce karşılıklar verilmiştir. Onlardan biri de /i-iz/’dir. ePSD’nin de listelemiş olduğu bu sözün cümlede kullanılmış mevcut bir örneği yoktur.³⁸³ Öyle bir örneği olmasa da CAD’da -ḫā, -ḫi.a, -īz, -gal, -kul, -lā, -lū, -maḫ, -men_x(MIN), -šar, -zu.zu, -nun.nun, = *ma-‘-du*; -di.e, -di.id.li, -eš, -ēš, -me.eš(ME), -mi.eš(MEŠ), -ne.ne, -ú.ḫi.a = *ma-du-ú-tum* sözlerinin hepsi aynı anlama gelen değişkenler olarak verilmiştir.³⁸⁴

2.1.2.9. İsmi Hal (Durum) Ekleri

Türk dilinin akademi çevresinde görülen çok terimlilik sorunu bu hal ekleri konusunda da görülmektedir.³⁸⁵ Dolayısıyla, mümkün mertebe en sık kullanılan terimler tercih edilmeye çalışılmıştır. En bilindik şekliyle ismin hal ekleri üç kategoriyle şunlardır:

- a) belirtme halinin özne eki ve yalın hal (ergative, absolute)
- b) ilgi halinin eki, eşitlik hal eki (genitive, equitative).
- c) yönelme halinin eki, varış halinin eki, bulunma halinin eki, yön gösterme halinin eki, birliktelik halinin eki, çıkma halinin eki (dative, terminative, locative, locative-terminative, comitative, ablative). Bunları tanımlamak için dilciler “adverbial”, “oblique” ya da “dimensional” terimini tercih eder.³⁸⁶

Sumerce’de isimler iyelik, çokluk ve hal ekleriyle tamamlanırlar.³⁸⁷ Otorite sayılan dil muhitince genel geçerli kural olarak hal eklerinin her hâlükârda kelime sonuna

³⁸³ MSL XIII/163. Bkz. <https://ccp.yale.edu/msl?sumerian=iz&akkadian=madu>. 12.07.2023, 12:45. Ayrıca bkz. <http://oracc.org/epsd2/o0030494>; version 2.7 (built 2022-12-21), 12.07.2023, 12:46.

³⁸⁴ Oppenheim & Reiner, CAD 10, M-1, 2004, 20.

³⁸⁵ M. Fatih Alkayış, “Türkçenin Hâl Ekleri ve Fiil Kiplerinde Çok Terimlilik Sorunu”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2012 C. 11, Sayı 42, s. 276-287 (Alkayış, 2012, s. 285)

³⁸⁶ Hayes, 1990, 54.

³⁸⁷ Thomson, 1984, 48.

geldiği kabul edilmiştir. Kesin olarak gerçek bu olmasa da genel olarak doğrudur. Ancak kesinliği olmayan böylesi bir durum üzerinden başka bir kesin hüküm daha verilmiştir. Ona göre, hal ekleri kelimeye eklendikten sonra artık başka bir ek kullanılmaz. Bu hükmü geçersiz kılacak farklı örneklerin olduğu bölüm 1.4.'te belirtilmişti. Birden fazla hal ekinin yanyana gelmesiyle alakalı olarak ilgi halinin eki -ak istisna oluşturur ve sonda bulunmaz. İçlerinde ek almayan isim hali ise tahmin edileceği üzere yalın haldir.³⁸⁸ Hal ekleri isimlerden sonra geldiği için birer son ek sayılır ve Türkçedeki gibi kullanılır.³⁸⁹ Diğer taraftan yazıda gösterilmemesine rağmen istisna ile bazı ekler sadece ima edilir.³⁹⁰ Yani yalın halde görünür fakat ismin hal eki aldığı var sayılır. Gerçekten de eksiz yazıldığı halde bir sözü ekli okuma tablet okuyucusunun edebi girişlerde sık başvurduğu bir yoldur. Bir de yazılışı okunuşunu tutmayan /ak/ eki var. İlgi halinin eki dediğimiz bu ek bir hecenin sonunda bazen [-k] bazen [-a] haliyle görülür ve [-ak] olarak ele alınır.

ÖR.³⁹¹ ^dNin-ġir₂-su ur-saġ-kal-ga ^den.lil₂-1a₂-ra

= Ningirsu ursag kalag Enlil.(l)ak.ra
1 2 3 4 5 6

= “Enlil’in azametli kahramanı Ningirsu’ya”.

1. ^dNinġirsu: özel isim.
2. ur-saġ: kahraman
3. kal-ga: büyük, azametli.
4. ^dEnlil: özel isim.
5. -(1)a(k): ilgi halinin eki
6. -ra: yönelme halinin eki.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi -ra yönelme hal eki en sondadır ve sözün en başındaki Ningirsu’nun kendisi eksiz olduğu halde onu tamamlar.

³⁸⁸ Thomson, 1984, 88.

³⁸⁹ Prince J. D., 1908, XVI; Thomsen, 1984, 48, 88; Gökçek, Abacı, 2017, 289.

³⁹⁰ Michalowski, Sumerian, 2015, 26.

³⁹¹ Edzard, The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty, 1997, 17.

İlave olarak, ünlem (vocative) halinde eksiz yazıldığı varsayılan³⁹² sözler mevcuttur. Bu bağlamda Sumerce’de yalın (absolutive) halin aynı zamanda vocative adıyla tanımlanan başka bir hali temsil ettiği düşünülmektedir.³⁹³

ÖR.³⁹⁴ sipa-gu₁₀ ma-mu-zu ga₂ ga-mu-ra -bur₂-bur₂

sipa.gu₁₀ mamu.zu ga₂ ga.mu.ra .bur₂.bur₂
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= “Çobanım, düşünü sana haber vereyim”.

1. sipa : çoban
2. -gu₁₀ : 1. TK iyelik eki.
3. mamu : rüya, düş.
4. -zu : 2. TK iyelik eki.
5. ga₂ : 1. TK (zamir).
6. ga- : istek kipinin eki (cohortative)
7. -mu- : fiilin hareket gösterme eki (ventive).
8. -ra : yönelme hal ekinin fiildeki (2. TK) yansıması; dolaylı tümleç eki.
9. bur₂.bur₂ : açıklamak, göstermek, beyan etmek, ayan etmek.

Sumerce’de ismin hallerini yansıtan ek sayısı kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun ana sebebi tercih edilen tanımsal farklılıktır. Thomsen hal eklerinin sayısını on olarak vermiştir. Edzard da aynı görüşü tek bir farkla paylaşmıştır. Yalnızca fiille görülür dediği ikinci bir bulunma hal ekini hesaba katarak onbir sayısını verir.³⁹⁵ Yerli yayınlar içinde kimi yerde on³⁹⁶ kimi yerde oniki hal ekinden söz edilirken³⁹⁷ belirtme (gösterme) halini de ekleyip Sumerce’deki hal ekinin sayısını onbir olarak gösteren yayın da mevcuttur.³⁹⁸

³⁹² Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, 51.

³⁹³ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 160.

³⁹⁴ Price, 1927, 8, tablet 5, satır 12; Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 135; Jagersma, 2010, 405; Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, 51.

³⁹⁵ Edzard, 2003, 33.

³⁹⁶ Süleyman Eratalay, Sümerce ve Türkçede Ad Durum Ekleri, Dil Karşısında Dil - Örneklerle Karşılaştırmalı Dilbilim, Mustafa Sarıca (ed.), Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008, 7.

³⁹⁷ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 132-133; Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, s. 49.

³⁹⁸ Gökçek, Abacı, 2017, 289.

Sumerce’de isimlerin her zaman son ekle desteklendiği düşünülebilir. Fakat işin gerçeği, ekler sadece isimler çekilirken ismin arkasına dizilir. O ekler çekim ekleridir. Aksi takdirde, isimlerden isim türetilirken yapım eki kullanılır ve yapım ekleri ismin önünde de görülebilir.

2.1.2.9.1. Ø Yalın Hal

İsim yalın haldeyken, adından da açıkça anlaşılacağı üzere herhangi bir ek almaz. Herhangi bir ögenin veya unsurun sözde bulunmadığını anlatmak için edebiyatta genellikle Ø işareti kullanılır. Bu varsa orada ek veya gramatik başka bir unsurun olmadığı anlaşılır.

2.1.2.9.2. -ni, -bi, -e, -a İsmi Nesne Halinin Eki

Belirtme Halinin (Accusative) Eki // Nesne Belirtme Hali

Geçtiğimiz yüzyılın başlarında belirtme halinin ekinden söz edilmekteyken geldiğimiz noktada Sumerce’de belirtme halinin (akuzatif) ekinin olup olmadığı tartışmalı konulardan biri olup çıkmıştır. Belirtme eki diye bir ekin olmadığı³⁹⁹ kanısının oluşmasında etkili olan isim görünüşe bakılırsa Poebel olmuştur. François Thureau-Dangin, Sumerce’de akuzatif yoktur şeklinde benimsediği varsayım yüzünden Poebel’i eleştirmiştir.⁴⁰⁰ Poebel’e göre, etkin çatılı bir cümlede fiili nesne alacağı vakit fiilin nesnesi yalın halde bulunur, herhangi bir ek almaz.⁴⁰¹

Günümüze dek tartışılmalı olan bu konuda belirtme halinin ek almadığını hala ileri sürenler var. Bununla beraber Sumerce’nin kısmen özne halli (split ergative) olduğu görüşü ağır basmaktadır.⁴⁰² Çokça tartışılan bu konuda Sumerceyi biraz akuzatif biraz ergatif sınırlamasıyla “split” tanımı üzerinden isimlendirmek elbette bir zaruret değil. En azından, Sumerceyi ele alan Türkçe yayınlarda “nesne belirtme hali” ve “özne belirtme hali” şeklinde iki başlık kullanılabilir. Şayet bir ifadede özellikle belirtmek istenen veya vurgulanan özne ise ek özneye, nesne ise ek nesneye ulanır.

³⁹⁹ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 135.

⁴⁰⁰ Dangin F. T., 1935, 197.

⁴⁰¹ Poebel, The Sumerian Genitive Element, 1935, 158.

⁴⁰² Gökçek, Abacı, 2017, 289.

Gramer kitabında bu konuya değinen Edzard Sumerce'nin ergative mi akuzatif mi olduğunu tartışmanın pek de önemli olmadığını dahi yazmıştır.⁴⁰³ Sumerce'nin belirtme halinin varlığını netleştirecek örneklerin çoğaltılması en azından ismin hal eklerinin kabul edilen sayısını artıracaktır. Bu doğrultuda, Sumerce'de isimlerin belirtme hal eki alabildiğine dair bariz bazı örnekler zamirlerle beraber aşağıda gösterilmektedir.

ḡa ₂ -e	<i>a-na-ku</i>	BEN
ḡa ₂ -e	<i>ia-a-ti</i>	BENİ/BANA
za-a	<i>at-ta</i>	SEN
za-e	<i>ka-a-ta</i>	SENİ/SANA ⁴⁰⁴
me	<i>ni-nu</i>	BİZ
me-a	<i>na-a-ti</i>	BİZİ ⁴⁰⁵
me-en-de ₃	<i>ni-i-nu</i>	BİZ
me-en-de ₃ -a	<i>ni-a-ti</i>	BİZİ ⁴⁰⁶

Örneklerde görüleceği üzere tek başına yazılan zamirlerde artikel göreviyle yer alan bir -e ekinin aynı zamanda belirtme halinin eki olduğu gözlenmektedir. Ayrıca, üçüncü kişi ve nesne belirtilecekse o zaman sırasıyla -ni ve -bi ekleri kullanılır.

ÖR.⁴⁰⁷ uruda-bi simug im-tun-be₂ = “uruda.bi simug im.tun.be₂
1 2 3 4 5 6

= “bakırı usta(sı) işler”.

1. urud(a) : bakır
2. -bi : belirtme halinin eki (akuzatif)
3. simug : usta, metal ustası, nalbant.
4. im- : fiil çekim eki.
5. tun- : işlemek

⁴⁰³ Edzard, 2003, 91.

⁴⁰⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P493409.132#P493409.127>, 19.09.2022, 17:58; (Caplice & Snel, 1988) Richard Caplice, Daniel Snel, **Introduction to Akkadian**, Rome: Biblical Institute Press, 1988, 47.

⁴⁰⁵ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P493409.131>, 21.09.2022, 18:53.

⁴⁰⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P227856.102#P227856.97>, 20.09.2022, 23:22.

⁴⁰⁷ *CDLI Literary 000375 (Curse of Agade) composite artifact entry* (No. P469679). (2014, September 11). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P469679>, 09.03.2023, 13:48.

6. -be₂ : belirtme hal ekinin fiildeki yansıması.

ÖR.⁴⁰⁸ 4 še gur, šeš-šeš dub-sar-e šu-ba-ti

= 4 še gur, Šeššeš dubsar.e šu.bi.a.ti”.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

= 4 gur arpa, Šeššeš, yazıcı aldı.

1. 4 (limmu): dört.

2. še : arpa.

3. gur : ölçü birimi.

4. Šeššeš : özel ad.

5. dubsar: yazıcı.

6. -e: özne belirtme halinin eki.

7. šu: el.

8. -bi: nesnenin (3. TK) fiildeki yansıması.

9. -a: failin (ergative) fiildeki yansıması.

10. te₄ (ti₄) : almak, yaklaşmak, yakın olmak.

(Aslında şu...te₄ birleşik fiildir)

ÖR.⁴⁰⁹ e-bi mu-na-du = e.bi mu.(n)na.(n).du

1 2 3 4 5 6

= ev.i (ona) yaptı.

1. e: ev; tapınak.

2. -bi: nesne belirtme halinin eki.

3. mu-: fiil çekimi ön eki.

4. -na-: yönelme halinin (dolaylı tümleç) eki.

5. -n-: fiil çekimindeki 3. TK eki.

6. du: yapmak, inşa etmek.

⁴⁰⁸ (Maiocchi & Visicato, 2020, s. 201) Bu kitapta, alıntı yaptığımız örneğin yazıcı anlamındaki kelimesi -e eki olmadan yazılmıştır. Fakat tablette yazıcı “dub-sar-e” şeklinde -e ekiyle beraber yazılmıştır. Bkz. The BDTNS Project: Database of Neo-Sumerian Texts (BDTNS), <http://bdtns.filol.csic.es/>, BDTNS No. 181337, 11.03.2023, 18:02.

⁴⁰⁹ (Frayne D. , 1997, s. 254, Amar-Suena, E.3/2.1.9., Text 9, satır 26)

ÖR.⁴¹⁰ amar-e a-ba-am₃ ba-an-tum₂ = amar.e aba.am₃ ba.(a)n.tum₂
1 2 3 4 5 6 7

= soyundan olanı, neslini, kimdir getiren?

1. amar : oğul, genç; soyundan olan, torun.
2. -e : belirtme halinin nesne eki.
3. aba : “kim” soru zamiri.
4. am₃ : ek fiil 3. TK eki.
5. ba- : fiil çekiminde ön ek.
6. -(a)n- : fiildeki 3. TK fail eki.
7. tum₂ : getirmek; almak; götürmek.

2.1.2.9.3. -ra Yönelme Halinin Eki

Sumercedeki yönelme halinin eki genelce kabul edildiği şekliyle -ra ekidir. Fakat MSL verilerine bakılırsa -ra ekinin yerini tutacak farklı ekler de vardır.⁴¹¹

Yönelmeyi (dative) ifade eden -ra ekinin türlü işlevleri içinde ilk akla gelen, yönlendirme (directive) hal eki -e'nin taşıdığı işlevdir. Yine de ikisi arasında ayırt edici olan şudur: Her iki hal eki farklı türde isimlerle görülür. Birisi insan türünden isimlerle kullanılırken diğeri insan türünden olmayan isimlerle kullanılır. Hem yönlendirme halinin eki -e hem de yönelme halinin eki -e insan türünden olmayan isimlerle kullanılması bakımından ortaklık gösterir ve şekil benzerliği gösterir fakat buna rağmen yönelme halinin -e eki daha çok bulunma halinin (locative) işlevini görür.⁴¹²

⁴¹⁰ Zólyomi, 2017, 75.

⁴¹¹ lugal-a-ni-še₃, lugal-a-na, lugal-a-ni-de₃ ve lugal-a-ni-ra söylemlerinin dengi Akadcası ile *a-na be-li-šu* olarak gösterilmiştir. Yine çoğul formunda lugal-a-ne-ne-da ve lugal-a-ne-ne-ra ifadeleri de Akadca *a-na be-li-šu-nu* dengiyle gösterilmiştir. O halde sırasıyla -še₃, -a, -de₃, -da ve -ra aynı anlamı vermektedir. Bunun için bkz. Landsberger, *MSL I - Materialien Zum Sumerische Lexicon: Die Serie anna ittišu*, 1937, 71: Tf.5 - A1.

⁴¹² Jagersma, 2010, 161.

Belirtme, çıkma, bulunma ve ilgi kurma diğer işlevlerindendir. Yönelmeyi göstermekle beraber gramer öğelerini listeleyen bazı orijinal belgelerde belirtme (gösterme) halinin eki olarak da karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir hal ekinin yerini tuttuğu durumlarda bilhassa öznelere ulanmış olarak görülmektedir.

Sumerce’de RA işareti ile yazılan bu hal eki diğerleri gibi yine sözcük sonuna gelmektedir. Dolayısıyla son eklerdendir. Sessiz ile biten hecelerden sonra doğrudan [-ra] hecesi şeklinde, sesli ile biten hecelerden sonra ise sesliyi takibeden bir [-r] sesi bulunur. 3. TK iyelik eki [-a-ni]’den sonra [-ir] ve çoğul eki [-e-ne]’den sonra [-er] hecesi şeklinde görülür. Ne var ki Eski Babil döneminden sonra, metinlerde bu -ra eki açıkça görülmez.⁴¹³

Yönelme halinin eki bir çok yerde, fiil kim için gerçekleştirilmişse o kişiye gönderme yapmak için kullanılır. Üstelik yönelme halinin yalnızca bazı fiillerle kullanılabildiğine dair öneriler mevcuttur. Bunlar temel olarak verme, konuşma, adama ve hareket bildiren eylemlerdir. Anlaşılacağı üzere bu türdeki fiillerin hepsi dolaylı tümleçle kullanılabilir.⁴¹⁴

ÖR.⁴¹⁵ $\text{nin-}\check{\text{šubur}} \text{ sukkal-an-ra} = \frac{\text{Ninšubur.} \text{(r)a} \text{ sukkal} \text{ an.ra}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5}$

= An’a yardımcı Ninšubur(a)’!’

1. Ninšubur: tanrı adı
2. -(r)a: yönelme eki
3. sukkal: yardımcı; hizmetkar; sekreter.
4. an: tanrı adı
5. -ra: yönelme halinin eki.

⁴¹³ Thomsen, 1984, 97; Rubio, 2007, 1330; Gökçek, Abacı, 2017, 292.

⁴¹⁴ Thomsen, 1984, 97.

⁴¹⁵ Frayne, 2008, 34. RIME’de çevirisinde sukkal an.ra = “An’ın yardımcısı” şeklinde tercüme edilmiştir. Fakat an- hecesinden sonra gelen -ra eki tamlama eki değil, yönelme eki olarak çevrilse yeğdir. Çünkü çokça an-na örneği bulunur ki esasen bu ifade tam olarak -ak ekini barındıran bir tamlamadır.

Yönelme eki olan bu -ra eki sadece insan türünden isimlerle ve zamirlerle kullanılır. Nesnelerle kullanılan yönelme eki -e ekidir. Şekil olarak -e eki, ismin yönlendirme veya yön gösterme dediğimiz halinin (locative-terminative veya directive) ekiyle aynıdır. Bu eklerin fiildeki yansıması ise -(n)a olarak kendini gösterir. Yönelme halinin ekinin insan türü isimlerle geçen biçimi -ra dışında -ir, -ur ve -ar biçimleri de görülmektedir.⁴¹⁶ Türkçede dolaylı tümleş dediğimiz ögeyi oluşturan -ra eki insan dışı bir varlık adı ile kullanılmaz ve -ra yerine bulunma (locative) halinin eki -a kullanılır.⁴¹⁷

ÖR.⁴¹⁸ lugal-e ma₂-gur₈ mah^den-lil₂-ra mu-na-dim₂

= lugal.e ma.gur mah d.en.lil.ra mu.na.(n).dim
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

= kral (ki), tanrı Enlil'e büyük gemi tasarladı.

1. lugal: kral

2. -e: Belirtme halinin özne eki; özneyi belirtme eki.

3. magur: tekne, gemi.

4. mah: büyük.

5. d(ingir): tanrı.

6. en.lil: Enlil

7. -ra: yönelme halinin eki.

8. mu- : fiil ön eki.

9. na: yönelme hal ekinin fiildeki (dolaylı tümleş) yansıması.

10. -n- : kişi (özne) eki

11. dim: yapmak, tasarlamak, yaratmak.

⁴¹⁶ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 55. Michalowski, *Sumerian*, 2015, 34-36.

⁴¹⁷ (Thomson, 1984: 97; Jagersma, 2010: 161 (Gökçek & Abacı, 2017, s. 293)).

⁴¹⁸ Jagersma, 2010, 164.

İlk Babil hanedanlığından kalma kraliçe metinlerde, varış halinin eki pek çok yerde yönelme halinin ekiyle yer değiştirmiştir. Thomsen, bunun muhtemel sebebinin Akadcada “için” anlamına gelen ve bir yönelme ifade eden ana- ekinin Sumerce dengiyle nitelendirilmesi olarak açıklamaktadır.⁴¹⁹

ÖR.⁴²⁰ lugal-ni-ir u₄-de₃ maš-ḡi₆-ka = “lugal.ani.ra ud.e maš ḡi.ak”.

1 2 3 4 5 6 7 8

= “kralına, ikizler gecesinin gününde”...

1. lugal : kral

2. -(a)ni : 3. TK iyelik eki

3. -ir(a) : yönelme eki

4. u₄-de₃ : (o) günde

5. maš : ikiz(ler); yansıma⁴²¹

6. ḡi₆ : gece

7. -(k)a(k) : ilgi (tamlama) halinin eki.

Yönelme halinin eki şeklinde -ra olarak gördüğümüz bazı heceler içinde aslen yalnızca ilgi halinin ekini taşır.

ÖR.⁴²² ^dba-u₂, munus-sa₆-ga, dumu-an-na-ra

= ^dBau, munus sag.a, dumu an.(n)a(k)-ra

1 2 3 4 5 6 7 8

= (Tanrıça) Bau, iyi/hoş kadın, An'ın kızı...

1. ^dBau: tanrıça Bau

⁴¹⁹ (Thomsen, 1984, s. 103)

⁴²⁰ Edzard, The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty, 1997, s. 69/ st.17)RIME 3/1, Gudea Silindir Metni A (E3/1.1.7.CylA) s. 69 / st. 17.

⁴²¹ ePSD’de, maš-gi₆ (mašḡik) kelimesi rüya anlamında verilmiş. Fakat, bu satırdan önce gelişen bağlama bakılırsa takım yıldızlarından ve onların gökyüzündeki şeklinden bahsedilmiştir burada da bir ihtimal ikizlerden bahsedilmiştir. Değilse, yine bir ihtimal “maš ḡi.ak” = “berrak gökyüzünün” demektir.

⁴²² Edzard, The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty, 1997, 15.

2. munus: kadın
3. sag: iyi/hoş/tatlı olmak
4. -a: fiilden isim yapan ek.
5. dumu: çocuk; oğul, kız, erkek evlat.
6. an: tanrı An
7. -ak: ilgi halinin eki.
8. -ra: yönelme eki.

Fiildeki yansımaları bakımından yönelme halinin ekleri fiilin faili olan kişiden kişiye değişiklik gösterir. Birinci kişinin çekiminde en önde mu- çekim eki bulunur ve onu -a takip eder. Ancak, hecede gözüken ayrı ayrı mu-a heceleri yerine tek başına bir -ma hecesidir. Mesela: ma-an-šum₂ < mu.a.n.šum.Ø = “O bana onu verdi. Başka bir örnek: ma-an-dug₄ < mu.a.n.dug = “O bana onu dedi”. Bu örneklerde, en başta bulunan fiil ön ekinden sonra gelen -a yönelme eki, a’yı takip eden -n ise fiilin nesnesini tarif eden ektir. Tekil veya çoğul fiildeki ikinci kişi eki de birinci kişide olduğu gibi her zaman -mu- ekinden sonra getirilir ve -ra şekliyle kalır. İkinci kişiyle çekilen fiillerde kişinin çekim eki Sumerce’nin erken dönemlerinde ses uyumu gösterir. Fiildeki üçüncü kişi eki ise tekilde -na, çoğulda -ne’dir.⁴²³

Tablo 28: Yönelme Hal Ekinin Çekimli Fiile Ön Ek Olarak Yansımaları

Kişi		Kişi	
1. TK	-a	1. ÇK	-me-
2. TK	-ra	2. ÇK	-?-
3. TK	-na	3. ÇK	-ne-

Yönelme hal ekinin ayrıca -da birliktelik hal ekiyle nöbetleştiği görülür.

ÖR.⁴²⁴ dub ba-ba-ti 720 še gur ur-mes-ra in-da-ma3l-la

dub ba.ba.ti 720 še gur ur.mes.ra i.n.da.ma3l.(l)a

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

=Babati tableti 720 arpa ölçüğü (karşılığı) Urmes’te kalacak.

1. dub: tablet

⁴²³ Michalowski, Sumerian, 2015, 45.

⁴²⁴ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 79.

2. Babati: özel isim.
3. 720: 720.
4. še: arpa.
5. gur: ölçek, birim.
6. Ur.mes: Urmes, özel isim.
7. -ra: birliktelik hal eki (normalde yönelme hal ekidir).
8. i-: fiil çekimi ön eki.
9. -n-: fiildeki kişi eki.
10. -da: birliktelik hal ekinin fiildeki yansıması.

2.1.2.9.4. -a Bulunma Halinin Eki

Bulunma Halinin (Locative) Eki

Zaman ve mekan içinde bir yerde bulunmayı ifade eden bu hal eki çağdaş Türkçede sıkça görülen /-DE/ ekinin dengidir. İnsan dışı varlıklarla kullanılmakla beraber “içinde, içine, üzerinde, üzerine” anlamlarını barındırır. İsimle yahut isim öbeğiyle birlikte bu -a eki kullanılmış ise aynı cümlemin fiil çekimiyle verilmek istenen anlama göre farklı iki ön ekten biri kullanılır. Şayet “içinde” anlamı aranıyorsa -ni-, “üzerinde” anlamı aranmışsa fiil ön eki olarak -e- tercih edilir.⁴²⁵

Kendisinden önce gelen sese uyum göstermek için -a hecesi şekil değiştirebilmektedir. Kaldı ki her zaman tek başına görülmeyip -ğa ve -ba gibi bir heceye dahil edilmiş olabilir. “Nerede” sorusunun cevabına adres gösteren bulunma (locative) halinin eki cansız varlık adlarıyla kullanılır. Yine de çok az da bile kimi zaman insan türünden isimlerle kullandığı göze çarpar.⁴²⁶

ÖR.⁴²⁷ ur-sag-ma₃-am₃ kur-ba ha-mu-ni-ug₅

= ursag.ğu.ak.am kur.bi.a ha.mu.ni.ug

⁴²⁵ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 172.

⁴²⁶ Thomsen, 1984, 99; Foxvog, 2011, 33; Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 172; Gökçek, Abacı, 2017, 294.

⁴²⁷ (Edzard, *The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty*, 1997, s. 102)

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

= ... kahramanıdır, dağında yücelsin!

1. ur-sag-: kahraman, yiğit.
2. -ğu-: 1 TK iyelik eki.
3. -a(k)-: ilgi (tamlama) halinin eki.
4. -am₃: kopula, olmak yardımcı fiili.
5. kur-: dağ, ülke.
6. -bi-: 3. TK iyelik eki.
7. -a : bulunma hal eki.
8. ھا- : dilek kipinin eki.
9. -mu-: fiil ön eki.
10. -ni-: bulunma hal ekinin fiildeki yansıması.
11. ug₅: ölmek, öldürmek; yücelmek, yüceltilmek.

ÖR.⁴²⁸ e₂-ba-gara₂-ka mu-na-gub

= e bagara.(a)k.ka.a mu.nna.n.gub
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= “...Bagara tapınağının kapısında [kralı Gudea’yı] dikti”.

1. e- : tapınak
2. bagara: Bagara (özel isim).
3. -(a)k: ilgi (tamlama) halinin eki.
4. ka-: kapı, giriş.
5. -a: bulunma halinin eki.
6. mu-: fiil çekimi ön eki.
7. -nna-: bulunma halinin fiildeki yansıması
8. -n-: fiildeki fail eki, 3. TK eki.
9. gub: dikilmek, dikmek; ayağa kaldırmak.

⁴²⁸ (Edzard, The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty, 1997, s. 149)

2.1.2.9.5. -ta Ayrılma - Vasıta Halinin Eki

Sumerce’de bu ek başlıca iki işleve sahiptir. Bunlardan birisi zamansal ve mekansal olarak herhangi bir noktadan çıkışı (ablative) diğeri de bir işin kılınışında payı veya yardımı olan aracı (instrumental) ifade etmektir. O yüzden bu ekin birlikte anıldığı isim halini anlatmada *ablative-instrumental* adı kullanılır. Ayrıca, bulunma (locative), işteşlik (comitative) ve her bir anlamı vererek değerlendirme oranını ifade etmeye de yardımcı olur.⁴²⁹ Dikkat çekici özelliklerinden biri de nedene bağlama özelliğidir. Böylece -ta eki bir hükmün, sorunun, oluşun sebebini ortaya çıkış nedenini açıklamada yardımcı olmaktadır. Türkçedeki -dEn ile aynıdır. Mesela, soğuktan elim dondu.

Eklendiği isimle birlikte “ -den, -den itibaren, -den sonra, sonrası” anlamlarını taşır.⁴³⁰ Böylesi anlamları özellikle zaman belirten kelimelerle birlikte sağlar. Ayrılma (ablative) halinin eki olma özelliğini tarihi olarak muhtemelen “çıkma, ayrılmak” anlamlarındaki /da/ fiilinden⁴³¹ almıştır. Ancak genellikle -ta şekliyle görülür. Ses uyumuna bağlı olarak -da hecesi de olabilir.⁴³² Sumerce’de [ta] ve [da] hecelerinin türevleri TA ve DA işaretleri ile yazılmaktadır.

ÖR.⁴³³ u₄-bi-ta = u.bi.ta
1 2 3

= “o günden sonra; sonradan; zamanında” .

1. u(d): gün; zaman.

2. -bi: 3. TK iyelik eki; belirtme eki; “bu” işaret sıfatı.

Ayrılma-araç halinin, yerini aldığı hallerden birisi de bulunma (locative) halidir. Bazı yerleşik ifadeler başta olmak üzere “bir yerde, içinde, üzerinde; -de” anlamlarını verir.

⁴²⁹ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 58. Gökçek, Abacı, 2017, 298-299.

⁴³⁰ Foxvog, 2011, 58.

⁴³¹ Markus Hilgert, *Cuneiform Texts from the Ur III Period in the Oriental Institute, Volume 2: Drehem Administrative Documents from the Reign of Amar-Suena* (with contribution by Clemens D. Reichel), Oriental Institute Publications OIP 121, 2003, 389.

⁴³² Thomsen, 1984, 103; Rubio, 2007, 1331.

⁴³³ Edzard, 2003, 42; Foxvog, 2011, 58.

ÖR.⁴³⁴ sahar-ta tuš = sahar-ta tuš
1 2 3

= “yerde (toprakta) oturmak”.

1. sahar: yer, toprak, arazi; toz, kir pasak.

2. -ta: bulunma halinin eki (-a eki de bulunma hal ekidir).

3. tuš: oturmak.

Eklendiği isimleri lipiṣ-ta “öfkeyle” örneğindeki gibi zarfa dönüştürmek; “ile” ve “aracılığıyla” anlamlarını taşıyarak araç ilgisi kurmak bu hal eki -ta’nın diğer görevleridir.⁴³⁵

ÖR.⁴³⁶ me-PI-zu dumu ur-^dSuen unu₃ geš-gid₂-da-ta ba-zaḥ₃
= me-PI-zu dumu ur-Suen unu geš-gid-da-ta ba-zaḥ
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= Mepizu, Ur-Suen oğlu, sığır çobanı, mızrakla (sırıkla?) saklandı.

1. me-PI-zu: Mepizu (özel isim)

2. dumu: çocuk, oğul.

3. ur-Suen: Ur-Suen (özel isim).

4. unu(d): sığır çobanı.

5. geš- : ağaç türünden varlıkların niteleyicisi, ahşap.

6. gid-da: gıda, çita, mızrak, sırik.

7. -ta : ile (edatı)

8. ba-: fiillerde ön çekim eki.

9. zaḥ: saklanmak (zaḥ > saḥ > sak)

⁴³⁴ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 58.

⁴³⁵ Foxvog, 2011, 58.

⁴³⁶ *Iraq 06, 185, BM 105346 artifact entry* (No. P110465). (2023, February 1). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P110465> (Original work published 2001).

ÖR. ^{ğēš}tukul-kal-ga dingir En-lil₂-le mu-na-šum₂-ma-ta

= ğēš.tukul kalga dingir Enlil.e mu.nna.n.šum. (m)a.ta
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

= “(tanrı) Enlil’in (ona) sunduğu güçlü silah ile”.

1. ^{ğēš}: ağaç; ahşaptan nesnelerin tanımlayıcısı.

2. tukul: silah.

3. kalga: güçlü.

4. dingir: tanrı.

5. Enlil: tanrı adı, özel isim.

6. e: ismi tarif eki.

7. mu: fiil ön eki.

8. nna: -nna-: bulunma halinin fiildeki yansıması

9. -n- : fiildeki fail eki, 3. TK eki.

10. šum : sunmak fiil kökü.

11. (m)a : isim fiil eki.

12. ta : bitliktelik halinin eki.

Sumercedeki bu -ta eki insan türünden olmayan isimlerle kullanılabilir. Buna bağlı olarak, -ene çoğul ekinin olduğu yerde kullanılmaz. Çünkü -ene sadece insan türü varlıklara yahut adlara gelebilmektedir. Başlıca görevi, çıkış yerini göstermenin yanısıra bir sebep göstermek yahut bir aracı işaret etmektir.⁴³⁷

ÖR.⁴³⁸ tukum-bi lu₂ lu₂-ra ^{ğīš}-tukul-ta gir₃-pad-du

= tukumbi lu lu.ra ğīš tukul.ta gir.pad.du.
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= eğer bir adam bir adama silahla vurarak kemiğini kırarsa

⁴³⁷ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 41.

⁴³⁸ Tosun, Yalvaç, 2002, 35, satır: kol VIII/ 16-331.

1. tukumbi :
- 2.lu : adam.
- 3.lu : adam.
4. -ra : yönelme halinin eki.
5. -ġiṣ- : ağaç, ahşap.
6. tukul : silah, sırtık; sopa.
7. -ta : ismin araç halinin eki.
8. gir : kemik.
9. pad : “kırmak” fiilinin kökü.
10. (d)u > (d)e :süregidenli (imperfective) fiil çekim eki.

Ayrılma hal eki bir de “her bir” anlamı vererek değerlendirme oranını ifade etmeye yarar.

$$\text{ÖR.}^{439} \text{ ġuruṣ-e u sila-ta} = \frac{\text{ġuruṣ.e } 10 \text{ sila.ta}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5}$$

= (her) işçi(yi) 10 sila’dan...

1. ġuruṣ : işçi.
2. -e : belirtme halinin eki.
3. u : 10 (on).
4. sila : ölçü birimi.
5. -ta : çıkma halinin eki.

$$\text{ÖR.}^{440} \text{ siki-bi 8 (diṣ) ma-na-ta} = \frac{\text{siki-bi } 8 \text{ ma-na-ta}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5 \quad 6}$$

= “yünü, 8 mana’dan”...

1. siki : yün.
2. -bi : belirtme halinin eki.
3. 8 (diṣ): sekiz.
4. ma-na : ölçü birimi, mana.

⁴³⁹ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 55.

⁴⁴⁰ *BCT 1, 134 artifact entry* (No. P105236). (2001, December 20). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P105236>

5. -ta : çıkma halinin eki; üleştirme eki “her biri”.

2.1.2.9.6. -e Yön Gösterme Halinin Eki

Yön Gösterme / Yönlendirme Hali (Locative-Terminative / Directive)

Sumerce’de yön gösterme veya yönlendirme halinin eki /-e/’dir. İnsan dışı varlık adlarıyla birlikte kullanılır. Yalnız, nadir olsa da insan türünden varlık adlarıyla kullanıldığı örnekler de vardır. Eklendiği isme “yanına, -e doğru, -e” anlamlarını yükler.⁴⁴¹ Yabancı yayınlarda hem locative-terminative hem de directive adlarıyla anılır. Aynı hal ekini tanımlamak için “allative” ve “adessive” adları da kullanılmıştır. Günümüz dilcileri ismin bu halini anlatmak için en çok yerleştirme-yönlendirme (locative-terminative) ve yön gösterme (directive) başlıklarını kullanmaktadır.⁴⁴²

ÖR.⁴⁴³ un-šar₂-e nu-sa₂ = un.šar.e nu.sa
1 2 3 4 5

= tüm insan(lar)a emsal.siz

1. un: insan(lar).
2. šar₂: 3600; toplam, tüm; sayısız.
3. -e: yönlendirme halinin eki.
4. nu-: eksiltme eki.
5. sa₂: denk, emsal; eşit olmak, denk olmak; ‘e rakip (olmak).

Metinlerde, bir sesli bir sessizden oluşan /Sz+e/ şeklindeki hecelere girmiş olarak geçmekle beraber doğrudan E işareti ile de geçer. Görünüş bakımından hem özne belirtme halinin (ergative) ekine hem nesne belirtme halinin (accusative) ekine, kattığı anlam bakımından ise yönelme halinin (dative) ekine benzer.⁴⁴⁴ Bilindiği üzere, özne belirtme halinin eki, nesnesi olan fiillerin öznesine gelir. Yönlendirme

⁴⁴¹ Thomsen, 1984, 93; Edzard, 2003, 44; Rubio, 2007, 1331.

⁴⁴² Eratalay, 2014: 87; Foxvog, 2011: 54; Gökçek, Abacı, 2017, 301.

⁴⁴³ Douglas Ralph Frayne, **RIME 4 - The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods** Volume 4: Old Babylonian Period (2003-1595 BC), Toronto - Buffalo – London: University of Toronto Press, 1990, 171. Bkz. Sîn-iddinam E4.2.9.10: satır 15.

⁴⁴⁴ Aydın, **Sumerce Dilbilgisi**, 2000, 157. Aydın, ismin bu hali için “yanaşma durumu” adını tercih etmiştir.

halinin eki ise nesneye gelerek ilgiyi nesneye veya mekanla kurar. Böylece dolaylı tümlece işaret eder.⁴⁴⁵

Eğer kendisinden önce bir sesli varsa yönlendirme hal ekinin yazıyla ayrıca yazılmış olma ihtimali azdır. Buna rağmen bir hayli istisnai örnek vardır. Ur III hanedanlığı devrinden sonra bu hal eki işaretle yazılmasına rağmen -e ile yazılmamıştır. Yönlendirme hal ekini temsil etmesi için tercih edilen işaret, kendisinden önceki sesliye benzeyerek /a/'dan sonra /a/, /u/'dan sonra /u₃/, veya /u₈/ gibi ses uyumları oluşturmaktadır.⁴⁴⁶

Bu hal eki hem Sumerce'de hem Türkçede benzer olarak hem yönelme halinin ekidir hem de belirtme halinin ekidir. Orhun yazıtlarında örneği bulunur. Orada mesela belirtme halinin eki yönelme anlatır: *yazı* = yaz-a > “ovaya” demektir.

ÖR.⁴⁴⁷ Yazı konayın tiser Türk budun ölsigik = “Ovaya konayım desen Türk halkı öleceksin!”

Orhun Türkçesinde görülen bu özelliğe Kırgız lehçesinde olsun Türkiye'nin batı Anadolu ağızlarında olsun rastlanmaktadır.

ÖR.⁴⁴⁸ Meni teksiz kişi dediñbi ?
= “Bana köksüz kişi dedin mi”?

ÖR.⁴⁴⁹ ku₃-za-gin₃-bi ği_š-nig₂-ga-bi ma₂-e ba-IL
→ kù zagin-bi ġi_š nígga.bi má.e ba.IL
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

= “saf lapisi, ahşap eşyayı tekneye yüklediler”.

⁴⁴⁵Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 165; Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 54.

⁴⁴⁶ Foxvog, 2011, 55.

⁴⁴⁷ Ergin, **Orhun Abideleri**, 2011, 4, KT-G7.

⁴⁴⁸ Mehmet Çeribaş, **Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar**, 2012, 59.

⁴⁴⁹ Frayne, 2008, 291. **Unnamed Rulers of Lagaš** E1.9.10.2: satır 4-5-6. Alıntının yapıldığı bu eserde Sumerce ifadenin çevirisi şöyledir: “Onların değerli metali ve lapis lazulisini, onların ahşap ve hazinesini gemilere yükledi”.

1. kug: saf, arı; gümüş, metal.
2. zagin: lapis lazuli.
3. -bi: nesne belirtme halinin eki.
4. ğiş: ağaç, ahşap.
5. NÍG.GA *makkuru* : mal, eşya; servet, hazine.
6. -bi: nesne belirtme halinin eki.
7. má-: tekne, kayık.
8. -e: yönelme halinin eki.
9. ba-: edilgen ve dönüşlü fiillerde çekim ön eki
10. IL: yükseltmek; istiflemek; yüklemek.

2.1.2.9.7. -ak İlgi (Tamlama) Halinin Eki

İlgi (toplama) halinin (genitive) eki Sumerce’de -ak’tır. Kimi zaman -ag olarak da geçer.⁴⁵⁰ Ekteki hem -a hem -k sesi düşebilir. Şayet -k’den sonra ünlüyle başlayan bir ek gelmişse -k yerinde durur. Tersine, ünlüyle başlayan ek -ak ekinden önce gelmişse o zaman -a düşer.⁴⁵¹ Öyle ki ilgi halinin eki hiçbir zaman AK işaretiyle yazılmamıştır.⁴⁵²

Bu ek sayılarla kullanıldığında sıralama yapar.⁴⁵³ Sıra sayılarıyla kullanımı Türkçedeki gibi olup zamir -n'si görevi görür.

ÖR.⁴⁵⁴ min-kam min.ak.am
 1 2 3

= iki.n.dir (?) > iki.(n)in.dir > “ikinci”

1. min : iki.
2. -ak : tamlama eki.
3. -am : 3. TK ek fiil eki.

⁴⁵⁰ Gökçek, Abacı, 2018, 249.

⁴⁵¹Poebel, **The Sumerian Genitive Element**, 1935, 147; Jacobsen, **Notes on the Sumerian Genitive**, 1973, 161-165.

⁴⁵² Thomsen, 1984, 90.

⁴⁵³ Thomsen, 1984, 83.

⁴⁵⁴ Thomsen, 1984, 83.

2.1.2.9.8. -še Varış Halinin Eki

Varış (terminative) halinin eki, /še/ okunup ŠE₃ veya EŠ₂ işareti ile yazılır. Fiile yansıyan şekli ise /ši/ okunan ŠI işaretidir.⁴⁵⁵ Onu /eše/ olarak kabul edenler olsa da en çok /-še₃/ biçiminde geçer. Gudea döneminden itibaren /-šu-mu-uš/ > “elime, elim için” sözündeki gibi yalnızca /š/ sesi ile temsil edilebildiği gözlenmektedir.⁴⁵⁶

Sumerce’de hal eki sayılan -še eki, Türkiye Türkçesi gramerinde -çe olan dengiyle edat sayılmaktadır. Hem “-(i)çün” hem “-e kadar” anlamı vardır. Bu hal eki Sumerce’de ve Türkçede benzer işleve sahiptir. Aşağıdaki ilk iki örnekte “için” anlamı, sonraki örnekte ise “-e kadar” anlamı vardır.

ÖR. $\text{dumu-gu}_{10}\text{-ne } \text{šè} = \frac{\text{dumu} \cdot \text{mu} \cdot \text{ne} \cdot \text{še}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4}$

= “çocuklarım için”.

1. dumu: çocuk.
2. mu (-gu₁₀): 1. TK iyelik eki.
3. -ne: çoğul eki.
4. -šè: ismin varış halinin eki; “için” edatı.

ÖR.⁴⁵⁷ $\text{u}_4\text{-da-ri}_2\text{-še}_3 = \frac{\text{ud} \cdot \text{dari} \cdot \text{še}}{1 \quad 2 \quad 3}$

= “bengü güneçe /sonsuz kadar”.

1. ud: gün, zaman.
2. dari: ölümsüz, ebedi, sonsuz, bengü.
3. -še: ’e kadar.

İsmin varış halini temsil ettiği düşünülen ek yaygın kanıyla [še]’dir. Bunun Türkçedeki “için” edatını karşıladığı bilinmektedir. İşte bu anlamda söz konusu ekin Sumerce’de de bir edat olarak ayrı bir kelime haliyle geçtiğini görüyoruz.

⁴⁵⁵ Zólyomi, An Introduction to the Grammar of Sumerian with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy, 2017, 18, 40, 69, 74.191.

⁴⁵⁶ Rubio, 2007, 1331.

⁴⁵⁷ Frayne D. R., 1990, s. 236, Warad-Sîn E4.2.13.10, Text 17, satır 12.

ÖR.⁴⁵⁸ 1 še gur bi₂-bi₂ iš kaskal $\frac{1}{1} \frac{\text{še}}{2} \frac{\text{gur}}{3} \frac{\text{Bibi.e}}{4} \frac{\text{iš}}{5} \frac{\text{kaskal}}{6}$

= “600 litre arpa Bibi için yolluk”.

1. 1(aş): bir, 1 (sayı).
2. še: arpa.
3. gur: 600 litre (ölçü birimi).
4. bi₂-bi₂: Bibi (özel isim).
5. iš: “için” edatı.
5. kaskal: yol; yolculuk; yol(luk) (Akk. *harrānu*).

ÖR.⁴⁵⁹ lugal ki-en-gi ki-uri-ka-še = $\frac{\text{lugal}}{1} \frac{\text{ki.engi}}{2} \frac{\text{ki.uri.ka.še}}{3}$

= “Sumer ve Akad’a kadar kral”.

1. lugal: kral.
2. ki.en.gi: Sumer.
3. ki.uri: Akad.
4. -ka: yönelme halinin eki.
5. -še: varış halinin eki

2.1.2.9.9. -gim Eşitlik (Benzetme) Halinin Eki

Şimdiye kadar ismin hal eklerinden biri olarak benzerlik ve eşitlik ilgisi kurduğu kabul edilegelmiştir. Ek yerine zarf nitelemesi yapıldığı da görülür.⁴⁶⁰ Ancak o, ne ektir ne zarftır. Edat olarak tanımlanmalıdır. Çünkü Türkçe’de “gibi” sözü edat olarak sınıflandırılır.⁴⁶¹ Türkçede “gibi” sözü edattır fakat eşitlik eki -ça⁴⁶² olarak kabul edilegelmiştir.

ÖR. ^dba-ba gim a-ba-sa₆ $\frac{\text{d.baba}}{1} \frac{\text{gim}}{2} \frac{\text{aba.sa}_6}{3}$

⁴⁵⁸ Horioka, 2009, s. 124, Text No 3: satır 3-6.

⁴⁵⁹ Frayne D. , 1997, s. 234, RIME 3/2, şulgi E3/2.1.2.2059.

⁴⁶⁰ Sövegjártó, 4-8 July 2011, s. 27-33.

⁴⁶¹ Gabain, 1988, s. 144.

⁴⁶² Gabain, 1988, s. 144.

= (tanrı) Baba gibi kim güzel?

1. d : dingir; tanrı.

2. Baba : tanrı adı.

3. gim : “gibi” edatı.

4. aba : “kim” soru zamiri.

5. sa₆ : iyi; güzel.

2.1.2.9.10. -da Birliktelik Halinin Eki

Anlamı “yan” olan *da* sözcüğünün dilbilgisi unsuruna dönüşerek eklediği var sayılır. Bu etimolojik eşleştirme herkesin kabul ettiği bir genelleme değildir. Eski zamanlarında -da₅ şeklinde yazılmıştır. İster insanla olsun ister insan dışı varlıklarla olsun birlikte kullanıldığında “ile, bununla beraber, bunun yanında, yanısıra” anlamlarını taşır. Birliktelik halinin eki olabileceği gibi vasıta halinin eki de olabilir.⁴⁶³ Bir de sebep ilişkisi kurar.⁴⁶⁴ Türkçede de aynı şekilde çıkma hal ekiyle sebep ilişkisi kurulabilir. “Yola bakmadığından, ayağı takıldı düştü”.

Malum, ismin hal ekleri fiil çekimine de girer ve ismin ardısına dizilen bu ekler ayrıca fiilin önüne eklenir. Eski Sumerce’de da₅- ile yazılan bu ek fiil önünde kimi zaman di, de₃ ve de₄ biçimlerine bürünür. Bu ek, kimi işteş olmak üzere bazı fiillerin bir parçası olarak görülür. Fiillerden dug₄ (ile) konuş-, sa₂- (ile) karşılaştı ve zah₃ saklan- söz konusu da ekini taşıyan fiillerdendir.⁴⁶⁵ İçlerinden her üç fiil da ekini “ile” anlamıyla taşır. Farklı olarak, zah₃ “saklanmak” fiili aynı da ekini bir de çıkma halinin eki -DAn anlamıyla taşımakta, yanına almaktadır.

ÖR.⁴⁶⁶ za-da a-ba-a in-na-bal-e

= za.da aba.a i.nna.n bal.e
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= sen.ile kim.i değişecek?

⁴⁶³ Rubio, 2007, 1331; Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 57; Gökçek, Abacı, 2017, 310.

⁴⁶⁴ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 201.

⁴⁶⁵ Michalowski, *Sumerian*, 2015, 45-46.

⁴⁶⁶ Langdon, *A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian*, 1911, 74. Langdon, cümleyi şöyle çevirmiştir: “seninle kim savaşıacak?”

1. za: sen.
2. -da: birliktelik halinin eki “ile”.
3. aba: soru zamiri “kim”.
4. -a: gösterme eki “-e”; belirtme halinin özne eki.
5. fiil çekiminde ön ek.
6. yönelme halinin fiildeki yansıması.
7. bal: “değiş(tir)- fiil kökü.
8. -e: süregidenli fiil çekiminin 3. TK eki.

2.1.2.9.11. -e Belirtme Halinin Özne Eki

Geçişli bir fiilin öznesini gösteren bu ek, eskiden özneye göndermeyle “agentive” adıyla anılırken günümüzde fiile göndermeyle “ergative” adıyla anılmaktadır.⁴⁶⁷ Yabancı yayınlarda “ergative” olarak sık geçen bu isim halini tanımlamak için Türkçe’de “özne hali” ve “eşilevsel durum” isimleri kullanılmaktadır.⁴⁶⁸ Cümlelerin öznesiyle beraber görülen -e ekinde ötürü “özne hali” demek icap ediyorsa akuzatif denilen belirtme halinde de aynı ekin nesneyle görülmesinden ötürü “nesne hali” denmesi icap eder. Fakat öyle bir tanımlama “subjective” ve “objective” olmak üzere uzun zaman önce batı dillerinde yapılmış olsa da artık revaçta değildir. Söz konusu -e eki etkin çatılı bir cümlelerin öznesine işaret eder.⁴⁶⁹ Vurguyla özneyi belirtme işlevi gördüğünden onu “öznenin belirtme hali” adıyla anmak Sumerce’nin Türkçe ile işlendiği çevrelere uygun, isabetli bir tercih olacaktır. Benzer şekilde, ismin akuzatif hali ise “nesneyi belirtme hali” olarak anılmalıdır. Yahut her ikisi birden ismin belirtme hali adıyla anılmalı, fakat ekten söz ederken ayrı ayrı “belirtme halinin nesne eki” ve “belirtme halinin özne eki” tabirleri kullanılmalıdır.

Sumerce’de bu hal ekini gösteren tek bir işaret yoktur. Buna rağmen kendisinden önceki ünlüyle uyumlu olması koşuluyla sıkça -e şeklinde görülür. Gudea metinlerinde rastlanan -(a)-ni-e şeklindeki kullanımı hariç, iyelik eklerinden sonra pek az görülür. İyelik ekinde sonra kullanılmışsa -ani> ane ve -bi> be şeklinde ses uyumu gözetildiği bilinir. Esasen böylesi bir ünlü uyumu örneklerin geneli için

⁴⁶⁷ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 54.

⁴⁶⁸ Aydın, s.? (Gökçek & Abacı, 2017, s. 290, 311)

⁴⁶⁹ Poebel, *The Sumerian Genitive Element*, 1935, 158.

geçerlidir. Ayrıca, yalın olarak -e yazmak yerine yine bir çok yerde -ke₄ hecesine dahil edilmiş olarak kullanılmıştır. Fakat -ke₄ eki genellikle hem bir tamlayan eki olan -ak ekini hem de tamlanan ismi belirten bir -e ergative eki barındırır.⁴⁷⁰

ÖR.⁴⁷¹ lugal-e nin-ra iri-a e₂ i₃-na-ni-in-du₃

= lugal.e nin.ra iri.a e i.na.ni.in.du
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

= “Kral, kraliçeye kentte (bir) ev yaptırdı”.

1. lugal: kral, bey.
2. -e: özneyi belirtme halinin eki.
3. nin: kraliçe, (hanım)efendi.
4. -ra: yönelme halinin eki.
5. iri: kent.
6. -a: bulunma halinin eki.
7. e: ev; tapınak.
8. i-: fiil çekimi ön eki.
9. -na-: yönelme halinin fiildeki yansıması.
10. -n(i)-: nesneyi belirtme halinin eki.
11. -(i)n-: 3. TK eki.
12. -du: yapmak (fiil kökü)

2.1.2.10. Olumsuzluk Ekleri

Sumerce’de kelime olsun cümle olsun bir sözü olumsuz görünüme sokmak için nu, na(n) ve bara sözleri kullanılır. Bunların birincisi “değil” anlamıyla ek fiil yerine kullanılır. Diğer ikisi *kip* anlamı içerir. Yani fiili olan cümlelerde kullanılır.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 137-140; Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 32; Eratalay, Sumerce ve Türkçede Ad Durum Ekleri, 2008, 9; Gökçek, Abacı, 2017, 311.

⁴⁷¹ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 70.

⁴⁷² Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 551.

2.1.2.10.1. -nu

Sumerce’de olumsuzlama üç ekle anlatılır: nu, na(n) ve bara.⁴⁷³ Bunların son ikisi “kip” eki görevi üstlenir. Nasıl ki *hé-em* ‘olsun’ demek için varsa *ba-ra-me* ‘olmasın!’, *nam-me* ‘olmamalı’ demek için var.⁴⁷⁴ İçlerinden, en çok NU işaretiyle geçen ve -nu okunan ek (veya kelime) ise doğrudan doğruya “değil” anlamını verir. Görevi ve anlamı açısından aslında Türkçesiyle edat olarak tanımlanmaya müsaittir. Hem fiillerle hem isimlerle kullanılan bir ek olarak -nu, kip ekleriyle bir arada kullanılmaz. Ancak, görevi fiil çekmek olan ön ek -i ile birlikte sık görülür. Yan yana geldiği -i fiil çekim ekini kendisine benzetir. Böylece -i > u ses dönüşümü olur ve -i çekim eki -nu içindeki -u ile kaynaşarak kaybolur. Ayrıca, fiille görüldüğü yerde bu da kip türünden sayılır.⁴⁷⁵ Türkçedeki “*ne sen ne ben*” gibi cümle kuruluşlarında gördüğümüz *ne*, muhtemelen Sumerce’deki bu *nu*’dan evrilmiştir. Öyle ki “değil” edatının Türkçede *i-* (imek) fiilini çekmesi gibi bu ek de Sumerce’de fiillerden bir tek *i-* ön ekiyle çekime girmektedir.

Sumercedeki -nu, “değil” anlamına ek olarak bir de Türkçedeki -sIZ eki neyse onun yerini tutar. İsimlerden önce kullanılabileceği gibi sonra da kullanılabilir. Şayet isimlerden sonra gelirse kimi yerde -sIZ eki görevini görebileceği gibi kimi yerde yüklemi olumsuz çeker.

“Bizsiz”, “onlarsız” gibi zamirlerin olumsuz çekimlerini gramatik listeler aracılığıyla öğreniyoruz.⁴⁷⁶ Kısmen fiilleri de kapsamaktadır.

me-en-de ₃ nu	u ₂ -ul ni-i-nu
me-en-de ₃ in-nu	u ₂ -ul ni-i-nu
nu-me-en-de ₃ -en	u ₂ -ul ni-i-nu
me-en-ze ₂ -en in-nu	u ₂ -ul at-tu-nu
□ me-en □ -ze ₂ -en in-nu	u ₂ -ul at-tu-nu

⁴⁷³ Langdon, Negatives in Sumerian, 1907, 182.

⁴⁷⁴ Jagersma, 2010, 551.

⁴⁷⁵ Hayes, 1990, 185.

⁴⁷⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P227856.147#P227856.142>, 13.12.2022, 01:24.

[nu-me-en]-ze ₂ -en	<i>u₂-ul at-tu-nu</i>
[e-ne-ne] □ nu □	□ <i>u₂-ul</i> □ <i>šu-nu</i>
[e-ne-ne in-nu]	[<i>u₂-ul šu</i>]-nu

Sumeroloji çevresinde, NU hecesi şimdiye kadar -/nu/ dışında başka bir değerle okunmuş değildir.⁴⁷⁷ Bu noktada dikkate almamız gereken başka bir okuma değeri bulunuyor: -*sir* veya -*šir*. Yabana atılmayacak bir benzerlikle Çuvaş Türkçesinde de olumsuzluk eki -/sîr/’dir. Malum, bu ek Türkiye Türkçesinde -*siz*.

ÖR.⁴⁷⁸ mu-bi lu₂-a nu = mu.bi lu.e.a nu
1 2 3 4 5

= “adı, insanın değil”.

1. mu: ad, isim.
2. bi: 3. TK iyelik eki
3. lu.e: insan, kişi, adam.
4. a(k): ilgi (tamlama) halinin eki.
5. nu: “değil” olumsuzluk ek fiili.

ÖR.⁴⁷⁹ šag-ga-ni nu-mu-zu = šag.(g)ani nu.mu.zu
1 2 3 4 5

= “içini bilmiyorum”

1. šag: kalp, iç.
2. ani: 3. TK iyelik eki.
3. nu: olumsuzluk eki
4. mu: fiil çekiminin ön eki.
5. zu: “bilmek” fiili.

⁴⁷⁷ NU işaretinin okunuş değerleri: “la₃; nu; sar_x; sir₅; sur_x; šir₅; ul₂”. < Bkz. OGSL.

⁴⁷⁸ Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 717.

⁴⁷⁹ Langdon, **A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian**, 1911, 169

Edzard Sumerce'deki kelime kategorilerini sıralarken onlardan biri olarak "ünlemleri" madde başı yapmıştır. Başlık altında şöyle yazmıştır: "Ünlemler neşe, korku, şaşkınlık ve kuşku benzeri durumları anlatır. Onlardan biri *he₂-am₃* kalıbıdır. Anlamca "evet" demek olup kelimesi kelimesine tercümesi "olsun" demektir. Bir başkası *in-nu* kalıbıdır. Anlamca "hayır" demektir. Olumsuzlama eki -nu'dan önce nötr etkiye sahip hareket bildiren i- ön eki gelmiştir."⁴⁸³

2.1.3. Bağlaçlar ve Ekleri

Bağlaç ekleri başlığına bağlı olarak, aslında bağlaçların kendisi ele alınacaktır. Sumerce'de kelime olsun ek olsun hecelerle gösterildiğinden ve Sumerli edebiyatını işlemek için dilciler arasında hece, kelime, klitik, ek ve morfem gibi kavramlar zaman zaman birbirinin yerine kullanılabildiğinden böyle bir tercihte bulunulmuştur.

Sumerce'de çok fazla bağlaç yoktur. Bunun nedeni Sumerce'nin fiilleri eklerle isimleştirebilme kabiliyetidir. Bir zarf fiil, sıfat fiil veya isim fiil kolaylıkla türetilbildiğinden Sumerce'de yancümleleri birbirine ilâştirecek bağlaçlara ihtiyaç duyulmaz.⁴⁸⁴ Nasıl ki Türkçede "sesi duyup pencereden dışarı baktı gerçeği anladı" dendiğinde -ıp eki bizi bağlaçtan kurtarıyorsa Sumerce'de de durum böyledir.

Fiillerle kullanılacak bağlaçlara ihtiyaç duyulmasa da genel olarak Sumerce'de bağlaç türünden örnekler vardır. Bağlaçlar kendi başlarına bağımsız birer kelime olabildikleri gibi birer ek de olabilir.⁴⁸⁵ Ek mi kelime mi tartışmasına girmeksizin, bazı bağlaç ekleri şunlardır: ⁴⁸⁶

- ù > "ve, fakat, bundan başka".
- tukum-bi > "eğer".
- he-am₃ > "hem... hem..."
- ta > "ile".
- da > "ile".
- bi-da > "bi de".

⁴⁸³ (Edzard, Sumerian Grammar, 2003, s. 27)

⁴⁸⁴ Edzard, **Sumerian Grammar**, 2003, 27.

⁴⁸⁵ Aydın, **Sumerce Dilbilgisi**, 2000, 213.

⁴⁸⁶ Aydın, 2000, 213-216.

-ma > “ve”.

-de₃ > “ile”.

-he > “ya... ya...” veya “ha... ha...”.

-ki > “ile”.

2.1.3.1. -ù

“Fakat, bundan başka, veya, ve” anlamları⁴⁸⁷ verilen [u] bağlacının Akadcadan ödünç alındığı düşünülmektedir. Özellikle u₃ IGI.DIB işareti ile gösterilen bu bağlaç U₂ ile de gösterilmiştir. Esaslı bir değerlendirmeye tutulmadığı anlaşılan [u] bağlacı, isimleri olsun fiilleri olsun her kategorideki sözü birbirine bağlayabilir. Bir bağlaç olarak, diğer semitik dillere nazaran Akadca’da daha az geçer. Edzard bunun nedenini onun yerine bağlaç olarak [ma]’nın rağbet görmesine bağlamıştır.⁴⁸⁸ Ancak, ePSD’ye bakınca Sumerce’de bu bağlacın az da olsa EH IIIa devrinden itibaren mevcut olduğu Akadlılar devrinde kullanımının nispeten arttığı, Ur III devrinde ise zirve yaptığı görülmektedir.⁴⁸⁹ İsimleri, isim öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlar. Zaman anlamı vererek modal kip ön ekleriyle aynı pozisyonda aynı zamanda bir fiil ön eki olarak görev üstlenir.⁴⁹⁰ Basit sıralı cümlelerin arasında birer bağlayıcı olmaktan ziyade “ve sonra, işte o zaman; fakat; üstelik” anlamlarına gelen [u] cümle başında da bulunabilmektedir. İsimleri bağladığında en basit ifadeyle “ve” anlamı yüklenir.⁴⁹¹ Böylece iki ismi veya iki fiili birbirine bağlayabilir.⁴⁹²

2.1.3.2. -da

Sumerce “yan” anlamına gelen bir kelimedenden zamanla gramatik bir fonksiyona büründüğü varsayılan -da eki, işlevi itibarıyla birkaç farklı anlamı taşımaktadır. Metin bağlamına bağlı olmak şartıyla “birlikte, ile, o sebepten, ...dığı için, yanında

⁴⁸⁷ Aydın, 2000, 215.

⁴⁸⁸ Edzard, 2003, 161.

⁴⁸⁹ <http://oracc.org/epsd2/o0040725>; version 2.7 (built 2022-12-21)

⁴⁹⁰ Miguel Civil, *Esbós de Gramàtica Sumèria - An outline of Sumerian Grammar*, Barcelona: Edicions Universitat Barcelona/Edicions de la Unerivsitat de Barcelona, 2020, 132.

⁴⁹¹ Thomsen, 1984, 83.

⁴⁹² Edzard, 2003, 162.

ve boyunca” anlamlarıyla yorumlanabilir.⁴⁹³ Bu aynı zamanda birliktelik halinin ekidir.⁴⁹⁴ Türkçede hem /da/ hem de /la/ şeklinde varlığını korumuştur.

Bu ek, birden fazla işleve sahiptir: birliktelik halinin eki olabileceği gibi vasıta halinin eki de olabilir.⁴⁹⁵ Bir de sebep ilişkisi kurarak.⁴⁹⁶ Türkçede de aynı şekilde çıkma hal ekiyle sebep ilişkisi kurulabilir. “Yola bakmadığın~~dan~~, ayağı takıldı düştü”.

Malum, ismin hal ekleri fiil çekimine de girer ve ismin ardısına dizilen bu ekler ayrıca fiilin önüne eklenir. Eski Sumerce’de da₅- ile yazılan bu ek fiil önünde kimi zaman di, de₃ ve de₄ biçimlerine bürünür. Bu ek, kimi işteş olmak üzere bazı fiillerin bir parçası olarak görülür. Fiillerden dug₄ (ile) konuş-, sa₂- (ile) karşılaştır ve zah₃- saklan- söz konusu da ekini taşıyan fiillerdendir.⁴⁹⁷ İçlerinden her üç fiil da ekini “ile” anlamıyla taşır. Farklı olarak, zah₃ “saklanmak” fiili aynı da ekini bir de çıkma halinin eki -DAn anlamıyla taşımakta, yanına almaktadır.

ÖR.⁴⁹⁸ za-da a-ba-a in-na-bal-e

= za.da aba.a i.nna.n.bal.e
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= sen.ile kim.i değişecek?

1. za : sen
2. -da : ile.
3. aba : “kim” soru zamiri.
4. -a (e) : özne belirtme halinin eki.
5. i- : fiil çekiminin ön eki.

⁴⁹³ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 57.

⁴⁹⁴ Civil, 2020, 56, 132.

⁴⁹⁵ Rubio, 2007, 1331. Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 57; Gökçek, Abacı, 2017, 310.

⁴⁹⁶ Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 201.

⁴⁹⁷ Michalowski, **Sumerian**, 2015, 45-46.

⁴⁹⁸ Langdon, **A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian**, 1911, 74. Langdon, cümleyi şöyle çevirmiştir: “seninle kim savaşıacak?”

Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur. Muhtelif anlamlar sağlar. İlki, bir yerden çıkmayı ifade eder. “Nereden” sorusuna cevap oluşturur. Yer ile alakalı olarak yine “nerede” sorusuna cevap almaya yarar. O halde Türkçedeki /-DE/ ve /-DEN/ eklerine tekabül eder. İkincisi, zaman bakımından söze “itibaren, den sonra” anlamı yükler. Üçüncüsü, bir sebep oluşturmaya yarar. Sıcaktan, soğuktan gibi ifadelerde “neden” sorusunun cevabını almaya yardım eder. Dördüncüsü, “ile” anlamıyla bir bağlaç olarak sözleri bağlamaya yarar. Bu özelliğiyle /da/’ya denktir, onunla aynı anlamı ve işlevi görür. Beşincisi, araç veya diğer bir ifadeyle vasıta görevi görür.⁵⁰³

2.1.3.4. -bi

İki veya daha fazla ismi bir arada anlamca birbirine bağlayan *-bi* ekinin “ve” anlamında kullanılan bir bağlaç olduğu düşünülür.⁵⁰⁴ Eski Sumerce’de en yaygın görülen bağlaç budur.⁵⁰⁵ İki heceli *-bi-da* bağlacının tek heceye düşmüş hali gibidir.

ÖR.⁵⁰⁶ [id₂] [idigna] id₂ buranuna-bi a zal-le tum₃ [...] □kur□-re
= idigna buranuna-bi a zal-le tum [...] □kur□-re
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= Dicle, Fırat ve, geçip giden suyu getiren... o dağ

1. idigna: Dicle
2. buranuna: Fırat
3. a: su
4. zal-: geçip giden; akan.
5. (l)e: sıfat fiil eki.
6. tum: taşımak; getirmek.
7. kur: dağ; ülke
8. (r)e: belirtme eki.

⁵⁰³ (Delitzsch, 1914, s. 53)

⁵⁰⁴ (Langdon, A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, s. 171)

⁵⁰⁵ Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 97.

⁵⁰⁶ “An adab to Nanna for Išme-Dagan (Išme-Dagan M)”, ETCSL transliteration: c.2.5.4.13: Version A/ Segment A -10. Bkz. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>, 13.12.2022, 15:43.

ÖR. $\hat{g}i\hat{s}$ galub gal-gal $\hat{g}i\hat{s}$ esi $\hat{g}i\hat{s}$ abba-bi = galub gal-gal esi abba-bi
1 2 3 4 5

= iri yarı hıluppu (?) ağacı, abanoz ağacı ve abba (?) ağacı

1. $\hat{g}i\hat{s}$ galub: hıluppu ağacı
2. gal-gal: kocaman, iri yarı.
3. $\hat{g}i\hat{s}$ esi: abanoz ağacı
4. $\hat{g}i\hat{s}$ abba: abba (?) ağacı
5. -bi: ve (bağlaç)

2.1.3.5. -bi-da

Anlam olarak Türkçedeki “bi(r) de..” bağlacı ile denk olduğu görülmektedir. Buna rağmen onu “ve” olarak tanımlayanlar varken Edzard gibi -bi-da bağlacındaki -bi- bileşenini 3. TK iyelik eki -da bileşenini ise “ile” olarak tanımlayanlar (Bkz. aşağıdaki örnek) vardır. Öte yandan Türkçe kaynaklarda -bi-da’daki -bi eki için yine aynı tekrar yapılmış olup onun üçüncü tekil kişi iyelik eki olduğu değerlendirmesi yinelenmiştir.⁵⁰⁷ Genellikle -bi-da şeklinde görülen ek, Sumerce’nin nispeten daha eski zamanlarında -bi-ta olarak göze çarpar.⁵⁰⁸ Bu bağlacın “ve” anlamına gelen -bi bağlacının pekiştirilmiş hali olabileceği de ihtimal dahilinde değerlendirilmiştir.⁵⁰⁹

ÖR.⁵¹⁰ ab₂ amar-bi-da = ab amar bi da
1 2 3

= “öküz buzağı bi(r) de”.

1. ab: öküz
2. amar: buzağı, dana
3. -bi-da: bağlaç (=bir de...)

ÖR.⁵¹¹ lugal-e ^{id2}idigna ^{id2}buranuna-bi-da im-ma-da-an-tab

= lugal.e idigna buranuna bi da im.mu.da.an.tab

⁵⁰⁷ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 214; Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, 238.

⁵⁰⁸ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 57-58.

⁵⁰⁹ Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 98.

⁵¹⁰ Edzard, **Sumerian Grammar**, 2003, 27) Edzard orada ab₂ amar-bi-da ifadesinin tercümesini verirken “(Onun)...’sI ile” anlamını vurgulamıştır. Dolayısıyla onun tercümesi “öküz danasıyla” manasında anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. Foxvog, 2011, 58.

⁵¹¹ Vantiphout, 2003, 72-73.

1 2 3 4 5 6

= “kral, Dicleyi Fıratı bir de birbirine kavuşturdu

1. lugal:kral.

2.-e: özne (halinin) eki

3. idigna: Dicle

4. buranuna: Fırat

5. bi da: bi(r) de [(b)i(r)le ?]

6. im.mu.da.an.tab: kavuşturdu (çekilmiş fiil).

2.1.3.6. -ma

Metinlerde Ur III devri sonrası görülen Akadca bir bağlaçtır.⁵¹² Eski Babil devrine dek kullanılmıştır.⁵¹³

ÖR.⁵¹⁴ dub-ĝu₁₀ ì-du₃ ì-[sar] ì-til ma mu-gub-ba-ĝu₁₀ ma-an-gub-bu-uš

= dub-ĝu₁₀ ì-du₃ ì-[sar] ì-til ma mu-gub-ba-ĝu₁₀ ma.(a)n(a).(n).gub.bu-uš
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16. 17

= “Tabletimi yerleştirdim, yazdım, bitirdim ve alıştırma (örnek) tabletimi verdiler.

1. dub : tablet.

2. -ĝu₁₀ : 1 TK iyelik eki.

3. ì- : fiil çekiminde ön ek.

4. du₃: yerleştirmek, yerine koymak; dikmek, diklemesine koymak.

5. ì- : fiil çekiminde ön ek.

6. [sar] : yazmak.

7. ì- : fiil çekiminde ön ek.

8. til : bitirmek; tamamlamak.

9. ma : bağlaç.

10. mugub(b)a : alıştırma tablet, örnek tablet, egzersiz tableti.

⁵¹² Hayes, 1990, 185.

⁵¹³ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 162.

⁵¹⁴ Falkenstein, *Der "Sohn des Tafelhauses"*, 1949, 173-174.

11. -ĝu₁₀ : 1. TK iyelik eki.
12. ma- (=mu.a) : fiilde çekim ön eki + yönelme eki.
13. -(a)n(a)- : fiildeki 3. TK kişi eki.
14. -(a)n : fiildeki 3. TK nesne eki.
15. gub : (görev) vermek; dikelmek, dikmek; kurmak; koymak.
16. -(b)(u)- : kaynaştırma ünsüzleri.
17. -uš (uš < eš) : fiil çekiminde 3. ÇK eki

2.1.3.7. -de₃ (=NE)

Bağlaç olarak eski yayınlarda geçer. Yeni yayınlarda bağlaç olarak değerlendirilen bir -de₃ yoktur.⁵¹⁵ Eski yayınlarda -de₃ biçimiyle ele alınan unsur bağlaç eki sıfatıyla kabul edilecek olsa, bunun -da ekinin bir değişkeni olması ihtimali akla gelir. Öte yandan NE işaretine atanan bir başka okuma değerinin [-bi₂] olması /-bi/ bağlacını da akla getirmektedir. Fiil çekiminde ismin birliktelik halinin eki [-da]'nın yansıtılmış olması bir yandan işteşlik alameti sunar iken bir yandan da yine -de₃ için bağlaç çıkarımı yapmaya imkan veriyor.

ÖR.⁵¹⁶ arad₂-de₃ lugal-e zag mu-da-gub-am₃
= arad₂.de₃ lugal.e zag mu-da-gub-am₃
= (erkek) köle ile efendi(si) yan yana durdu idi.

1. arad₂- : uşak, köle; işçi.
2. -de₃ : “-le, ile”.
3. lugal : kral.
4. -e : özne halinin belirtme eki.
5. zag : yan, yanında; yan yana.
6. mu- : fiil çekim eki
7. -da- : ismin birliktelik halinin eki (fiildeki yansıması).
8. -gub- : (ayakta) durmak, dikilmek.
9. -am₃ : ek fiil eki

⁵¹⁵ Langdon, **A Sumerian Grammar and Chrestomathy** with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, 172.

⁵¹⁶ The building of Ninĝirsu's temple (Gudea, cylinders A and B), ETCSL transliteration: c.2.1.7: satır 1219-(B17.20) 1220-(B17.21). > Bkz. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>, 13.12.2022, 20:11.

ÖR.⁵¹⁷ arad-de₃ lugal-ni zag-mu-da- ğen-am₃.

= arad-de lugal-ni zag-mu-da- ğen-am.
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= Uşak ile efendisi yanyana yürüdü idi.

1. arad: uşak, köle; işçi.

2. -de: ‘le, ile.

3. lugal: kral; efendi.

4. -(a)ni: 3. TK iyelik eki

5. zag: yan, yanında; yan yana.

6. mu: fiil çekim eki

7. da: ismin birliktelik halinin eki (fiildeki yansıması).

8. ğen: yürümek

9. am₃: ek fiil eki

Aşağıdaki örnekte ise -de₃ hecesi, ses uyumunu sağlayarak özne halinin ekini göstermek için tercih edilmiş gibi gözükür. Şayet böyle kabul edilirse, orada herhangi bir bağlaç söz konusu değildir. Kaldı ki aynı anda cümle içinde ve fiilde birbirini besleyen bir -de₃ ve bir -da eki de yoktur. Fakat, /-de₃/ hecesini /-e/ ergatif eki olarak kabul edersek, geleneğe uymayan çelişkili bir anlam ortaya çıkıyor: “tukum.bi arad.e dumu gi i.n.tuku” cümlesi “eğer köle, hür vatandaş alırsa” anlamına geliyor. Halbuki böylesi bir anlam yüklenmiş farzedilse, teknik olarak bir kölenin bir hürü eş olarak seçmesinin mümkün olmayacağını da hatırd tutmak lazımdır. Dolayısıyla buradaki -de₃ bağlaç olarak kabul edilmelidir.

ÖR.⁵¹⁸ tukum-bi arad-de₃ dumu-gi₇ in-tuku

= tukumbi arad-(d)e dumu-gi i-n-tuku
1 2 3 4 5 6 7 8

⁵¹⁷ Langdon, **A Sumerian Grammar and Chrestomathy** with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, 172;

Ayrıca bkz. https://cdli.ucla.edu/search/search_results.php?CompositeNumber=Q000377b, 14.12.2022, 02:32.

⁵¹⁸ *RIME 3/2.01.01.20 (Laws of Ur-Namma) composite artifact entry* (No. P432130). (2012, September 28). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P432130>, satır 194-195.

= eğer köle ile hür vatandaş evlenirse...

1. tukumbi: eğer
2. arad: köle
3. -de₃: bağlaç (ile)
4. dumu: vatandaş.
5. gi- : özgür, hür.
6. i- : fiil çekim eki
7. -n-: fiildeki kişi eki
8. tuku: edinmek, almak, sahip olmak.

2.1.3.8. -he...-he

Sumerce’de “ya...ya da...” anlamı verilen bir bağlaçtır ve son ek gibi sözün veya söz öbeklerinin sonuna getirilerek kullanılır.⁵¹⁹ Türkçe’de “ha... ha...” anlamına gelmesi pek mümkündür. Sumerce’de onun farklı bir formu olduğunu düşündüren bir de [-he₂-a] vardır. Fakat bu ikincinin anlamı “hem...hem” veya “olsun...olsun” biçiminde değerlendirilmektedir.⁵²⁰ Kişi zamirleriyle birlikte yazılan -e veya -a ekinin zamir sonunda bir /η/ sesi yarattığı hesaba katılırsa bu -he-a bağlacının da /heη/ gibi bir telaffuzla dile getirilmiş olduğu ihtimal dahilindedir. Fakat bundan öte, [-he₂-a]’daki -a hecesinin karşılığı A işaretidir ve okuma değerleri arasında [em_x] ve [me₅] de bulunur. Böyle bir delile dayanarak söz konusu bağlacın Sumerliler zamanında “.../hem/.../hem/” şeklinde seslendirildiğini söyleyebiliriz.

ÖR. lu₂-umma(KI)-he lu₂-kur₂-ra-he

= lu₂.umma.(a)k(i) he lu₂.kur₂.(r)a(k) he
1 2 3 4 5 6 7 8

= Ummalı ha dağlı ha! > “Ha Ummalı ha dağlı...”

1. lu₂- : adam, kişi.
2. umma- : kent adı.
3. -(a)k(i)- : (ki) yer adı yapan belirtme sıfatı; (-ak) ilgi halinin eki.

⁵¹⁹ Gadd C. J., 1924, 29.

⁵²⁰ Civil M. , A Sumerian Connective Particle and Its Possible Semitic Counterparts, 2008, 8.

4. he : bağlaç.
5. lu₂- : adam, kişi.
6. kur₂- : dağ; ülke.
7. -(r)a(k): ilgi halinin eki (-ak).
8. he : bağlaç.

ÖR.⁵²¹ lugal he₂-a en he₂-a ensí he₂-a sanga he₂-a

lugal he₂.a en he₂.a ensí he₂.a sanga he₂.a

1 2 3 4 5 6 7 8

= kral olsun, bey olsun, vali olsun...

‘a king, or a high priest, or a governor, or an estate administrator’

1. lugal
2. he₂-a
3. en
4. he₂-a
5. ensí
6. he₂-a
7. sanga
8. he₂-a

Türkçede /ne...ne.../ ve /hem...hem.../ olmak üzere hem isimleri hem fiilleri bağlayan iki bağlaç vardır. İkincinin Türkçedeki anlamı “tanıdık olsun yabancı olsun...” cümlesindeki gibi “olsun” ile de karşılanabilir. Sumercede “he-em” dilek ifadesi olarak cümle sonlarında bulunur ve anlamı “olsun” demektir. Belki, kalıplaşan bu iki ek, dilden dile zamanla Türkçedeki bağlaç görevine dönüşmüştür.

2.1.4. Bağlaç İşlevinde Fiilimsi Ekleri

Fiilimsi oluşturan eklerin isimlerle kullanılan eklere burada alt başlıkla dahil edilmesinin nedeni isim, sıfat ve zarf fiil adıyla andığımız kavramların bir şekilde isimleri ilgilendiriyor olmasıdır.

⁵²¹ Civil M. , A Sumerian Connective Particle and Its Possible Semitic Counterparts, 2008, 8.

Pek çok ek içinde /ud/, /udda/, /egir/ ve /enna/ zaman bakımından, /ki/ yer bakımından, /mu/ ve /ta/ sebep bakımından fiillerle anlam ilişkisi geliştirmektedir. Fiillere yükledikleri anlamlarla yan cümlecik yapmaya yarayan bu ekler aşağıda ayrı başlıklarla ele alınmıştır.

2.1.4.1. ud

Bir bağlaç olarak /ud-da/'nın değişkenidir ve onun üstlendiği işlevi görür. Türkçesi -dığında veya -dığı zaman demektir. Bir yan cümleyi ana cümleye bağlamaya yarar⁵²² ve UD işareti ile gösterilir. İlk kez Eski Akad devrinde sonra Eski Babil devrinde kaydedilmiştir, Akadcası *enūma*'dır.⁵²³

Sumercedeki ud-da listede Akadca karşılıklarıyla birlikte *ap-piš* “-den itibaren”, *an i-rat* “-e karşı”, *al-la-^{pa-ak} pak* “-dığı zaman”, *ina qa₂-bal* “ortasında”, *iš-tu u₄-um* “(o) günden (sonra)” ve *e-nu-^{ma}* “-dığı zaman” anlamlarına da gelmektedir.⁵²⁴

ÖR.⁵²⁵ ud e₂-dingir-Nin-gir₂-su-ka mu-du₂-a

= ud e₂-dingir-Ningirsu-ka mu.n.du₂-a

= (tanrı) Ningirsu'nun tapınağını inşa ediyorkene (ediyorkende).

= (tanrı) Ningirsu'nun tapınağını inşa ediyor olduğu zaman.⁵²⁶

1. ud: -dığında, -DİktA; gün, güneş, od (ateş).

2. e₂ : tapınak; ev.

3. dingir : tanrı; ilah, ilahe.

4. Ningirsu : özel ad, tanrı adı.

5. -(a)k(a) : ilgi halinin eki.

⁵²² Gadd C. J., 1924, 29.

⁵²³ [http://oracc.org/epsd2/o0040968; version 2.7 \(built 2022-12-21\), 06.04.2023, 15:48.](http://oracc.org/epsd2/o0040968; version 2.7 (built 2022-12-21), 06.04.2023, 15:48.)

⁵²⁴ Danguin F. T., 1935, s. 97, AO 17602 revers, col. 5, satır 50-55.

⁵²⁵ Gadd C. J., 1924, 29.

⁵²⁶ Türkçede fiillere gelen -ken ve -kene eklerinin arasındaki fark süreklilik vurgusudur. -kene ekindeki /-e/ “-(i)yor” karşılığıdır.

6. mu- : fiil çekiminde ön ek
- 7.-n- : fiil çekiminde fail eki.
8. du₂ : yapmak, inşa etmek.
9. a : fiili isimleştiren sıfat fiil eki.

Genel olarak bu işarete atanan çok sayıda okuma değeri arasında da₇, dag₂, u₄, ud, ug₄ ve un₅ bulunur. Burada ele aldığımız /ud/'dan aynı anlamda /ud-da/ formunun gelişmesini belki de Türkçedeki -dıkta (-dığında) ekine bağlamalıyız. Bu da sonradan -dıkta > -dığında olmuş olabilir. Mesela, baktıkta > baktı.(ı)gda > baktı.ğı.n.da. UD *u₄-da* işaretinin okunuşlarından biri de *ug₄*'tur. Dolayısıyla, -dığında anlamı Orhun yazıtlarındaki gibi sağlanmıştı diyebiliriz: oldu-k-ta, baktı-g-da vb.

2.1.4.2. u₄-da / ud-da

Gramer listelerinde *tukumbi* ile denktir. Akadcası *šumma* olan söz “eğer, ...dığında”⁵²⁷ anlamıyla tercüme edilmektedir. Türkçesi, -i.se şeklinde iki heceli algılanmaya müsaittir. İşlevi itibariyle sözü veya yargıyı koşula bağlar, yani bağlaçtır. Geleneksel olarak *u₄-da* yazılan bağlaç bir kez de *u₃-da* biçiminde kayda geçmiştir. Onun dışında ePSD2’de *u₄-ta-a* ve *ud* ile kaydedildiği de görülmektedir. “Bugün” anlamına çevrilen *u₄-da* ile aynı yazılışa sahiptir; fakat, anlamının zaman anlatan bu sözden türediğine dair net bir şey söylenemez.⁵²⁸ Bağlaç olarak /u-da/, şarta koşan cümlelerin başına gelir. Eklendiği cümlelerin fiili çatı bakımından geçişsiz veya geçişli olmak zorundadır. Şarta koşulan ikinci cümle de birinci cümleye denk çatıda olmalıdır. Dolayısıyla zaman bakımından her ikisi de geniş zamanla çekilmelidir.⁵²⁹ Üstelik [ud-da]’yı takip eden fiil hamtu türünden olmalıdır.⁵³⁰

İngilizce karşılığıyla “when” ve “if”, yani “-dığında” ve “eğer...ise” aynı yazılışa sahiptir. Her ne kadar ikisi birbirinin aynısı gibi gözükse de aynı anlama sahip

⁵²⁷ Huehnergard, 2011, s. 159; Volk, Votto ve Zgoll, 1999, 97.

Ayrıca bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P230401.116>, 14.12.2022, 18:07.

⁵²⁸ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 619;

<http://oracc.org/epsd2/o0040986>; version 2.6 (built 2022-06-21), 11.12.2022, 15:55.

⁵²⁹ Edzard, *Sumerian Grammar*, 2003.

⁵³⁰ Thomsen, 1984, 85.

değiller. İkincisi, faraziye bir duruma da gönderme yapabilir. Ancak birincisi olma durumundan bahseder. Mesela, elektrik kesilirse, babam geldiğinde... Yine: “büyürsem” > gerçekleşmeme ihtimali içerirken “büyüdüğümde” > gerçekleşmeme gibi bir durumun ihtimalini içermez. Kişi yaşadığı müddetçe büyüyecektir. Yani birincisi bir koşul, şart ifadesidir.

2.1.4.3. egir

“Sonra” ve “arka” anlamlarına gelen bu söz “sonra” anlamıyla yan cümle kuran bir bağlaçtır. Yayınlarda /egir/ şeklinde geçtiği görülen bu kelimenin aslında /geri/ şeklinde okunabileceğine işaret eden değişkenleri bulunur. Erken dönemlerinde, sonra anlamındaki bu sözü temsil eden ideogramlara her ne kadar egir, egir₅, egir₄, egir₆ okuma değerleri atanmış olsa da Eski Babil devrinden itibaren heceyle yazıldığı iki örnekte gi-ri ve i-gi-ri.egir biçimleri görülmektedir.⁵³¹ Kullanıldığı yerde “-den sonra” anlamı yüklemek için çıkma halinin eki olan -ta ekiyle birlikte kullanıldığı gözlenir. Günümüz Türkçesine şekil olarak hiç değişmeden tıpkısıyla yansımış, miras kalmıştır. Türkçe günlük dilde bilhassa köylerde -den keri veya -den kerli şeklinde bir bağlaç olarak yaygınca kullanılır.

ÖR.⁵³² egir šir-bur-la-ki ba-ḫul-a-ta egir šir.bur.la.ki ba-ḫul-a-ta
1 2 3 4 5 6 7

= Lagaş yok edildikten geri (sonra).

1. egir : geri, sonra.
2. šir.bur.la : Lagaş (kenti).
3. ki : eklendiği ismin kent, yerleşme olduğunu belirten sıfat.
4. ba- : fiil çekiminde ön ek (edilgen veya dönüşlü çatı kurar).
5. -ḫul- : yok etmek.
6. a- : sıfat fiil eki, fiilden isim yapan ek.
7. -ta : çıkma halinin eki.

⁵³¹ <http://oracc.org/epsd2/o0026733>; version 2.7 (built 2022-12-21), 08.04.2023, 05:56.

⁵³² (Thureau-Dangin, 1907, s. 58, 2: satır 11-12.) (Langdon, A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, s. 174) Lagaş kentinin yazılışı şöyledir: ŠIR.BUR.LA.KI. < Bkz. ePSD, 2023.

2.1.4.5. en-na

ePSD'ye göre en eski biçimlerinin en-na ve sonra e-na olduğu görülen bu bağlaçın veya ön ekin söze kattığı anlam “-e kadar” anlamıdır.⁵³⁷

ÖR.⁵³⁸ en-na □inim□-bi i₃-til = ena inim.bi i₃.til
1 2 3 4 5

= sözü tamamlanana kadar.

1. ena : -e kadar
2. inim : söz, kelam.
3. -bi : 3. TK iyelik eki (insan dışı varlıklar için)
4. i₃- : fiil çekiminin ön eki.
5. til : tamamlamak; bitirmek, bitmek, son bulmak.

2.1.4.6. mu

Sumerce'de “çünkü” anlamıyla sözleri bağlamaya yarayan bir diğer bağlaç [-mu] (Akk. *aš-šum*)⁵³⁹ bağlacıdır. Jagersma'nın deyişiyle, birebir tercüme edilecek olsa, /mu/ yani “isim”den türeyerek “-mış olması adına” gibi bir anlam taşıdığı sanılır.⁵⁴⁰

ÖR.⁵⁴¹ mu dam-a-ni u₃-mu-un gud-gal-an-na ba-an-ug₅-ga
= mu dam.ani u₃.mu.un gud.gal.an.na ba.an.ug₅.ga
1 2 3 4 5 6 7 8

= Çünkü eşi efendi Gugalana ölmüş.⁵⁴²

⁵³⁷ <http://oracc.org/epsd2/o0027057>; version 2.7 (built 2022-12-21), 07.04.2023, 10:07. [en-na] söz listesinde “-e kadar” anlamıyla ön ek olarak gösterilmiştir. Bkz. (Poebel, Grammatical Texts, 1914, s. 64)

⁵³⁸ Maaijer, 2001, s. 319: No 7. satır 5.

⁵³⁹ Poebel, Grammatical Texts, 1914, 64; Hallock, Landsberger, MSL IV - Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), 1956, s. 149, NBGT II, satır 31.

⁵⁴⁰ Jagersma, **A Descriptive Grammar of Sumerian**, 2010, 89. Jagersma, açıklamasında “çünkü, nedeniyle” diye çevrilen mu bağlacının birebir tercümesine “for the name of” yazmıştır. Bu ifadeyi Türkçe'ye “-mış olması adına” şeklinde çevirmeyi uygun gördük.

⁵⁴¹ Kramer, Inanna's Descent to the Nether World. The Sumerian Version of "Ištar's Descent", 1937, s. 105: satır 86.

⁵⁴² Buradaki “ba-an-ug₅-ga” fiil çekimini Kramer “öldürülmüş” olarak yorumlamıştır. Heimpel ise “ölmüş” şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Heimpel, 1982, 10.

1. mu : çünkü
2. dam : eş, zevce.
3. -ani : 3. TK iyelik eki
4. u₃.mu.un : efendi; hanımefendi.
5. gud.gal.an.na : Gugalana (özel isim)
6. ba- : fiil çekiminde ön ek.
7. -(a)n : fiildeki fail eki.
8. ug₅.ga : ölmek; öldürmek.

Gramer unsurları listesinde mu ile birlikte “çünkü, -dığı için” anlamlarına gelip Akadca karşılıkları da verilen başka ekler de vardır. Bunlar sırasıyla: mu *aš-šum* “çünkü”, mu-še₃ *aš-šum* “çünkü”, ke₄-eš *aš-šum* “-dığından” (son ek), nam *aš-šum* “-dığından” (son ek) ve mu-aš *aš-šum* “-dığından” (ön ek) olarak listelenmiştir.⁵⁴³

2.1.4.7. mu-še₃

NBGT II dilbilgisi unsurları listesinde “çünkü, -dığı için” anlamlarına gelen Akadca *aš-šum* karşılığı ile gösterilmiştir.⁵⁴⁴ Son ektir. Ondan başka “diye” edatının yerini tutar. Ayrıca, cümleleri bağlayan bağlaç görevi görür.⁵⁴⁵ Türkçedeki karşılığı /ki/ bağlacıdır. (Mesela, duydum ki unutmuşsun).

2.1.4.8. ke₄-eš

NBGT II’de Akadca *aš-šum* dengi ile gösterilmiştir ve “çünkü, -dığı için” anlamlarına gelen bir bağlaçtır.⁵⁴⁶

2.1.4.9. i-gi-zu

ePSD’nin /iginzu/ başlığıyla listeye aldığı sözün i-gi₄-in-zu, i-gi-in-zu, i-gi₄-in-zu₇ ve igi-zu biçimleriyle saptandığı görülmektedir. Cümlede fiile

⁵⁴³ Dangin F. T., 1935; Hallock, Landsberger, MSL IV - Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), 1956, 141, NBGT I, satır 308-313.

⁵⁴⁴ Dangin F. T., 1935; Hallock, Landsberger, MSL IV - Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), 1956, 141, NBGT I, satır 308-313.

⁵⁴⁵ CAD 1-A2, s. 467.

⁵⁴⁶ Dangin F. T., 1935; Hallock, Landsberger, MSL IV - Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), 1956, 141, NBGT I, satır 308-313.

yüklediği anlam “-mış gibi”, “-olması halinde” ve “-eğer öyleyse”dir.⁵⁴⁷ NBGT’de Akadcası *tu-ša₂-ma* ile gösterilmiştir.⁵⁴⁸ Bu söz “sanki” ile de karşılanabilir görülmektedir.

ÖR.⁵⁴⁹ *inim ib₂-ta-DU.DU i-gi₄-in-zu lul na-nam*
inim ib₂-ta-DU.DU i-gi₄-in-zu lul na-nam

= öfkeyle gelen söz, sanki yanlış.

1. *inim*: söz.

2. *ib₂* : öfke; öfkeli.

3. *-ta* : “ile”.

4. *DU.DU* = *du* : gitmek; tamamlanmamış (imperfect) görünüşlü çekimlerde tekil öznelerle kullanılan *nen* yani “gitmek” fiilinin kökü; gelmek; çıkmak, koyulmak.

5. *i-gi₄-in-zu* : sanki; -mış gibi.

6. *lul* : yanlış, hatalı.

7. *na-nam* : olmak fiilinin bir şekli.⁵⁵⁰

2.1.5. Edat ve Edat Ekleri

Edat, diğer sözlerden bağımsız olarak bir anlam taşımayan fakat eklendiği isim ve isim soylu sözlerle cümleye anlam katan bir söz çeşididir.⁵⁵¹ Edatın batı dillerindeki karşılığı “postposition”, “partikel” veya “particule”⁵⁵² olarak geçmektedir. Sumeroloji çevresinde tercümeyle tam olarak uyarlanamayan konu başlıklarından biri

⁵⁴⁷ <http://oracc.org/epsd2/o0030747>; version 2.7 (built 2022-12-21), 10.04.2023, 04:18.

Ayrıca bkz. Edzard, 2003, 165; Daniel A. Foxvog, **Elementary Sumerian Glossary**, 32. https://www.academia.edu/79019223/Elementary_Sumerian_Glossary_revised_2022_, 05.08.2023, 10:48.

<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/articles/cdlp/3.0.pdf>, 10.04.2023, 04:50.

⁵⁴⁸ Hallock, Landsberger, MSL IV - Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), 1956, s. 163, NBGT IV, satır 11-12. Aynı yerde aynı anlama gelen bir de *[nam-ga]* *tu-ša₂-ma* listelenmiştir.

⁵⁴⁹ ETCSL 2.4.2.02, A praise poem of Šulgi (Šulgi B), satır 347.

⁵⁵⁰ Cümlede yüklem göreviyle yer alan *[na-nam]*, “olmak” ek fiilinin yerini tutan bir çeşit olmak fiilidir ve bu haliyle kalıplaşmıştır. Gereksiz ek tekrarıyla ikilenmiş ön ek *-na* ile yapılmış olması muhtemeldir. Yani olmak ek fiili */am/*’ın *na-âm* *[na-am]* > *[na-na-(a)m]* şekline bürünmüş hali gibidir. Buradaki */na-/* ön eki olumsuzluk eki değil, “preformative” adıyla anılan ön ektir. Diğer taraftan “gerçekten öyle, öyle, evet” anlamlarına gelen *hé-âm*’ın karşılığıdır. Bkz. (Edzard, Sumerian Grammar, 2003, s. 120)

⁵⁵¹ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 212.

⁵⁵² Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, 1992, 51.

işte az önce geçen yabancı kelimeleri karşılayan “edat”tır. Sumerce grameri işlenirken buna postposition yani “son ek” denmektedir. İsmi hal eklerini anlatmak için de bu kullanılabilir. Çünkü, hal ekleri de birer son ektir. Edat türünden sözler Sumerce’de kendi başlarına “için”, “ile”, “gibi”, “kadar” ve “üzerinde” benzeri anlamları taşıyarak ek halinde söz sonuna bitişir. Batı dillerinde ise edatlar kendi başına bir kelime olarak vardır. Hem ilgi kurdukları sözlerden önce gelirler hem de ayrı yazılırlar. İşte İngilizce’de olsun Almanca’da olsun edatlar ayrı yazılırken Sumerce’de ek olarak yazılır. Aynı doğrultuda, Türkçe’nin edatları da Sumercedeki gibidir. Başka bir söze yanaştırılmaksızın kendi başlarına bir söz gibi durmakla beraber bir söze bağlı ek olarak da kullanılabilir. Bu bakımdan Türkçedeki durum Sumerce’ye yakındır. “Tapınak.tan”, “çocuk.la”, “gülene.çe” örneklerinde görülebileceği üzere “from, with, until” anlamı taşıyan edatlar birer ek halindedir.

İsmi hal eklerinin neredeyse tamamı Türkçe dilbilgisi terminolojisinde edata denktir. İçlerinden -še veya -ši “içün”; -da, -ta “ile”; -gim “gibi”; -še “kadar”; -a “üzerinde”; -ra “-e doğru” edat olarak tanımlanabilir. Onlara ek olarak Sumercedeki şub-ba “-den başka”, ta...egir “-den geri, -den sonra” örnek gösterilebilir.

2.1.5.1. ga-da

Edat sayılması gereken sözlerden olup “dahil” veya “ile” anlamına gelir. OGBT I’de geçer. Akadcası *qa-dum*’dur.⁵⁵³

□ga□-da me-en-de₃-en qa₂-[dum ni-a-ti] “biz dahil”.

2.1.5.2. ğeš-en

Metin bağlamında sık görülen bir edat değildir. NBGT’de bunun bir son ek (KI.TA) olduğu yazılıdır fakat buna rağmen satır başlarında yalın bir kelime olarak göze çarpmaktadır.⁵⁵⁴ Akadcada karşılığı, *man* sözüdür veya ekidir.⁵⁵⁵

⁵⁵³ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OGBT), 1956, s. 53, OGBT I, satır 497.

⁵⁵⁴ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 308; Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 158; Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, s. 226; Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OGBT), 1956, s. OGBT: 52, NBGT I: sayfa 147, satır 460.

⁵⁵⁵ *man* = özellikle şart cümleleriyle “olmuş olsa” gibi varsayımli bir ifade oluşturmaya yarar. Son ek olarak değerlendirilir. Bunun için ayrıca bkz. laman “henüz değil”; lūman, šumman, ulāman, ullāman. <http://www.assyrianlanguages.org/akkadian/dosearch.php>, 22.12.2022, 10:09.;

me-en-de ₃ giš-en	ni-i-nu-ma-an	were it we!
me-en-ze ₂ -en giš-en	at-tu-nu-ma-an	were it you!
e-ne-ne giš-en	šu-nu-ma-an ⁵⁵⁶	were it they!
uda	šumma	“eğer”
uda giš-en ⁵⁵⁷	šum-ma-ma-an	“eğer öyleyse”

ePSD /neššen/ başlığıyla Yeni Asur devrinden örnek kaydetmiştir. Anlamı İngilizcesiyle “were it so” şeklinde yazılmıştır. Yani, bu olmayan bir şey olsaymış gibi düşünüldüğünde “öyle olsa” anlamı taşır. Mesela para kazanmanın kolay olduğunu savunan bir kimseye “öyle olsa, herkes zengin olurdu” denmiş bir cümledeki gibi anlamı vardır.

neš-en ga-an-gu ₇	lu-ku-ul
neš-en ga-bi ₂ -ib-ṇar	lu-uš-□kun□

2.1.5.3. nu-uš

Akadcası NBGT II’de *lu-ma-an* veya *u₂-ul* ile denk gösterilmiştir.⁵⁵⁸ Akadca *lu-ma-an* CAD’da hem ünlem hem zarf sıfatıyla tanımlanmıştır. Zarf olarak “şimdi”; ünlem olarak ise “heyhat”, “eyvah”, “yazık” anlamlarına geldiği anlaşılmaktadır. Diğer *u₂-ul* ise bağlaçtır ve anlamı “veya”dır.⁵⁵⁹

2.1.5.4. mu

Jagersma’ya göre, Sumerce’de isim demek olan /mu/’dan türeyerek “-mış olması adına” gibi bir anlam yüklenmiştir.⁵⁶⁰ NBGT II’de Akadca karşılıklarıyla listelenen gramer unsurları içinde /mu/’nun *aš-šum* dengi de vardır. CAD’a göre *aš-šum*

⁵⁵⁶ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, s. 52, OBGT I: satır 460-462.

⁵⁵⁷ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, s. 65, OBGT I: rev. I-1, satır 14-15.

⁵⁵⁸ (Hallock, Landsberger, MSL IV - Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), 1956, 149, NBGT II, satır 15-16.

⁵⁵⁹ CAD 20-U.W., s. 88.

⁵⁶⁰ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 89. Jagersma, açıklamasında “çünkü, nedeniyle” diye çevrilen mu bağlacının birebir tercümesine “for the name of” yazmıştır. Bu ifadeyi Türkçe’ye “-mış olması adına” şeklinde çevirmeyi uygun gördük.

sözünün işlevleri arasında edat olarak eklendiği söze “-e ilişkin”, “-ın hakkında”, “-nın adına” veya “-ın hatrına” anlamları katmak vardır.⁵⁶¹

2.1.5.5. nu-me-a

Edat sayılması gereken “olmaksızın”, “-sız” anlamına gelen bir sözdür. Söz öbeklerine veya doğrudan bir kelimeye bitleştirildiği için ek demekte sakınca yoktur. OGBT I’de geçen bazı örnekler şöyledir:⁵⁶²

me-en-de ₃ -na-an-na	ša-la ni-a-ti	“biz olmaksızın”
me-en-ze ₂ -en-na-an-na	ša-la ku-nu-ti	“siz olmaksızın”
e-ne-ne-na-an-na	ša-la šu-nu-ti	“onlar olmaksızın”

2.1.5.6. na-an-na

Edat sayılması gereken başka bir sözdür. ePSD’ye göre /nanna/ en eski Ur III’ten bir kez ve sonra Eski Babil’den dört kez kaydedilmiştir.⁵⁶³ Anlamı ve kullanılışı [nu-me-a] ile aynıdır. Kullanıldığı yerde var olmanın zıttı olan “yokluk” anlamını verir. OGBT I’de geçen bazı örnekler şöyledir:

me-en-de ₃ -na-an-na	ša-la ni-a-ti	“biz olmaksızın”
me-en-ze ₂ -en-na-an-na	ša-la ku-nu-ti	“siz olmaksızın”
e-ne-ne-na-an-na	ša-la šu-nu-ti	“onlar olmaksızın”

NGBT I’de /na-an-na/’nın Akadca karşılığı *e-la* olarak geçmektedir.⁵⁶⁴ CAD’da *e-la*’nın zarf anlamı “sadece”; edat anlamı ise “üstelik”, “-nın yanında” ve “-den başka” olarak geçmektedir.⁵⁶⁵ Böylece, nanna’nın birden fazla anlamı olduğu anlaşılıyor.

⁵⁶¹ CAD 1-A2, 467.

⁵⁶² Hallock, Landsberger, MSL IV - **Old Babylonian Grammatical Texts** (OBGT), 1956, 53, OBGT I, satır 483-486.

⁵⁶³ <http://oracc.org/epsd2/o0035391>; version 2.7 (built 2022-12-21), 16.04.2023, 17:27.

⁵⁶⁴ Hallock, Landsberger, MSL IV - **Neo Babylonian Grammatical Texts** (NBGT), 1956, 149, NBGT II, satır 21.

⁵⁶⁵ CAD 4-E, s. 73.

2.1.5.7. ūub-ba

Edat sayılması gereken ūub-ba , OGBT’de ve NBGT’de listelenmiş olarak geçer. Ayrıca, kapsamlı Asurca sözlük CAD da bu kaynakları kullanarak açıklama yapmıştır. Anlamı, “-den başka” olan bu edatın Akadcası *ezib* veya *ezub* şeklinde gösterilmiştir. İsmi tamamlayan ūub-ba edatı bazen isimden önce bazen isimden sonra kullanılmıştır. O yüzden düzenli bir tavır sergilemez. Listelenen rnekler şunlardır:⁵⁶⁶

me-en-de ₃ -a-ūub-ba	<i>e-zi-ib ni-a-ti</i>	“bizden başka”
ūub-ba-me-en-ze ₂ -en	<i>e-zi-ib ku-nu-ti</i>	“sizden başka”
e-ne-ne-a-ūub-ba	<i>e-zi-ib şu-nu-ti</i>	“onlardan başka”
ūub-ba-me-en-da-nam	<i>e-zi-ib ni-a-ti-ma</i>	“bizden başka(sı)dır”
ūub-ba-me-en-za-nam	<i>e-zi-ib ku-nu-ti-ma</i>	“sizden başka(sı)dır”
e-ne-ne-a-ūub-ba-kam	<i>e-zi-ib şu-nu-ti-ma</i>	“onlardan başka(sı)dır”

2.1.6. Sıfatlarla Kullanılan ekim Ekleri

Sıfatlar, nesnenin vasıflarını ve belirtilerini taşıyan isimlerdir. Bu yüzden, birçok yerde isim soylu nitelemesiyle anılır ve temelde vasıflandırma ve belirtme sıfatları olmak üzere iki ana başlıkla değerlendirilir. Sıfat, bir nesnenin yahut varlığın özelliğini anlattığı zaman sıfattır. Bunun için bir isimle beraber olması gerekir. Tek başına kaldığı zaman, sıfat sayılan özelliklerin veya nitelendirmelerin kendileri birer isim olurlar. Mesela “kızıl vadi” tamlamasında “kızıl” kelimesi bir sıfattır. Fakat, tek başına bir rengin ismidir.⁵⁶⁷ Sıfat, her ne kadar “isim” özelliği ortaya koysa da ayrı bir kelime kategorisi olarak ele alınır.⁵⁶⁸

Yaygın kanaate göre Sumerce’de sıfat sayısı pek fazla değildir. Fakat başka dillerde olduğu gibi sıfatlar vasıfları bakımından alt başlıklara ayrılır. İlerleyen bölümlerde belirtme sıfatlarını oluşturan işaret, sayı, soru ve belirsizlik⁵⁶⁹ sıfatları başlıklarla

⁵⁶⁶ Hallock & Landsberger, MSL IV - **Old Babylonian Grammatical Texts** (OGBT), 1956, 53, OGBT I, satır 491-496.) CAD 4-E, 429. Ayrıca bkz. <http://oracc.org/epsd2/o0039758>; version 2.7 (built 2022-12-21), 16.04.2023, 17:23.

⁵⁶⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 2009, 244-245)

⁵⁶⁸ Türkçede 8 kelime kategorisi vardır: 1.ad, 2.sıfat, 3.zamir, 4.zarf, 5.takı(edat), 6.bağlaç(bağlam), 7.nlem, 8.fiil. < Bkz. (Banguoğlu, 1990, s. 152)

⁵⁶⁹ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri şekil Bilgisi**, 2009, xiv.

anılacaktır. Ekler, başlıklara dahil olarak işlenecektir. Kaldı ki, bunun asıl nedeni Türkçeyi ele alırken kendi başına birer kelime kabul ettiğimiz sıfatların Sumerce’de ek kabul edilmesidir. Örneğin, Türkçeye belirtme halinin eki olarak uyarlayabileceğimiz -bi, Sumerce ele alınırken “bu” anlamında bir işaret sıfatı olarak değerlendirilir.

2.1.6.1. İşaret Sıfatının Ekleri

İşaret zamiri olarak tanımlanan söz öğelerinin bir kısmı aslında konumları gereği birer işaret sıfatı olarak tanımlanmalıdır. Sebebi, dilbilgisi kitaplarında lú-e gibi bir ifadenin “bu adam” anlamıyla çevriliyor olmasıdır. Tamlama olarak kabul edilmiş görülen bu söz öbeğinde /-e/ bileşeni anlam ve görünüş olarak “bu” diye aktarılmaktadır. Dahası, işaret sıfatı denmesi gerektiğini savunduğumuz fakat buna rağmen “işaret zamiri” veya “işaretçi” adıyla ele alınan⁵⁷⁰ söz konusu gramer unsurlarından üçü işaret eki olarak da tanımlanabilmektedir. Bunlar: -e, -še ve -re ekleridir. Söz dizinlerinde lú-e = *an-nu-ú* / lú-še = *an-mu-ú* / lú-re = *ul-lu-ú* biçimlerinde geçen örnek girdilerine bakılırsa Sumerce’de üç kademeli işaret etme özelliği vardır. Oysa, işaret edileni yakınlık ilişkisine göre derecelendirme Akadca ve lehçelerinde ikidir: Babilcede *annû* ‘bu’ ve *ullû* ‘şu’; Asurcada *annû* ‘bu’ ve *ammiu* ‘şu’.⁵⁷¹ Akadca lehçelerinde ayrıca 3. TK zamiri *šû* veya *šī* de sözü edilen neyse ona gönderme yaptığından “anafor zamiri” adıyla anılır. Türkçesi “o” demektir ve sık görülür.⁵⁷² Demek ki işaret ederken Sumerce’de bu, şu ve o kademeleri mevcuttur. Bu yönüyle o Türkçenin özelliğine benzer.

Yukarıda anılan -e, -še, -re veya -bi gibi bir ekin sıfat olarak nitelendirilmesi bu eklerden her birinin isimlerden sonra isimle beraber kullanılmasına dayandırılmalıdır. Sumerce’de -še eki olarak kabul edilen ek nasıl ki Türkçe dilbilgisi tanımlarında “için” edatı olarak ele alınıyorsa buradaki ekler de sıfat olarak değerlendirilmeye müsaittir. Öte yandan, -bi morfeminin bir ek şeklinde kabul edilmesi gerektiği yerde bu sefer de bir ekin kelime sayıldığını görmek mümkün.

⁵⁷⁰ Sumerceyi açıklayan çağdaş dilbilgisi kitaplarına “demonstrative pronoun” ve “demonstratives” adıyla alınan terimler burada sırasıyla “işaret zamiri” veya “işaretçi” şeklinde tercüme edilmiştir.

⁵⁷¹ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 220.

⁵⁷² Lyon, 1886, s. XXXi; Huehnergard, 2011, 41-42.

Türkçede bu, şu, ol, şol, şoluk, işbu(=uşbu) sıfatları işaret sıfatlarıdır. Tabi bunlar tek başlarına kullanıldıklarında isim olurlar. “Zamir” olarak adlandırılırlar.

2.1.6.1.1. NE(n), -bi₂

Sumerce’de -ne(n) hem bir işaret sıfatıdır hem de kendi başına kullanıldığı görülen bir işaret zamiridir. Farklı okunuşları içinden NE işaretine atanan -bi₂ değeriyle ele alınan ek, “bu” anlamı veren yalın bir sıfat olarak tercüme edilir. Sıfat olmasının yanısıra ismin belirtme halinin eki işleviyle de sıkça kullanıldığı görülür. Böyle bir tercihte söz konusu olan -bi eki BI işaretinin okuma değeridir. O yüzden karıştırılmaktadır ve dilbilgisi kitaplarında hem -ne(n) hem -bi aynı anlamda ve görevde “bu” olarak değerlendirilmektedir. Mesela, ^{gış}eren-bi ig-gal-še mu-dim₂ gibi Sumerce bir ifade tercüme edilirken her ne kadar “bu sedir ağaçlarını büyük kapı için hazırladı” şeklinde tercüme ediliyor⁵⁷³ olsa da tercümedeki “bu” sözü gereksizdir. Çünkü oradaki -bi eki belirtme hal ekidir, sıfat değildir. Böyle bir işlevle, -bi₂ ekini temsil eden işaret ayrıca [-ni₅] veya [-ne] değerleriyle de okunabilir durmaktadır.⁵⁷⁴ O halde NE işareti, “bu” zamiri kastedildiğinde -bi₂ belirtme halinin eki kastedildiğinde -ni telaffuz edilmiş olabilir. Bir Sumerlinin aynı işareti farklı iki bağlamda /bi/ ve /ni/ gibi iki farklı değerle okuduğundan emin olmamakla beraber böyle bir olasılığı var sayabiliriz.

Zolyomi’nin, hem ek hem bağımsız bir zamir olarak örneğini verdiği /ne(n)/, yukarıda geçen bahsi doğrulayacak niteliktedir. NE işaretiyle hasıl olduğu var sayılan iki okuma değerinden /ne/ ile ilgili şu örnekleri vermiştir.

ÖR.⁵⁷⁵ gud-gen₇ ud-ne-na he₂-gaz = gud gen₇ ud.ne(n).a he₂.gaz

⁵⁷³ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 116.

⁵⁷⁴ NE işaretinin okunuş değerleri = bar₇, be₇, bi₂, bil, de₃, du₁₇, gibil₄, izi, kum₂, lam₂, lem₄, li₉, ne, ni₅, pel, pil, sahar_x, şeğ₆.

⁵⁷⁵ Edzard, The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty, 1997, 38, RIME 3.1. Gudea E3/1.1.7.StB.) Zólyomi, **An Introduction to the Grammar of Sumerian** with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy, 2017, 67.

Çeviriler birbirinden farklıdır. ETCSRI’nın tercümesi de şöyledir: ...Tanrım Ningişişida onun için kararı verilmiş yazgıyı değiştirir. Bir öküz gibi ölsün, tam aynı günde! Onun korkunç elleriyle yakalansın, vahşi bir boğa gibi (korkunç boynuzlarıyla).

= öküz gibi, tam gününde kesilsin.

1. gud : öküz, boğa.

2. -gen₇ : “gibi” edatı.

3. ud : zaman; gün.

4. -ne(n)- : belirtme halinin nesne eki; işaret eki.

(Bu -ne eki -de₃ veya -bi₂ de okunabilir).

5. -a : bulunma hal eki.

6. he₂ : istek, dilek kipinin eki.

7. gaz : kesmek, öldürmek.

Öncekinin tersine aşağıdaki örnekte ise /ne/ bir ek değil “bu” anlamında bağımsız bir işaret zamiridir. Çoğulu da ne-me(ş) şeklindedir.

ÖR.⁵⁷⁶ a-na am₃ ne-e = ana am₃ ne-e
1 2 3 4

= nedir bu?

1. ana : “ne” soru zamiri.

2. am₃ : ek fiilin 3. TK eki.

3. ne- : “bu” işaret zamiri.

4. -e : belirtme halinin eki.

Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/etcsri/corpus>, 27.04.2023, 02:22. Bizim 4-9. satırları tercümemiz de şudur:

4) digir-gu ₁₀ nin-giš-zi-da-ke ₄	tanrım Ningišzida
5) nam-tar-ra-ni hé-dab ₆ -kúr-ne	yazgısını tutsun, düşmanı
6) gu ₄ -gim	boğa gibi
7) u ₄ -ne-na hé-gaz	gününde kessin (öldürsün).
8) am-gim	vahşi bir boğa gibi
9) á-huš-na hé-dab ₅	al kırmızı kolunda (boynuzunda, yanında) tutsun.

⁵⁷⁶ (Zólyomi, An Introduction to the Grammar of Sumerian (with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy), 2017, s. 67)

Böylesi bir varsayım Sumercedeki eki, Orhun yazıtlarından itibaren Türkçenin yazılı kaynaklarında görülen belirtme hal ekine yakınlaştıracaktır. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

2.1.6.1.2. -e

Daha önce belirtme eki olduğu yazılan /e/, belirtme işlevine sadık kalınarak işaret sıfatı olarak da görülmektedir. OBGT XIV’te lu₂-e “bu adam”, lu₂-e-e-meš “bu adamlar” şeklinde tercüme edilmektedir.⁵⁷⁷

Türkiye Türkçesinde hem bir ünlem hem bir mesafe derecesi olan “işte”ye denk /i:/ < /iği/ < /ihi/ sözcüğünün kökeni bu /e/ olabilir.

2.1.6.1.3. -ri

OBGT XIV’te lu₂-ri “şu adam” şeklinde sıfat olarak dizelenmiştir. Aynı söylem çoğuluyla lu₂-lu₂-ri “şu adamlar” şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁷⁸

2.1.6.1.4. -še

Türkçedeki “şu” karşılığı tercüme edilen bir ektir. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

2.1.6.1.5. - ur > ul > ⁵⁷⁹

Tek başına işaret zamiri sayılırken her hangi bir isimle sıfat sayılması icap eden bu /ur₅/ sözü, insan türünden olsun veya olmasın 3. TK’yi gösterir. OBGT’de ur₅, Akadcadan *ši-i* karşılığı ile gösterilmiştir.⁵⁸⁰ Türkçede “o” demektir.⁵⁸¹ ePSD’nin

⁵⁷⁷ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, s. 122, OBGT XIV, satır 2, 8.

⁵⁷⁸ (Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, s. 122, OBGT XIV, satır 4-5.

⁵⁷⁹ Langdon, The Toledo Collection of Cuneiform Tablets, 1918, 43.

⁵⁸⁰ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, s. 61, OBGT I, satır 900.

⁵⁸¹ <http://oracc.org/epsd2/o0041672>; version 2.7 (built 2022-12-21),

kayıtlarına göre, Hellenistik devirde [u₄-ul-la] ve [ul] formuyla yazılmıştır. Akadca karşılığı *annû* ve *ullû*'dur.⁵⁸²

ÖR.⁵⁸³ e₂-ur₅ gim $\frac{e_2 \cdot ur_5}{1 \quad 2} \frac{gim}{3}$

= o tapınak gibi.

1. e₂- : tapınak, ev.

2. -ur₅ : “o” işaret sıfatı.

3. gim : “gibi” edatı.

2.1.6.2. Sayı Sıfatları

Sumerce’de sayılar isimlerle gösterildiğinde Türkçedeki gibi çoğul eki almazlar. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

2.1.6.3. Sıra Sayı Sıfatları Derecelendirme Ekleri

Sumerce’de sayıları sıralama derecesiyle gösteren iki ek bulunur. Bunlardan biri -kam birleşik eki, diğeri de bu ekim içinde barındırdığı -am₃ ekidir. Gılgamış mitinin anlatımında örneklerini gördüğümüz sıralandırmalarda -am₃ önce gelir ve orada sadece bir (1) sayısıyla kullanılan örneği vardır. Birincisi A.AN işaretini ile yazılıp -am₃ okunmaktadır. İkincisi ise HI×BAD işaretiyle -kam okunmaktadır. Aslında -am₃ ekinin Sumerce’de sadece bir (1) ile değil, diğer rakamlarla da kullanılmış olması ihtimal dahilindedir.⁵⁸⁴ Gelecekteki çalışmalar bu konuyu netleştirecektir.

2.1.6.3.1. -am₃

Tuna veya İdil Bulgarcasında görülen -am eki⁵⁸⁵ Sumerce’deki ile aynı olsa gerektir. Gösterdiği özellik bakımından ekin Sumerce’deki ile Türkçedeki tavrı denktir. Her ikisi de ünlü uyumunu göz ardı eder. Çuvaşçadaki pirremiş ‘birinci’ örneğini ele alacak olursak iki ek olduğu görülmektedir: pirremiş= pir.(r)em.iş. Bulgar dilinde

⁵⁸² [http://oracc.org/epsd2/o0041352; version 2.7 \(built 2022-12-21\)](http://oracc.org/epsd2/o0041352; version 2.7 (built 2022-12-21))

⁵⁸³ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 116.

⁵⁸⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P109184.73>

⁵⁸⁵ Ersoy, 2021, s. 178.

“üçüncü” nasıl ki *viš-em* şeklinde dile getiriliyorsa Sumerce’de de “birinci” *diš-am₃* şeklinde dile getirilir.

veçem 'üçüncü' Tuna Bulgarları > = üç-em

bir-im ‘birinci’

töwet-im ‘dördüncü’.

wān-ım ‘onuncu’.

višim kun ‘üçüncü gün’.

tiwatim şul ‘dördüncü yıl’.

2.1.6.3.2. -kam

Sumerce’de sıralama için -kam birleşik eki kullanılır. İki ekten oluşan bu ekin kuruluşu ve mantığı Türkçedeki sıralama (derecelendirme) ekine benzer.

ÖR.⁵⁸⁶ mu-3-kam = $\frac{\text{mu } 3.\text{ak.} \text{am}}{1 \ 2 \ 3 \ 4}$

= “Üçüncü yıl” = “yıl 3.ün.cü”

1. mu: yıl

2. 3 (eš₅): üç

3. -ak: ilgi (tamlama) eki

4. -am: ek fiil eki

ÖR.⁵⁸⁷ a-ra₂ 2-kam tum-ma-al-ki ba-šub

= $\frac{\text{ara } 2.(a)k. \text{am } \text{tummal.ki } \text{ba.} \text{šub}}{1 \ 2 \ 3 \ 4 \ 5 \ 6 \ 7 \ 8}$

= ikinci kere Tummal düştü (=düşürüldü).

1. ara : kere

2. 2 (min) : iki sayısı.

3. -(a)k- : ilgi (tamlama) halinin eki

⁵⁸⁶ Edzard, **Sumerian Grammar**, 2003, 26.

⁵⁸⁷ Aydın, **Sumerce Dilbilgisi**, 2000, 199. Örnekte görüleceği üzere Sumerce’de [ara] olan kelime Türkçedeki [kere] sözünün karşılığıdır. Matematikte çarpma işlemi için de yine aynı söz kullanılır: Mesela, 2 ara₂ 3 = 6. < Bkz. Langdon, **A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian**, 1911, 123.

4. -am : Türkçesi -ci olan sıralama ekinin Sumerce karşılığı
5. tummal : özel ad (yer).
6. -ki : yer (yer tanımlayıcısı).
7. ba- : fiil ön eki (edilgen çatı eki)
8. -šub : terk etmek; düş(ür)mek.

2.1.6.4. Üleştirme Sifatının Ekleri

Hem öznenin belirtme hal eki (ergative) -e ile hem de varış halinin eki -še ile birlikte aynı ifadede kullanılarak paylaşırma, üleştirme anlamı taşıyan ek -ta ekidir.

2.1.6.4.1. -ta

Bu hal eki hem Sumerce'de hem Türkçede benzer olarak bulunur. Beşer, altışar gibi sözlerdeki -(ş)er eklerinin yerine geçer. Orhun Türkçesinde üleştirme -ta ekiyle yapılır. Ek, her biri anlamı barındırır. Günümüz İçel ağzında mesela her gün demek için künde sözü kullanılır.

ÖR.⁵⁸⁸ guruš 1-e u₄ 1-a 2 nindan-ta i-a-ke₄

= guruš 1.e u₄ 1.a 2 nindan.ta i-a-ke₄
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

= 1 işçi 1 günde 2(’şer) ekmekten iş görür.

1. guruš : genç yetişkin erkek (işçi)

2.1 (diş) : “bir” sayısı.

3.-e : belirtme halinin özne eki (ergative).

4. u₄ : gün

5. 1 (diş) : “bir” sayısı.

6. -a : bulunma hal eki

7. 2 (min) : “iki” sayısı.

8. ninda(n) : ekmek; yemek.

9.-ta : çıkma halinin eki

10. i- : fiilde çekimin ön eki.

11. -a : yapmak; iş görmek, iş tutmak.

⁵⁸⁸ Jagersma, *A Descriptive Grammar of Sumerian*, 2010, 158.

12. -(k)e : fiilde çekimin son eki.

2.1.6.5. Kesir Sayı Sıfatının Ekleri

Kesirli sayılar hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Bilinenler içinde, bu tip sayılardan bir kısmının işaretlerle temsil edildiği vardır. İstisna oluşturan bir kaç formun dışında geri kalanların da genel bir kalıpla yazıldığı görülür. Kalıp form, pek çok yerde igi-N-gal₂ şeklindedir. Bu kalıp ifadede -N- harfi payı ifade eden bir tam sayıyı temsil ederken değişmez değer olarak bir (1) sayısı her zaman kesirli sayının paydasını temsil eder. Yani N yerine 5 sayısı konmuş olsa, igi-5-gal₂ ifadesinin karşılığı “5’te 1” anlamına gelir.⁵⁸⁹

ÖR.⁵⁹⁰ $\frac{\text{ku}_3.\text{babbar}}{1} \frac{\text{gig}_4}{2} \frac{\text{diš}}{3} \frac{\text{igi.eš.gal}_2}{4 \ 5 \ 6}$

= gümüş şekel (1 $\frac{1}{3}$) 1 tam 3’te 1 şekel gümüş.

1. ku₃.babbar : gümüş

2. gig₄ : şekel (değer ölçüsü)

3. diš : 1 (bir)

4. igi.eš.gal₂ : 3’te 1.

Yukarıdaki ifade şekli tersyüz edilmiş olarak da ortaya konulabilir. Böyle pek çok örnek vardır. Tersyüz edilmiş haliyle ifade edildiğinde yukarıdaki söz, 1 gig₄ igi-3-gal₂ ku₃-babbar şeklinde dizilir ve “1 tam (ve) 3’te 1 şekel (1 $\frac{1}{3}$) gümüş” anlamı taşır.

Bazı kesirli ifadeler doğrudan rakamların yerine geçecek birer işaret ile gösterilir:

1/2 maš ‘buçuk’, 1/3 šušana ‘üçte bir’, 2/3 šanabi ‘üçte iki’, 5/6 kingusila ‘altıda beş’ olmak üzere tespit edilmiş dört adet özel simge bulunmaktadır.”⁵⁹¹ Fakat içlerinde “yarım” anlamına gelen sözün başka değerleri de vardır. Bunlardan biri [šu-ru-a]’dır.⁵⁹² İlginçtir, Çuvaşça’da da šur veya šurā “yarım” demektir. Bu

⁵⁸⁹ Jagersma, 2010, 260.

⁵⁹⁰ Jagersma, 2010, 261-262.

⁵⁹¹ Eratalay, doktora tezi, s.172.

⁵⁹² <http://oracc.org/epsd2/o0039973>; version 2.7 (built 2022-12-21), 13.05.2023, 21:34.

kelimenin iki ayrı kelimeden oluştuğu ileri sürülmüştür: [šu] “el” + [ri] “dökmek; -e yönlendirmek”.⁵⁹³ Bu tanımlama tartışmalıdır. Yine de Türkçedeki ya-rı-m kelimesinin karşılığı olduğuna göre söz başında muhtemel bir š > y ses değişimi⁵⁹⁴ aranabilir. Sumercedeki šurua kelimesini Türkçedeki yarım ile karşılaştırınca kelimenin morphem yönünden de denk bir eşleşme sunduğu görülmektedir. Ya-rı-m şeklinde değerlendirilmesi gereken kelimenin sonundaki -m, sıralama eki [-INCI]’nın Sumerce ve Çuvaşçadaki ortak karşılığı /-am/ olmalıdır. Bkz.⁵⁹⁵

2.1.7. Zarflar ve Zarflarla Kullanılan Çekim Ekleri

Sumerce’de zarflar genellikle sıfatlardan türetilmiştir. Fiilden türeyen zarflar da vardır. Sıfatlara getirilerek zarf oluşturulan yapım ekleri 2.2.2. başlığıyla ileride ele alınmıştır. Bu bölüm çekim eklerine ayrıldığından, burada çekim ekleriyle yetinilmiştir. Zarflara getirilen çekim ekleri denince aşağıda görüleceği üzere bu eklerin ismin hal ekleri olduğu ortadadır.

2.1.7.1. Soru Zarfları ve Ekleri

Sumerce’deki soru zarfları aşağıya sıralanmıştır. İçlerinde a-gin₇, a-na, en-na’nın Er Hanedanlık devrinden diğerlerinin ise Eski Babil devrinden itibaren kullanıldığı görülmektedir.⁵⁹⁶ Zarflar da isimler gibi hem yalnızca bir kök olabilir hem köke gelen eklerle birlikte gövde oluşturan kelimeler olabilir. Zarf kökleriyle ekleri arasında anlamı kuvvetlendiren bir ilişki olduğu gözden kaçmaz. Soru zarflarının köklerine gelerek yeniden zarf türeten ekler -še, -ta, -da ve -a ekleridir. İsmi hal eklerinden bilinen bu ekler bir varış, çıkış, birlikteliği ve bulunmayı anlatabilir. Örneğin “ne zaman” derken > me-na, “ne zamandan beri” derken çıkma hal ekiyle me-na-ta kullanılmıştır. Yine “nere” derken ME, “nerede” derken ME.da kullanılmıştır. Başka örnekler de vardır.

⁵⁹³ Jagersma, 2010, 263; Thomsen, 1984, 312; Sallaberger, 2005, 233, dipnot 6.

⁵⁹⁴ š > y ses değişimine örnek olması bakımından Volga Bulgarcasındaki /şurt/ - Türkiye Türkçesindeki /yurt/, Çuvaş Türkçesindeki /şil/ - Türkiye Türkçesindeki /yel/ kelimeleri anılabilir. Bkz. Klára Agyağa2si, *Chuvash Historical Phonetics: An Areal Linguistic Study with an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019, 45-48.

⁵⁹⁵ Jakub Łukasik, Typology of Fractional Numerals in Turkic Languages, *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 2022, Volume 139, Issue 3, 217–238.

<https://doi.org/10.4467/20834624SL.22.011.16121> www.ejournals.eu/Studia-Linguistica,

⁵⁹⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 07.04.2023, 16:13.

a-na, ne₇ > “ne; -kadar çok”.

ana-gin₇ > “nasıl, ne gibi”.

a-gin₇ > “öyle, o şekilde; böylece; nitekim”.

a-na-am₃ > “nedir”.

nam > “nedir”.

e-ne > “ne”.

> en-na, e-na > “-e kadar; neçe; -kadar çok; -nın olduğu kadar”.

> en-na-me-še₃ “ne kadar uzun”.

ni₈-še₃ (en₃-še₃) > “nice, nereye kadar”.

en-na-bi-še₃, en₃-bi-še₃ > “nereye kadar, neçe uzun”.

me-ta, me-da > “ne zamandır, ne zamandan beri; nereden”.

me-na > “ne zaman”.

me-na-ta > “ne zamandan beri”.

> me-na-še₃ “neçe, ne kadar süreyle”.

ta > “ne”.

te > “ne”.

me-še₃ > “neye; nereye”.

ma-a > “nere, nerede”.

ma₆ (ME) > “nere, nerede”

ma₆-da > “nerede”.

2.1.8. Ünlem Ekleri

Bir nida bir ünlem belirten ifade farklı şekillerde sağlanmaktadır. Bunlardan ilki -a eki veya hecesidir. Anlamı “vah, öyle, of” olarak verilmiştir.⁵⁹⁷ Aynı anlamda değerlendirilen iki başka ek daha vardır ve bunlar hep birlikte aşağıda gösterilmiştir.⁵⁹⁸

u₃-a

u₃

a

⁵⁹⁷ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 212.

⁵⁹⁸ Thomsen, 1984, 86-87.

Az sayıdaki ünlem içinde yukarıda yazılardan başka ga-na(m) “pekala, doğrusu, gerçekten” demek iken me.le.e.a “vay, vah, eyvah” demektir.

Edzard Sumercedeki kelime kategorilerini sıralarken onlardan biri olarak “ünlemleri” madde başı yapmıştır. Onun tanımına göre ünlemler “neşe, korku, şaşkınlık ve kuşku benzeri durumları anlatır”. Mesela u₈-ú-a =“tüh, eyvah; vah”, a-la-la =“hey” demektir. Bu ikisinin dışında, ünlem kategorisine ait iki seslenme şekli daha vardır. Biri Türkçeye yakın durur.

Ünlemler içinde Türkçeye yakınlığıyla dikkat çeken, he₂-am₃ kalıbıdır. Anlamca “evet” demek olup kelimesi kelimesine bunun tercümesi “olsun” demektir. İşte Türkçedeki evet anlamındaki “he” veya “heye” ünleminin kökeni Edzard’ın bahsettiği “yes” anlamındaki “he₂-am₃” kalıbıdır. Bu kalıbın ikinci hecesi -em_x olarak da okunabilir. Böylece he₂-am₃ önce he-em_x sonra da /hem/ olabilir.

2.1.9. Edat Ekleri

Sumerce’de “gibi, için ve ile” anlamına gelen edatlar ek olarak değerlendirilir. Hepsi de ismin hal eklerinden sayılır. O yüzden uzun uzadıya burada bir daha ele alınmamıştır. Bunlar yalnız başlarına bir anlam taşımazlar, fakat ifade edilen sözün cümlesinin içinde anlama katkı yapar. Edat olmazsa anlam değişir.

-gim “gibi”.

-še “için”.

-da “ile”.

2.2. Yapım Ekleri

Sumerce’de isimlerin, sıfatların veya fiillerin köküne getirilerek yeni isimler oluşturabilen herhangi bir son ek olmadığı sanılır. Sumerce’nin, fiillere bir ek ekleyerek isim türetmek yerine fiil köklerini aynı zamanda isim olarak kullanmak gibi yaygın bir özelliği vardır. Ayrıca isimle ismi, isimle fiili veya iki isimle bir fiili birleştirmek suretiyle yeni türetmeler yoluna gidilir: *isim + isim; isim + fiil; isim +*

isim + fiil.⁵⁹⁹ Buna rağmen ekler içinde tek ekin fiil köklerine gelmekle bu kuralı bozabilecek bir istisna oluşturduğu ihtimali üzerinde durulur. O da örnekte görüleceği gibi *-u* ekidir: sar “yazmak” → sar-ru > belge; dah “eklemek” → dah-(h)u “eklem”.⁶⁰⁰ Kayıtlar içinde sar-RU değil de sar-ra olan örnekleri de mevcut olduğundan ePSD, varsayılan bu yapım ekini *-a* şekliyle kabul etmiş görünür.⁶⁰¹ Zaten *-a* ekinin fiilimsi veya isim fiil oluşturduğu bilinen bir durumdur.

Öte yandan isimlerden yeni isimler oluşturduğu kesin olarak bilinen ön ekler vardır. Yapım ön eklerinden biri *nu-*, biri *nam-* biri de *niĝ₂-* ekidir.⁶⁰²

Kabul edilen ne olursa olsun eldeki mevcut veriler, sanıldığıının aksine farklı bir durum arz etmektedir. Sumerce’de şimdiye kadar bilinenden farklı yapım eklerinin olduğu görülmektedir.

2.2.1. İsimlerle Kullanılan Yapım Ekleri

Ekleri kullanmak suretiyle yeni isimler veya isim soylu sıfatlar yapmak, Sumerce’de sık başvurulan bir yöntem değildir. Yine de bu yolla isim yapmaya yarayan hem ön ek olsun hem son ek olsun bazı türetme ekleri vardır.

2.2.1.1. *-lu-*

Hititçede *-ili* son eki Türkçedeki *-li* ile aynı anlamı katmaktadır: *Ḫattušili* > *Ḫattuşlu*, *Arinnili* > *Arinnli*, *Nerikaili* > *Nerikli*, *Gašgaili* > *Kaşkalı*, *Ḫupešnaili* > *Ḫupışnalı*, *Katapaili* > *Katapalı*, *Taḫurwaili* > *Taḫurpalı*, *Ḫanikkuili* > *Ankuwalı*, *Ḫimuili* > *Ḫemuwalı*, *Karaḫnuili* > *Karaḫna*.⁶⁰³ Bu ek Sumerce’deki *-lu* ile aynı anlamdadır. Kaldı ki Hititçe’de herhangi bir memleketten olmayı anlatan ek *-uman* iken *-il(i)* Hattice’den alınmıştır. Bilindiği üzere Hattice de Sumerce gibi eklemeli bir dildir.⁶⁰⁴ Ekin sonda bulunuyor olması kuralı da Semitik etkiyle değişmiş ve başa geçmiş

⁵⁹⁹ Thomsen, 1984, 55.

⁶⁰⁰ Jagersma, 2010, 101, 130. Muhtemelen Türkiye Türkçesinde kullanılan *dahil* “ekli, içeren” sözünün kökeni bu Sumerce sözdür.

⁶⁰¹ <http://oracc.org/epsd2/o0037679>; version 2.6 (built 2022-06-21)

⁶⁰² Michalowski, **Sumerian**, 2015, 32

⁶⁰³ Hoffner, Melchert, 2008, 60.

⁶⁰⁴ Eski Babil dönemi Sumercesinde *i₃-li₂* bir kez kaydedilmiş olsa dahi Akadcası ile *amēlu* karşılığıdır. O da “adam, insan” demektir.

Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux?xis=sux.r00ed04.p.s000>, 22.09.2022, 01:09.

olmalıdır. Dikkat edilirse şekerli gibi bir kelimede -lı/lu eki mantık yönünden Türkçede “bir şey içeren, bir şeye sahip olan” anlamı veriyor. Ancak Mersinli derken bunun Mersine sahip olmakla alakası olmayıp “Mersin adamı” olmakla alakası vardır. Zaten /lu/ da “adam veya kişi” demektir. Örneğin lu₂ eme-gir₁₅ “Sumerli”⁶⁰⁵, lu₂ mar-tu “Martulu”, lu₂ su-bir₄-ki “Subirli”, lu₂ elam-ma “Elamlı” ve lu₂ ħur-saṇ “dağlı” benzeri sözler, “kişi, adam” anlamındaki /lu/ sözcüğünün sonradan aidiyet belirten bir eke nasıl dönüşmüş olabileceği hakkında fikir vermektedir.

Bu /lu/ sözünün bir diğer görevi de meslek adı yapmaktır. Türkçedeki -cU eki neyse Sumerce’deki lu₂ odur. Sözcüğün meslek yapan bir ek işleviyle kullanıldığını görebildiğimiz pek çok örnek bulunur: lu₂-anše “eşşekçi”, lu₂-kaš₄ “koşucu”, lu₂-neštin “bağcı, şarapçı”, lu₂-kin-gi₄-a “haberci”, nu-^{geš}kiri₆ “bahçeci” ve lu₂-azlag₂ “çamaşırcı, kassar”⁶⁰⁶ bunlardan bazılarıdır.

Sumerce’de veya işaretiyle yazılan lu sözü⁶⁰⁷ fiil olarak “karıştırmak” veya “kaplamak” yani bir bakıma içermek, içinde bulun(dur)mak veya “gizle(n)mek, sakla(n)mak” anlamlarına gelmektedir. Zamanla “ile” anlamının hasıl olduğunu düşündüğümüz bu ek de şekerli, tuzlu gibi Türkçe sözlerde bulunan -IU ekinin kökeni olmalıdır. Fiil köklerinin aynı zamanda isim olarak kullanılmasının Sumerce’de ekle isim türetme yerine yaygın görülen bir özellik olduğunu daha önce yazmıştık. Dolayısıyla -lu₃ eki, eklendiği isimlere “karışık, ekli” anlamı katarak kalıplaşmışa benzer.

ÖR.⁶⁰⁸ ma-da lu₃-lu₃ = $\frac{\text{mada}}{1} \frac{\text{lu}}{2}$ = “toprak karışık, milli”.

= “topraklı, çamurlu, milli”

1. mada: toprak

2. lu: karış(tır)mak; kaplamak; karışık, ekli.

⁶⁰⁵ [...] lu₂ eme-□gir₁₅□ [...], proverb 2.55A, 97: Proverbs: collection 2 + 6 [via EPSD2/LITERARY] ve diğerleri için Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 15.08.2022, 21:05.

⁶⁰⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/Q000010.130#Q000010.125>, 22.09.2022, 14:30; Lafont, 2016, 63-64.

⁶⁰⁷ <http://oracc.org/epsd2/o0033203>; version 2.6 (built 2022-06-21), 04.12.2022, 04:51

⁶⁰⁸ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/nineveh/P365405.41#P365405.36>, 04.12.2022, 05:13.

ÖR.⁶⁰⁹ im lu₃ = $\frac{\text{im-lu}}{1 \quad 2}$ = “toprak karışık”

= topraklı, çamur

1. im: kil, toprak

2. lu: karış(tır)mak; kaplamak; karışık, ekli.

Sumerce'deki im-lu₃ sözü ePSD'de "to mix earth into plaster" yani “sıvaya toprak katmak” açıklamasıyla geçiyor. Fakat bir söz listesinde kastettiğimiz anlamda geçmektedir.⁶¹⁰

ÖR.⁶¹¹ [kug-babbar] lu₃-a (veya kug-babbar a gar₅(LU₃)) = $\frac{\text{kug.babbar.lu.a}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4}$
= “babbar karışmış olan gümüş; babbar+lı olan gümüş”

1. kug : gümüş.

2. babbar : bir madde.

3. lu- : -lı eki.

4. -a : isim yapan ek.

ÖR.⁶¹²

kaš še-ri-a = bira arpalı > arpalı bira.

kaš lu₃[?]-a = karıştırılmış, biralı

kaš lu₃-lu₃ = karıştırılmış, biralı

Yukarıdaki örneklerde görülen -ri-a, lu-a, lu-lu eklerinin aynı görevle anlama katkıda bulunduklarını söylemek mümkündür.

⁶⁰⁹ <http://oracc.org/epsd2/o0030928>; version 2.6 (built 2022-06-21), 04.12.2022, 18:18. ePSD2 bu sözü “beer mixed with šeria soup” şeklinde çevirmiştir.

⁶¹⁰ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P370392.11>, 04.12.2022, 18:32.

⁶¹¹ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P247861.71#P247861.66>

⁶¹² <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P229366.13#P229366.8>, 04.12.2022, 18:21.

2.2.1.2. nu-

Olumsuzluk anlamı katmanın dışında, ismin önüne gelip yeni bir isim oluşturduğu gözlenir. Meslek adı türetme işlevi göz önünde bulundurularak onun lu- ekinin bir değişkeni olduğu düşünülmektedir. Buna rağmen onun isme kattığı anlamın tam olarak çözülemediği örnekler de vardır.⁶¹³

$$\text{ÖR.}^{614} \text{ nu-kiri}_6 \text{ (veya nu-}^{\text{neš}}\text{kiri}_6) = \frac{\text{nu}}{1} \cdot \frac{\text{kiri}}{2}$$

= “bahçıvan”. (bahçe adamı)

1. nu-: adam

2. kiri: bahçe

$$\text{ÖR.}^{615} \text{ nu-banda}_3 = \frac{\text{nu}}{1} \cdot \frac{\text{banda}}{2}$$

= “bakıcı; müfettiş; denetmen; pay edici; belki arabulucu (?)”.

= “çocuk adamı”

1. nu-: adam

2. banda: çocuk; pay, oran; sağgörü.

Aynı ek, tanrı veya tanrıçaların lakaplarıyla görülür: ^dnu.nam.nir, ^ddim.mud ve ^dnu.nir gibi. Bir de verdiği anlamın açıklanamadığı nu.sig₂ “öksüz” ve nu.bar “rahibe” örnekleri var.

2.2.1.3. nu-

Olumsuzluk anlamı verir. İsimlerden önce gelebileceği gibi sonra da gelebilir. Şayet isimlerden sonra gelirse tek başına olumsuz ek fiil yerini tutabilir.

$$\text{ÖR.}^{616} \text{ mu-be}_2 \text{ lu}_2\text{-a nu} = \frac{\text{mu}}{1} \cdot \frac{\text{bi}}{2} \cdot \frac{\text{lu}}{3} \cdot \frac{\text{e}}{4} \cdot \frac{\text{a}}{5} \cdot \frac{\text{nu}}{5}$$

= “adı insanın değil”.

⁶¹³ Thomsen, 1984, 56.

⁶¹⁴ <http://oracc.org/epsd2/o0036496>; version 2.6 (built 2022-06-21), 04.12.2022, 03:14

⁶¹⁵ <http://oracc.org/epsd2/o0036465>; version 2.6 (built 2022-06-21), 04.12.2022.

⁶¹⁶ Jagersma, 2010, 717.

1. mu: ad, isim.
2. bi: 3. TK iyelik eki
3. lu.e: insan, kişi, adam.
4. a(k): ilgi (tamlama) halinin eki.
5. nu: “değil” olumsuzluk ek fiili.

2.2.1.4. nam-

İşlek olarak kullanılan bir yapım ekidir. İsmi önünde bulunur. Canlı varlıkları tamamlıyor olmasıyla beraber soyut isimler türetmeye yarar. Yapısı itibarıyla *-me* olmak fiilinin bir çekimi olarak “öyledir” veya “...-e ait” anlamlarıyla yeni kelimeler türetmeye katkı sağladığı bilinir.⁶¹⁷ Rubio da onun *me* “olmak” fiilinden türemiş bir isim olduğu görüşünü paylaşır.⁶¹⁸

ÖR.⁶¹⁹ nam.lugal = nam.lugal
1 2

= “krallık”

1. nam: isimden isim yapım eki
2. lugal: kral

ÖR.⁶²⁰ nam.nin = nam.nin
1 2

= “hanımefendilik”.

1. nam: isimden isim yapım eki
2. nin: hanımefendi, kraliçe.

⁶¹⁷ Thomsen, 1984, 57.

⁶¹⁸ Rubio, 2007, 1332.

⁶¹⁹ Michalowski, Sumerian, 2015, 32.

⁶²⁰ <http://oracc.org/epsd2/o0035178>; version 2.6 (built 2022-06-21), 05.12.2022, 02:08.

2.2.1.5. niĝ₂-

Sumerce niĝ₂ (niĝ₂), eski Türkçedeki “neĝ” yani herhangi bir “şey” anlamına gelir. Hamtu sınıfından çekimsiz fiillerin önüne getirilerek isim türetilir. Türetilen isim, başka fiillerle yeniden bir araya getirilerek birleşik fiil oluşturulabilir.⁶²¹

$$\text{ÖR.}^{622} \quad \square \text{niĝ}_2 \square \text{-}\check{\text{S}}\text{ID} = \frac{\text{niĝ}_2 \text{-sag}_5}{1 \quad 2}$$

= “şey - saymak” > “sayılan şey”.

1. niĝ₂: şey, neĝ.

2. sag₅: saymak; sayı

Akadcası *nikkassu* (*ni-ka-□as-su₂□*) olan⁶²³ Sumerce niĝ₂-ŠID birleşik sözü, ePSD2’ye niĝ₂-kas₇ okuma değerleriyle girilmiştir. Orada ŠID hecesinin okuma değerlerinden -kas₇ tercih edilmiş; o yüzden NIG₂.ŠID işaretleri niĝ₂-kas₇ ile yazılmıştır. Halbuki niĝ₂ ile kurulacak birleşik isimde tamlayan yerine /kas/ yazabilmek için Sumerce’de “hesaplamak” anlamıyla /kas/ fiilinin olması gerekir. O anlamda böyle bir fiil yok. Burada ele alıp değerlendirdiğimiz “hesap” sözünün yazımına önerimiz: ePSD’de birleşik isim olarak niĝ₂-kas₇ şekliyle yazılan sözün en eski biçimi için /sag₅/, ikincisi -kas₇ için /sagga/ olacaktır. Sebebine gelince; malum, isim fiillerle birlikte sık görülen -a son eki fiilleri isimleştirebilme özelliğine ve işlevine sahip. Dolayısıyla, *niĝ* olmadan fiil tek başına isim olarak düşünülmüş olmalı. O halde *niĝ* olmaksızın kayıtlara giren -kas₇ yerine Sumerlinin doğrudan sag(g)a seçeneğini tercih etmiş olma ihtimali ağır basmaktadır. İşte böylelikle hesap sözünün Sumercesi ya tek başına /sayga/ gibi bir şey idi ya da niĝ ile beraber /niĝ say/ gibi bir şey idi. Yani “say(ılan) şey”. Çünkü niĝ.ŠID tamlamasındaki ŠID, hem “sayı” hem “saymak” anlamında geçmektedir. Bu sayede, iki sonucu doğrulamış oluyoruz. 1) Sumerce’de -a son eki isim yapmaya yarar. 2) Günümüz Türkçesindeki

⁶²¹ Thomsen, 1984, 57.

⁶²² <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/sux#P464216.36>, 05.12.2022, 02:53.

⁶²³ Erica Reiner, Robert D. Biggs, Brigitte Groneberg, Herman Hunger, Johannes Renger, Kaspar K. Riemschneider, Marten Stol, Peter D. Daniels, CAD 11-N2 The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008, 223.

saymak ve sayı kelimelerinin kökeni Sumercedir; tarihi bakımdan EH IIIa kadar eskidir.

$$\text{ÖR.}^{624} \text{ lu}_2 \text{ ni}_2\text{-gur}_{11} \text{ tuku} = \frac{\text{lu}}{1} \frac{\text{ni}_2\text{-gur}}{2} \frac{\text{tuku}}{3}$$

= “mal sahibi kimse”.

1. lu_2 : kimse, kişi, adam.

2. $\text{ni}_2\text{-gur}_{11}$: mal

3. tuku : sahip olmak; kazanmak, edinmek

2.2.1.6. -a

Sumerce’de -a eki, kişi ve zamanla çekilmiş bir fiilin sonuna gelerek sıfat fiil veya isim fiil yapmaya yarar. Böylelikle isimleştirilmiş bir yan cümlecik meydana getirir. Bu türlü isim cümlecikleri çoğul eki alamaz; fakat, iyelik halinin ekini alabilir veya ismin hal eklerinden biriyle görülebilir. Maru ve hamtu fiillerinde fark gözetmeksizin kullanılabilen bu isimleştirici ekin kökeni bilinmemektedir.⁶²⁵ Bu ek, geçmiş zaman görünümlü sıfat fiillerde, zamir çekimlerinde, isim cümleciklerinde, iki (2) ve üç (3) sayıları gibi farklı kategorilerde görülebilir.⁶²⁶ Yalnız, dört (4) ve bunun üzerindeki sayılar -a ekini almaz.⁶²⁷

2.2.1.7. -še

Sumerce’de zarf yapmaya yarayan iki ek vardır. Bunlardan biri (ŠE_3) işaretiyle yazılan -e š_2 veya še_3 , diğeri -be (BAD) ekidir.⁶²⁸ Sıklıkla görülen -še eki, ismin eşitlik hal ekinin verdiği anlama benzer olarak “gibi” anlamı verir, tavır oluşturmaya yarar.⁶²⁹

⁶²⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P229547.52#P229547.47>, 05.12.2022, 15:49. Aynı yerde Akadcası = $\text{ša ma-ku-ra i-šu-u}_2$.

⁶²⁵ Jagersma, 2010, 719.

⁶²⁶ Jagersma, 2010, 719.

⁶²⁷ Jagersma, 2010, 248.

⁶²⁸ Zólyomi, 2017, 68.

⁶²⁹ Attinger, 1993, 168.

ÖR.⁶³⁰ dug₃-ge-eš = dug.(a).eš
1 2 3

= “iyice; tatlıca; güzelce”

1. dug(g)e: iyi, güzel, hoş, tatlı, yönet (olan).

2. -a: fiilden isim yapan ek

2. -eš: isimden zarf yapan ek

ÖR.⁶³¹ zi(d)-dè-eš = zid.(d).eš
1 2 3

= “doğruca, adilce, haklı olarak”.

1. zid:

2. (d)e:

3. eš:

ÖR.⁶³² za₃-mi₂ gal-gal dug₄-ge du₇-ŋu₁₀ šir₃-re-eš₂ he₂-em-e-ne
= zami gal.gal dug.a du.a.ŋu šir.(r)e.eš he-em-e-ne
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

=övgü, her yüce söz, kusursuz olduğumu, şarkı gibi dillendirsin(ler)!

1. zami(n): övgü

2. gal-gal: yüce

3. dug-: söylemek

4. -a: fiilden isim yapan ek

5. du: perfect

6. -a: fiilden isim yapan ek

7. ŋu: 1. TK iyelik eki

8. šir(r)e: şarkı

9. -eš: gibi

10. he₂: dilek kipi çekim eki.

⁶³⁰ Zólyomi, 2017, 70.

⁶³¹ Attinger, 1993, 168.

⁶³² **A praise poem of Šulgi** (Šulgi C) > Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000397.102>, 09.12.2022, 12:09. Bağlantıdaki *Šulgiye Methiye*’de, ara ara değiştirilmeden tekrarlanan bu satırın ePSD2’deki çevirisi şu şekildedir. “Övgüye değer tüm ettiklerimin mükemmel bir resitalini (aktarımını) şarkıda söylesinler! = *Let them tell in song a perfect recital of all my praiseworthy deeds!*

12. -ne: fiildeki 3. ÇK çekim eki. (En sonda böyle üçüncü çoğul kişinin kullanılmasının nedeni cümlenin öznesinin *övgü* ve *her yüce söz* ile çoğul ediyor olmasıdır. Dolayısıyla burada özne “onlar”dır).

2. -še: “gibi” yerine kullanılan varış halinin eki.

196

2.2.1.9. -bi-šè

Sıfattan zarf yapan bir ektir.

ÖR. ġibil-bi-šè =yeniden.

ÖR. mah-bi-šè =yüksekçe, yüksek bir şekilde. ⁶³⁸

2.2.1.10. -a-bi

Fiilden zarf yaptığı bilinen bir ektir.

ÖR. ⁶³⁹ húl-la-bi =içtenlikle, sevinçle.

Zarfı açıklarken, Aydın, húl örneğine dayanarak kelime kökünden sonra gelen eki tek bir ek var saymıştır. ⁶⁴⁰ Fakat, orada fiile eklenen iki ek olduğu anlaşılıyor. İlk bakışta /húl-la-bi/, birebir Türkçe karşılıklarıyla sevin-c-i şeklinde morfemlere ayrılarak gösterilmeye müsait bir yapı arzetsen de -bi ekinin “ile” anlamı hesaba katıldığında genel olarak varsayıldığı şekliyle “içtenlikle” veya “sevinçle” anlamı taşıdığı gözlenebiliyor.

O halde, -a ve -bi olmak üzere söz konusu zarfı oluşturan iki ek vardır. Birincisi fiilden isim yapan -a eki, ikincisi zarf yapan -bi ekidir. Dikkat edilirse húl fiili “gülmek, sevinmek” demektir. Fiil köküne -a eklenmek suretiyle önce húl-(l)a “sevinç” anlamında bir isim, sonra da -bi eklenerek “sevinçle” anlamında bir zarf elde edilmiştir.

2.2.2. Sıfatlarla Kullanılan Yapım Ekleri

Sumerce’de sıfat olup isim yerine kullanılan bazı sözcükler vardır. Bu isimler sıfattan türemiş sayılır. Sıfattan türediği düşünülen bu türlü isimler soyut anlam taşır. Örneğin: sukud “yüksek” → sukud “yükseklik”, dagal “geniş” → dagal “genişlik”, tur “küçük” → tur “küçüklük”, mah “büyük” → mah “büyüklük”, gal “büyük” → gal “büyüklük”.

⁶³⁸ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 210.

⁶³⁹ Aydın, 2000, 210.

⁶⁴⁰ Aydın, 2000, 210.

Bu örneklerin hiç birinde türetmeye dair gözle görülür bir ek yoktur. Ona rağmen sıfat isme benzer. Asılları sıfat olsa bile isim işlevinde olan bu kelimeler doğal olarak hem ismin hal eklerini alabilmektedir hem de yeni isimler nasıl eklerle türetilabiliyorsa o şekilde türeyebilmektedir. Örneğin: mah “büyük” → nam-mah “büyüklük”.⁶⁴¹ Demek ki genel olarak isimlerle aynı özellikleri paylaşabilen sıfatlar, isimlerin aldığı yapım eklerini veya çekim eklerini alabilirler.

2.2.3. Fiillerle Kullanılan Yapım Ekleri

Genel olarak eklemeler yoluyla fiilden yeni bir fiil oluşturulabileceği gibi fiilden isim, sıfat veya zarf gibi farklı türden kelimeler de oluşturulabilir. Ancak, Sumerce’de doğrudan fiilden yeni bir fiil oluşturacak ekler yoktur.⁶⁴² Fiilden isim veya başka türde kelimeler oluşturacak ekler vardır.

2.2.3.1. Fiilden İsim Yapan Ekler

Sumerce’de fiilden isim oluşturmak için ek kullanılabildiği gibi mecaz-ı mürsel yani ad aktarması (metonymy) yoluyla da türetme yapılabilmektedir. Mesela ù-na-a-du₁₁ bir emir cümlesi olarak “söyle!” demektir. Fakat bu kalıp söz aynı zamanda “mektup” anlamına gelmektedir. Yine, ib₂-taka₄ “arkada bıraktı” demektir fakat “artık, kalan, miras” anlamlarında da kullanılmıştır.⁶⁴³

Fiilden isim türeten eklerin iki tane olduğu kabul edilir. Bunlardan biri doğrudan fiil köküne gelen -u iken bir diğeri de çekime giren fiil gövdesine getirilen -a ekidir.⁶⁴⁴ Yine de bu başlık altında fiillerle birlikte farklı anlamlar oluşturmaya yarayan niğ₂- ön eki, -ed ve -eda son ekleri konuya dahil edilmiştir.

⁶⁴¹ Jagersma, 2010, 281.

⁶⁴² Jagersma, 2010, 309-310.

⁶⁴³ Jagersma, 2010, 128. Bir emir cümlesi olarak ù-na-a-du₁₁

⁶⁴⁴ Jagersma, 2010, 130; Eratalay, *Sumerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi*, 2014, 156.

2.2.3.1.1. níĝ⁶⁴⁵

Türkçe’de sıklıkla kullanılan “şey” kelimesinin karşılığı Sumerce’de níĝ (=niĝ₂) kelimesidir. Kendi başına hem bir kelimedir hem bir ektir. Görevi, fiilden isim türetmektir.

ÖR.⁶⁴⁶ niĝ₂-gu₇ = $\frac{nín}{1} \cdot \frac{gu}{2}$ “yemek, yenilen şey”.

niĝ₂- : (herhangi bir) şey, neĝ
gu₇ : yemek fiilinin kökü.

ÖR.⁶⁴⁷ niĝ₂-ak = $\frac{nín}{1} \cdot \frac{ak}{2}$ “faaliyet, iş; eser, yapılan şey”.

niĝ₂ : herhangi bir şey; neĝ
ak : yapmak

2.2.3.1.2. -ed

Bu ek fiillerden fiilimsi, eylemsi, türetir. Bunlar da adlaşırlar.

ÖR. dú = “yapmak” → dú-ed =yapan⁶⁴⁸

2.2.3.1.3. -e-da

Bu ekin -u-dè, -a-da ve -dè değişkenleri vardır. -a eki gibi mastar ekidir. Fiilden isim türetir.

ÖR.⁶⁴⁹ sum= “vermek” → sum-(m)u-da= verme (isim).

Bu ek aynı zamanda sıfat fiil, fiilimsi ekidir.

⁶⁴⁵ Michalowski, **Sumerian**, 2015, 32.

⁶⁴⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 03.05.2020, 01:20

⁶⁴⁷ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 03.05.2020, 01:32

⁶⁴⁸ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 199.

⁶⁴⁹ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 199.

2.2.3.1.4. -a ⁶⁵⁰

Ayrı bir ek olarak verilmez fakat fiilden isim yapan bir ek olarak verilmeli. Onun söz içindeki durumu -ak ekinin durumuna benzer. Bu yüzden açıkça bir -a ekinin her zaman ayrı yazılmasını ummak gerekmez.⁶⁵¹

im= kil,

im-sar = kil+yazı (yazı kili; tablet).

im-sar-a > “yazılan kil”, yani “tablet”.

Yukarıda görüldüğü üzere im-sar, *isim* + *fiil* birlikteliğiyle oluşturulmuş bir isimdir. Daha az sıklıkta görülen im-sar-a (tablet) sözünde -a eki fiili isimleştirerek sıfat tamlaması oluşturmaktadır. Dolayısıyla im= çamur, kil; im-sar= kil(i)-yaz- yani “yazı kili” ve im-sar-a = “yazılan kil” anlamı vermektedir.

Thomsen, -a ekinin verdiği anlamın geçmiş zamana işaret ettiğini belirtmiştir. Yani, lu₂ dub-sar “tablet yazar” iken lu₂ dub-sar-ra “tablet yazmış olan” anlamı taşır.⁶⁵²

2.2.3.1.5. -u ⁶⁵³

Sumerce’de gösterilen nadir yapım eklerinden biridir. Fiilden isim yapar. Sumerce örneğinde Türkçe denkliğini görmek mümkün.

ÖR.⁶⁵⁴ sar “yazmak” > sar-(r)u “yazı”.

⁶⁵⁰ Michalowski, *Sumerian*, 2015, 32.

⁶⁵¹ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>,

⁶⁵² Thomsen, 1984, 257.

⁶⁵³ Michalowski, 2015, 32.

⁶⁵⁴ Eratalay, 2014, 59.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUMERCE'DEN TÜRKÇEYE YANSIYAN EKLER

Tezimizde, esas olarak Sumercedeki ekleri inceledik ve onları kısmen Türkçedeki eklerle karşılaştırdık. Bu bölümde Sumerce'den Türkçeye yansıyan, bir şekilde tarihi metinlerde veya günümüz Türkçesinde denk olduğu görülebilen ekler ele alınmıştır. Tezin temel içeriğini oluşturan eklere geçmeden önce, onların dışında kalan fakat iki dil arasında denk veya benzer olduğunu gördüğümüz diğer dil özelliklerine değinilecektir. Bu bölüm ile Sumerce'den Türkçe'ye kalan dil mirasının bir arada değerlendirilebilmesine imkan tanımak amaçlanmıştır.

3.1. Ünlü Uyumu

Heceler arasında kendini gösteren ünlü uyumu, Sumerce'nin en temel özelliklerinden biridir. Sumerce'de bir ek, kendinden önce veya sonra gelen hecenin ünlüsüne benzer. Dildeki bu sıkı kuralın Eski Sumerce döneminden sonra zamanla kaybolduğu ileri sürülür.⁶⁵⁵ Böylesi bir farklılığın ana sebebi dildeki Semitik etki olmalıdır. Yine de Sumercenin yeni dönemlerinde bile ünlü uyumuna büyük ölçüde uyulduğu gözlenmektedir.

3.2. Ünlü Uyumsuzluğu

Sumerce'de, ünlü uyumunu bozan istisnalar vardır fakat istisna oluşturan uyumsuzluklar dahi Türkçedeki ünlü uyumsuzluklarının durumuna benzer.

ÖR.

lugal-a-na → lugal.ani.a (lu₂-azlag B and C Seg.2, 136)

lugal-ba → lugal.bi.a (Uruinimgina 4 20)

⁶⁵⁵ Thomsen, 1984, 28.

ka-a-ni	→ ka.ani	(TCL 5, 5666 23)
ma ₂ -bi	→ ma.bi	(DP 334 r ii 2)

Yukarıdaki örneklerde görülen -ani ve -bi ekleri, Türkiye Türkçesindeki “çok şekilli olmaları gerekirken, ses, şekil ve köken yapılarıyla ilgili bazı değişme ve gelişmelerden kaynaklanan nedenlerle ünlüleri uymayan ve sabit şekliyle kalan birkaç eke benzer. Bunlar: +ki aitlik eki, -ken (< i- ken) zarf-fiil eki, +leyin zarf eki, +mtırak sıfat eki ve -(I)yor şimdiki zaman kipi ekidir: başta+ki, evde+ki, yolda+ki, gölde+ki; alır-ken, gelir-ken, okur-ken, görür-ken; akşam-leyin, gece-leyin, gündüz-leyin; sarı-mtırak, ekşi-mtırak, mor-umturak; al-ı-yor, ver-i-yor, oku-yor, böl-ü-yor vb.”⁶⁵⁶

3.3. Edilgen ve Dönüslü Çatının Denklığı

Hem Sumercede hem Türkçede dönüşlülük ve edilgenlik yapıları birbirine denk şekilde oluşturulur. Türkçede nasıl ki “adam yıka-n-dı” ile “bebek yıka-n-dı” cümleleri arasında görünüş bakımından fark yok fakat ilki dönüşlü ikincisi edilgen ise Sumerce aşağıdaki örnek de aynı yapıdadır.

ÖR.⁶⁵⁷

lú ba-úš	é ba-dù
Adam öldü.	Ev yapıldı.

3.4. Çekim Ekleri

Sumerce'deki bir çok çekim ekinin şekil ve işlev yönünden Türkçe'ye yansıdığı görülmektedir. Prof. Dr. L. Gürkan Gökçek'in ve Oğuzhan Abacı'nın birlikte bir kısım çekim eklerini ele aldıkları iki makale mevcuttur. Söz konusu çalışmalarda işlenen ismin hal ekleri burada yeniden ele alıp çekim eklerine hemen aşağıda onunla devam edilmiştir.

⁶⁵⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 2009, 17-18.

⁶⁵⁷ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 61; Gökçek, Abacı, 2017, 291.

3.4.1. Ek Fiil ve Ek Fiil Ekleri

Sumercedeki iki ek fiil /-ğal/ olsun -/am/ olsun Sumerce’de ve Türkçede benzerlik gösterir.

3.4.2.1. -ğal- (Sum.) → 1. ol- 2. kal- (Türk)

Sumercedeki gal ile Türkçedeki gal birbirine benzer. Sumerce’de düzenli fiillerden olan bu fiil farklı anlamlarda kullanılmaktadır: a) olmak > ama ġal > “ana olmak”⁶⁵⁸
b) kalmak > ga-al ba-šū-u “var olmak, elde bulunmak; olmak”.⁶⁵⁹

Dolayısıyla “ğal” Türkçede çıkarma işlemleri için kullanılan “kalmak” fiilinin de aynısıdır.

3.4.2.2. -am (Sum.) → -Dİr (Türk.)

Türkçede ek fiil eki denilen -Dİr ekinin karşılığı Sumeroloji’de kopula sayılır. Türkçeye çoğunlukla “olmak fiili” veya “ek fiil” olarak çevrilen “kopula” isim zincirinde veya isim üzerinde en sonda bulunur. Türkçede ek fiilin ekleri: er-, tur- ve bol- ekleridir. Bu, Sumerce’de -am ekidir ve iki biçimle kendini gösterir. İkisi de “olmak” fiilinden sayılmaktadır ve çekime girerken kişiden kişiye değişir. 3. TK’nin çekimi diğer kişilerin çekiminden farklı olarak me eki ile değil de am eki iledir. Yüklemde üçüncü tekil kişiyi göstermek için kullanılan bu ek MÖ 24. yy dolaylarına kadar -am₆(AN) ile gösterilmişken sonraları -am₃(A.AN) ile yazılmıştır (bkz. 2.1.1.1.)

Terminoloji bakımından “ek fiil” Türkçede tartışmalı bir konudur.⁶⁶⁰ Eski Türkçede kullanılan “men er ür men” veya “sen er ür sen” vb söz biçimlerine dayanarak⁶⁶¹ Sumercedeki ekleri Türkçeye “yüklemin kişi ekleri” olarak çevirmek uygunmuş gibi durmaktadır. Ne de olsa kişi ekleri adından anlaşılacağı üzere cümlelerin isim soylu yüklemine eklenen geniş zamanlı çekim ekidir ve kişiyi bildirir. Fakat bu örnekleri

⁶⁵⁸ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P229754.14>, “anası olmak” yanlış tercüme olmalı. Doğrusu, ana olmak şeklinde düşünülmelidir.

⁶⁵⁹ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/signlists/P467315.229#P467315.224> ,
<http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/signlists/P338311.72#P338311.67>

⁶⁶⁰ Küçük, 2010, 72.

⁶⁶¹ Topal, 2012, 650-651. Sumercedeki olmak fiilinin iki halini belki de Topal’ın bahsettiği Türkçedeki -i ek fiili ve -Dİr/DUr ek fiili şeklinde görmek gerekiyordu.

$$\ddot{\text{ÖR. ma}}_3\text{-kam} = \frac{\text{ma}_3\text{-(a)}}{1} \frac{\text{k.}}{2} \frac{\text{am}}{3}$$

= ben-iŋ-dir.

ÖR. ⁶⁶² šag₄-ta-am₃
1 2 3

3. -am₃ = ek fiil eki (-DIr).

⁶⁶² Letter from Išbi-Erra to Ibbi-Suen About the Purchase of Grain, satır 46.
<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.3.1.17&display=Crit&charenc=gcirc>,
 ETCSL 3.1.17.Aİntılanan yerde bu ifadenin çevirisi “rahiminden” şeklindedir. 46. ^mi-bi-^dsuen-
 ka ^şag₄-ta-am₃ ki /a^ê₂\-me-eš...

204

[-dur] ve [duru]'dur. Aksini göstermeye yarayan bir veri elde edilmedikçe, bu ek Türkçedeki -dır ek fiil ekinin atasıdır.

$$\text{ÖR. subur men}_3 = \frac{\text{subur}}{1} \frac{\text{men}}{2}$$

= “köleyim”.

1. subur- = köle (isim)

2. -men = 1. TK, ek fiil eki.

Sumercedeki ek fiil ekinin Türkçe karşılığı zamir kökenli -im /Um, -Iz/Uz, -sln/SUn, slnlz, SUnUz şeklindedir. 3. TK ve 3. ÇK çekimleri de -Dlr /-Dur, -DlrlAr / DurlAr biçimindedir. ÖR: Doğru-y-um, çalışan-ım; tatlı-sın, kim-sin, çocuk-sun, yakın-dır, güzel-dir. Yükleme isim soylu olan bir ifadenin olumsuz yargı taşıması bekleniyorsa o zaman bu ek “değil” kelimesi üzerine getirilir. ÖR: değil-im, değil-iz , değil-sin , değil-siniz , değil-dir , değil-dirler...⁶⁶⁴

Bu konuyla alakalı en büyük sıkıntı, “olmak fiili” adıyla karşılaştırdığımız fiilin çekim eklerini kişi eki olarak mı yoksa fiil eki olarak mı kabul etmemiz gerektiğidir. Görünüşe bakılırsa sıkıntının kaynağında kişi eklerini ve sadece 3. TK ile görünen -Dlr ekini aynı çatı altında değerlendiren olmamız yatmaktadır. Orhun Yazıtlarına baktığımızda orada -Dlr ekini göremiyoruz. Eldeki metinler içinde, yükleme bitişik bir ek olarak görüldüğü en eski Türkçe metinlerin Kıpçak Türkçesi metinleri olduğu saptanmıştır.⁶⁶⁵

Ek fiilin ekinin bir diğer özelliği ise bu ekin edatlardan sonra gelebilmesidir. Bu haliyle Türkçeye denklik sergiler. Aşağıda bir örneği vardır.

$$\text{ÖR. }^{666} \text{e-ne-ne-gin}_x\text{-nam} = \frac{\text{ene-ne}}{1} \frac{\text{gin}}{2} \frac{\text{(n)am}}{3}$$

= “onlar[ın] gibidir”

1. e-ne-ne-: onlar (zamir)

⁶⁶⁴ Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, 1992, 25.

⁶⁶⁵ Küçük, 2010, 66.

⁶⁶⁶ Sjöberg, 1973, 111.

2. -gin_x- : -gibi- (edat)
3. -(n)am : ek fiil eki (-dIr)

Türkçeyle benzerliği yönünden diğer bir durum da şudur: Fiil çekiminde hem fiil çekim eki (ventive) bulunması hem ek fiilin bulunması özellik bakımından Türkçe ile örtüşmektedir. Dikkat edilirse, zag mu-da-gub “yan yana durdu” demek iken zag mu-da-gub-am₃ “yan yana durdu idi” demektir. Fiille ek fiilin aynı anda bir arada çekimi söz konusudur. Aşağıda bunun bir örneği gösterilmiştir.

ÖR.⁶⁶⁷ arad₂-de₃ lugal-e zag mu-da-gub-am₃
= arad₂.de₃ lugal.e zag mu-da-gub-am₃

= (erkek) köle ile efendi(si) yan yana durdu idi.

1. arad₂- : uşak, köle; işçi.
2. -de₃ : “-le, ile”.
3. lugal : kral.
4. -e : özne halinin belirtme eki.
5. zag : yan, yanında; yan yana.
6. mu- : fiil çekim eki
7. -da- : ismin birliktelik halinin eki (fiildeki yansıması).
8. -gub- : (ayakta) durmak, dikilmek.
9. -am₃ : ek fiil eki

3.4.2. İsmi Hal Ekleri

Onca ilerlemeye rağmen Sumercenin bazı ifadelerini anlamakta hala zorluk çektiğimiz yönleri vardır. Anlamayı güçleştiren sorunlardan birincisi kelime (vocabulary), ikincisi söz dizimi (syntax) ve üçüncüsü bağlam (context) yönündendir.⁶⁶⁸ Mesela, “gir!” herkesin anlayacağı bir kelimedir. Fakat bu, söyleyenin konumuna göre “içeri gel” veya “içeri git” gibi iki farklı anlama gelebilir. Demek ki bağlam (context) olmadan Akadlı bir yazıcının bize bıraktığı belgeyi

⁶⁶⁷ The building of Ninġirsu's temple (Gudea, cylinders A and B), ETCSL transliteration: c.2.1.7: satır 1219-(B17.20) 1220-(B17.21). > Bkz. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>, 13.12.2022, 20:11.

⁶⁶⁸ Sollberger, 1973, 159)

kelime düzeyinde anlamlandırmak her zaman kolay olmamaktadır. Sorunun bir diğer ayağını söz dizimi oluşturmaktadır. Mesela Sumercede hal eklerinden bazıları aynı anda hem isimde hem fiilde bulunur. Fakat Sumerce aynı özelliği paylaşmayan başka bir dile çevrilirken yalnız isimdeki hal eki tercümeyle dâhil edilir; fiildeki ekin çevirisi göz ardı edilir. Bazı fiil ön ekleri için de bu durum geçerlidir. Mesela hem mu-ğar hem i-gar “yerleştirdi” anlamıyla tercüme edilir. Halbuki anlamda bir farklılık olmayacak olsa neden mu- ve i- gibi iki başka ön ek kullanılsın! Sonra, söylenen sözü tam anlamıyla kavramak için tarihi sahnenin o zaman nasıl bir görüntü arzettiğini bilmediğimiz gibi dildeki sözün çerçevesini belirleyecek ahlaki ve düşünsel ortamın nasıl olduğunu da tam olarak kestiremiyoruz. Yine de hâlihazırda sahip olduğumuz bilginin doldurduğu ve edebiyatın mevcut ihtivasının elverdiği ölçüde bu sorun genel hatlarıyla aşılmaktadır.⁶⁶⁹

Tablo 29: Sumerce’de İsmi Hal Ekleri

İSMİN HALLERİ	Sumerce’de			Türkçesi
	Canlılarla	Cansızlarla	Fiildeki Yansıması	
Yalın Hali (Absolute)	--	--	--	--
Nesnenin Belirtme Hali (Accusative)	-ni, -e	-bi, -be, -e	--	-ni, -be/ -ı / -i
Öznenin Belirtme Hali (Ergative)	-e	-e	--	-e
Yönelme Hali (Dative)	-ra, -r	-e	-(n)a-	-ra / -e / -a
Bulunma Hali (Locative)	--	-a	-ni-	-de / -da
Ayrılma (Çıkma) Hali (Ablative-Instrumental)	--	-ta	-ta- / -ra-	-den / -dan
Yön Gösterme Hali (Locative-Terminative /	--	-e	-ni-	-e doğru

⁶⁶⁹ Sollberger, 1973, 161.

Directive)				
İlgi (Tamlama) Hali (Genitive)	-ak	-ak	--	-nın / -ın
Varış Hali (Terminative)	-şè -eşe	- şè	-ši-	-e -e kadar -çe
Eşitlik (veya benzetme) Hali (Equative)	-gim -gin ₇	-gim -gin ₇	--	gibi -ca, -ce
Birliktelik Hali (Comitative)	-da	-da	-da-	-le / -ile

(Gökçek, Abacı, 2017: 290; Thomson, 1984: 88; Rubio, 2007: 1329; Zolyomi 2017: 40).

Sumerce’de ismin hallerini yansıtan ek sayısı kişiden kişiye değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun ana sebebi tercih edilen terminolojik farklılıktır. Thomson hal eklerinin sayısını on olarak vermiştir. Edzard da aynı görüşü tek bir farkla paylaşmıştır. Yalnızca fiille görülür dediği ikinci bir bulunma hal ekini on sayısına ek olarak verir. Böylece onun belirlediği hal ekinin sayısı onbirdir.⁶⁷⁰ Bazı uzmanların hal eki olarak kabul ettiği ve Türkçe’ye “belirteç durumu” eki şeklinde çevrilen⁶⁷¹; ancak, Zolyomi’nin zarf yapım eki olarak değerlendirdiği bir ek daha vardır.⁶⁷² Yerli yayınlar içinde kimi yerde on kimi yerde oniki hal ekinden söz edilirken⁶⁷³ belirtme (gösterme) halini de ekleyip Sumerce’deki hal ekinin sayısını onbir olarak gösteren yayınlar mevcuttur.⁶⁷⁴

Sumerce’de isimlerin her zaman son ekle desteklendiği düşünülebilir. Fakat işin gerçeği, ekler sadece isimler çekilirken ismin arkasına dizilir. O ekler çekim ekleridir. Aksi takdirde, isimlerden isim türetilirken yapım eki kullanılır ve yapım ekleri ismin önünde de görülebilir.

⁶⁷⁰ Edzard, 2003, 33.

⁶⁷¹ Eratalay, **Sümerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi**, 2014, 101.

⁶⁷² Zolyomi, An Introduction to the Grammar of Sumerian with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy, 2017, 40-69.

⁶⁷³ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, s. 132-133; Eratalay, Sümerce ve Türkçe, 2020, 49.

⁶⁷⁴ Gökçek, Abacı, 2017, 289.

3.4.2.1. Yalın Hal -Ø

İsim yalın haldeyken, adından da açıkça anlaşılacağı üzere herhangi bir ek almaz. Herhangi bir ögenin veya unsurun sözde bulunmadığını anlatmak için edebiyatta genellikle Ø işareti kullanılır. Bu varsa orada ek veya gramatik başka bir unsurun olmadığı anlaşılır.

3.4.2.1. -ni, -bi, -e, -a (Sum) → -ni, -bi, -e (Türk.)

Belirtme Halinin (Accusative) Eki

Sumerce’de belirtme halinin (akuzatif) ekinin olup olmadığı tartışmalıdır. Yaygın kanaate göre Sumerce her koşulda olmasa da ergative özelliği gösteren bir dildir. Buna bağlı olarak hal ekleri işlenirken listelerde akuzatif başlığı verilmez. Ona rağmen Sumerce’de isimlerin belirtme hal eki alabildiğine dair Sumerce kayıtlarda geçen örnekler vardır (bkz. 2.1.1.12.2).

ÖR.

ηa ₂ -e	a-na-ku	“ben”
ηa ₂ □-e	ia-a-ti	“beni”
za-a	at-ta	“sen”
za-e	ka-a-ta	“seni”
me	ni-nu	“biz”
me-a	na-a-ti	“bizi”
me-en-de ₃	ni-i-nu	“biz”
me-en-de ₃ -a	ni-a-ti	“bizi”

Örneklerde görüleceği üzere tek başına yazılan zamirlerde artikel göreviyle duran -e eki aynı zamanda belirtme halinin eki denilebilir. Onun dışında, üçüncü kişi ve nesne belirtilecekse o zaman -e değil de -ni veya -bi eki kullanılır. Bu ek aynı biçimde Türkçeye de yansımıştır. Aşağıdaki örneklerde bu açıkça görülebilmektedir.

ÖR.

ku₃-bi= metal.i

za-bi= taş.1

uruda-bi= bakır.¹

Altay dillerinin en eski çağlarında akuzatif eki [-be] olarak saptanmıştır.⁶⁷⁵ Zaten Sumercede de akuzatif eki kimi zaman -bi kimi zaman -be₂ ile yazılmıştır. Her ikisi de BI işaretinin değişkenleridir. Sumerce'de kişiler için farklı, insan dışı varlıklar için farklı akuzatif eki kullanılır. Biri -bi veya be₂ iken bir diğeri -ni'dir.⁶⁷⁶ İşte bu ek Türkçenin Oğuz grubunda -ni,⁶⁷⁷ Çuvaşça'da ise ünsüzlerden sonra a/-e ünlülerden sonra -na/-ne şekilleriyle görülür.⁶⁷⁸

3.4.2.2. -ra (Sum.) → -ra (Türk.) Yönelme Hali

Sumerce söz listelerine bakılırsa lugal-a-ni-še₃, lugal-a-na, lugal-a-ni-de₃ ve lugal-a-ni-ra söylemlerinin birbirine denk olduğu görülmektedir. Bunlardan herbirinin Akadca karşılığı *a-na be-li-šu* olarak gösterilmiştir. Çoğul formlarından olarak lugal-a-ne-ne-da ve lugal-a-ne-ne-ra ifadeleri de Akadca *a-na be-li-šu-nu* dengiyle gösterilmiştir. Dolayısıyla buradan çıkan sonuç şudur: sırasıyla -še₃, -a, -de₃, -da ve -ra aynı anlamı taşımaktadır. (Bunun için bkz. 2.1.2.9.3.)

Sumerce gramer kitaplarında genel olarak ismin yönelme halinin (dative) eki -ra ekidir. Bu tip işleviyle özellikle insan ve tanrı sınıfından isimlere eklenmiş olarak görülmektedir. Bu hal eki hem Sumerce'de hem Türkçede benzer olarak bulunur. Ancak Türkçe'de, Sumercedeki gibi insanî veya ilahî türden isimlere eklenmesi gibi bir kısıtlama söz konusu değildir. Kullanım alanı muhtemelen tarihsel süreç içinde yaygınlaşmıştır.

ÖR.

O-ra, bu-ra, iç-re, dış-ra, şu-ra vb.

⁶⁷⁵Václav Blažek in collaboration with Michal Schwarz and Ondřej Srba, *Altaic Languages*, Brno: Masaryk University Press, 2019, 210-211.

⁶⁷⁶Bunların Sumerce'de esasen 3. TK iyelik eki olduğu kabul edilmektedir.

⁶⁷⁷Blažek, Schwarz ve Srba 2019, 182-184.

⁶⁷⁸Durmuş, 2009, 70.

En bilindik işleviyle bir yere yönelmeyi ifade eden bu ekin başka fonksiyonları da vardır. Belirtme, çıkma, bulunma ve ilgi kurma diğer işlevlerindendir. Yönelmeyi göstermekle beraber gramer öğelerini listeleyen bazı orijinal belgelerde belirtme (gösterme) halinin eki olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sumerce bu işleviyle bazı örneklerle görülen Türkçedeki ek nöbetleşmesi özelliğini taşır.

Yenisey ve Kırgızistan yazıtlarında yönelme hâl eki olarak kullanılan -GA eki, bulunma (lokatif), ayrılma (ablatif), ilgi (genitif) ve ismin yalın hâlinde (nominatif) kullanılmıştır.⁶⁷⁹ Özellikle yönelme ve ilgi hali eklerinin kullanım biçimi bu eklerin Sumerceden Türkçeye miras kaldığı hususunda delil sunuyor. İlgi halinin ekinin Sumercede ve Türkçede ortak bir köken oluşturduğuna dair ileride başka örnekler de verilmiştir (bkz. 3.4.2.6.).

ÖR. Üç yétmiş yaşımka adrıtım “Altmış üç yaşımda öldüm”.
yaşım.ka > yaşım.da > bulunma hali.

ÖR. Kuydaki kuñcuyumga adrıldım “Obamdaki eşimden ayrıldım”.
kuñcuyum.ga > kuñcuyum.dan > ayrılma hali.

ÖR. Ben teñri élimke élçisi ertim “Ben ilahi (aziz) yurdumun elçisi idim”.
= élim.ke élçisi > yurdum.un elçisi > ilgi hali.

Yönelme eki olan bu -ra eki sadece insan türünden isimlerle ve zamirlerle kullanılır. Nesnelerle kullanılan, yönelme eki olan -e ekidir. Şekil olarak -e, ismin yönlendirme veya yön gösterme dediğimiz halinin⁶⁸⁰ ekiyle aynıdır. Bu eklerin fiildeki yansıması ise -(n)a olarak kendini gösterir. Yönelme halinin ekinin insan türü isimlerle geçen biçimi -ra dışında -ir, -ur ve -ar biçimleri de görülmektedir.⁶⁸¹ Türkçede dolaylı tümleç dediğimiz ögeyi oluşturan -ra eki insan dışı bir varlık adı ile kullanılmaz ve -ra yerine bulunma (locative) halinin eki -a kullanılır.⁶⁸² Burada ele alınan ekler isim ve isim soylu denilen kelimeleri kapsamaktadır; fakat, fiilde de olsa görünümü ve

⁶⁷⁹ Alan, 2019, 124-128.

⁶⁸⁰ İngilizce karşılıkları: locative-terminative-directive.

⁶⁸¹ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 55; Michalowski, **Sumerian**, 2015, 34-36.

⁶⁸² Thomson, 1984: 97; Jagersma, 2010: 161; Gökçek, Abacı, 2017, 293.

işlevi açısından o -ra eki ismin halinin yansımasıdır. O yüzden benzerliği dikkate değerdir.

ÖR.⁶⁸³ Yuldaja padām “yuldaj.a pa.dām” =yoldaş.a (arkadaşa) ver.di.m.

Yuldaja kurdām “yuldaj.a kur.dām” =yoldaş.ı (arkadaşı) gör.dü.m.

Sumerce gramer kitaplarında görülmeyen, fakat, uluslararası yayınlarda NBGT kısaltmasıyla kullanılan Yeni Babil Gramer Metinleri’ndeki listede bulunma veya yönelme anlamı yükleyen muhtelif ekler mevcuttur. Büyük ihtimalle içlerindeki -ta ve -da eki İngilizcedeki /to/ ekine; -ka, -a, -e, -u₃, u₈ ve -i ekleri⁶⁸⁴ ise birbirlerinin değişkeni olarak Türkçede görülen birkaç farklı yönelme ekinin kökenine kaynaklık etmektedir. Bu ekler için listede *i-na u a-na* açıklaması yapılmıştır. Demek oluyor ki söz konusu ekler yönelmeyle beraber bulunma durumuna da işaret etmekteydi.

3.4.2.3. -a (Sum.) → -a (Türk.) Bulunma Hali

Sumerce’den Türkçe’ye yansıdığı görülen eklerden biri de budur. İki şekli vardır. Birincisi -a ikincisi -ta. Orhun Türkçesinde her ikisinin örneği bulunur.

ÖR.⁶⁸⁵ üze gök tengri = üstte mavi gök

ÖR.⁶⁸⁶ hur-saṇ uruda-ke₄ ki-maš-ta = hursaṇ uruda.(a)k.e₄ ki.maš.ta
1 2 3 4 5 6 7
= “Kimašta bakırın dağı”.

3.4.2.4. -ta (Sum.) → -ta (Türk.) Ayrılma, Bulunma, Araç ve Birliktelik Hali

Sumerce’de birden fazla görev yüklenen -ta eki genel olarak ismin ayrılma ve araç hali başlığı altında sunulur. Çoğunlukla TA işareti ile yazılıp /ta/ okunur. Kimi zaman baştaki /t/ sesi yerini /d/ sesine bırakarak -ta hecesinin -da hecesine dönüştüğü görülür.⁶⁸⁷ Bu ekin Sumerce’de gördüğü işlevler ikiden fazladır: ayrılma (çıkma),

⁶⁸³Durmuş, 2009, 70; Ayrıca, örnekte açıkça görüldüğü üzere Sumercedeki ba “vermek; paylaşmak” fiili ile aynı fiilin Çuvaşça’daki pa şekli denk diyebiliriz.

⁶⁸⁴Dangin F. T., 1935, 95: satır 21-29.

⁶⁸⁵Gökçek, Abacı, *Sumer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 2018, 244.

⁶⁸⁶Zólyomi, *An Introduction to the Grammar of Sumerian* with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy, 2017, 189.

⁶⁸⁷Zólyomi, 2017, 183.

bulunma, araç ve birliktelik hali fonksiyonlarını yerine getirebilir.⁶⁸⁸ Aynı ek bir de sebep sonuç gösterebilir.

ÖR.⁶⁸⁹ itu-ta u₄-24 ba-ta-zal = “ay-dan 24 gün geçti” > ayrılma halinin eki.

ÖR.⁶⁹⁰ lipiš-ta = “öfke -ile” > zarf yapan ek.

ÖR.⁶⁹¹ 1 udu niga lugal-e ĩiri₂-ta in-gaz
= “Bir yağlı koyun, kral, hançer-le kesti” > araç halinin eki.

ÖR.⁶⁹² sahar-ta tuš = “kumsal-da oturmak” > bulunma halinin eki.

Sumerce’de sadece insan dışı varlıklarla kullanılır. O yüzden çoğul eki -ene ile birarada görülmez.⁶⁹³

Sumerce’deki bu -ta eki yine Türkçede sebep sonuç gösteren -DAn ile aynıdır.

Yukarıdaki özelliklerle sınırlı kalmayıp bir de isim tamlamalarında tamlayan eki olarak bulunur. Yani ilgi halinin eki gibi görev yapar. Türkçede de aynı ek aynı işlevle görülür. Mesela, “demir-den evler”.

ÖR.⁶⁹⁴ d^{nanše} nin₉ diĩir sirara₆-ta-ĩu₁₀
= “my Nanshe, the sister, the goddess from Sirara”.
= “(benim) Nanšem, Sirara’nın tanrıçası”...

ÖR.⁶⁹⁵ ama d^{ba}-u₂, e₂-tar-sir₂-sir₂-ta = “Etarsirsir’in annesi Bau”.

ÖR.⁶⁹⁶ hur-saĩ uruda-ke₄ ki-maš-ta = “Kimaš’in bakır dağı”.

⁶⁸⁸ Rubio, 2007, 1331.

⁶⁸⁹ Foxvog bu ifadenin çevirisini şöyle vermiştir: “from the month day 24 has passed away”.

⁶⁹⁰ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 58.

⁶⁹¹ Zólyomi, 2017, 186.

⁶⁹² Foxvog, 2011, 58.

⁶⁹³ Edzard, **Sumerian Grammar**, 2003, 41.

⁶⁹⁴ Zólyomi, 2017, 188)

⁶⁹⁵ Zólyomi, 2017, 189.

⁶⁹⁶ Zólyomi, 2017, 189.

3.4.2.5. -e (Sum.) → -E (Türk.) Yön Gösterme Hali

Yön Gösterme Halinin (Locative-Terminative / Directive) Eki

Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak hem yönelme halinin ekidir hem de belirtme halinin ekidir. Orhun yazıtlarında örneği bulunur. Orada mesela belirtme halinin eki yönelme anlatır: yaz-ı = yaz-a > “ovaya” demektir.

ÖR.⁶⁹⁷ Yazı konayın tiser Türk budun ölsigik = “Ovaya konayım desen Türk halkı öleceksin!”

Günümüz Kırgız lehçesinde “sen maga caktın” *sen beni yaktın* demektir. Orhun Türkçesinde de bu özellik vardır.

3.4.2.6. -ak (Sum.) → -ak (Türk.) İlgi Hali

İlgi (tamlama) halinin (genitive) eki Sumerce’de -ak’tır. Kimi zaman -ag olarak da geçer.⁶⁹⁸ Sumerce’de -ak veya -ag şeklinde görülebilen ilgi (tamlama) hal ekinin Orhun yazıtlarında -ıg/-ug haliyle görüldüğünü daha önce yazmıştık.⁶⁹⁹ Aslında yazıtlarda gözümüzden kaçan bir ilgi hali eki pek çok yerde nerdeyse Sumerce ekin aynısıyla geçmektedir. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

ÖR.⁷⁰⁰

kılindukta	> kılindu-(a)k-ta	kılindu-(ğ)ın-da
Kadırgan yıška	> Kadırgan yış-(a)k-a yış-ın-a	
kün togsıkta	> kün tog(u)-sı-(a)k-ta	doğu-(s)u-n-da

İlgi ekinin Sumerce’de görülen bir diğer şekli -ke₄ ekidir. Orhun yazıtlarında da görülmektedir.

ÖR.⁷⁰¹ k(e)mke il(i)g k(a)zg(a)nur men?

⁶⁹⁷ Ergin, Orhun Abideleri, 2011, 4, KT-G7.

⁶⁹⁸ Gökçek, Abacı, 2018, 249.

⁶⁹⁹ Gökçek, Abacı, 2018, 249.

⁷⁰⁰ Ergin, Orhun Abideleri, 2011, 8, KT-D1, KT-D2, KT-D4. Ayrıca, yış= orman.

= kimin ilini kazanıyor, zapt ediyorum?

Tekin, bunun çevirisini “kimin için ülkeler fethediyorum” şeklinde yapmıştır. Bize göre bu çeviri yanlıştır. Çünkü ondan önceki cümlelerin gelişine bakılırsa, Türklerin Türklerin ülkesini alması söz konusudur. Bu olumsuz bir durumdur. Kendi gücünü kendinden olanlarla tüketmektir. Yani orada şu mesaj veriliyor: O kadar yer fethediyorum ama, kimin ilini? Tabiki de birbirimizle uğraştığımız için kendi ilimizi. Birbirimizle uğraşmasak başka illeri...

3.4.2.7. -še (Sum.) → -še (Türk.) Varış Hali

Sumerce gramerinde varış halinin eki sayılan -še ekine denk gelecek ek Türkçe gramerinde -ÇE ekidir. Sumerce’de -še ekinin hem “içün” anlamı hem yönelme eki almış isimlerle birleşerek kattığı “kadar” anlamı vardır.⁷⁰² Türkçe’de bu ek edat sayılmaktadır. Varış halinin ekini bazı Sumerologlar zarf halinin eki kabul etmektedir. Bu durumda zarf yapmaya yarayan -bi ekiyle aynı görevi üstlendiği var sayılır. Dolayısıyla varış hali mi zarf hali mi ikisi arasındaki farkı ortaya koymanın zor olduğu düşünülür. Söz konusu her iki hal ekinin aynı kökten geldiğini ileri sürenler de bulunur. Hatta Sumercedeki -še ekinin Akadca’dan alınmış olabileceği düşüncesi dahi vardır.⁷⁰³ Aslında varış halinin ekini diğer eklerden ayırdetmek zor değildir. Bu hal eki Sumerce’de ve Türkçede benzer işleve sahiptir. Bazı uzmanların Sumercede olduğunu varsaydığı zarf hal ekinin Türkçe karşılığı Zólyomi’nin kabul ettiği gibi yapım eki olmalıdır.

Sumerce’de zaman ifadelerine “kadar” anlamı katan -še ekine benzer olarak Türkçe’de -ÇE eki bulunmaktadır. Türkçe’de “dizineçe suya battı”, “geleneçe ne çekti” ve “onca sıkıntı göğüsledi” sözlerini ortaya koyarken kullanılan -çe ve onun

⁷⁰¹ Tekin, Orhon Yazıtları, 2014, 26, KT-D9. Talat, “k(e)mke il(i)g k(a)zg(a)nur men?” sorusunu Türkiye Türkçesine “kimin için ülkeler fethediyorum?” şeklinde uyarlamıştır. Bize göre, “kimin ilini fethediyorum” şeklinde uyarlanmalıdır.

⁷⁰² Gökçek, Abacı, Sumer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme, 2018, 246.

⁷⁰³ Edzard Sumerce’deki -eš ekinin Akadca’dan ödünç alınmış olabileceğini düşünmektedir. Bunu bir soruyla ima etmiştir: “The obvious similarity of Sumerian [eš] and Akkadian [iš] may not be due to pure chance. Was the Sumerian adverbial a loan from Akkadian? Bkz. Edzard, *Sumerian Grammar*, 2003, s.27. Zólyomi de bunun Akadca’dan ödünç alınmış olmasına ihtimal vermektedir. Fakat O, -še ekinin ismin hal eki (zarf) olarak değerlendirilmesi yerine bir yapım eki olarak değerlendirilmesinden yanadır. Bkz. Zólyomi, 2017, 68-69.

türevi olan -ca eki “kadar” anlamı vermektedir.⁷⁰⁴ Kırgız Türkçesinde de aynı ek görülmektedir. Hatta bu -še ekinin Sumerce’de görülen -(e).še değişkeniyle tam olarak Türkçedeki “-e kadar” anlamını karşıladığı anlaşılmaktadır.

ÖR.⁷⁰⁵ Manas kırk cigiti menen Talaskaçe kuup kelip, kaytıp ketti.

= “Manas kırk yiğidi ile Talas'a kadar onları kovaladıktan sonra geri döndü”.

Kırgız Türkçesinde -kaçe şeklinde görülen ek Sumerce’de -kaše görüntüsü arz etmektedir. Yukarıdaki örnekte geçen “Talas-ka-çe” sözü bir gövde ve iki ekten oluşmaktadır. Eklerden ilki Orhun yazıtlarından bilinen -KA yönelme ekidir. Günümüzde Türkiye Türkçesindeki karşılığı -a olan -ka ekini “kadar” anlamına gelen -çe eki takip etmektedir. O halde Sumercedeki -e.še ekinin dengi Türkiye Türkçesinde -e.çe, Kırgız Türkçesinde -ka.çe olmaktadır.

ÖR.⁷⁰⁶ lugal ki-en-gi ki-uri-ka-še = $\frac{\text{lugal}}{1} \frac{\text{ki.engi}}{2} \frac{\text{ki.uri}}{3} \frac{\text{ka.še}}{4 \ 5}$

= “Sumer ve Akad’a kadar kral”.

1. lugal: kral.
2. ki.en.gi: Sumer.
3. ki.uri: Akad.
4. -ka: yönelme halinin eki.
5. -še: varış halinin eki

Örnekte geçen lugal ki-en-gi ki-uri-ka-še sözünün tercümesi RIME 3/2’de “Sumer ve Akad yurtlarının kralı” şeklinde verilmiştir. Orada bir önceki 2058 nolu metinde lugal ki-en-gi ki-uri-ke₄ sözü de yine aynı anlamla “Sumer ve Akad yurtlarının kralı” olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla lugal ki-en-gi ki-uri-ka-še sözü fazladan bir -še içerdiğinden onu da bir yere koymaya imkan verecek şekilde farklı bir çeviriyle verilmelidir.

⁷⁰⁴ Bkz. Gökçek, Abacı, 2018, 245-247.

⁷⁰⁵ Aksikenti, 2019, 82, 144.

⁷⁰⁶ Frayne D. , 1997, s. 234, RIME 3/2, şulgi E3/2.1.2.2059.

Türkçe’de edat kabul edilen “için” sözünün karşılığı olarak -še ekinin kullanımına bir örnek de aşağıdadır.

ÖR. $\text{dumu-gu}_{10}\text{-ne } \text{še}_3 = \frac{\text{dumu-}\underline{\text{gu}}\text{-(e)}\underline{\text{ne}}.\underline{\text{še}}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4}$

= “çocuklarım için”.

1. dumu: çocuk.

2. -gu₁₀: 1. TK iyelik eki.

3. -ne: çoğul eki.

4. -še₃: ismin varış halinin eki; “için” edatı.

Türkçedeki “için” edatını karşılayan söz konusu -še ekinin Sumerce’de de bir edat olarak kendi başına -iš şeklinde geçtiği de göze çarpmaktadır.

ÖR.⁷⁰⁷ $1 \text{ še gur bi}_2\text{-bi}_2 \text{ iš kaskal} \quad \frac{1 \text{ še gur Bibi.e iš kaskal}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5 \quad 6 \quad 7}$

= “600 litre arpa Bibi için yolluk”.

1. 1(aš): bir, 1 (sayı).

2. še: arpa.

3. gur: 600 litre (ölçü birimi).

4. bi₂-bi₂: Bibi (özel isim).

5. iš: “için” edatı.

6. kaskal: yol; yolculuk; yol(luk) (Akk. *harrānu*).

3.4.2.8. -gim (Sum.) → -gim(i) (Türk.) Benzetme, Eşitlik Hali

Şimdiye kadar ismin hal eklerinden biri olarak benzerlik ve eşitlik ilgisi kurduğu kabul edilegelmiştir. Ek yerine zarf nitelemesi yapıldığı da görülür.⁷⁰⁸ Ancak o, ne ektir ne zarftır. Edat olarak tanımlanmalıdır. Türkçedeki karşılığı “gibi” edatıdır. Türkçede gibi sözü edattır; eşitlik eki ise -ça⁷⁰⁹ olarak geçer.

⁷⁰⁷ Horioka, 2009, s. 124, Text No 3: satır 3-6.

⁷⁰⁸ Sövegjártó, 4-8 July 2011, 27-33.

⁷⁰⁹ Gabain, 1988, 144.

3.4.2.9. -da (Sum.) → -da, -la (Türk.) Vasıta Hali

Anlamı “yan” olan /da/ sözcüğünün dilbilgisi unsuruna dönüşerek ekleştiği var sayılır. Bu etimolojik eşleştirme herkesin kabul ettiği bir genelleme değildir. Eski zamanlarında -da₅ şeklinde yazılmıştır. İster insanla olsun ister insan dışı varlıklarla olsun birlikte kullanıldığında “ile, bununla beraber, bunun yanında, yanısıra” anlamlarını taşır. Birliktelik halinin eki olabileceği gibi vasıta halinin eki de olabilir.⁷¹⁰ İşlevi bakımından Sumerce ve Türkçede aynı özelliktedir.

Malum, ismin hal ekleri fiil çekimine de girer ve ismin ardısına dizilen bu ekler Sumercede ayrıca fiilin önüne eklenir. Eski Sumerce’de da₅- ile yazılan bu ek fiil önünde kimi zaman di₁, de₃ ve de₄ biçimlerine bürünür.⁷¹¹ Bu ek, kimi işteş olmak üzere bazı fiillerin bir parçası olarak görülür. Fiillerden dug₄ (ile) konuş-, sa₂- (ile) karşılaştı ve zah₃ saklan- söz konusu da ekini taşıyan fiillerdendir.⁷¹² Her üç fiil de /-da/ ekini “ile” anlamıyla taşır. Farklı olarak, zah₃ “saklanmak” fiili aynı da ekini bir de çıkma halinin eki -DAn anlamıyla taşımakta, yanına almaktadır.

3.4.2.10. -e (Sum.) → -e (Türk.) Özne Hali (vurgucu)

Belirtme Halinin Özne Eki (Ergative)

Sumerce’de -e özne halinin eki kabul edilir. Fakat sadece özneye görülmez, başka görevleri de vardır. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

Bazı Ugor veya Ural dillerinin (Yukagir, Kahanti) ergative özelliği taşıdığı bilinmektedir.⁷¹³ Şimdiye dek Altay dillerinin ergative özelliği gösterdiğine dair herhangi bir saptama yapılmış değildir. Fakat karşılaştırmalı olarak ele aldığımızda Çuvaş Türkçesinin ve bazı diğer lehçelerin bir *ismi tarif*⁷¹⁴ ekini hiç değilse

⁷¹⁰ Rubio, 2007, 1331; Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 57; Gökçek, Abacı, Sumerce’de İsmi Halleri, 2017, 310.

⁷¹¹ Michalowski, Sumerian, 2015, 45-46.

⁷¹² Michalowski, Sumerian, 2015, 45-46.

⁷¹³ Dixon, 2002, 4-5.

⁷¹⁴ Osmanlı Türkçesi açıklamalarında geçen harfi tarif bilindiği üzere “artikel“ yerine kullanılmıştır. Burada bahsettiğimiz ergative konusunda geçen -e eki ismi tarif ettiği için hem eskiye yönelik bir hatırlatma hem de kavramlar arasında bilinen üzerinden bağ kurma amacıyla “ismi tarif” adını tercih ettik.

zamirlerinde barındırdığına tanık olmaktayız: epe, ese (Çuvaş); uşbu, uşol (Çağatay), osı, mına (Kazak); avu, eşu (Uygur); işbu (Türkiye Türkçesi) ve oşo, uşul (Kırgız).⁷¹⁵

Hal kategorisi deyince İdil Bulgarlarının ve Çuvaşların dilinde görülen *-a* ve *-e* eklerinin hem nesne belirtme (akuzatif) halinin hem yönelme (dative) halinin fonksiyonunu yerine getirmesi Sumerce'nin aynı görünümdeki eki *-e* ile tam olarak örtüşmektedir. Her iki dilde de *-e* eki, birden fazla isim halinin yerini tutarak nöbetleşe kullanılır.

ÖR.⁷¹⁶ al-ă supăn-pe lajăx šăv-ăn-at
hand soap-instr well wash-pass-pres.3sg
'The hand(s) can be cleaned well with soap'
= "El, sabunla layıkıyla yıkan(abıl)ır".

ÖR.⁷¹⁷ juman-ě xăjěssēnex kasāl-sa
oak-px3sg by.itself be.cut-crd.ger1
'The oak fell down by itself'.
= "Meşe kendiliğinden düştü".

ÖR.⁷¹⁸ alăk-ě te ušāl-nă.
door-px3sg and open-perf.ptc
'The door opened'.
= "Kapı da açıldı".

Çuvaşça'da edilgen çatı çok nadir görülür. Onun olması için cümlede işi kılan asıl ögenin olmaması gerekir.⁷¹⁹ Bunun anlamı şudur: Mesela, "sorular çözüldü, araba yıkandı, ev yıkıldı" gibi faili eksik ifadeler oluşturmaya müsaitlik vardır. Fakat, "tarafından" edatı kullanılarak yapılan edilgen yapılar görülmez.

⁷¹⁵ (Durmuş, 2009, s. 220)

⁷¹⁶ Salo, Deverbal Reflexive and Passive in Chuvash, 2013, 230.

⁷¹⁷ Salo, 2013, 237.

⁷¹⁸ Salo, 2013, 237

⁷¹⁹ Salo, 2013, 233.

Sumerceyi belli bir yere koymak için genellikle *split ergative* tanımı yapılır. Yani, Sumercenin ergative eki her zaman her koşulda nesneden özneye aktarılmaz. Bu tanıma göre, geçişli fiillerde bazen cümlelerin nesnesi bazen de cümlelerin öznesi ek alır. Lakin, Sumercede nesnenin akuzatif eki alması olağan bir durumdur. Özne halinin (ergative) ekidir denilen ek aslında bir genelleme oluşturmaz. O ek sadece özneye görülen bir ek değildir. Bazı cümlelerde nesne belirtme eki almamışsa eğer, bunun sebebini özne haline bağlamak gerekmez. Nesnenin eksiz olmasının nedeni cümlelerin edilgen olmasıdır. Bu özelliği bakımından Sumerce Türkçeye benzer. Türkçede etken çatılı bir cümleyi edilgen çatıya dönüştürdüğümüzde sadece nesnenin belirtme eki ortadan kalkar. Diğer eklerinde herhangi bir değişiklik olmaz. Mesela: *öğrenciler otobüsten indiler* = *otobüsten inildi*. Edilgen cümlede “tarafından” öbeğinin kullanıma girmesinin Osmanlı Türkçesi döneminde (19. yy) ortaya çıktığı dile getirilir”.⁷²⁰

3.4.3. Olumsuzluk Ekleri

Sumercede bir sözü olumsuz görünüme sokmak için *nu*, *na(n)* ve *bara* sözleri kullanılır. Bunların birincisi “değil” anlamıyla ek fiil yerine kullanılır. Diğer ikisi kip anlamı içerir.⁷²¹ Olumsuzluk eklerinden sadece NU işareti ile gösterilen *şir* değişkeni Türkçeye münasebeti bakımından aşağıda yeniden ele alınmıştır.

3.4.3.1. -sır₅(NU) (Sum.) → -Sİr ve Sİz (Türk.)

NU işaretiyle yazılan ektir. Bu işaretin değerlerinden olan /nu/ ile gösterile gelmiştir. Ancak, diğer okuma değerlerinden ikisi *sır₅* ve *şir₅*’tir. Çuvaşça’da olumsuzluk eki hala -*şir* olarak geçer. Türkçedeki *r* → *z* ses değişimlerini hesaba katınca Çuvaşça’daki -Sİr ekinin Türkiyede -Sİz olduğu görülebilmektedir. Sumercedeki NU işaretinin şimdiye kadar kabul edilmemiş olsa dahi olumsuzluk ekinin Çuvaş Türkçesindeki okunuşunu vermesi genel anlamıyla Türkçedeki bu ekin kökenini Sumerli diline dayandırmak için makul bir sebep oluşturmaktadır.

⁷²⁰ Türkçe Edilgen Tümcelerinin Sözdizimi YUNUS SARAR Yüksek Lisans, s. 81.

⁷²¹ Jagersma, 2010, 551.

Sumerce’de olumsuzlama üç ekle anlatılır: nu, na(n) ve bara.⁷²² Bunların son ikisi “kip” eki görevi üstlenir. Nasıl ki hé-em ‘olsun’ demek için varsa ba-ra-me ‘olmasın!’, nam-me ‘olmamalı’ demek için vardır.⁷²³ İçlerinden, en çok NU işaretiyle geçen -nu eki (kelime) ise doğrudan doğruya “değil” anlamını verir. Görevi ve anlamı açısından aslında Türkçesiyle edat olarak tanımlanmaya müsaittir. Hem fiillerle hem isimlerle kullanılan bir ek olarak -nu, kip ekleriyle bir arada kullanılmaz. Ancak, görevi fiil çekmek olan ön ek -i ile birlikte sık görülür. Yan yana geldiği -i fiil çekim ekini kendisine benzetir. Böylece -i > u ses dönüşümü olur ve -i çekim eki -nu içindeki -u ile kaynaşarak kaybolur. Ayrıca, fiille görüldüğü yerde bu da kip türünden sayılır.⁷²⁴

Türkçedeki “ne sen ne ben” gibi cümle kuruluşlarında gördüğümüz /ne/ de Sumercedeki bu nu’dan evrilmiş olabilir. Öyle ki “değil” edatının Türkçede i- (imek) fiilini çekmesi gibi bu ek de Sumercede fiillerden bir tek i- ön ekiyle çekime girmektedir.

Olumsuzluk anlamını veren -nu, isimlerden önce kullanılabileceği gibi sonra da kullanılabilir. Şayet isimlerden sonra gelirse yüklemi olumsuz çekmiş olur. Olumsuzluk ekinin özne ile çekimi Sumerce gramer listelerde aşağıdaki gibi gösterilmiştir.⁷²⁵

Sumerce	Akadca
me-en-de ₃ nu	<i>u₂-ul ni-i-nu</i>
me-en-de ₃ in-nu	<i>u₂-ul ni-i-nu</i>
nu-me-en-de ₃ -en	<i>u₂-ul ni-i-nu</i>
me-en-ze ₂ -en in-nu	<i>u₂-ul at-tu-nu</i>
□me-en□-ze ₂ -en in-nu	<i>u₂-ul at-tu-nu</i>
[nu-me-en]-ze ₂ -en	<i>u₂-ul at-tu-nu</i>
[e-ne-ne] □nu□	□ <i>u₂-ul</i> □ <i>šu-nu</i>
[e-ne-ne in-nu]	<i>[u₂-ul šu]-nu</i>

⁷²² Langdon, Negatives in Sumerian, 1907, 182.

⁷²³ Jagersma, 2010, 551

⁷²⁴ Hayes, 1990, 185.

⁷²⁵ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P227856.147#P227856.142>, 13.12.2022, 01:24.

Edzard Sumerce'deki kelime kategorilerini sıralarken onlardan biri olarak “ünlemleri” madde başı yapmıştır. Başlık altında şöyle yazmıştır: “Ünlemler neşe, korku, şaşkınlık ve kuşku benzeri durumları anlatır. Onlardan biri *he₂-am₃* kalıbıdır. Anlamca “evet” demek olup kelimesi kelimesine tercümesi “olsun” demektir. Bir başkası *in-nu* kalıbıdır. Anlamca “hayır” demektir. Olumsuzlama eki -nu’dan önce nötr etkiye sahip hareket bildiren i- ön eki gelmiştir.”⁷²⁹

Yine, Türkçede olumlama anlamındaki “he” veya “heye” ünleminin kökeni de aslında Edzard’ın “evet” anlamını verdiği “*he₂-am₃*” kalıbından çıkmış gibidir. Doğruysa, ePSD2’de verilen olmak fiilinin *he₂-a* biçimi göz önüne alındığında oradaki *he-a*, /hee/ veya en azından /heya/ okunmaya müsaitmiş gibi durur.

3.4.5. Bağlaç Ekleri

Sumerce’de bağlaçlar kendi başlarına bağımsız birer kelime olabildikleri gibi birer ek de olabilir.⁷³⁰ Bu haliyle edatın genel durumu Türkçedeki durumu ile benzerlik gösterir.

Sumercedeki vasıta hal ekinin -da olup Türkçe örneklerde hem /-da/ hem de /-la/ değeriyle ona denklik gösterdiği daha önce yazıldı. Buna paralel olarak -bi-da bağlacı da Türkçedekine benzer bir görünüm ve işlev taşır. Mesela, Özbek Türkçesinde bir isim -ilä, -birlä ve -bilän edatları ile vasıta hali yüklenir.⁷³¹ O da Türkçedeki -bi(r) de > -bi de bağlacı ile denktir.

Diğer bağlaç ekleri de şunlardır:⁷³²

-ù > “ve, fakat, bundan başka”.

-ma > “ve”.

-tukum-bi > “eğer”.

⁷²⁹ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 27.

⁷³⁰ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 213.

⁷³¹ Öztürk, 2007, 312.

⁷³² Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 213-216.

Bir zarf fiil, sıfat fiil veya isim fiil kolaylıkla türetilebildiğinden Sumerce’de yancümleleri birbirine ilıştiren bağlaçlara ihtiyaç duyulmaz.⁷³³ Nasıl ki Türkçede “sesi duyup pencereden dışarı baktı gerçeğı anladı” dendiğinde -ıp eki bizi bağlaçtan kurtarıyorsa Sumerce’de de durum böyledir. Yine de Sumercede bağlaç sınıfına girecek kelimeler veya ekler vardır. Aşağıda bunlara değinilmiştir.

3.4.5.1. -he-am (Sum.) → -hem...hem! (Türk.)

Türkçede /ne...ne.../ ve /hem...hem.../ olmak üzere hem isimleri hem fiilleri bağlayan iki bağlaç vardır. İkincinin Türkçedeki anlamı “tanıdık olsun yabancı olsun...” cümlesindeki gibi “olsun” ile de karşılanabilir. Sumercede “he-em” dilek ifadesi olarak cümle sonlarında bulunur ve anlamı “olsun” demektir. Belki, kalıplaşan bu iki ek, dilden dile zamanla Türkçedeki bağlaç görevine dönüşmüştür. Dolayısıyla bu bağlacın anlamı “hem...hem” veya “olsun...olsun” biçiminde değerlendirilmelidir.

Kişi zamirleriyle birlikte bir sesliden sonra sık yazıldığı görülen -e veya -a ekinin zamir sonunda bir /η/ sesi yarattığı hesaba katılırsa, buradaki -he-a bağlacının da /heη/ gibi bir telaffuzla dile getirilmiş olduğu ihtimal dahilindedir. Yani, genizden çıkan bir /η/ kolaylıkla /m/’ye dönüşebilir. Fakat bundan öte zaten [-he₂-a]’daki -a hecesinin karşılığı A işaretidir ve okuma değerleri arasında [em_x] ve [me₅] de bulunur. Böyle bir delile dayanarak söz konusu bağlacın Sumerliler zamanında “.../hem/.../hem/” şeklinde seslendirildiğini söyleyebiliriz.

ÖR.⁷³⁴ lugal he₂-a en he₂-a ensí he₂-a sanga he₂-a

lugal he₂.a en he₂.a ensí he₂.a sanga he₂.a
1 2 3 4 5 6 7 8

= kral olsun, beylerbeyi olsun, vali/bey olsun (yahut) tımar sahibi olsun ...

= ‘a king, or a high priest, or a governor, or an estate administrator’.

1. lugal : kral

2. he₂-a : “olsun” veya “hem” bağlacı.

3. en : beylerbeyi, rahip.

⁷³³ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 27.

⁷³⁴ Civil, A Sumerian Connective Particle and Its Possible Semitic Counterparts, 2008, 8.

4. he₂-a : “olsun” veya “hem” bağlacı.
5. ensí : vali, bey.
6. he₂-a : “olsun” veya “hem” bağlacı.
7. sanga : emlak yöneticisi; tımar sahibi (?).
8. he₂-a : “olsun” veya “hem” bağlacı.

3.3.5.2. -da

Bağlama bağlı olmak şartıyla “birlikte, ile, o sebepten, ...dığı için, yanında ve boyunca” anlamlarıyla yorumlanan bu ek ⁷³⁵ aynı zamanda birliktelik halinin ekidir.⁷³⁶ Bu hal eki Türkçede hem /da/ hem de /la/ şeklinde varlığını korumuştur.

Bu ek, birden fazla işleve sahiptir: birliktelik halinin eki olabileceği gibi vasıta halinin eki de olabilir.⁷³⁷ Bir de sebep ilişkisi kurarak.⁷³⁸ Türkçede de aynı şekilde çıkma hal ekiyle sebep ilişkisi kurulabilir. Mesela, “Yola bakmadığından, ayağı takıldı düştü”.

Malum, ismin hal ekleri fiil çekimine de girer ve ismin ardısına dizilen bu ekler ayrıca fiilin önüne eklenir. Eski Sumerce’de da₅- ile yazılan bu ek, fiil önünde kimi zaman di, de₃ ve de₄ biçimlerine bürünür.⁷³⁹ Bazısı işteş olmak üzere kimi bileşik fiillerin de bir tamlayanı olarak görülür. Fiillerden: dug₄ “-ile konuş-”, sa₂- “-ile karşılaştı-” ve zah₃ “saklan-” /-da/ ekini taşıyan fiillerdendir.⁷⁴⁰ Her üç fiil de /-da/ ekini “ile” anlamıyla taşır. Farklı olarak, zah₃ “saklanmak” fiili aynı da ekini bir de çıkma halinin eki -DAn anlamıyla taşımakta, yanına almaktadır.

⁷³⁵ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 57.

⁷³⁶ Miguel Civil, *Esbós de Gramàtica Sumèria - An outline of Sumerian Grammar*, A cura de Lluís Feliu (ed.), Barcelona: Edicions Universitat Barcelona/Edicions de la Unerivsitat de Barcelona, 2020, 56, 132.

⁷³⁷ Rubio, 2007, 1331; Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 57; (Gökçek, Abacı, 2017, 310.

⁷³⁸ Jagersma, 2010, 201.

⁷³⁹ Michalowski, *Sumerian*, 2015, 45-46.

⁷⁴⁰ Michalowski, 2015, 45-46.

ÖR.⁷⁴¹ za-da a-ba-a in-na-bal-e

= za.da aba.a i.nna.n.bal.e
1 2 3 4 5 6 7 8 9

= sen.ile kim.i değişecek?

1. za : sen

2. -da : ile.

3. aba : “kim” soru zamiri.

4. -a (e) : özne belirtme halinin eki.

5. i- : fiil çekiminin ön eki.

6. (n)a : yönelme halinin (dolaylı tümleç) fiildeki eki.

7. bal : “değiş(tir)mek” fiil kökü.

8. -e : gelecek zaman ekinin fiildeki çekim eki.

ÖR. lú lú-da =lu lu.da
1 2 3

= adam adamlar

1. lu: adam, kişi.

2. lu: adam, kişi.

3. da: ile (bağlaç).

3.3.5.3. -ta

İsmi ayrılma-araç halinin eki olan [-ta], mekân ve zaman açısından iki anlam oluşturmaktadır. Mekân bakımından bir yerden çıkışı, ayrılmayı, uzaklığı veya bir yerde bulunmayı ifade etmede kullanılırken; zaman bakımından “sonra, -dığında, -den beri, -den itibaren” anlamlarını vermeye yarar. Bununla beraber, [ta] ekinin diğer bir görevi araç, vasıta ilgisi kurmaktır. Fiilin gerçekleştirildiği vasıtaya işaret eden bu ek “ile” anlamına gelir. Sıralanmış nesneleri, varlıkları, sözleri bağlamaya yarayan [da] bağlacıyla aynı anlama gelir ve “ile” demektir. Telaffuz esnasında dilin

⁷⁴¹ Langdon, 1911, 74. Langdon, cümleyi şöyle çevirmiştir: “seninle kim savaşacak?”

meylettiği muhtemel d > t ses değişimi heceye yansıtılmış ve bu yüzden kimi zaman [da]’nın bir değişkeni olarak kullanılmıştır. Aynı doğrultuda, iki sözü veya varlığı bağlayan “ile” anlamındaki başka bir bağlaç olan [bi-da] bağlacı da kimi zaman [bi-ta] formunda yazılmıştır.⁷⁴² Yine söz listelerinde Akadcası *it-ti an-ni-i-im* “bunun ile” olan sözün bir başka dengi de [-ta] ile yazılmış olarak ki-lu₃-ne-ta biçimindedir.⁷⁴³ Bununla kalmayıp, yine bir söz listesinde [ta] Akadca karşılığı *qadum* ile eşleştirilmiştir.⁷⁴⁴ ePSD’de “ile” anlamıyla [gada] sözü geçmektedir ki bu muhtemelen Akadcadan ödünç alınmıştır.⁷⁴⁵

Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

Muhtelif anlamlar sağlar. İlki, bir yerden çıkmayı ifade eder. “Nereden” sorusuna cevap oluşturur. Yer ile alakalı olarak yine “nerede” sorusuna cevap almaya yarar. O halde Türkçedeki /-DE/ ve /-DEN/ eklerine tekabül eder. İkincisi, zaman bakımından söze “itibaren, den sonra” anlamı yükler. Üçüncüsü, bir sebep oluşturmaya yarar. Sıcaktan, soğuktan gibi ifadelerde “neden” sorusunun cevabını almaya yardım eder. Dördüncüsü, “ile” anlamıyla bir bağlaç olarak sözleri bağlamaya yarar. Bu özelliğiyle /da/’ya denktir, onunla aynı anlamı ve işlevi görür. Beşincisi, araç veya diğer bir ifadeyle vasıta görevi görür.⁷⁴⁶

3.3.5.5. -bi

İki veya daha fazla ismi bir arada anlamca birbirine bağlayan -bi ekinin “ve” anlamında kullanılan bir bağlaç olduğu düşünülür.⁷⁴⁷ Eski Sumerce’de en yaygın görülen bağlaç budur.⁷⁴⁸ İki heceli -bi-da bağlacının tek heceye düşmüş hali gibidir.

ÖR.⁷⁴⁹ [id₂] [idigna] id₂ buranuna-bi a zal-le tum₃ [...] □kur□-re

⁷⁴² Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 58.

⁷⁴³ Poebel, *Grammatical Texts*, 1914, 30.

⁷⁴⁴ Poebel, *Grammatical Texts*, 1914, 64: 36. satır.) Aynı söz “ile, birlikte, de dahil” anlamlarıyla CAD’da *qadi/qadima* olarak verilmiştir. Bkz. CAD 13/Q: 47. Bkz. Reiner, ve diğerleri, CAD 13, 1995, 47)

⁷⁴⁵ [http://oracc.org/epsd2/o0027614; version 2.7 \(built 2022-12-21\)](http://oracc.org/epsd2/o0027614; version 2.7 (built 2022-12-21))

⁷⁴⁶ Delitzsch, 1914, 53.

⁷⁴⁷ Langdon, 1911, 171.

⁷⁴⁸ Jagersma, 2010, 97.

⁷⁴⁹ “An adab to Nanna for Išme-Dagan (Išme-Dagan M)”, ETCSL transliteration: c.2.5.4.13: Version A/ Segment A -10. Bkz. <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>, 13.12.2022, 15:43.

= idigna buranuna-bi a zal-le tum [...] □ kur □ -re
 1 2 3 4 5 6 7 8 9

= Dicle, Fırat ve, geçip giden suyu getiren... o dağ

1. idigna: Dicle
2. buranuna: Fırat
3. a: su
4. zal-: geçip giden; akan.
5. (l)e: sıfat fiil eki.
6. tum: taşımak; getirmek.
7. kur: dağ; ülke
8. (r)e: belirtme eki.

ÖR. ^{ğış}galub gal-gal ^{ğış}esi ^{ğış}abba-bi = galub gal-gal esi abba-bi
 1 2 3 4 5

= iri yarı hıluḫpu (?) ağacı, abanoz ağacı ve abba (?) ağacı

1. ^{ğış}galub: hıluḫpu ağacı
2. gal-gal: kocaman, iri yarı.
3. ^{ğış}esi: abanoz ağacı
4. ^{ğış}abba: abba (?) ağacı
5. -bi: ve (bağlaç)

3.3.5.6. -bi-da

Anlam olarak Türkçedeki “bi(r) de..” bağlacı ile denk olduğu görülmektedir. Buna rağmen onu “ve” olarak tanımlayanlar varken Edzard gibi -bi-da bağlacındaki -bi- bileşenini 3. TK iyelik eki -da bileşenini ise “ile” olarak tanımlayanlar (Bkz. aşağıdaki örnek) vardır. Öte yandan Türkçe kaynaklarda -bi-da’daki -bi eki için yine aynı tekrar yapılmış olup onun üçüncü tekil kişi iyelik eki olduğu değerlendirmesi yinelenmiştir.⁷⁵⁰ Genellikle -bi-da şeklinde görülen ek, Sumerce’nin nispeten daha

⁷⁵⁰ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 214; Eratalay, Sumerce ve Türkçe, 2020, 238.

eski zamanlarında -bi-ta olarak göze çarpar.⁷⁵¹ Bu bağlaç, “ve” anlamına gelen -bi bağlacının pekiştirilmiş hali olabilir.⁷⁵²

ÖR.⁷⁵³ ab₂ amar-bi-da = ab amar bi da
1 2 3

= “öküz buzağı bi(r) de”.

1. ab: öküz
2. amar: buzağı, dana
3. -bi-da: bağlaç (=bir de...)

ÖR.⁷⁵⁴ lugal-e id₂idigna id₂buranuna-bi-da im-ma-da-an-tab
= lugal.e idigna buranuna bi da im.mu.da.an.tab
1 2 3 4 5 6

= “kral, Dicleyi Fıratı bir de birbirine kavuşturdu

1. lugal:kral.
- 2.-e: özne (halinin) eki
3. idigna: Dicle
4. buranuna: Fırat
5. bi da: bi(r) de [(b)i(r)le ?]
6. im.mu.da.an.tab: kavuşturdu (çekilmiş fiil).

3.3.5.7. -de₃ (=NE)

Sumerce gramerini işleyen eski yayınlarda geçen, yeni yayınlarda görülmeyen bu bağlaç ya -da bağlacının bir değişkeni yahut NE işaretine atanan bir başka okuma değeriyle [-bi₂] bağlacını da akla getirmektedir. Her iki durumda da -de₃ için bağlaç çıkarımı yapmamıza imkan veren mevcut veri NE haliyle, Türkçede /ile/ yerine halk edebiyatında veya kırsalda sık geçen -nE bağlaç şeklini akla getiriyor.

⁷⁵¹ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 57-58.

⁷⁵² Jagersma, 2010, 98.

⁷⁵³ Edzard, **Sumerian Grammar**, 2003, 27. Edzard orada ab₂ amar-bi-da ifadesinin tercümesini verirken (onun)...+sı ile anlamını vurgulamıştır. Dolayısıyla onun tercümesi “öküz, danasıyla” manasında anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. Foxvog, 2011, 58.

⁷⁵⁴ Vantiphout, 2003, 72-73.

ÖR. yarının hayaliyne > hayali ile
= eliminen verdim > elim ile(n)

3.3.5.8. -he...-he...

Sumerce’de “ya...ya da...” anlamı verdiği düşünülen bu bağlaç Türkçe’de tam olarak -ha... -ha... bağlacına denktir. Aşağıdaki karşılaştırmada bu görülmektedir.

ÖR. Ha sen ha ben, ne farkedez! (Türkçe)

ÖR. lu₂-umma(KI)-he lu₂-kur₂-ra-he. (Sumerce)

= $\frac{\text{lu}_2.\text{umma}.\text{(a)k(i)}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4 \quad 5} \frac{\text{he}}{6} \frac{\text{lu}_2.\text{kur}_2.\text{(r)a(k)}}{7 \quad 8} \frac{\text{he}}{9}$

= Ummalı ha dağlı ha! > “Ha Ummalı ha dağlı...”

1. lu₂- : adam, kişi.

2. umma- : kent adı.

3. -(a)k(i)- : (ki) yer adı yapan belirtme sıfatı; (-ak) ilgi halinin eki.

4. he : bağlaç.

5. lu₂- : adam, kişi.

6. kur₂- : dağ; ülke.

7. -(r)a(k): ilgi halinin eki (-ak).

8. he : bağlaç.

3.4.6. Fiilimsilerin Bağlaç Ekleri

Fiilimsi oluşturan eklerin isimlerle kullanılan eklere dahil edilmesinin nedeni isim, sıfat ve zarf fiil adıyla anılan kavramların aralarındaki ilişkidir.

Bağlaç deyince genellikle isimleri, isim öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlayan “ve”, “ile”, “de...de”, “hem...hem” gibi bağımsız bağlaçlar akla gelir. Ancak bunların dışında bir de bağımlı bağlaçlar vardır. İsim veya fiil olsun öğeleri birbirine bağlayan bağımlı bağlaçlar Türkçe’de ek şeklinde görülürler. Burada bağlaç olarak

anılan ekler Türk dilini işleyen dilciler arasında zarf fiil ekleri adıyla bilinir. Bazı zarf fiil ekleri cümleleri sıralama ve bağlama görevi üstlenirler.⁷⁵⁵ Sumer dili de söz veya söz öbeklerini bağlayan “iken”, “-dığında”, “-ıp”, “-ınca” gibi anlamlar taşıyan ekler kullanır. Birden fazla fiilin veya yan cümlenin bağlanması batı dillerindekine pek benzemez. O sebeple olsa gerek Edzard açıklama yaparken şöyle demiştir: Sumerce, sıklıkla isim fiil öbekleri kullanır. Fiil isimleştirildiğinden böylesi öbekler son ek alabilir. Dolayısıyla, Sumerce’de temel olarak, yanyana dizilen öbekleri veya yan cümleleri bağlayan bağımsız bağlaçlar yoktur.⁷⁵⁶

Yükledikleri anlamlarla yan cümlecik yapmaya yarayan, bağımlı bağlaç denilebilecek bu eklerden Türkçedekilerle denklik oluşturanları aşağıda başlıklarla ele alınmıştır.

3.4.6.1. ud

Bir bağlaç olarak /ud/ başka bir bağlaç olan /ud-da/’nın değişkenidir. Türkçesiyle -den itibaren, -dığında veya -dığı zaman demektir. Bir yan cümleyi ana cümleye bağlamaya yarar⁷⁵⁷ ve UD işareti ile gösterilir.

Genel olarak bu işarete atanan çok sayıda okuma değeri arasında da₇, dag₂, u₄, ud, ug₄ ve un₅ bulunur. Burada ele aldığımız /ud/’dan aynı anlamda /ud-da/ formunun gelişmesini belki de Orhun yazıtlarında görülen zarf fiiline bağlamalıyız. Orada /dUkta/ şeklinde geçen ekin yapısına bakılırsa dı-k > -dık+ta şeklinde bir evrilme söz konusudur. Malum, bu da sonradan -dıkta > -dığında olmuştur.

ÖR. Üze kök tengri asra yağız yir kılıntukda...

> kılıntu.(u)g.da > kılıntu.(u)n.da

Sumerce metinlerdeki (UD.DA) işaretleri *u₄-da*, *ug₄-da* veya *ug₄-ta* şekilleriyle bugün kullandığımız yazıya aktarılabilir. Dolayısıyla, Sumercedeki -UD.da zarf eki UD işaretinin değişken okuma değerleriyle yeniden ele alındığında /u-da/ veya /ug-da/ olarak okunabilmektedir.

⁷⁵⁵ Özezen, 2007, 117; Gülsevin, 2020, 137.

⁷⁵⁶ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 27; Edzard, “conjunctions and subjunctions”

⁷⁵⁷ Gadd, 1924, 29.

Yapısal olarak Sumercedeki yeri değişik olsa bile Türkçede “kadar” anlamı veren -na eki ile denklik kurulabilir.

ÖR.⁷⁶¹ kurıgaru kün batsıkına
= “Geride gün batısına (kadar)”.

Bu örnekteki “batsıkına” sözünün yapısı dikkatlice incelenirse Sumercedeki -enna “kadar” anlamındaki sözün denkliği elde edilir.

= batsık(ı)nna > batı.sı.k.(ı)nna > batı.sı.n.(a)nna > batı.sı.n.(a).na(= kadar).

ÖR.⁷⁶² en-na □inim□-bi i₃-til = ena inim.bi i₃.til
1 2 3 4 5

= sözü tamamlanana kadar.

1. ena : -e kadar
2. inim : söz, kelam.
3. -bi : 3. TK iyelik eki (insan dışı varlıklar için)
4. i₃- : fiil çekiminin ön eki.
5. til : tamamlamak; bitirmek, bitmek, son bulmak.

3.4.7. Ünlemler

Sumercedeki bazı ünlemler de Türkçedeki ünlemleri hatırlatır. Mesela u₈-ú-a =“tüh, eyvah; vah” demektir. İçlerinden /vah/ ile /u₈-ú-a/ birbirine yakın durur. Yine “hey” demek olan /a-la-la/ ünlemi de belki “alla alla” demektir ve bunun Allah ile alakası yoktur. Bu ikisinin dışında, ünlem kategorisine ait iki seslenme şekli daha vardır. Bir diğeri daha Türkçeye yakın durur. O da Türkçeye yakınlığıyla dikkat çeken, he₂-a kalıbıdır. Anlamca “evet” demek olup Türkçede evet anlamına gelen “he” veya “heya” veya “heye” ünleminin kökenini oluşturuyor olmalıdır.

⁷⁶⁰ <http://oracc.org/epsd2/o0027057>; version 2.7 (built 2022-12-21), 07.04.2023, 10:07. [en-na] söz listesinde “-e kadar” anlamıyla ön ek olarak gösterilmiştir. Bkz. Poebel, Grammatical Texts, 1914, 64.

⁷⁶¹ Orkun, 1994, 22, Kültegin Yazıtı Cenup - Bilge Han Yazıtı Şimal Tarafı, 2 Ş-II.

⁷⁶² Maaijer, 2001, 319: No 7. satır 5.

3.4.8. Zamirler

Sumerce'deki zamirler Türkçenin zamirlerine benzer biçimde isimlere bağlı olarak yer alır. Genel olarak bakıldığında Türkçedeki tekil zamirlerin Sumerce'den kaldığı kolaylıkla söylenebilir. Aslında çoğul çoğul zamirler için de durum farklı değildir fakat oradaki çoğul zamir biçimleri geç dönemde ortaya çıktığından ve muhtemelen yazıcılarca biraz da Akadca'nın lehçesi olan Babilce'ye benzetilmeye çalışıldığından iki dilin zamirlerle gösterdiği ortaklık çoğul zamirler için ilk bakışta kolaylıkla görülememektedir. Öte yandan, zamirlerin cümle içindeki kullanılışı kolaylık açısından iki dilde doğrudan görülebilir. Zamir, daha çok ekle kendini gösterir. Mesela, Sumerce'de de Türkçedeki gibi “bizim çocuklarımız” gibi bir söylem yerine “çocuklarımız” demek yeterlidir. Yine de bağımsız olarak zamirlerin kullanıldığı örnekler vardır.⁷⁶³

Sumerce zamirler tek bir biçimle görülmez. Çift dilli dilbilgisi listelerinde geçen bazı örneklerle bakacak olursak öznelerin kökü sonradan uzatılmıştır. “Ben” zamiri için aşağıda görülen birbirinden farklı biçimler ister bağımsız kelime olsun ister bağımlı ek olsun evrilmeleri hususunda zamirlerin durumunu özetlemektedir.⁷⁶⁴

<u>Sumerce</u>	<u>Akadca</u>	<u>Türkçe</u>
ḫa ₂ -e	a-na-ku	“ben” < bi, be, ba, ḫa, man, men. ⁷⁶⁵
ḫa ₂ -a-me-en	a-na-ku	“ben”
me-en	a-na-ku	“ben”
□i ₃ □-me-en	a-na-ku	“ben”

Aynı öznenin farklı formları içinden 1. ḫa₂-e > 2. ḫa₂-a-me-en ve 1. me-en > 2. i₃-me-en eşleştirmeleri muhtemelen aşağıdaki gibi bir açıklamanın mantığını göstermek için eskiçağ yazıcılarının tercihi olmuştur.

⁷⁶³ Prince, 1915, 27.

⁷⁶⁴ Dangin, 1935, 93; Ayrıca bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P493409.101#P493409.96>

⁷⁶⁵ Sergei Starostin, Anna Dybo, Oleg Mudrak with assistance of Ilya Gruntov and Vladimir Glumov, **An Etymological Dictionary of Altaic Languages**, Leiden-Boston: Brill, 2003, 225, 341.

1. ηa_2 -e a) ben ben (zamirin kendisi).
2. ηa_2 -a-me-enb) ben...men ben yahşı-men (zamir ve eki).
1. me-en c) isim-mēn eki kral-mIn (yüklemde zamir eki).
2. i_3 -me-en d) fiil-mēn eki gider-mEn (fiil kökünde zamir eki).

Diğer yandan, aynı listede aynı zamir formları bir de ismin belirtme halindeki şekilleriyle verilmiştir.⁷⁶⁶ Zamirin söz konusu listede ismin yalın halini ve belirtme halini temsil eden aynı biçimle verilmesine bakılarak farklılığı göstermek için bir ek kullanıldığı söylenemez.

<u>Sumerce</u>	<u>Akadca</u>	<u>Türkçe</u>
ηa_2 -e	<i>ia-a-ti</i>	“beni”
ηa_2 -e-me-en	<i>a-a-ti</i>	“beni”
me-en	<i>ia-a-ti</i>	“beni”
i_3 -me-en	<i>ia-a-ti</i>	“beni”

Zamirle zamir eki birbirinden farklıdır fakat buna rağmen zamir ekinin, bir ihtimal, zamirin kendisinden türemiş olabileceği ileri sürülmektedir. Gerçekten de eski Türkçe metinlerde geçen “biz az biz” = *biz azız* ifadesine bakınca buna ihtimal vermemek pek mümkün gözüküyor. Tekil formlar bir yana, zamirlerin çoğul formunu göz önüne alınca Sumerce’deki eşleşmeler Türkçedekinden farksızdır.

⁷⁶⁶ Dangin, 1935, 93.

Tablo 30: Sumerce'de ve Türkçe'de Tekil Kişi Zamirleri ⁷⁶⁷

Zamir	Sumerce		Türkiye Türkçesi
1. TK	ɲa ₂ -e (=ma ₃ -e) = ma ₃ -e = ma ₃ -e = ba ₄ -e	ɲa ₂ -e[n] =ma ₃ -e[n] = ma ₃ -e[n] = ba ₄ -e[n] ɲen men ₂ (<i>Emesal</i>) = me me-e ma-a e-ma	ben
2. TK	za-e ze ₂ -e	za-e[n] za-a[n] ša-e[n]	sen
3. TK	e-ne i-ni èn (<i>Eski Babil</i>) ur ₅	ur ul an	ol o an

TK =tekil kişi, ÇK =çoğul kişi

Emesal ve emegir lehçeleri arasındaki en bariz ses değişikliklerinden birisi /g/ ile görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Sumerce'de bir geniz g'si (ng) bir de sert g olmak üzere iki [g] var. Emegir ile Emesal lehçesinde sırayla: g > m ve g > b yönünde ünsüzler birbirinin yerini almaktadır. Diğer muhtemel bir ses değişimi de n > š yönündedir.⁷⁶⁸ Dolayısıyla, geniz g'si (ng) pek müsait şekilde geniz m'si (nm) olabilecek bir özellik göstermektedir. Yani, gæ(n) > mæ(n) > bæ(n) değişimi pek mümkündür.

⁷⁶⁷ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 31; Sumerce'de ismin özne halinin split ergativity denilen ikili kullanımı söz konusudur. Özne bir isimse belirtili nesne ekini özne yerindeki bu isim alır; fakat cümlemin öznesi yalnız kullanılan bir kişi zamiri ise o bir nesne eki almaz belirtili nesne ekini nesnenin kendisi alır. (Zólyomi, 2017, s. 62-63) Tablo için Foxvog, Zólyomi ve ePSD referans alınmıştır.

⁷⁶⁸ Prince, *The Vocabulary of Sumerian*, 1904, 53.

Öte yandan, zamirlerin çoğul biçimleri Sumerce'nin konuşulduğu dönemlerde hemen hemen yoktur. Türlü zamir biçimi sonradan ortaya çıkmıştır. Eski Sumerce'de bir tek 3. ÇK zamiri a-ne-ne göze çarpar. Yeni Sumerce döneminde e-ne-ne halini almıştır. Yeni Sumerce'den eski Babil Krallığı Sumercesi'ne geçerken 1. ve 2. ÇK zamirleri görünmeye başlar. Böylelikle artık “biz” için me-en-dè-en /menden/ ve “siz” için de me-en-ze2-en /menzen/ vardır.

Dahası, yönelme halinin ekini aldığında Sumercedeki zamirlerin gösterdiği tavır da Türkçenin böyle bir durumda gösterdiği tavırla aynıdır. Edzard, [ma3] “ben” ve [ze2] “sen” zamirlerinin fonetik değerlerini saptamanın kesinlikle zor olduğunu belirtmiş buna rağmen açık kapı bırakmıştır. Yönelme halindeyken 1. ve 2. TK zamirlerinin aldığı şekli göz önünde bulundurarak, Hayes'in yaptığı gibi bunu “gerideki sese benzetme” şeklinde tanımlamıştır. Böylesi bir ses olayını da Türkçede yönelme halindeyken değişen zamir şekilleriyle bir tutmuştur.⁷⁶⁹

ÖR. ġe₂ “ben” > ga₂-ra “bana”.
ze “sen” > za-ra “sana”.

3.4.7.1. ma₃-e(n), ga₂-e(n) (Sum.) → Mæn (men, ben) (Türk.)

1. TK zamiri, Eski Sumerce'de ma₃ (= ġe₂₆) şeklinde yazılırken Yeni Sumerce döneminde ma₃-e (ġe₂₆-e) veya ma₃-e (=ġa₂-e) şekliyle yazılmıştır.⁷⁷⁰ Ayrıca me, me-e, ma, ma-a ve e-ma şeklinde geçer.⁷⁷¹ Dolayısıyla yazıya geçirilirken ona atfen kullanılan başlıca iki işaret var. Birisi men₂, meš, ma₆, ba₁₃, ba₁₃, išib gibi okuma değerleri olan ME işareti, diğeri de okuma değerlerinden bazıları ma₃, ġa₂, ma₃, ga₂, ba₄, ma₃ ve ge₂₆ olan GA₂ işaretidir.⁷⁷² Demek ki Sumerce metinlerde ġa₂-e biçiminde yazılan zamir gæ(n) > mæn(n) > bæ(n) şeklinde bir değişimle ele alınmalıdır ve neresinden bakılırsa bakılsın Türkçedeki 1. TK zamiri Sumercedekiyle ortaktır.

⁷⁶⁹ Edzard, 2003, 55.

⁷⁷⁰ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 31.

⁷⁷¹ <http://oracc.org/epsd2/o0221479>; version 2.5 (built 2021-12-21), 30.01.2022, 16:36.

⁷⁷² İşaret listesi için bkz. <http://home.zcu.cz/~ksaskova/CuneiformSignList.pdf>, 14.03.2022, 01:35.

1. TK kişi zamirinin de diğer zamirler gibi fazladan bir -e eki taşıdığı dikkati çeker. Zamirlerle görülen bu -e eki anlaşılan birkaç farklı görevi üstlenmiştir. Kendinden önceki ünlüyle birlikte bir η sesi verebileceği gibi ismin belirtme halinin özne eki de olabilir. Değilse, üçüncü bir şık olarak ismin belirtme halinin nesne eki olması söz konusudur.

ÖR. ⁷⁷³

ma₃-e ia-a-ti = beni, bana.

Yukarıdaki □ηa₂□-e hem “beni” hem “bana” demektir. Üstelik buna benzer başka örnekler de vardır. O halde aşağıda ηa₂ yerine ma₃ ile yazılan ma₃-e “ben” zamiri metin bağlamına göre farklı yorumlanabilir: “ben”, “beni” veya “bana” değeri atanabilir.

ÖR. ⁷⁷⁴ ma₃-e eri-za= $\frac{\text{ma}_3.\text{e}}{1} \frac{\text{eri}}{2} \frac{\text{zu}}{3} \frac{\text{a}}{4}$ = “ben, (senin) kölenin”.

= ben, köle-n-in...

1. ma₃-e = 1. TK (ben).
2. eri = köle
3. -zu- = 2. TK iyelik eki (-n)
4. -a(k) = tamlayan eki (-In)

ÖR. ma₃-e nin-[me]-én = $\frac{\text{ma}_3\text{-e}}{1} \frac{\text{nin}}{2} \frac{\text{[me]n}}{3}$

= “ben hanımefendiyim.”

1. ma₃-e = 1. TK zamiri
2. nin = hanımefendi, kadın, efendi.
3. -[me]-én = 1. TK yüklem çekim eki.

⁷⁷³ Dangin 1935, 93, satır 36. Alıntının yapıldığı eserde ma₃-e yerine ηa₂-e tercih edilmiştir. İkisinin de GA₂ işaretinin okuma değeri olduğu unutulmamalıdır.

⁷⁷⁴ Prince, The Pronouns and Verbs of Sumerian, 1915, 30.

ÖR.⁷⁷⁵ šul-gi ur-ús-zu ma₃-e-me-en
= “Şulgi, sadık koruyucun benim!”

Ayrıca, me-e =*anaku* “ben” (yalın hal) şeklinde kullanılabilir ve yüklem ek almayabilir.

ÖR.⁷⁷⁶ me-e dam-dam-ta = *anaku aššatu* “Ben zevceden...”.

Sumercede, zamirin sonunda görülen -e eki bazı dönemlerde zamirin önünde görülmektedir. 1. TK, 1. ÇK ve 2. ÇK zamirleri -e ön eki alır. Zamirle ilgili bu durum, Türkçe’de de görülmektedir. Her lehçede olmasa da Çuvaş Türkçesinde hem 1. TK’nin ve 1. ÇK’nin hem de 2. TK’nin ve 2. ÇK’nin yalın halleri sırasıyla -e alır:

mān	> epě	1. TK
sān	> esě	2. TK
pīr	> epīr	1. ÇK
sīr	> esīr.	2. ÇK ⁷⁷⁷

Buna paralel olarak Sumerce’de de -e ön ekinin yerine en-, an-, in- ve un- eklerinin “biz” ve “siz” zamirleri önüne geldiği görülmektedir. Metinlerde ma₃-e veya za-e olarak yazılan zamirlerin sonundaki -e ekleri daha önce dile getirildiği gibi sonda bir /ŋ/ sesi verir. Buna bağlı olarak -e eklerinin zamir başına alındığında -en, -an, -in veya -un heceleriyle gösterilmiş olması doğaldır. Çünkü nazal bir ses üreten -e ekinin yerini tutan bir -en hecesinden sonra yine nazal bir dudak ünsüzüyle başlayan hece gelmektedir. Türkçe’de buna benzer ses olaylarına denk gelmek mümkündür. Mesela, Mersin ağzında “nerede” soru zamiri yerine kullanılan bir söz bulunur: “hangırda” > hangi+yerde. Esasen onun telafuzu, İstanbul ağzında yazıldığı gibi değildir. İlk hece /ŋ/ ile bitirilir ve ikinci hecenin ilk sesi de /ŋ/’ye uyum sağlar. Ağızdan çıkan söz böylece /haŋŋırda/’dır.

⁷⁷⁵ Klein, 1981, 35.

⁷⁷⁶ Langdon, 1911, 101.

⁷⁷⁷ Krueger, 1961, 132-133; Róna-Tas, 1999, 2; Ersoy, 2021, 271-292.

3.4.7.2. za-e(n) (Sum.) → Zæn, zen, sen (Türk.)

İkinci tekil kişi zamirinin en eski şekli za'dır.⁷⁷⁸ ePSD'de geçen kayda göre /za/ bir dönem /sa₂/ hecesiyle yazılmıştır.⁷⁷⁹ Daha sonraları sırasıyla ze₂ ve ze₂-e biçimlerine rastlanmıştır. Ur III döneminde ze₂-e işaretleriyle görülen bu zamir Eski Babil dönemi itibarıyla za-e heceleriyle yazılmıştır. Dikkat edilirse EB dönemindeki za-e, kök bakımından EH IIIa dönemindeki kökün şekline evrilmiş ve za- ile başlatılmıştır. Hecelemede eskiye dönüşün nedeni zamirin genizden telaffuzu olabilir.

$$\text{ÖR.}^{780} \text{ za-e diñir-bi-me-en} = \frac{\text{za-e}}{1} \frac{\text{diñir}}{2} \frac{\text{-bi-}}{3} \frac{\text{-mēn}}{4}.$$

= “sen (onların) tanrısı/sınlar / tanrılarısın.”

1. □za□-e = 2. TK zamiri (sen).
2. diñir = tanrı
3. -bi- = iyelik eki
4. -me-en = mē(n), me-en = 2. TK ek fiil eki.

Hayes, yüklemdeki zamir ekinin 1. ve 2. TK için hem -me hem -me-en şekillerinde gösterilmesini sondaki nazal n'nin düşerek nazal bir sesliye dönüşmesiyle açıklamıştır. Yani /ŋ/ yerine nazal bir /e/ kalmıştır.

$$\text{ÖR.}^{781} \text{ ma3-e ù za-e šeš-me-en-dè-en} = \frac{\text{ga.e}}{1} \frac{\text{u}}{2} \frac{\text{za.e}}{3} \frac{\text{šeš.mēn-dè-en}}{4} \frac{}{5}$$

= “Ben ve sen kardeşiz”.

1. ga₂-e : ben (zamir)
2. u₃ : ile (bağlaç)
3. za₂-e : sen (zamir)
4. šeš : kardeş
5. -menden

⁷⁷⁸ za dam kur-ta mu-tum₂, (<http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P010263.58>, satır r-iv3, 29.01.2022, 21:40. Ayrıca, za dam kur-ta mu(-un)-ir₁₀ = *Sen dağlardan eş(kadın) getirdin*. Bkz. Jacobsen, 1989, 72, dipnot.

⁷⁷⁹ za'e maddesi. Bkz. ePSD2.

⁷⁸⁰ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P349497.3>, 29.01.2022, 21:39.

⁷⁸¹ Jagersma, 2010, 683.

Netice itibariyle Türkçedeki 2. TK zamiri de Sumerce'den kalmıştır demenin önünde engel yoktur.

3.4.7.3. a-ne, an, ul (Sum.) → an, ol (Türk.)

Sumerce metinlerde, 3. TK zamirinin en eski hali a_(x)-ne şeklinde kayda geçmiştir. Eski Babil döneminde e-ne haline evrilmiş ve yine aynı dönemde en₃ şekliyle kaydedilmiştir. “O” zamirinin bu dönemde /e-ne/’den en₃ şekline evrilmiş olmasına bakılırsa -e ekinin önceki dönemlerde zamire bağlı başka bir hece meydana getirdiği sonucu çıkarılabilir. Bu da demek oluyor ki -e eki sadece 1. ve 2. kişi zamirlerinde değil 3. kişi zamirinde de mevcuttu. Dolayısıyla zamirin EB öncesinde yapısal olarak (a-ne) an.e öğeleriyle kayda geçtiği ve yalın bir hal aldığı böylece an veya EB dönemindeki şekliyle en olduğu anlaşılmaktadır. Yazıda a-ne gözüke de an.ne okunması yüksek ihtimaldir. Böylece bir sağlama yaptıktan sonra zaten “o” zamirinin çift dilli gramer listelerinde Türkçedeki gibi /an/ haliyle mevcut olduğunu da belirtmeliyiz. O zamirinin diğer bir şekli de yine Türkçedeki gibi ul ile. Eski Babil döneminde hem e-ne hem de en₃ şeklinde yazıldığına göre bu 3. TK zamiri de 1. ve 2. TK zamiri gibi belirtme halinin özne eki -e ile gösterilmiştir.⁷⁸²

ÖR.⁷⁸³ $\frac{a-ne-da}{1 \quad 2 \quad 3} nu$ (= Akk. *ba-lu-šu*)

= o(n)-lu-suz = “on-suz”

1. a-ne = 3. TK zamiri

2. -da = ismin birliktelik hal eki (comitative)

3. nu = olumsuzluk eki

⁷⁸² Aslında Türkçede belirteç vardır. Türkçede onun adı belirtme halinin ekidir. Bazı lehçelerde -e halindedir. Türkçenin en eski zamanlarında belirtili nesne eki gibi bir de özne belirtme ekinin var olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Çuvaşçadaki nominative ben ve biz zamirleri (e-pe, e-şe) bunu varsaymak için önemli birer delil sayılmalıdır.

⁷⁸³ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P227771.30>, 11.02.2022, 02:46.

ÖR.⁷⁸⁴ a-ne saṇ-ṇa₂-ni-še₃ diṇir-ra-am₃ =an-e saṇ-(ṇ)a₂-ni-še₃ diṇir-(r)a(k)-
am₃
1 2 3 4 5 6 7

= “O, başın(a)ça / başına kadar (tepeden tırnağa, her şeyiyle) tanrınıdır.

1. a-ne = 3.TK zamiri
2. saṇ- = baş (isim)
3. (ṇ)a₂-ni = 3. TK iyelik zamirinin eki
4. -še₃ = varış halinin (terminative) eki.
5. diṇir- = tanrı (isim)
6. -(r)a(k) = ilgi (tamlama) halinin (genitive) eki.
7. -am₃ = ek fiilin eki.

3.4.7.4. me-n (Sum.) → ME-z (Türk.)

Çoğul kişi zamirlerinin varlığı Eski Babil döneminden daha eskiye gitmez.⁷⁸⁵ Diğerleri gibi yazılışları tek şekilde değildir. Biçimi en fazla değişen zamirlerden biri de 1. ÇK zamiridir. Fakat en sade haliyle Eski Babil döneminin Sumercesinde “biz” zamirinin karşılığı olarak me (ME) kaydedilmiştir.⁷⁸⁶ Poebel bu zamiri *me-en-de*, *me-de* ve *me-en-de-en* şeklinde okumuş; Prince ise onun aynı sırayla *me-en-ne*, *me-ne* ve *me-en-ne-en* okunması gerektiğini belirtmiştir. Delitsch de “biz” zamirini *mê-ne* okumuştur.⁷⁸⁷ Prince’nin oğünkü itirazının nedeni günümüzde hâla [dê] okunan bu hecenin işaret değerinin NE olduğuna dikkati çekmektir. Kaldı ki çokça okunmuş değerinden birisi *de₃* bir diğeri *ne*.

Aynı dönemden kalma birbirine yakın ME (*me*), ME.NE (*me-de₃*), ME.E.NE (*me-e-de₃*) ve ME.EN.NE (*me-en-de₃*) yapıları mevcut olup bu çalışmayla birinci çoğul kişi zamiri kalıplaştığı zamanların şekliyle *me-Ne* = **me-(e)n-(n)e** olarak kabul

⁷⁸⁴ <http://oracc.museum.upenn.edu/etcsri/Q000377>, A iv 16. 11.02.2022, 03:36. Bkz. The building of Ningirsu's temple (Gudea, cylinders A and B), Cylinder A iv 16.

⁷⁸⁵ ePSD2, 2022.

⁷⁸⁶ MSL 14, 087 A

⁷⁸⁷ Delitsch, 1914, 25. Delitsch, zamirin ma-ene biçiminin “ben + o” zamirlerinin birleşmiş hali olabileceğini belirtmiştir. Bununla beraber, O’na göre ma-ene > me-ne halini almışken za-e-me > ze-me halini almıştır. Fakat “ma-ene”yi iki zamirin birleşimi olarak açıklamış olmasına rağmen za-e-me için yaptığı açıklamada böyle bir gönderme yoktur. Yine de “biz” için varsaydığı yapısal mantığı “siz” için de değerlendirmek mümkündür. Eski Babil dönemi kayıtlarından kalma za-en-me-ze₂-en, za-e-me-en-ze₂-en, za-e-en-ze₂-en ve za-en-ze₂-en formlarına bakılırsa O’nun bahsettiği çıkarım gayet isabetli durmaktadır. Dolayısıyla biz= ben+o ise siz= sen+o çıkarımı akla yatkındır.

edilecektir. Sözü sonundaki hecede NE kullanılmış olması elbette tesadüfi değildir. NE hecesinde hem *me-en* köküne uyum gösteren ulama sesi /n/ hem de çoğul eki /(e)n/ bulunmaktadır. Öte yandan NE hecesinin sonundaki /e/ ise tekil kişi zamirlerinde gördüğümüz, *ma3-e*, *za-e* ve *an-e* örneklerinde olduğu gibi özne belirteç eki olmalıdır. Dolayısıyla biz zamirinin gramatik şekli *meN-e* biçiminde değerlendirilmeye müsaittir. Ayrıca, *meN-e* olarak ele aldığımız *me-de₃(NE)* biçiminde N'nin bir değişken olduğu da göze çarpmaktadır. Günümüz Türkçesinde orta seste d > z (Hıdır - Hızır) değişimi pek yaygındır. İşte Sumerce'de 1. ÇK zamirinin değişimi de hem bu d > z ses geçişine hem de en sonda bulunması gereken bir özne belirteciye uygun olarak EN ile değil de NE ile *me-NE* yazılmıştır. Fakat bu form sonradan yine değişikliğe uğramıştır. Değişikliğin zamanla genel seyri şöyle gerçekleşmiş olmalıdır:

$$\begin{aligned} & me(N) > me-NE > me-de_3 (mez.e) > e(n)-Me-de_3 > e(n)-NE-de_3 > \\ & [e(n)-be_7/bi_2-de_3] > e.bi_2.D(e) > 1. e'pir \ 2. [e'biz] > e'pir / biz.^{788} \end{aligned}$$

Böylelikle, *biz* zamirinin Babil sonrası dönemde *en-de₃-en*, *in-de₃-en*, *an-de₃-en* ve *un-de₃-en* biçimlerinde kaydedilmiş olması bizi Çuvaşçada gördüğümüz *biz* zamirine, yani *e.pir* şekline yaklaştırıyor. Çuvaşça bilindiği üzere r ve z dili olan Türkçenin r kolundan. Türkçedeki z'ler Çuvaşçada r'dir. Dolayısıyla Çuvaşça zamirin gramatik yapısı e.PiR oluyor. Yani, *biz* zamiri orada e.BiZ'dir. Baştaki e sesi de Sumerce'de evrilişine zamanla tanık olduğumuz -e özne ekinin durumuna benzer. Yukarıda gösterdiğimiz üzere *me-Ne* “biz” şeklinde olmasını düşündüğümüz örnekte bu zamir, Babil sonrası dönemde *me-Ne* formunun önüne EN hecesini almıştır. Bu yüzden zamiri, önceki dönemlerin *me-Ne* örneğindeki gibi *me-* ile başlayarak değil onun yerine *en-* ile başlayarak yazmışlardır. İşte *en-de₃-en* şekline evrilen zamirde böylelikle /n/ sesi bir ulama sesine dönüşmüş ve asıl olarak özne belirteci olan -e sesini başta korumuştur. Bunu Sumerce'deki “siz” zamirinin *en-ze₂-en* > *e-ze₂-en* şeklindeki değişiklikte de görmekteyiz. Baştaki -en ekinin n'si sonradan düşmüş ve yazıya böyle geçirilmiştir. Tüm bu dil hadiseleri dönemsel olarak Eski Babil dönemi ve sonrasına denk düşmektedir. Demek ki bu, Çuvaşçanın da dahil olduğu Türkçe r

⁷⁸⁸ Sumerce'nin en eski zamanlarında sadece tekil kişi zamirleri saptanmıştır. Çoğul kişi zamirleri ise en erken Eski Babil döneminde saptanabilmiştir. Zamirlerin ilk şekillerinde özne belirteci dediğimiz türden bir -e eki yoktur. Zamirlerdeki -e sonradan eklenmiştir. Bunun nedeni muhtemelen Sumerce'de sınıflandırmanın yapılmasını bir kural olarak benimsemekle alakalıdır.

dillerinin z dillerinden ayrılmasından hemen öncesine rast gelmektedir. Türkçe de yaklaşık olarak 2. binyılın ikinci yarısında bir yol ayrımına girmiştir.

3.4.7.5. ze-n (Sum.) → ZE-z (Türk.)

Sadece kelime listelerinde geçen bu zamir⁷⁸⁹ de diğerleri gibi farklı biçimlerle yazılmıştır. ePSD'nin verilerine göre Sumerce metinlerde en fazla geçtiği görülen formu me-en-ze₂-en olmakla beraber ikinci tekil kişi zamirinin birinci tekil kişi zamirini hatırlatan ve za-e ile başlayan örnekleri de mevcuttur. 2. ÇK zamirinin başında za-e varken za-en biçimindeki örneğinin de olması [...a-e] harflerinin içinde bir geniz sesi bulunma ihtimalini artırmaktadır. Öyle olmasa bile hali hazırda za-en ve za-e-en ile başlayan örnekleri göz önündedir. Demek ki “siz” zamirinin Sumerce'deki karşılığı böyle bir şekilde aranacak. Bu zamirle ilgili dikkati çeken temel unsur, zamirin farklı formları olsa bile hepsinin sonunda -ze₂-en yapısının korunmuş olmasıdır. Söz başında -me ve -za hecelerinin olduğu örnekleri bulunsa bile 2. ÇK zamirinin bunların dışında en-ze₂-en ve e-ze₂-en ile başlayan örnekleri de mevcuttur. O halde tablet yazıcıların neden böyle farklı farklı yazdığını tam olarak bilmesek de 1. ÇK zamirinde görülen aynı biçimden hareketle 2. ÇK zamirinin aslının da ze₂-en veya daha erken dönemlerde za-en olduğunu kestirebilmekteyiz.

Sumercedeki -en ekinin aslında Türkçe eren gibi bir kelimede de çoğul eki olduğu malumdur. O halde Türkçedeki -[I]z çoğul ekinin burada yazılanlarla bağlantısı nedir?

Bunun iki açıklaması olabilir:

a) Sumerce'de -ne çoğul eki şekil olarak NE işareti ile gösterilmiştir. NE işaretinin okuma değerleri içinde -izi, -izu ve zi_x⁷⁹⁰ bulunmaktadır. Ona paralel olarak, yüklemeleri oluşturan -me ek fiilinin “biz” me-en-de₃-en, “siz” me-en-ze₂-en ve “onlar” me-eş ile birlikte görülen çekimlerine bakılırsa orada bir -eş çoğul eki vardır.⁷⁹¹ Ek fiilin 3. ÇK zamiriyle çekime girdiği bu ek sonradan genelleşmiş ve dildeki yerini -z olarak korumuştur. b) Diğer bir ihtimal, /r/ sesinden /z/ sesine

⁷⁸⁹ Edzard, 2003, 55.

⁷⁹⁰ Oracc Global Sign List, <http://oracc.museum.upenn.edu/ogsl/signlist/>, 28.05.2023, 15:56.

⁷⁹¹ Thomsen, 1984, 63.

değişim olmuştur. Böyle bir değişim, Orta Babil krallığının hüküm sürdüğü MÖ 2. bin sonlarına doğru gerçekleşmiş olabilir. Çünkü Eski Babil sonrası dönemden kaydedilen /e-ze-en/ gibi bir örneğin son hecesi -ur da okunabilmektedir. Belki de -ir okumak gereken bu hece ile Sumercedeki /e-ze-en/ zamiri /e-ze-ir/ şeklinde okunabilecek, o da Çuvaşçadaki esir “siz” ile denk olacaktır. ePSD’nin /menzen/ “siz” zamiri için kaydettiği türlü formlar içinden /ezen/’in son hecesi olan -en ekini -ur okumak zorlama gibi gözüксе de onu olumlu kılacak örnekler mevcuttur. Bir kere, /e-ze-en/ “siz” zamirinin diğer bir değişkeni /en-ze₂-en/’dir. Aynı zamirin değişik formları arasında /an-ze₂-en/ ve /un-ze₂-en/ örnekleri de vardır. O yüzden /e-ze-ur/ gibi bir hecelemede ses uyumunu bozduğu izlenimi veren /-ur/ hecesinin kelime sonunda kullanılması kabul edilebilir gözükmektedir.

Çuvaşçadaki biz ve siz zamirlerinin yalın halleri sırasıyla *e.pir* ve *e.sir* şeklinde olduğu daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla geç Sumerce ve Türk dillerden Çuvaşça’nın zamir formları arasında bir eşleştirme yapılacak olsa eşleştirmeyi 1. ve 2. ÇK’ler için şöyle yapabilmekteyiz:

Tablo 31: 1. ve 2. ÇK Zamirlerinin Sumerce ve Türkçe Değişkenleri

Zamir	1. ÇK “biz” zamiri	2. ÇK “siz” zamiri
Sumerce	e.NE.n(e) > e.bi ₂ .n > e.bí.n → e.bi.z	e.zi ₂ .(e)n > e.zi ₂ .n > e.zí.n → e.zi.z ⁷⁹²
Çuvaş Türkçesi	e.pir/ < z	e.sir/ < z.

3.4.7.6. an-(e)ne (Sum.) → on-nA(r), onlar (Türk.)

Zamirin en eski biçimi a-ne-ne olarak kaydedilmiştir. Ona rağmen daha çok e-ne-ne şekli görülür. Bu aynı zamanda zamirin Emesal lehçesindeki şeklidir. 1. ve 2. ÇK zamirleri en erken Eski Babil döneminden olsa da 3. TK zamiri Er Hanedanlar IIIb kadar erken bir dönemde kaydedilmiştir.⁷⁹³ İlk zamanlarda “onlar”= a-ne-ne iken sonradan bu yazım şekli e-ne-ne > ne-ne > e-ne yönünde bir değişim geçirmiştir. Büyük olasılıkla, diğer çoğul kişi zamirlerindeki gibi kelimenin en sonunda bulunan -ne eki hem çoğul ekidir hem özne belirtecidir: ane-ne > an.en.e. Hatırlanacağı üzere 3. TK yazıda a-ne görülse bile onun gramatik yapısını an.e şeklinde göstermiştik.

⁷⁹² ePSD’nin ZE₂ verdiği işarete Borger ZI₂ değerini vermiştir. Biz Borger’in atadığı değeri aldık ve işareti -zí okumayı tercih ettik.

⁷⁹³ Falkenstein, 1964, s. 33; ePSD2, 2022.

Zamirin çoğulu, yapısal olarak tekiline uygunluk gösterir. EB sonrasında görülen a-ne-ne-ne biçimini ise bazı Türk dillerinin 3 ÇK zamirinin çoğul ekinde gördüğümüz ek yığılmasına benzetebiliriz. 3. tekil kişinin çoğulu (3.ÇK) Türkmenistan Türkçesinde o > olar, Tatar Türkçesinde u > alar iken; Türkiye Türkçesinde o > onlar şeklindedir. Ayrıca Kazak Türkçesinde 1.TK ve 2.TK, çoğullarıyla beraber şöyle eşleşir: “ben-bender, sen-sender”. Üstelik 2.ÇK için Türkiye Türkçesindeki sizler karşılığı sizder (resmi) biçimi de mevcuttur.⁷⁹⁴ Kazak, Başkurt, Kırgız ve kısmen Azerbaycan Türkçesinde -der/-dar/-ter/-tar/-tör/-tor biçimleriyle -ler ekinin varyantı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁹⁵ Yine Kırgız Türkçesinde de -dEr ve -nEr çokluk eki olarak kullanılmaktadır: at-ı-ñar =adınız (2. ÇK), kol-u-nuz-dar =kollarınız, kiyim-i-niz-der= giysileriniz/giyimleriniz.⁷⁹⁶ Örnekten anlaşıldığı üzere burada çoğul ekinin tekrarı söz konusudur ve Türkçedeki 3. ÇK “onlar” zamirinin Sumerceden kaldığı görülmektedir.

3.4.9. İyelik Zamirleri

Aslında zamir deyince her zamirin ayrı bir kelime olduğu anlaşılır. Fakat, Sumerce metinlerde yalın kelime olarak pek göze çarpmazlar. Bu özelliğiyle Sumerce’deki zamirler Türkçenin zamirlerine benzer biçimde isimlere bağlı olarak yer alır. Yani Sumerce’de de “bizim çocuklarımız” gibi bir söylem yerine “çocuklarımız” demek yeterlidir. Sumerce’de nadir görülse de hem zamirin hem iyelik ekinin birlikte görüldüğü iki tamlama aşağıda gösterilmiştir.

$$\text{ÖR.}^{797} \text{ za inim-zu} = \frac{\text{za-a(k)}}{1 \quad 2} \frac{\text{inim.zu}}{3 \quad 4}$$

=“senin sözün”

1. za : sen

2. -a(k) : ilgi (tamlama) eki.

3. inim : söz

⁷⁹⁴

⁷⁹⁵ Yılmaz, 2003, 128. Ayrıca bakınız Nicolas Poppe, Plural Suffixes in the Altaic Languages “Altay Dillerinde Çokluk Ekleri”, çev. Caner Kerimoğlu, Dil Araştırmaları Dergisi (2), 2008, 93-110.

⁷⁹⁶ Çengel, 2007, 507.

⁷⁹⁷ Falkenstein, Untersuchungen zur sumerischen Grammatik: 5 Zum Akzent des Sumerischen, 1959, 104.

4. -zu : 2. TK iyelik eki.

Genel olarak, iyelik eklerinin Türkçede gösterdiği tavır Sumercedeki gibidir. İyelik eki doğrudan tamlayan zamirin yerine geçer.

ÖR. mu-zu-gin₇ nam-zu he₂-tar-re = mu.zu gin₇ nam.zu he₂.tar.(r)e
1 2 3 4 5 6 7 8

= “Adın gibi, buyruğun (da) yayılsın!”

1. mu : ad, isim.

2. -zu : 2. TK iyelik eki.

3. gin₇ : “gibi” edatı.

4. nam : talih, kader; ahit, tanrı buyruğu.

5. -zu : 2. TK iyelik eki.

6. he- : dilek kipinin eki .

7. tar : dağılmak, dağıtmak; yay(ıl)mak.

8. -e : süregiden (imperfective) fiil eki.

İyelik ekleri, ki iyelik zamiri demek icap eder, isim ve sıfat tamlamalarının sonuna gelebildiği gibi isimleşmiş fiillere veya fiili isimleşmiş cümlelerinin sonuna da gelebilir.⁷⁹⁸ Sumercede tamlama oluşturmaya yarayan -ak eki, uzmanları iyelik zamirinin tanımında ikiye bölmüştür. Bir tarafta, Edzard’ın savunduğu tanım aslında Türkçe’de var olan şeydir. Sumerce’de “kimin?” sorusuna ne /mu/ ne de /zu/ ile bir cevap verilebilir! Çünkü o sorunun yanıtı, olsa olsa /mæn/ veya /zæn/ gibi bir zamirle başlayabilir. Zamir de arkasına ilgi halinin (tamlama) eki olan -ak ekini almalıdır. Dolayısıyla iyelik zamiri (possessive pronoun) demekle kastedilen zamir ekinin aslında tek şekli vardır: -ak.⁷⁹⁹ Bu dil özelliği Sumerce’de ve Türkçede aynıdır. Şimdi bir çıkarım daha yapmak gerekirse şu söylenebilir. “Benim”, “senin” gibi kelimeler iyelik zamiri olarak tanımlansa dahi, iyelik eki denilen ek bir tanedir. O da en az MÖ 25. yüzyıldan MS 8. yüzyıla kadar (Orhun Türkçesi) aynı çizgide var olan /-aK/ veya /-Ig/ eki ve onun değişkenleridir.

⁷⁹⁸ Rubio, 2007, 1367.

⁷⁹⁹ Edzard, 2003, 56.

aba-kam? > aba.ak.am = “kim.in.dir”
 za-a-kam > za(e).ak.am = “sen.in.dir”.
 ma-a-kam > ma(e).ak.am = “ben.im.dir”.

O yüzden, Sumerce’de iyelik zamiri demek gereken sözler eklerden farklıdır. Mesela, $\hat{g}_{u10}$ “benim” ile birlikte -um⁸⁰⁰ biraradayken kastedilen anlam, Türkçedekine benzer okunmalıdır.

ÖR. ama-ĝu₁₀-um ama.mu.um
 1 2 3

$$= \text{ana.m.dir.}$$

1. ama : anne, ana.
2. $\hat{g}u_{10}$ - : “[ben]im” iyelik zamiri.
3. -um : ek fiil eki.

Böylesi bir ayrımın müsebbibi Sumerliler değilse bile belki Sumerce mantığını Akadcaya yansıtan yazıcılarıdır. En sondaki ek fiil ekidir ve -um yazılmasının nedeni hem önceki hecenin /u/ ile bitiyor olması hem de orta hecedeki /ê/, aynı hecenin diğer bir okunuşunda /m/, sesinin genizden bir ünsüz olarak kendisinden sonra gelen ünlüyü de nazallaştırıp heceyi kapatmasından, dolayısıyla hece sonunu ünsüzleştirmesinden kaynaklanmaktadır.

- 1.TK /-ġu-m/ < -ġu₁₀-um
2.TK /-zu-m/ < -zu-um
3.TK /-ani-m/ < -a.ni-im
(nesne) /-bi-m/ < -bi-im

Yukarıdaki örnekler, iyelik zamirlerinin genizden seslerle çekimlenmesi hakkında ip ucu verebilir. Belki de Sumerce'nin geç dönemlerinde “ben-iṅ, sen-iṅ, an-iṅ” benzeri söyleme şekli oturmuş ve sonradan Türkçeye miras kalmıştır.

⁸⁰⁰ işaretiyle yazılan GA₂ hecesinin diğer okuma değerleri şunlardır: ba₄, ĝa₂, ĝe₂₆, ma₃.

Tablo 32: Tekil Kişilerin İyelik Ekleri ⁸⁰¹

Özne / Nesne	Sumerce	Türkçe	Örnek
1. TK	mu- /-ĝu ₁₀ (=ηu)	[benim]-m (=η)	ama-ηu ₁₀ “annem” ⁸⁰²
2. TK	-zu	[senin]-n	ama-zu “annen”
3. TK	-(a)ni	[onun]-sI	ama-(a)-ni “annesi”
3. TN	-bi/-be	[onun]-sI	ama-(a)-bi “annesi”

TK= Tekil Kişi, TN=Tekil Nesne

Tablo 33: Çoğul Kişilerin İyelik Ekleri

Özne / Nesne	Sumerce	Türkçe	Örnek
1. ÇK	-me	(bizim)-miz	ama-me “annemiz”
2. ÇK	-zu-ne-ne	(sizin)-niz	ama-zu-ne-ne “anneniz”
3. ÇK	-(a)ne-ne	(onların)-sI	ama-(a)-ni “anneleri”
3. ÇN	-bi /-be	(onların)-sI	ama-(a)-bi “annesi”

ÇK= Çoğul Kişi, ÇN=Çoğul Nesne

İyelik eklerinden sonra ismin hal eklerinden birisi gelebilir. Bazı durumlarda tek bir çivi yazısı işareti birden fazla hal ekinin okuma değeri olabilmektedir. Özne halinin (ergative) eki ve varış halinin (locative-terminative) eki buna örnektir. Her ikisi için de -e kullanılır. Yalnız şunu da belirtmek lazım, bu ek açıkça görünür halde tek başına nadiren görülür. Görüldüğü yerde de kendisinden önceki hecenin son ünlüsüne benzemiş olarak yazıya geçirilmiştir. Örneğin, varış halinin eki olan -e eki önceki ünlüye uyum sağlaması bakımından -ĝu₁₀-u₈ şeklinde yazıya geçirilmiştir. Halbuki onun taşıdığı dilbilgisi değeri -ĝu₁₀-e’dir. Adından anlaşılacağı üzere özne halinin eki olan bu -e eki eğer özne işlevi olan bir kelimede gözükmüyorsa onu bu kelimede gizlenmiş olarak değerlendirmek gerekir. Mesela, lugal-ĝu₁₀ ifadesindeki her iki heceye ek olarak bir -e eki geçmiyor olsa bile onu orada lugal-ĝu₁₀-e halinde yazılmış gibi varsaymamız icabeder. Bununla ilgili olarak lugal+ani+e (ergative halde) lugal-a-né şeklinde yazılmalıdır.⁸⁰³ Yine de Foxvog’un bu görüşü tartışmaya açıktır. Biliyoruz ki iyelik eklerinin kökenini oluşturduğu belirtilen kişi zamirlerinin,

⁸⁰¹ Edzard, 2003, 30. Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 32-33; Jagersma, /zunē/ and /zunēnē/ şeklindeki 2. ÇK zamirinin Eski Sumerce ve Yeni Sumerce belgelerinde mevcut olmadığını, daha geç dönemlerin belgelerinde buna rastlandığını belirtmiştir. Bkz. Jagersma, 2010, 212.

⁸⁰² ama-ĝu₁₀ gibi bir ifadede geçen -ĝu₁₀ iyelik eki -ñu olarak da yazılmaktadır. Bu da ben-im değil de Türkçenin erken evrelerinde veya bazı günümüz ağızlarında söylendiği şekliyle ben-iñ örneğindeki ek gibidir.

⁸⁰³ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 32.

belirtme halinin özne eki (ergative) olabileceğini daha önce söylediğimiz, /-e/ ekiyle yazılan biçimleri Sumerce'nin ilk zamanlarında kaydedilmemiştir.

ÖR.⁸⁰⁴ dumu-ŋu₁₀ □ad□-da-ad-da-ne-□ne□. = dumu-ŋu adda.adda-ne-ne
1 2 3 4 5

“çocuk-um baba-lar-[n]ı /atalar[n]ı” = “çocuğum, atalarını...”

1. dumu- : çocuk
2. -ŋu₁₀ : 1. TK iyelik eki
3. □ad□-da-ad- da- : ikileme yoluyla çoğullaştırılmış adda (adda.lar = atalar)
4. ne- : çoğul eki
5. -ne : ismin belirtme halinin eki

ÖR.⁸⁰⁵ lú-sag-ad-da-bi-ke₄-ne
1 2 3 4 5 6

= “(atasının) babasının baş adamları/hizmetkârları”.

1. lú = adam (isim)
2. sag = baş (isim)
3. ad-da- = ata (isim)
4. bi- = 3.TK. iyelik eki. (-sI)
5. -ke₄ = -(a)k- (Tamlayan eki -nIn-)
6. -(e)ne = Çokluk eki (-lAr)

3.4.8.1. -mu (Sum.) → -um (Türk.) ben-im

İyelik zamirinin 1. TK eki /-mu/'dur⁸⁰⁶ veya aynı işaretin farklı bir okunuş değeriyle /ġu₁₀/'dur. Her iki okuma değerini temsil eden işaret MU işaretidir. Bunlardan -mu Emesal lehçesine, ġu₁₀ ise Emegir lehçesi hanesine kaydedilmiştir. Böylesi g'li damak n'si (ng) yerine son zamanlarda benimsenen başka bir yazım şekli daha

⁸⁰⁴ Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P346246.36>, > UET 6, 0161 + 0164 + 0619; Sjöberg, JCS 25, 109. Onun dışında, ad-da dumu-ni?-ta!...(UET 6, 0164) > Burada “baba oğlundan...” şeklinde bir çeviri var. O halde neden elimizdeki örnekte “çocuğum atalarını” şeklinde çeviri olmasın! Ki onun da aslı ata'nı olmalıdır.

⁸⁰⁵ Sjöberg, 1973, 111. Sjöberg, “babalarının hizmetkârları” şeklinde çevirmiştir.

⁸⁰⁶ Poebel, 1914, 43.

3. -mu : 1. TK iyelik zamiri; (ben)im iyelik zamiri.

Örnekten de anlaşılacağı üzere Sumercedeki /-mu/ iyelik zamiri Türkçe TK iyelik zamirinin aynısıdır.

3.4.8.2. -zu (Sum.) → -n (Türk.) sen-in

= “sağ kolu.m”.

2. zid(a) - : “sağ” yan.

Örnekten de anlaşılacağı üzere Sumercedeki /-mu/ iyelik zamiri Türkçedeki /-Um/ 1. TK iyelik zamirinin aynısıdır.

İkinci tekil kişi iyelik zamirinin yerine geçen /-zu/, bağımsız birer zamir olarak kullanılan za, ze veya zæn şekillerinden farklı bir görünüş sergiler. ZU işareti ile yazılıp /-zu/ okunur. Her ne kadar “sen” zamirinin kendisi olarak telakki edilse de onun görevi Türkçe’de ne ise odur! Sumerdeki bu ek gerçekten de Türkçedeki iyelik zamiriyle aynıdır. Sumercedeki /-zu/ eki Türkçe’nin /sen.in/ iyelik zamirinde bulunan /-(I)n/ ekidir. Zaman içinde /-z/ sesi /-n/ sesiyle yer değiştirmiş olmalıdır. Erzurum ağzında “çocuğunuz okuyor mu?” sorusu “çocuğuz okır mı?” şeklinde sorulabilir. Bu bir tesadüf değildir. Sumercedeki gibi düşünülürse, orada çocuk-zu = “(senin) çocuk-un” veya “(sizin) çocuk-zu” gibi bir yapı bulunur. Zaten se-n-ler yerine si-z-ler söyleminin gelişmesi de $n > z$ arasındaki arkaik bir denklığe bağlı olmalıdır. Kaldı ki Türkçe’de -n ve -z çokluk ekleridir.

⁸⁰⁷ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 21.

251

= “(senin) ısın”.

1. izi : ısı, sıcaklık.

2. -zu : 2. TK iyelik eki.

Bu eki, hal eklerinden ilgi halinin eki -ak takip ediyorsa o zaman -zu’nun sonundaki /u/ sesi -a’ya dönüşür. Böyle bir ses değişimi, -zu ekinden sonra bulunma halinin eki -a gelmesi durumunda da geçerlidir ve -zu.a > -za haline bürünür.⁸⁰⁹

ÖR.⁸¹⁰ şu-za = $\frac{\text{şu-zu.a}}{1 \quad 2 \quad 3}$ = “(senin) el.in.de” .

1. şu : el

2. -zu : 2. TK iyelik eki

3. -a : bulunma halinin eki

Yukarıda 2. TK için gösterilen yazım şekli diğer iyelik zamirleri -mu, -(a)ni ve -bi için de geçerlidir ve onlar da -ma yahut -ba hecesiyle yazılabilir.

3.4.8.3. -(a)ni, -bi (Sum.) → -n (Türk.) o-nu(n)

Sumercede zamirler kullanılırken cinsiyet ayrımı yapılmaz ve onun için -ani eki hem erkek hem kadın için “onun...-sı” demektir.⁸¹¹ Sumerce’deki -(a)-ni eki Türkçe’de -ni ekidir.

Sumerce metinlerde genel olarak NI işareti ne₂ ve BI işareti be₂ okunmuştur. Bu yüzden transkripsiyonlarda hem -a-ne₂ hem -be₂ görülmektedir.⁸¹²

3. TK iyelik zamiri önceleri a-ni (=ani/) haliyle kabul görmüştür. Jagersma ve onu takip eden Zólyomi ile birlikte -(a)-ne₂ (=ane/) kullanılır olmuştur. Çoğul biçimi ise /anenē/ şeklindedir. Kişiyi değil de nesneyi temsil eden iyelik zamiri bundan farklıdır. O zaman (a)-ni olan ek, -bi veya -be₂ (=be/) halini alır.⁸¹³ Falkenstein,

⁸⁰⁹ Jagersma, 2010, 213.

⁸¹⁰ Sjöberg, 1976, 164.

⁸¹¹ Hayes, 1990, 32.

⁸¹² Rubio, 2007, 1367.

⁸¹³ Jagersma, 2010, 102, 212.

kişiler için kullanılan iyelik ekini de nesneler için kullanılan iyelik eki gibi iki harfle -ne şeklinde var saymaktadır.⁸¹⁴ Buradaki -ne (ne₂) NI işaretinin okuma değerlerinden biridir. Ayrıca -ni, -be₃ ve -bu₁₆ da NI işaretinin okuma değerlerinden bazılarıdır.

$$\text{ÖR.}^{815} \text{ game}_2\text{-ne}_2 = \underset{1}{\text{game}}.\underset{2}{(\text{a})\text{ne}}$$

= “(onun) kölesi”.

1. game : (kadın) köle
2. -(a)ne : 3. TK iyelik eki.

Onun dışında a-ne ekli hecelemelerde /n/ sesinin düşmesi ve yazıda görülmemesi dikkat çeken bir diğer husustur. Yani -a ile biten hecenin peşi sıra dizilen -ne hecesinin /n/ sesi eksik yazılmaktadır. Böyle bir durumda ünsüz bir sesi a ve e takip eder. Hatta bu iki ünlüden biri olan -a bile düşmüş olarak yazılabilir. Burada, /n/ onun peşine gelen /e/ ile damaksıllaşmaktadır.⁸¹⁶ Ekin -a-ne yazılışında -n sesinin düşürülüp /a/’nın ardısına /e/ yazılmasını 1. ve 2. tekil zamirlerde gerçekleşen genizdenleşmeye (nazallaşmaya) benzetebiliriz. Hatırlanırsa, ma’e > māṇ, za’e > zāṇ eşleşmesi daha önce verilmişti.

$$\text{ÖR.}^{817} \text{ inim mah-a-ni-še}_2 = \underset{1}{\text{inim}} \underset{2}{\text{mah.}} \underset{3}{\text{ani.}} \underset{4}{\text{še}}$$

= “(onun) büyük sözü için”.

1. inim : söz
2. mah : büyük
3. -ani: 3. TK iyelik eki
4. -še₂ : için (edat)

$$\text{ÖR.}^{818} \text{ imin ma-na-ka-ni // (šu-ni-a ba-an-dib}_2)$$

⁸¹⁴ Falkenstein, *Das Sumerische*, 1964, 34.

⁸¹⁵ Jagersma, 2010, 215; Thomsen, 1984, 179. Bkz. ve karşı. -ne₂ > -ni. (387)’de game₂-ni-še...

⁸¹⁶ Jagersma, 2010, 50. Damaksıllaşma = palatalization.

⁸¹⁷ Miguel Civil, *Lexicography, Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on His Seventieth Birthday June 7-1974*, Stephan J. Lieberman (ed.), Chicago-London: The Oriental Institute of The University of Chicago, 1976, 135.

= imin mana.ak.ani // šu.ani.a ba.(a)n.dib₂ (elinde tuttu).
1 2 3 4

= “ 7 manasını ” veya “mananın 7sini” // (elinde tuttu).

1. imin : 7 (yedi)
2. mana : mana (para birimi)
3. -ak : ilgi (tamlama) halinin eki.
4. -ani : 3. TK iyelik eki.

3.4.8.4. -me (Sum.) → -mī(z) (Türk.)

1. TK eki -mu'nun çoğul karşılığı me-en olmakla beraber -meš olarak da görülür. Dumu-mu-meš ifadesinde görüleceği üzere -meš, 1. çoğul kişiyi ⁸¹⁹ ek fiille çekimliyor burada. Bu ekin çoğulunun farklı biçimlerde meš, men ve me olarak yazıldığı var sayılır. Fakat, -meš hecesi aslında iki ekin birleşiminden meydana gelmiştir: me-eš.

ÖR. ⁸²⁰ dumu-mu-meš = dumu.mu.me.eš
1 2 3 4

= “çocuk-um-dur-lar > çocuklarımdır”.

1. dumu : çocuk.
2. -mu : 1. TK iyelik zamiri.
3. -me : ek fiil eki.
4. -eš : çoğul eki.

ÖR. ⁸²¹ ama nu-tuku-me ama-ĝu₁₀ ze₃-me = ama nu.tuku.me ama.ĝu ze.me
1 2 3 4 5 6 7 8

= “Ana sahibi değilim, anam sendir(sin)!”

⁸¹⁸ Kramer, Gilgamesh and the Huluppu Tree: A Reconstructed Sumerian Text, 1938, 9.

⁸¹⁹ Prince, 1915, 32.

⁸²⁰ Bununla beraber, iyelik ekinin çoğul çekimi yapılırken çoğul eki -meš yerine tekil haldeki iyelik ekinin ikilenmesiyle çoğul anlamı sağlandığına da tanık olmaktadır. Prince, **The Pronouns and Verbs of Sumerian**, 1915, 32. Ayrıca, en-men örneği de aynı yapıdadır: en-men > en.em.m.en > efendi.m.dir.iz > efendi.m.iz.dir.

⁸²¹ Foxvog, **Introduction to Sumerian Grammar**, 2011, 133.

1. ama: ama (Çuv.), ana, anne.
2. nu-: olumsuzluk eki.
3. tuku: sahip olmak; bulunmak, var olmak.
4. -me: ek fiil eki.
5. ama: ama (Çuv.), ana, anne.
6. -nu: 1. TK iyelik eki.
7. ze: 2. TK zamiri.
8. -me: ek fiil eki.

Yukarıda her iki örnekte görüleceği üzere 1. TK iyelik zamiri -mu ve 2. TK zamiri ze2 ile kullanılan ek fiil -me şeklindedir, aynıdır.

3.4.8.5. -zu-(ne-ne) (Sum.) → -z (Türk.)

İkinci kişinin çoğuluna Eski ve Yeni Sumerce dönemlerinden kalma belgelerde henüz rastlanmamıştır. Söz konusu 2. ÇK ekinin -zune ve -zunene biçimleriyle sonraki dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir.⁸²² Türkçeye Sumerce'den geçen eklerden biri de budur. Türkçe'de /-z/ olarak kalmıştır. Sumercede 2. TK iyelik zamiri “senin” anlamındaki /-zu/'dan evrilen bu /-z/ iyelik zamiri günümüz Türkçesindeki “senin” zamirindeki /-n/ ile eşdeğerdir. Sonradan öyle görünüyor ki /-z/ ile /-n/ birbirinin yerine kullanılır olmuştur.

ÖR. ama-zu-ne = $\frac{\text{ama.zu.ne}}{1 \quad 2 \quad 3}$

= “(senin) anne.n.ler”

> anne.n.ler > anne.n.iz

> anne.z.ler > (sizin) anneniz.

1. ama : ana, anne.

2. -zu : 2. TK iyelik zamiri.

3. -ne : çoğul eki.

ÖR. ama-zu-ne-ne = $\frac{\text{ama.zu.ne.(e)ne}}{1 \quad 2 \quad 3 \quad 4}$

⁸²² Jagersma, 2010, 212.

= “(sizin) anne.z.i.ler [veya tam olarak anne.z.i.ler]

> anne.ler.iz.i > anne.ler.in.izi

1. ama : ana, anne.

2. -zu : 2. TK iyelik zamiri.

3. -ne: belirtme hal eki.

4. -(e)ne : çoğul eki.

Okuma metinlerinde karşımıza iyelik eki olarak hem -zu-ne hem de -zu-ne-ne çıkabilir. Her ikisinin de söze kattığı anlam farklıdır. Bunlardan -zu-ne içinde 2. TK zamirinin genitif hali “senin” geçen tamlamalarda kullanılan bir iyelik eki olarak değerlendirilirken -zu-ne-ne ise içinde 2. ÇK. zamirinin genitif hali “sizin” geçen tamlamalarda kullanılan bir iyelik eki olarak değerlendirilir. Bu nevi değerlendirmede, ilk örneğin tamlayanı tekildir. İkincisinde ise çoğuldur. Bir isim zincirinde kişi çokluk eki, iyelik eki ve onu takibeden bir durum ekinin arasına girebilir. Çoğul eki olan -(e)-ne, tekil kişinin iyelik ekiyle bir arada görülür.

3.4.10. İşaret Zamiri ve Ekleri

İşaret zamiri olarak tanımlanan ek ilk başlarda nu veya ul₂ (NU) iken sonradan değişerek nun, bi, be₇, ne veya ni (NE) şekline evrilmiştir. Sumerlilerin, yazdıklarını tam olarak nasıl dillendirdiklerini bilmiyoruz. Yazıyla bize bıraktıklarına bakarak, Sumerologların pek çok yerde işaret zamiri veya sıfatı olarak ele aldıkları -bi eki Türkçedeki belirtme ekidir. Steinkeller “belki de -bi’nin fonksiyonunu İngilizcedeki “the” artikeli ile karşılaştırmak daha doğru” diyerek isabetli bir ihtimal üzerinde durmuştur.⁸²³ Almancadaki der, die, das; İngilizcedeki the gibi yabancı dillerde kullanılan artikkel kavramına denk bir tanım Türkçe gramerini işleyen kitaplarda geçmez. Yine de dilbilim alanındaki eserlerde artikkel, tanımlık, ism-i tarif, tanımlayıcı veya belirteç olarak ele alındığı görülmektedir. Halbuki, artikkelin Türkçesi doğrudan belirtme halinin ekidir, başka bir şey değildir. Bir ismi tarif etmek için kullanılan belirleyiciler başka dillerde ek olmasa bile bunlar Türkçede ek kabul

⁸²³ Piotr Steinkeller, *Sale Documents of the Ur-III-Period*, Stuttgart: Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, 1989, 34.

edilmektedir. Dolayısıyla Sumercedeki -bi, Türkçedeki belirtme eki -[b]i neyse odur. Zaten belirtme eki Sumerce’de NE işareti ile yazıldığından onun diğer değişken okumaları -ne ve -ni şeklindedir ki Türkçe metinlerde belirtme hal ekinin -ni haline rastlanmaktadır.⁸²⁴

3.4.10.1. BI, ŠU, AN (Sum.) → bu, şu, an, o(l) (Türk.)

MSL’de hem ni-e > NI hem bi-e > NI Akadcadaki *šu-ú* dengi olarak gösterilmiştir (MSL IV, s.192). Türkçesi, daha önce bahsi geçen “şu” ve zamirlerden kişi zamirlerinden “o” demektir. Daha önce bahsedilen bir şeyi gramatik olarak gösteren unsur, bilindiği üzere aslında artikeler dediğimiz şeydir. Bu sebeple Sumercedeki NI Yine aynı kaynaktan bi-i > BI = *šu-ú-um* olarak geçmektedir (MSL IV, s.192). Diğer benzer kullanımlar şöyledir:⁸²⁵ Bunlardan kimi doğrudan son ek işlevindedir.

Tablo 34: İşaret Zamirleri ve İşaret Sıfatları

e-ne > <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.134)	bi-i > BI = <i>šu-nu</i> (MSL IV, s.195).
e-ěš > <i>šu-nu</i>	ši-i > ŠI = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.196).
ni-e > NI = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.192)	lu-ú > LÚ = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.196).
ni-im > NIG ₂ = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.194)	ga > <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.198).
ni-e > NA = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.194)	ga > lu-ú (MSL IV, s.198).
na-a > NA = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.194)	an > <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.198).
bi-e > BI = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.192)	an > <i>šu-nu</i> (MSL IV, s.198).
bi-i > BI = <i>šu-ú-um</i> (MSL IV, s.195).	e-ne > <i>šu-ú-[nu]</i> (MSL IV, s.199).
[ur] > HAR = <i>šu-ú</i> (MSL IV, s.195).	e-ne-àm > <i>šu-nu-[ma]</i> (MSL IV, s.199).
bi-i > BI = <i>šu-u</i> (MSL IV, s.195).	

Yukarıdaki listeye dikkat edilirse orada geçen an, e-ne, bi, ši, ur ve úl Türkçedeki “o, bu ve şu” zamirlerinin görünümünde olup değilse de çok yakındır. Sumerce’de bazen ek bazen kendi başına bir sözcük olan bu dil unsurları böylelikle Türkçedeki işaret zamirlerinin tarihi kökenine ışık tutacak geçerli bir kaynak sunuyor.

⁸²⁴ Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, 2003, 107.

⁸²⁵ Hallock, Landsberger, 1956, 134, 194, 195, 196, 198, 199.

Ayrıca, Sumerce işaret zamirlerinden sayılan /e/ Çuvaşça’da da zamir olarak görülür. Anlamı, “bu” demektir. Moğolca’da e-ne “bu” e-de “bunlar” şeklinde geçer.⁸²⁶

3.4.11. Soru Zamirleri

Türkçedeki kām, kam “kim”; nā, neme, men, mene “ne”; kan, kanğa “nerede” ve kaŋu, xêžə, xêš “hangi” kelimeleri soru zamirlerini oluşturur.⁸²⁷ İçlerinden “ne” soru zamiri Sumerce’den kalmıştır.

3.4.11.1. ana (Sum.) → ne (Türk.)

Sumercedeki “ne” soru zamiri genellikle /ana/ şeklinde gösterilir. Ayrıca, /anam/, /enam/, /nam/ ve /anam/ da yine farklı versiyonlarıdır. Onunla birlikte soru zamirinin dikkati çeken iki şekli daha vardır: /ene/ ve /na/. Görünüşe bakılırsa soru zamirinin başında bulunan a- veya e- eki belirtme ekidir ve Türkçedeki “ne” zamiri de Sumerce’den miras kalmıştır.

ÖR. a-ne a-na nun-zu

an.e ana nu.in.zu
1 2 3 4 5 6

= “O, ne bilmez?”.

1. an : 3. TK zamiri.
2. -e : Belirtme halinin özne eki.
3. ana : “ne” soru zamiri.
4. nu- : olumsuzluk eki.
5. in- : fiil çekim ön eki.
6. zu : “bilmek” fiili.

3.4.12. Dönüşlülük Zamiri

Sumerce’de dönüşlülük zamirinin ni-te olduğu bilinir. Bu haliyle Sumerce’deki dönüşlülük zamirinin Türkçedeki dönüşlülük zamiri “kendi” ile bir benzerliği yok gibi gözükür. Ancak, TE işareti di₁₂, ti₇; ve ti₄ okuma değerlerini de taşımaktadır.

⁸²⁶ Oğuzhan Durmuş, Çuvaşçanın Şekil Bilgisi, **Doktora Tezi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2009, 220.

⁸²⁷ Blažek, Schwarz ve Srba, 2019, 210-211.

Dolayısıyla Türkçede kökeni belli olmadığı bilinen “kendi” zamirinin son kısmı -ni-ti bir çağrışım yapmaya el veriyor. Gelgelelim, Türkçedeki “kendi” dönüşlülük zamirinin /-ndi/ kısmı Sumerce “ni-te” veya /niti/ ile benzeşiyorsa da Türkçe zamirin başında yer alan /ke-/ kısmı için açıklama yapmak bu veriyle imkânsız duruyor.

Yine de Orhun yazıtlarında /kentü/, günümüz Türkiye Türkçesinde ve Gagauz Türkçesinde /kendi/ şeklinde⁸²⁸ görülen dönüşlülük zamirinin kökeni hakkında çıkarım yapabilmeye yarayacak bazı emareler var. Çuvaş Türkçesinde dönüşlülük zamirinin birkaç farklı formu bulunuyor. Tekil kişilerle ham, hu, hïy kullanılırken çoğul kişilerle hamîr, hîvîr, hîysem zamir biçimleri kullanılır. Hepsinin ortak noktası ha- köküdür.⁸²⁹ Türkiye Türkçesindeki [ke]-n-di sözünde bulunan /ke-/ hecesinin mutlaka bir anlamı olmalıdır ve bu, Çuvaş Türkçesinde görülen hu ile birlikte değerlendirildiğinde kesin olmasa da Sumercedeki [-gu] ile bir ilişkilerinin olabileceği hakkında fikir verir. Sumerce kelimenin anlamı ePSD’de “kişisel isimlerin bir niteleyicisi” olarak verilmiş. Onun ku₈ veya qu₃ olarak iki okuma değeri daha var. Sumercedeki [gu] gelecek araştırmalarda bir yol açabilir.

3.4.13. Tamlama Ekleri / İlgi Halinin Ekleri

İlgi halinin eki demekle kastettiğimiz, Türkçede hem aitlik eki hem zamir veya sıfat /ki/’si İngilizcede ise hem *genitive* hem *pronominal suffix* konusuna işaret eder. Onların dışında “ilgi zamiri” tanımı Türkçedeki -ki için uygun olmakla beraber batı dillerinden mesela İngilizcedeki “relative pronoun” karşılığıyla bu konuya dahil edilemez. O halde İngilizcedeki “relative pronoun” Türkçedeki bağlaç /ki/’si işlevindedir.

Sumercede, Türkçede hem sıfat yapabilen hem de kendi başına zamir eki olma özelliği barındıran ilgi zamiri -ki gibi bir ilgi zamiri (relative pronoun) yoktur. Malum olduğu üzere Türkçede -ki eki, hangi sorusuna cevap veren “akşamki yemek”⁸³⁰ benzeri tamlamalarda sıfatlaştırma görevi üstlenmiştir. Öte yandan aynı -

⁸²⁸ Serebrennikov, Gadjeva, 2011, 130.

⁸²⁹ Yılmaz, **Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji**, 2002, 33.

⁸³⁰ Belki de akşamki yemek = akşam yemek.ki → dolayısıyla metinlerde -ki gösterme eki halinde geçmiş mi ona bakmak lazım, ki varsa yeni keşif olur.

ki eki, “kralın evi > kralınki” eşleştirmesinde “ev”in yerine geçerek zamir görevi üstlenmektedir.

Sumercede, isimler arasındaki ilgi (genitif) hem ekle hem eksiz kurulabilmektedir. Ek söz konusu olunca, Delitzsch’in yazdığıyla ilgi halinin (genitif) eki iki tanedir: -ka ve -ge₃’dir yani gè.⁸³¹ İşin aslı günümüzde O’nun -ka dediği ek, -ak şeklinde kabul edilmektedir. Tek başına -ak haliyle gözükmeyen bu ek -a, -la, -ma, -za, -na, -ga, -ña veya -kam gibi /ak/ görünüşü sergilemeyen hecelerde saklıdır.

3.4.13.1. -ke₄ (Sum.) → -ki (Türk.) İlgi Eki

Doğrudan ki şeklinde değildir fakat ke₄ de -ak şeklinde çözümlenmektedir. anlamca da nın, nun gibi ilgi kurmasıdır. Akşamki film demek akşamın filmi demektir. Dünkü yemek demek dünün yemeği demektir.

Bir de *şimdiki, yarınki, öteki, benimki, sizdeki, evdeki* örneklerinde görülen -ki vardır. Bu aitlik ekidir. *mixed suffix* veya *pronominal suffix* denilir. Yer gösteren kelimelerde bulunma halinden sonra gelir.⁸³²

Yayınlarda -ke₄ eki ağız birliğiyle içinde hem -ak (genitive) hem -e (ergative) ekini barındıran bir hece olarak değerlendirilmektedir. Bir ihtimal, metinlerde sık gördüğümüz -ke₄ eki Türkçe karşılıyla hem tamlama eki hem zamir -ki’si olabilir.

ÖR.⁸³³ ni₂-gur₁₁ lugal-la-ke₄ = ni₂-gur₁₁ lugal.ak.e

= “servet kralın(ki) > kralın serveti”

1. ni₂-gur₁₁: servet.
2. lugal : kral
3. -(l)ak : tamlama halinin eki.
4. -e : belirtme halinin eki.

⁸³¹ Delitzsch, 1914, 49-51.

⁸³² Zeynep Korkmaz, **Grammer Terimleri Sözlüğü**, 1992, 6.

⁸³³ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000817.28>, 29.11.2022, 18:32.

Türkçede -k1/-ki nispet ekinin kimi zaman ilgi halinin formlarıyla birleştiği görülür. Kimi zaman da ilgi halinin eki -ın yoktur. Yani Tatarcada veya Kırgızcada seniki, beniki, onuki gibi yapılar kurulsa da Türkmence de meniŋki yapısı görülür. Hatta bazı ağızlarda biziŋ yerine bizik, siziŋ yerine sizik ve onuŋ yerine onuk görülmektedir.⁸³⁴

Eğer bulunma hal eki kişilerle kullanılabilir olsa, bu cümlelerin bir diğer anlamı da “kraldaki servet” olurdu: niŋ₂-gur₁₁ luga₁-(l)a-ke₄.

3.4.13.2. -ki (Sum.) → -ki (Türk.) Bağlama Zamiri, Bağlaç -ki’si

Bağlama zamiri denilen bir bağlaç ki’si vardır ve bu kavramlar yahut cümleler arasında ilgi kurar.

ÖR. Anladım ki döneceksin,

ÖR. öyle bir insan ki kendine hayran bırakıyor vb...

ePSD, Yeni Asur döneminde bir /-ki/ ögesini Sumerceden hem çıkma halinin anlamıyla “-den” hem de bağlaç anlamında “ve” şeklinde kaydetmiştir.⁸³⁵

3.4.13.3. -ak (Sum.) → --ak (Türk.) Tamlama Eki

Belirtili isim tamlaması yapmak için veya aitlik anlamı oluşturmak için Sumerce’de bu ek kullanılır.

ÖR. luga₁-la = luga₁.la₂.a₃(k)

ÖR.⁸³⁶ u₃-mu-un-ŋu₁₀ a mu₂-sar-ra-kam uru₂-zu-a e₃-i

umu₁.ŋu₁₀ a mu₂.sar₃.ak₄.am₅ uru₂-zu₆-a e₃-i

= Efendim, bahçenin suyudur şehrinde akan

⁸³⁴ Serebrennikov, Gadjeva, 2011, 130.

⁸³⁵ [http://oracc.org/epsd2/o0021920; version 2.7 \(built 2022-12-21\).](http://oracc.org/epsd2/o0021920; version 2.7 (built 2022-12-21).)

⁸³⁶ Örneğin geçtiği yerde, çevirisi şöyledir ve bize göre yanlıştır: “My lord, appear in the water of the gardens of your city!”. Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P290067.59>.

1. umun- : efendi, hanımefendi.
2. ŋu₁₀ : 1. TK iyelik zamiri.
3. -a : su.
4. musar : bahçe.
5. -ak : tamlama halinin eki.
6. -am : Türkçedeki /-dir/ ek fiil ekinin Sumerce 3. TK karşılığı.
7. uru₂ : kent.
8. zu : (sen)in 2. TK iyelik zamiri.
9. -a : bulunma halinin eki.
10. e₃-i : ayrılmak, terketmek; gitmek.

Türkçe’de zamir n’si veya tamlama eki adıyla anılan ek de Sumerce’den kalan eklerden biridir. Her iki dilde bu ortak dil unsurunu taşıyan örnekler bulunur.

İlgi (tamlama) halinin eki Sumerce’de -ak’tır. Kimi zaman -ag olarak da geçer.⁸³⁷ Ekteki hem -a hem -k sesi düşebilir. Şayet -k’den sonra ünlüyle başlayan bir ek gelmişse -k yerinde durur. Tersine, ünlüyle başlayan ek -ak ekinden önce gelmişse o zaman -a düşer.⁸³⁸ Öyle ki ilgi halinin eki hiçbir zaman AK işaretiyle yazılmamıştır.⁸³⁹

Bu ek sayılarla kullanıldığında sıralama yapar.⁸⁴⁰ Sıra sayılarıyla kullanımı Türkçedeki gibi olup zamir -n’si görevi görür.

ÖR.⁸⁴¹ min-kam min.ak.am
= “ikinci”
= “ikinindir”. iki.n.dir (?)

Sumerce’de -ak veya -ag şeklinde görülebilen ilgi halinin ekinin Orhun yazıtlarında -ıg/-ug haliyle görüldüğünü daha önce yazmıştık.⁸⁴² Aslında yazıtlarda şimdiye dek

⁸³⁷ Gökçek, Abacı, 2018, 249.

⁸³⁸ Poebel, The Sumerian Genitive Element, 1935, 147; Jacobsen, Notes on the Sumerian Genitive, 1973, 161-165.

⁸³⁹ Thomsen, 1984, 90.

⁸⁴⁰ Thomsen, 1984, 83.

⁸⁴¹ Thomsen, 1984, 83.

gözümüzden kaçan bir ilgi hali eki pek çok yerde Sumerce ekin tıpkısıyla geçmektedir.

ÖR.⁸⁴³

kılındukta > kılındu-(a)k-ta kılındu-(ğ)ın-da
Kadırkan yışka > Kadırgan yış-(a)k-a yış-ın-a
kün togsıkta > kün tog(u)-sı-(a)k-ta doğu-(s)u-n-da

İlgi ekinin Sumerce’de görülen bir diğer şekli *-ke₄* ekidir. Sumerce’den Türkçe’ye yansıyan eklerden biri olarak bu ek de Orhun yazıtlarında görülmektedir.

ÖR.⁸⁴⁴ k(e)mke il(i)g k(a)zg(a)nur men?

kem.ke il.ig kaz.gan.ur.men?

= kimin ilini kazanıyor, zapt ediyorum?

Tekin, bunun çevirisini “kimin için ülkeler fethediyorum” şeklinde yapmıştır, fakat yeniden yorumlanmalıdır. Çünkü ondan önceki cümlelerin gelişine bakılırsa, Türklerin Türklerin ülkesini alması söz konusudur. Yani orada şu mesaj veriliyor: “o kadar yer fethediyorum ama, kimin ilini? Tabiki de birbirimizle uğraştığımız için kendi ilimizi...”.

ÖR.⁸⁴⁵ (A)t(ı)m El Tog(a)n Tut(u)k: b(e)n t(e)nri el(i)mke elçisi (e)rtim.

(A)ltı b(a)g bud(u)nka b(e)ğ (e)rt(i)m.

= Adım El Togan Tutuk! Ben, tengri elimin elçisi idim. Altı bag budununa bey idim.

İlgi hali oluşturan -ka, Türk yazıtlarının sunduğu bazı diğer örneklerde görüldüğü üzere vasıta halinin yerini tutmaktadır. Türkiye Türkçesinde günümüzde kullanılan

⁸⁴² Gökçek, Abacı, 2018, 249.

⁸⁴³ Ergin, Orhun Abideleri, 2011, 8, KT-D1, KT-D2, KT-D4. Ayrıca, yış= orman.

⁸⁴⁴ Tekin, Orhon Yazıtları, 2014, 26, KT-D9. Talat, “k(e)mke il(i)g k(a)zg(a)nur men?” sorusunu Türkiye Türkçesine “kimin için ülkeler fethediyorum?” şeklinde uyarlamıştır. Bize göre, “kimin ilini fethediyorum” şeklinde uyarlanmalıdır.

⁸⁴⁵ Orkun, 1994, 441. Orkun’un tercümesi şöyledir: Adım El Togan Tutuk; ben semavi [veya ilahi] elimin elçisi idim. Altı müttefik buduna beg idim.

“kendi elimine verdim” benzeri bir cümlede ne anlam varsa buradaki gibi, cümlelerin anlamını vasıta işleviyle vermektedir.

ÖR.⁸⁴⁶ Tawgaç kanga bardım “Çin hanına gittim”.

= Tawgaç kan.ıg.a bardım.

= Tawgaç kan.ıñ.a bardım.

= Tawgaç hanına vardım.

“Çin hanına vardım” gibi bir cümlede -ın eki han ile Çin arasında ilgi kurmaktadır. Kendisinden hemen önce bir -ı eki vardır. Belirtme ekidir.

ÖR.⁸⁴⁷ Ayımka adrıldım “ayımdan ayrıldım”.

= Ay.ım.in.a adrıl.dım.

= Ayımına(n) ayrıldım.

= Ayımla ayrıldım.

ÖR.⁸⁴⁸ Kök teñride küñge azdım “mavi gökteki güneşten ayrıldım”.

= Kök teñgri.de küñ.üg.e az.dı.m.

= Mavi gökte gününe ayrıldım.

= Mavi gökte gün(İ)le ayrıldım.

ÖR. Bir at orıķı ermiş, anın barmış. (BK D 7)

= Bir at orıķı ermiş an.in barmış.

= Bir at orıķı ermiş an.in(a) barmış.

= Bir at yolu imiş, onunla gitmiş.

Bazı diğer örneklerde -e yönelme eki göreviyle görüyoruz -ke ekini.

ÖR.⁸⁴⁹ Teñrideki küñke yerdeki elimke bükmedim.

= gökteki güne, yerdeki elime doymadım.

⁸⁴⁶ İpek, Türk Dilinde Vasıta Hâli, 2008, 98.

⁸⁴⁷ İpek, 2008, 99.

⁸⁴⁸ İpek, 2008, 99.

⁸⁴⁹ Orkun, 1994, 473.

Bazı örneklerde -ka ekini, -de bulunma halinin göreviyle görüyoruz.

ÖR.⁸⁵⁰ Üç yetm(i)ş y(a)ş(ı)mka (a)d(ı)r(ı)lt(ı)m.

= Altmış üç yaşında ayrıldım.

3.4.13.3. -ta (Sum.) → -ta (Türk.) Tamlama Eki

Tamlama yapmaya yarar. -nın ekinin yerine -ta çıkma halinin eki kullanılır. Ayrıca -ta veya -da şekilleriyle Akadcadaki *eli* “üzerinde, üzerine” anlamlarına gelen edatın dengidir.

3.4.14. Çoğul Eki -ene

Sumerce’de çokluk genel olarak insan dışı varlıkları veya cins isimleri bağlayan bir durum değildir. Bu yüzden “ev” anlamındaki /e₂/ sözü, tekil olmasına rağmen çokluk anlamı da taşımaktadır. Öte yandan dingir “tanrı”, dumu “çocuk”, atta “ata”, ama “ana” (Çuvaşça’da ama) ve gudug “rahip” gibi sözler -ene eki alarak çoğul anlamı yüklenebilmektedir. Sumerce’de, dilciler onu /-ēnē/ olarak kabul etmiştir ki ilk /e/ kısa ikincisi uzundur. Fakat işin aslı bu ek her örnekte -ene şeklinde geçmez. Sumerce’de diñir-re-e-ne “tanrılar”, geme₂-ne “köleler” ve en-en-né-ne “efendiler” gibi sözler görüldüğü üzere bu ekle çoğul anlamı üstlenmiştir. Her üç kelimedede ayrı olmak üzere çoğul ekinin -ene, -ne ve -ne-ne formları bulunmaktadır.⁸⁵¹ Dolayısıyla, çokluk ekinin /-ene/ mi, /-ne/ mi, /-en/ mi yoksa iki ekin birleşiminden /-en.e/ mi olduğu tartışmaya açıktır. Öte yandan, Sumercedeki çokluk eki -ne, Türkçe’ye -le(r) şeklinde miras kalmış olmalıdır. Malum, Moğolcada çoğul eki -nar ekidir. Kaldı ki Batı Anadolu’da bunlar yerine bunna: denilir, -r yutulur -la yerine -na söylenir. Aynı şekilde -na yerine -la şekli de mevcuttur.

Şayet bu sonuncu doğru olarak kabul edilirse onun içerdiği -e eki öznelerle veya zamirlerle görülen belirtme ekidir. Çoğul eki bu durumda -en olarak kabul edilebilir ki Türkçe’de de çokluk eki -en, oğlan ve eren gibi az sayıda sözcükle birlikte görülebilmektedir. Ayrıca Orhun Yazıtlarında -(e)n(e) olduğu söylenebilecek çoğul

⁸⁵⁰ Orkun, 1994, 450.

⁸⁵¹ Jagersma, 2010, 105.

ekine rastlanmaktadır. Örneğin: bod-un “boyılar”, tay(g)-un “taylar” ve tey-en “sincaplar”.⁸⁵²

Sumerce’deki -ene eki aynı zamanda hem akuzatif hem belirtme hal eki almış olarak değerlendirilebilir. Zaten -ne yazılan ekleri dilciler -ane şeklinde ele alabilmekteler. O, belki de Çuvaşçadaki gibi /-sı/ veya /-ı/ şekliyle belirtme eki olmalıdır. En azından bazı yerlerde. Mesela ekler bir ismin ardı sıra ...ta-ne gibi diziliyorsa burada ek akuzatif halde -ane okunmaya müsaittir. Fakat ...te-ne gibi diziliyorsa ek burada /-ene/ yani çoğul eki okunmalıdır. Burdan şu sonuç çıkmaktadır. Bir dönemde iki özellik tek özellik halini almış, /-ene/ eki hem belirtme halinin eki hem de çoğul eki olmuştur.⁸⁵³

Türkçe’de birkaç farklı şekilde ve türde çoğul eki bulunur: -lA, -lAr, -nA, -nAr, -tAr, -En, -k, -z, -s, -ş. Çuvaşça’da ise diğerlerinden farklı olarak çoğul ekinin -mes olması dikkati çeker. Ses nöbetleşmesiyle bu ekin bazı örneklerde /-m/ yerine /-n/ sesiyle bittiği gözlenir. Dolayısıyla ek -sem ve -sen olmak üzere iki değişken biçime sahiptir.⁸⁵⁴

1. TK ve 1. ÇK şekillerinin Çuvaşçadaki gibi e- önde olarak e-me şeklinin olması Çuvaşçanın aşağı yukarı EB döneminde (MÖ 1900) ayrılmaya başladığı hakkında bilgi verebilir. Yine, Emesal lehçesinde be₂ yani 1 “bir” sayısının Çuvaşçadaki gibi gösterilmesi Çuvaşçanın ayrıldığı dönem hakkında bir tahmin fırsatı veriyor. Kaldı ki be₂, BI işaretinin okunuşlarından birisidir. Diğer okunuşları bi, biz, kaş, pe₂, pi₂ olarak kayda geçmiştir.⁸⁵⁵

⁸⁵² Tekin, 2014, 48.

⁸⁵³ Krueger, 1961, 134.

⁸⁵⁴ Fener, 2020, 1015-1016.

⁸⁵⁵ Bir sayısı için kaynak gösterilmemiş fakat kısayolu şudur.:

<http://oracc.org/epsd2/o0049021>; version 2.7 (built 2022-12-21), 09.06.2023, 19:49. Türk dillerinin dallanıp budaklanmaya başladığı tarihe dair bin yıllık bir süreç öngörülmüştür. MÖ 755 en eski tarih olarak girilmiştir. Bkz. Alexander Savelyev, Martine Robbeets, Bayesian phylolinguistics infers the internal structure and the time-depth of the Turkic language family, **Journal of Language Evolution** 5(1), 2020, 48-49. 39-53.

3.4.15. Çoğul Eki -meš

Görünüş olarak Çuvaş Türkçesindeki -sem çoğul eki ile arasında bir bağ olabileceği ilk bakışta hissediliyor. Bir tek ekmiş gibi gözüken Sumerce /-meš/ eki eğer metinlerde -me, -meš₂ ve men₂ okunuşunu veren işaretleri ile gösterilmemişse iki işaretten ve dolayısıyla iki heceden oluşan ve böylelikle -me-eš okunuşunu veren işaretleriyle gösterilmiştir.

Sumercedeki /-meš/ eki demek ki hem “olmak” ek fiilinin 3. çoğul kişi ile kullanılan -me şeklinden hem de -eš çokluk ekinin birleşiminden oluşur.⁸⁵⁶ O halde -eš ekini çoğul eki olarak⁸⁵⁷ bir kenara ayırmak gerekecek. Sumercede görülen bu çoğul ekine paralel olarak Kırgız, Yeni Uygur, Özbek ve Çuvaş Türkçelerinde 3. kişinin çokluk eki /-ş/ biçimiyle⁸⁵⁸ dikkat çeker.

Ayrıca, -sem olsun -meš olsun her ikisi de ünlü uyumuna girmez ve yapısında ortama göre bir ses değişikliği göstermez. Çokluk anlamı veren -meš eki -me-eš heceleriyle gösterilmiştir ve ilk heceyi oluşturan /-me/’nin “olmak” ek fiili (kopula) olduğu var sayılır.⁸⁵⁹ Buna rağmen Sumerce’de hem ME *madū* hem de MEŠ *madū* “çok” anlamına geldiğinden me-eš(MEŠ) bir ek yığılması da olabilir.

ÖR.

Çuvaşça

Sumerce

aça-sem =çocuk.lar dumu-meš =çocuk.lar

Türk Dili çoğul eklerinden biri olan -sem ekinin Sumerce’den kalıp kalmadığını anlamak için dilde kullanılışını gözden geçirmek gerek duyulan ipucunu sağlayabilir. Her şeyden önce isim zincirinin eklerindeki sıralanış hem Sumerce’de hem Çuvaş Türkçesinde aynıdır. Çoğul eki ve iyelik ekinin birlikte var olduğu isim zincirlerinde, eklerin sıralanışı diğer Türk lehçelerinde isim + çokluk eki + iyelik eki şeklindedir. Çuvaş Türkçesi bu noktada diğer Türk lehçelerinden farklı bir tavır sergiler. Aynı tür

⁸⁵⁶ Thomsen, 1984, 63; Jagersma, 2010, 678.

⁸⁵⁷ Rubio, 2007, 1359.

⁸⁵⁸ Fener, 2020, 1021.

⁸⁵⁹ Jagersma, 2010, 677.

isim zincirinin sıralanışı Çuvaş Türkçesinde şöyledir: isim+iyelik eki+cokluk eki.⁸⁶⁰ Sumerce’de görülen aynı ölçekte bir isim zincirinin sıralanışı da bununla aynıdır.

ÖR.

Çuvaşça	aça-m-sem	çocuk.um.lar	(=çocuklarım)
Sumerce	dumu-mu-meš	coçuk.um.lar	(=çocuklarım)

3.4.16. Çoğul Eki -iz

Sumerce dilbilgisi kitaplarında görülmeyen eklerden biri de budur. Söz listelerinde “çok”, “çoklu” ve “sayısız” anlamlarına gelen Akadca *mādu* sözünün dengi olarak muhtelif Sumerce karşılıklar verilmiştir. Onlardan biri de /i-iz/’dir. ePSD’nin de listelemiş olduğu bu sözün cümlede kullanılmış mevcut bir örneği yoktur.⁸⁶¹ Öyle bir örneği olmasa da CAD’da -hā, -hi.a, -īz, -gal, -kul, -lā, -lū, -maḥ, -men_x(MIN), -šar, -zu.zu, -nun.nun, = *ma-‘-du*; -di.e, -di.id.li, -eš, -ēš, -me.eš(ME), -mi.eš(MEŠ), -ne.ne, -ú.hi.a = *ma-du-ú-tum* sözlerinin hepsi aynı anlama gelen değişkenler olarak verilmiştir.⁸⁶²

3.4.16. Çoğul Eki -la, -lār

İki dilli söz listelerinde “çok” veya “pek çok” anlamında gösterilen sözlerden bir başkası da -la-a (LA) sözüdür. Kendi başına anlamlı bir sözün sonradan eke dönüşmesi bilindik bir dil olayıdır. olduğu halde zamanla bir eke dönüştüğü söyleneen -MEŠ gibi

Gramer kitaplarında Sumerce’de böyle bir ek olduğundan söz edilmez. Fakat, Sumerce söz listelerinde çokluk anlamı taşıyan [LA₂] = *ma-a-du* ve [lu-u] LU = *ma-a-du* söz çifti gözden kaçmaz. Her ikisinin de çoğul eki olarak görülen me-eš MEŠ = *ma-‘-du-tum* ile aynı anlama geliyor olması, onun -la(r) şeklinde bir çoğul ekine evrilmiş olabileceğini düşünmenin önündeki herhangi bir engeli ortadan kaldırıyor. Kaldı ki eski Babil dönemi itibarıyla [-la-ar] LAR örneği “çok” anlamını

⁸⁶⁰ Fener, 2020, 1016.

⁸⁶¹ MSL XIII/163. Bkz. <https://ccp.yale.edu/msl?sumerian=iz&akkadian=madu>. 12.07.2023, 12:45. Ayrıca bkz. <http://oracc.org/epsd2/o0030494>; version 2.7 (built 2022-12-21), 12.07.2023, 12:46.

⁸⁶² Oppenheim, Reiner, CAD 10, M-1, 2004, 20.

taşıır haliyle kaydedilmiştir. ePSD, “çok” anlamında -lala, -la, -a-la ve -ra-ra⁸⁶³ değişkenlerini vermektedir. MSL III’te [lu]-ú =ú-du-ú şeklinde geçmektedir.⁸⁶⁴ Buradaki ú-du-ú = mu-du-u olarak geçtiğine göre⁸⁶⁵ Anlamı, “çok” demektir. Sözlükte (CAD) la-a (LA) = la-lu-u karşılığıyla ME işaretinin eşiti olarak geçmektedir ki o da MEŠ’in eşitidir.⁸⁶⁶

ÖR.⁸⁶⁷ 1(diš) kuš udu babbar la-ar ma-gid₂-še₃
1(diš) kuš udu babbar la-ar ma-gid₂-še₃

Yukarıda -la-ar olduğunu yazdığımız ekin bir diğer formu -la hecesinin ikilenmesiyle oluşturulmuştur.

ÖR.⁸⁶⁸ ^den-lil₂-la₂ lu₂ la-la-ni na-nam
^den-lil₂.a₂(k) lu₂ la-la-ni na-nam
1 2 3 4 5 6

= (tanrı) “Enlil’in insanlarıdır”.

1. ^den-lil₂- :
2. la₂ :
3. lu₂
4. -la-la-
5. -(a)ni
6. -na-nam

Sumerce bazı fiiller -na eki alır fakat bu ek olumsuzluk anlamı veren -na ekinin farklıdır. Cümleye “kesin odur” gibi pekiştirici bir anlam katar. Bu -na ekinin görüldüğü en yaygın kalıp -na-nam şeklindedir.⁸⁶⁹

⁸⁶³ <http://oracc.org/epsd2/o0032986>; version 2.7 (built 2022-12-21), 06.03.2023, 15:03.

⁸⁶⁴ MSL III, s. 16, 17, 60,.

⁸⁶⁵ CAD 20, U-W, 25.

⁸⁶⁶ CAD 9, L, 49.

⁸⁶⁷ BIN 09, 187 artifact entry (No. P236197). (2023, February 1). Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI). <https://cdli.ucla.edu/P236197> (Original work published 2004), 06.03.2023, 18:01. BIN 09, Autographed Texts, 187, Crawford, 1954, Autographed Texts, Tablet 187.

⁸⁶⁸ A balbale to Suen (Nanna A), ETCSL transliteration : c.4.13.01, satır 23.

⁸⁶⁹ Jagersma, 2010, 580.

²²en e₂-kur-ra ki aj₂-bi na-nam

^{23d}en-lil₂-la₂ lu₂ la-la-ni na-nam

^{24d}suen ama ugu-ni i-lu-ni na-nam

hepsi de na-nam ile bitiyor.

Bey, E-kur'un sevgilisidir!

Enlil'in sevdiği insanıdır!

İngilizcesi: he is the lord, the E-kur's lover! He is the man of delight to Enlil, he is Suen, the cry of joy of his own mother.

3.4.17. Sıfatlarla Kullanılan Çekim Ekleri

Sıfatlar, nesnenin vasıflarını ve belirtilerini taşıyan isimlerdir. Bu yüzden, birçok yerde isim soylu nitelemesiyle anılır ve temelde vasıflandırma ve belirtme sıfatları olmak üzere iki ana başlıkla değerlendirilir. Sıfat, bir nesnenin yahut varlığın özelliğini anlattığı zaman sıfattır. Bunun için bir isimle beraber olması gerekir. Tek başına kaldığı zaman, sıfat sayılan özelliklerin veya nitelendirmelerin kendileri birer isim olurlar. Mesela “kızıl vadi” tamlamasında “kızıl” kelimesi bir sıfattır. Fakat, tek başına bir rengin ismidir.⁸⁷⁰ Sıfat, her ne kadar “isim” özelliği ortaya koysa da ayrı bir kelime kategorisi olarak ele alınır.⁸⁷¹

Yaygın kanaate göre Sumerce’de sıfat sayısı pek fazla değildir. Fakat başka dillerde olduğu gibi sıfatlar vasıfları bakımından alt başlıklara ayrılır. İlerleyen bölümlerde belirtme sıfatlarını oluşturan işaret, sayı, soru ve belirsizlik⁸⁷² sıfatları başlıklarla anılacaktır. Ekler, başlıklara dahil olarak işlenecektir. Kaldı ki, bunun asıl nedeni Türkçeyi ele alırken kendi başına birer kelime kabul ettiğimiz sıfatların Sumerce’de ek kabul edilmesidir. Örneğin, Türkçeye belirtme halinin eki olarak uyarlayabileceğimiz -bi, Sumerce ele alınırken “bu” anlamında bir işaret sıfatı olarak değerlendirilir.

⁸⁷⁰ Ergin, Türk Dil Bilgisi, 2009, 244-245.

⁸⁷¹ Türkçede 8 kelime kategorisi vardır: 1.ad, 2.sıfat, 3.zamir, 4.zarf, 5.takı(edat), 6.bağlaç(bağlam), 7.ünlem, 8.fil. Bunun için bkz. Banguoğlu, 1990, 152.

⁸⁷² Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, 2009, xiv.

2.1.6.1. İşaret Sıfatının Ekleri

İşaret zamiri olarak tanımlanan söz öğelerinin bir kısmı aslında konumları gereği birer işaret sıfatı olarak tanımlanmalıdır. Sebebi, dilbilgisi kitaplarında lú-e gibi bir ifadenin “bu adam” anlamıyla çevriliyor olmasıdır. Tamlama olarak kabul edilmiş görülen bu söz öbeğinde /-e/ bileşeni anlam ve görünüş olarak “bu” diye aktarılmaktadır. Dahası, işaret sıfatı denmesi gerektiğini savunduğumuz fakat buna rağmen “işaret zamiri” veya İngilizcesiyle “demonstrative” adıyla ele alınan⁸⁷³ söz konusu gramer unsurlarından üçü işaret eki olarak da tanımlanabilmektedir. Bunlar: -e, -še ve -re ekleridir.

Söz dizinlerinde lú-e = *an-nu-ú*, lú-še = *an-mu-ú* ve lú-re = *ul-lu-ú* biçimlerinde geçen örneklendirmelere bakılırsa Sumerce’de üç kademeli işaret etme özelliği vardır. Oysa, işaret edileni yakınlık ilişkisine göre derecelendirme Akadca ve lehçelerinde ikidir: Babilcede *annû* ‘bu’ ve *ullû* ‘şu’; Asurcada *annû* ‘bu’ ve *ammiu* ‘şu’.⁸⁷⁴ Akadca lehçelerinde ayrıca 3. TK zamiri *šû* veya *šī* de sözü edilen neyse ona gönderme yaptığından “anafor zamiri” adıyla anılır. Türkçesi “o” demektir ve sık görülür.⁸⁷⁵ Demek ki işaret ederken Sumerce’de bu, şu ve o kademeleri mevcuttur. Bu yönüyle o Türkçenin özelliğine benzer.

Yukarıda anılan -e, -še, -re veya -bi gibi bir ekin sıfat olarak nitelendirilmesi bu eklerden her birinin isimlerden sonra isimle beraber kullanılmasına dayandırılmalıdır. Sumerce’de -še eki olarak kabul edilen ek nasıl ki Türkçe dilbilgisi tanımlarında “için” edatı olarak ele alınıyorsa buradaki ekler de sıfat olarak değerlendirilmeye müsaittir. Öte yandan, -bi şeklindeki bir söz unsurunun ek sayılması gerektiği yerde kelime sayıldığını görmek mümkündür.

Türkçede bu, şu, ol, şol, şoluk, işbu(=uşbu) sıfatları işaret sıfatlarıdır. Tabi bunlar tek başlarına kullanıldıklarında isim olurlar. “Zamir” olarak adlandırılırlar.

⁸⁷³ Sumerceyi açıklayan çağdaş dilbilgisi kitaplarına “demonstrative pronoun” ve “demonstratives” adıyla alınan terimler burada sırasıyla “işaret zamiri” veya “işaretçi” şeklinde tercüme edilmiştir.

⁸⁷⁴ Jagersma, 2010, 220)

⁸⁷⁵ Lyon, 1886, XXXi); Huehnergard, 2011, 41-42.

2.1.6.1.1. NE(n), -bi₂

Sumerce’de -ne(n) hem bir işaret sıfatıdır hem de kendi başına kullanıldığı görülen bir işaret zamiridir. Farklı okunuşları içinden NE işaretine atanan -bi₂ değeriyle ele alınan ek, “bu” anlamı veren yalın bir sıfat olarak tercüme edilir. Sıfat olmasının yanısıra ismin belirtme halinin eki işleviyle de sıkça kullanıldığı görülür. Böyle bir tercihte söz konusu olan -bi eki BI işaretinin okuma değeridir. O yüzden karıştırılmaktadır ve dilbilgisi kitaplarında hem -ne(n) hem -bi aynı anlamda ve görevde “bu” olarak değerlendirilmektedir. Mesela, ⁸⁷⁶eren-bi ig-gal-še mu-dim₂ gibi Sumerce bir ifade tercüme edilirken her ne kadar “bu sedir ağaçlarını büyük kapı için hazırladı” şeklinde tercüme ediliyor⁸⁷⁶ ise de tercümedeki “bu” sözü gereksizdir. Çünkü oradaki -bi eki belirtme hal ekidir, sıfat değildir. Böyle bir işlevle, -bi₂ ekini temsil eden işaret ayrıca [-ni₅] veya [-ne] değerleriyle de okunabilir.⁸⁷⁷ O halde NE işareti, “bu” zamiri kastedildiğinde /-bi₂/; belirtme halinin eki kastedildiğinde /-ni/ telaffuz edilmiş olabilir. Bir Sumerlinin aynı işareti farklı iki bağlamda /bi/ ve /ni/ gibi iki farklı değerle okuduğundan emin olmamakla beraber böyle bir olasılığı var sayabiliriz.

Zolyomi’nin, hem ek hem bağımsız bir zamir olarak örneğini verdiği /ne(n)/, yukarıda geçen bahsi doğrulayacak niteliktedir. NE işaretiyle hasıl olduğu var sayılan iki okuma değerinden /ne/ ile ilgili şu örnekleri vermiştir.

⁸⁷⁶ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 116.

⁸⁷⁷ NE işaretinin okunuş değerleri = bar₇, be₇, bi₂, bil, de₃, du₁₇, gibil₄, izi, kum₂, lam₂, lem₄, li₉, ne, ni₅, pel, pil, sahar_x, şeğ₆).

$$\text{ÖR.}^{878} \text{ gud-gen}_7 \text{ ud-ne-na } \text{he}_2\text{-gaz} = \frac{\text{gud}}{1} \frac{\text{gen}_7}{2} \frac{\text{ud.ne(n).(n)e.a}}{3 \ 4 \ 5 \ 6 \ 7} \frac{\text{he}_2\text{-gaz}}{8}$$

= öküz gibi, tam gününde kesilsin.

1. gud : öküz, boğa.
2. -gen₇ : “gibi” edatı.
3. ud : zaman; gün.
4. -ne- : belirtme halinin nesne eki; işaret eki.
5. -ne : 3. TK eki.
6. -a : bulunma hal eki.
7. he₂ : istek, dilek kipinin eki.
8. gaz : kesmek, öldürmek.

Öncekinin tersine aşağıdaki örnekte /ne/ bir ek değil bağımsız “bu” anlamında bir işaret zamiridir. Çoğulu da ne-me(ş) şeklindedir.

$$\text{ÖR.}^{879} \text{ a-na am}_3 \text{ ne-e} = \frac{\text{ana}}{1} \frac{\text{am}_3}{2} \frac{\text{ne-e}}{3 \ 4}$$

= “nedir bu?”.

1. ana : “ne” soru zamiri.

⁸⁷⁸ (Edzard, The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty, 1997, s. 38, RIME 3.1. Gudea E3/1.1.7.StB.) (Zólyomi, An Introduction to the Grammar of Sumerian (with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy), 2017, s. 67) Çeviriler birbirinden farklıdır. ETCSRI’nın tercümesi de şöyledir: ...Tanrım Ningișzida onun için kararı verilmiş yazgıyı değiştirir. Bir öküz gibi ölsün, tam aynı günde! Onun korkunç elleriyle yakalansın, vahşi bir boğa gibi (korkunç boynuzlarıyla). Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/etcsri/corpus>, 27.04.2023, 02:22. Bizim 4-9. satırları tercümemiz de şudur:

4) digir-gu ₁₀ ^d nin-giș-zi-da-ke ₄	tanrım Ningișzida
5) nam-tar-ra-ni he ₂ -dab ₆ -kür-ne	yazgısını tutsun, düşmanı
6) gu ₄ -gim	boğa gibi
7) u ₄ -ne-na he ₂ -gaz	gününde kessin (öldürsün).
8) am-gim	vahşi bir boğa gibi
9) á-huș-na he ₂ -dab ₅	al kırmızı kolunda (boynuzunda, yanında) tutsun.

⁸⁷⁹ Zólyomi, 2017, 67.

2. am₃ : ek fiilin 3. TK eki.
3. ne- : “bu” işaret zamiri.
4. -e : belirtme halinin eki.

Böylesi bir varsayım Sumercedeki eki, Orhun yazıtlarından itibaren Türkçenin yazılı kaynaklarında görülen belirtme hal ekine yakınlaştıracaktır. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

2.1.6.1.2. -e

Daha önce belirtme eki olduğu yazılan /e/, belirtme işlevine sadık kalınarak işaret sıfatı olarak da görülmektedir. OBGT XIV’te lu₂-e “bu adam”, lu₂-e-e-meš “bu adamlar” şeklinde tercüme edilmektedir.⁸⁸⁰

Türkiye Türkçesinde hem bir ünlem hem bir mesafe derecesi olan “işte”ye denk /i:/ < /iği/ < /ihi/ sözcüğünün kökeni bu /e/ olabilir.

2.1.6.1.3. -ri

OBGT XIV’te lu₂-ri “şu adam” şeklinde sıfat olarak dizelenmiştir. Aynı söylem çoğuluyla lu₂-lu₂-ri “şu adamlar” şeklinde kaydedilmiştir.⁸⁸¹

2.1.6.1.4. -še

Türkçedeki “şu” karşılığı tercüme edilen bir ektir. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

2.1.6.1.5. - ur > ul (Sum.) > ol (Türk)⁸⁸²

Tek başına işaret zamiri sayılırken her hangi bir isimle sıfat sayılması icap eden bu /ur₅/ sözü, insan türünden olsun veya olmasın 3. TK’yi gösterir. OBGT’de ur₅,

⁸⁸⁰ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 122, OBGT XIV, satır 2, 8.

⁸⁸¹ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 122, OBGT XIV, satır 4-5.

⁸⁸² Langdon, The Toledo Collection of Cuneiform Tablets, 1918, 43.

Akadcadan *ši-i* karşılığı ile gösterilmiştir.⁸⁸³ Türkçede “o” demektir.⁸⁸⁴ ePSD’nin kayıtlarına göre, Hellenistik devirde [u₄-ul-la] ve [ul] formuyla yazılmıştır. Akadca karşılığı *annû* ve *ullû*’dur.⁸⁸⁵

$$\text{ÖR.}^{886} \text{e}_2\text{-ur}_5 \text{ gim} = \underset{1}{\text{e}_2}.\underset{2}{\text{ur}_5} \underset{3}{\text{gim}}$$

= o tapınak gibi.

1. e₂- : tapınak, ev.
2. -ur₅ : “o” işaret sıfatı.
3. gim : “gibi” edatı.

2.1.6.2. Sayı Sıfatları

Sumerce’de sayılar isimlerle gösterildiğinde Türkçedeki gibi çoğul eki almazlar. Bu hal eki hem Sumerce’de hem Türkçede benzer olarak bulunur.

2.1.6.3. Sıra Sayı Sıfatları Derecelendirme Ekleri

Sumerce’de sayıları sıralama derecesiyle gösteren iki ek bulunur. Bunlardan biri -kam birleşik eki, diğeri de bu ekim içinde barındırdığı -am₃ ekidir. Gılgamış mitinin anlatımında örneklerini gördüğümüz sıralandırmalarda -am₃ önce gelir ve sadece 1 (bir) sayısı ile kullanılan örneği görülmektedir.

2.1.6.3.1. -am₃

Tuna ve İdil Bulgarları Türkçesi’nde birinci için “bir-im”, üçüncü için “veç-em” yahut “veş-em”, dördüncü için “töwet-im” yahut “tiwet-im” ve onuncu için “wān-ım” söylem biçimlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sumerce’de bunun karşılığı sadece 1 “bir” sayısı ve sırası için kullanılan -am ekidir. Yani, Sumerliler “birinci” kelimesini diš-am₃ şeklinde ifade etmişlerdir. İşaretiyle gösterilen ek, -am₃

⁸⁸³ Hallock, Landsberger, MSL IV - Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), 1956, 61, OBGT I, satır 900.

⁸⁸⁴ <http://oracc.org/epsd2/o0041672>; version 2.7 (built 2022-12-21),

⁸⁸⁵ <http://oracc.org/epsd2/o0041352>; version 2.7 (built 2022-12-21)

⁸⁸⁶ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 116.

okunmaktadır. İki heceden Yani birinci demek için Sıra sayı sıfatlarının dil kurgusunun, günümüz Türkçesinde genel olarak bu ekten geliştiği gözlenmektedir.

Tuna veya İdil Bulgarcasında görülen -am eki⁸⁸⁷ Sumerce'deki ile aynı olsa gerektir. Gösterdiği özellik bakımından ekin Sumerce'deki ile Türkçedeki tavrı denktir. Her ikisi de ünlü uyumunu göz ardı eder. Çuvaşçadaki pirremiş 'birinci' örneğini ele alacak olursak iki ek olduğu görülmektedir: pirremiş= pir.(r)em.iş. Bulgar dilinde "üçüncü" nasıl ki *viš-em* şeklinde dile getiriliyorsa Sumerce'de de "birinci" *diš-am*₃ şeklinde dile getirilir.

veçem 'üçüncü' Tuna Bulgarları > = üç-em
bir-im 'birinci'
töwet-im 'dördüncü'.
wān-ım 'onuncu'.
vişim kun 'üçüncü gün'.
tiwatim şul 'dördüncü yıl'.

2.1.6.3.2. -kam

Sumerce'de sıralama için -kam birleşik eki kullanılır. İki ekten oluşan bu ekin kuruluşu ve mantığı Türkçedeki sıralama (derecelendirme) ekine benzer.

ÖR.⁸⁸⁸ mu-3-kam = mu 3.ak.am
1 2 3 4

= "Üçüncü yıl" = "yıl 3.ün.cü"

1. mu: yıl

2. 3 (eş₅): üç

3. -ak: ilgi (taclama) eki

4. -am: ek fiil eki

⁸⁸⁷ Feyzi Ersoy, **Çuvaş Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021, 178.

⁸⁸⁸ Edzard, Sumerian Grammar, 2003, 26.

ÖR.⁸⁸⁹ a-ra₂ 2-kam tum-ma-al-ki ba-šub

= ara 2.(a)k.am tummal.ki ba.šub
1 2 3 4 5 6 7 8

= ikinci kere Tummal düştü (=düşürüldü).

1. ara : kere

2. 2 (min) : iki sayısı.

3. -(a)k- : ilgi (tamlama) halinin eki

4. -am : Türkçesi -ci olan sıralama ekinin Sumerce karşılığı

5. tummal : özel ad (yer).

6. -ki : yer (yer tanımlayıcısı).

7. ba- : fiil ön eki (edilgen çatı eki)

8. -šub : terk etmek; düş(ür)mek.

2.1.6.4. Üleştirme Sıfatının Ekleri

Hem öznenin belirtme hal eki (ergative) -e ile hem de varış halinin eki -še ile birlikte aynı ifadede kullanılarak paylaştırma, üleştirme anlamı taşıyan ek -ta ekidir.

2.1.6.4.1. -ta

Bu hal eki hem Sumerce'de hem Türkçede benzer olarak bulunur. Beşer, altışar gibi sözlerdeki -(ş)er eklerinin yerine geçer. Orhun Türkçesinde üleştirme -ta ekiyle yapılır. Ek, her biri anlamı barındırır. Günümüz İçel ağzında mesela her gün demek için künde sözü kullanılır.

ÖR.⁸⁹⁰ guruš 1-e u₄ 1-a 2 nindan-ta i-a-ke₄

= guruš 1.e u₄ 1.a 2 nindan.ta i-a-ke₄
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

= 1 işçi 1 günde 2(şer) ekmekten iş görür.

1. guruš : genç yetişkin erkek (işçi)

⁸⁸⁹ Aydın, Sumerce Dilbilgisi, 2000, 199. Örnekte görüleceği üzere Sumerce'de [ara] olan kelime Türkçedeki [kere] sözünün karşılığıdır. Matematikte çarpma işlemi için de yine aynı söz kullanılır: Mesela, 2 ara₂ 3 = 6. < Bkz. Langdon, A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian, 1911, 123.

⁸⁹⁰ Jagersma, 2010, 158.

- 2.1 (diş) : “bir” sayısı.
- 3.-e : belirtme halinin özne eki (ergative).
4. u₄ : gün
5. 1 (diş) : “bir” sayısı.
6. -a : bulunma hal eki
7. 2 (min) : “iki” sayısı.
8. ninda(n) : ekmek; yemek.
- 9.-ta : çıkma halinin eki
10. i- : fiilde çekimin ön eki.
11. -a : yapmak; iş görmek, iş tutmak.
12. -(k)e : fiilde çekimin son eki.

2.1.6.5. Kesir Sayı Sıfatının Ekleri

Kesirli sayılar hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Bilinenler içinde, bu tip sayılardan bir kısmının işaretle temsil edildiği vardır. İstisna oluşturan bir kaç formun dışında geri kalanların da genel bir kalıpla yazıldığı görülür. Kalıp form, pek çok yerde igi-N-gal₂ şeklindedir. Bu kalıp ifadede -N- harfi payı ifade eden bir tam sayıyı temsil ederken değişmez değer olarak bir (1) sayısı her zaman kesirli sayının paydasını temsil eder. Yani N yerine 5 sayısı konmuş olsa, igi-5-gal₂ ifadesinin karşılığı “5’te 1” anlamına gelir.⁸⁹¹

ÖR.⁸⁹² $\frac{\text{ku}_3.\text{babbar}}{1} \frac{\text{gig}_4}{2} \frac{\text{diş}}{3} \frac{\text{igi.eş.gal}_2}{4 \ 5 \ 6}$

= gümüş şekel (1 $\frac{1}{3}$) 1 tam 3’te 1 şekel gümüş.

1. ku₃.babbar : gümüş
2. gig₄ : şekel (değer ölçüsü)
3. diş : 1 (bir)
4. igi.eş.gal₂ : 3’te 1.

⁸⁹¹ Jagersma, 2010, 260.

⁸⁹² Jagersma, 2010, 261-262.

Yukarıdaki ifade şekli tersyüz edilmiş olarak da ortaya konulabilir. Böyle pek çok örnek vardır. Tersyüz edilmiş haliyle ifade edildiğinde yukarıdaki söz, 1 gig₄ igi-3-gal₂ ku₃-babbar şeklinde dizilir ve “1 tam (ve) 3’te 1 şekel (1¹/₃) gümüş” anlamı taşır.

Bazı kesirli ifadeler doğrudan rakamların yerine geçecek birer işaret ile gösterilir: 1/2 maš ‘buçuk’, 1/3 šušana ‘üçte bir’, 2/3 šanabi ‘üçte iki’, 5/6 kingusila ‘altıda beş’ olmak üzere tespit edilmiş dört adet özel simge bulunmaktadır.”⁸⁹³ Fakat içlerinde “yarım” anlamına gelen sözün başka değerleri de vardır. Bunlardan biri [šu-ru-a]’dır. ⁸⁹⁴ İlginçtir, Çuvaşça’da da šur veya šurā “yarım” demektir. Bu kelimenin iki ayrı kelimedenden oluştuğu ileri sürülmüştür: [šu] “el” + [ri] “dökmek; -e yönlendirmek”. ⁸⁹⁵ Bu tanımlama tartışmalıdır. Yine de Türkçedeki ya-rı-m kelimesinin karşılığı olduğuna göre söz başında muhtemel bir š > y ses değişimi⁸⁹⁶ aranabilir. Sumercedeki šurua kelimesini Türkçedeki yarım ile karşılaştırdınca kelimenin morphem yönünden de denk bir eşleşme sunduğu görülmektedir. Ya-rı-m şeklinde değerlendirilmesi gereken kelimenin sonundaki -m, sıralama eki [-INCI]’nın Sumerce ve Çuvaşçadaki ortak karşılığı /-am/ olmalıdır. Bkz. ⁸⁹⁷

3.4.18. Zarflar ve Zarflarla Kullanılan Çekim Ekleri

Sumerce’de zarflar genellikle sıfatlardan türetilmiştir. Fiilden türeyen zarflar da vardır. Sıfatlara getirilerek zarf oluşturulan yapım ekleri 2.2.2. başlığında ele alınmıştır. Bu bölüm çekim eklerine ayrıldığından, burada çekim ekleriyle yetinilmiştir. Zarflara getirilen çekim ekleri denilince bu eklerin ismin hal ekleri olduğu anlaşılmalıdır.

⁸⁹³ Süleyman Eratalay, Sumerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi, **Doktora Tezi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Van: 2014, 172.

⁸⁹⁴ <http://oracc.org/epsd2/o0039973>; version 2.7 (built 2022-12-21), 13.05.2023, 21:34.

⁸⁹⁵ Jagersma, 2010, 263; Thomsen, 1984, 312; Sallaberger, 2005, 233, dipnot 6.

⁸⁹⁶ š > y ses değişimine örnek olması bakımından Volga Bulgarçasındaki /šurt/ - Türkiye Türkçesindeki /yurt/, Çuvaş Türkçesindeki /šil/ - Türkiye Türkçesindeki /yel/ kelimeleri anılabilir. Bkz. Klára Agyağa2si, **Chuvash Historical Phonetics: An Areal Linguistic Study with an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2019, 45-48.

⁸⁹⁷ Jakub Łukasik, Typology of Fractional Numerals in Turkic Languages, **Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis**, 2022, Volume 139, Issue 3, 217–238. <https://doi.org/10.4467/20834624SL.22.011.16121> www.ejournals.eu/Studia-Linguistica,

3.5. Yapım Ekleri

Sumerce’de isim ve isim soylu kelimelerle birlikte türetme görevi yapan eklerin olmadığı genel bir kanıdır. Sumerce’nin, eklerle türetmek yerine fiil köklerini aynı zamanda isim olarak kullanmak gibi bir özelliği vardır. Ayrıca isimle ismi, isimle fiili veya iki isimle bir fiili birleştirmek suretiyle yeni türetmeler yoluna gidilir: *isim* + *isim*; *isim* + *fiil*; *isim* + *isim* + *fiil*.⁸⁹⁸ Buna rağmen ekler içinde tek ekin fiil köklerine gelmekle bu kuralı bozabilecek bir istisna oluşturduğu ihtimali üzerinde durulur. O da örnekte görüleceği gibi *-u* ekidir: sar “yazmak” → sar-ru > belge; dah “eklemek” → dah-(h)u “eklem”.⁸⁹⁹ Kayıtlar içinde sar-RU değil de sar-ra olan örnekleri de mevcut olduğundan ePSD, varsayılan bu yapım ekini *-a* şekliyle kabul etmiş görünür.⁹⁰⁰ Zaten *-a* ekinin fiilimsi veya isim fiil oluşturduğu bilinen bir durumdur.

Öte yandan isimlerden yeni isimler oluşturduğu kesin olarak bilinen ön ekler vardır. Yapım ön eklerinden biri *nu-*, biri *nam-* biri de *niĝ₂-* ekidir.⁹⁰¹

Kabul edilen ne olursa olsun eldeki mevcut veriler, sanıldığıının aksine farklı bir durum arz etmektedir. Sumerce’de şimdiye kadar bilinenden farklı yapım eklerinin olduğu görülmektedir.

3.5.1. *-lu-*

Hititçede *-ili* son eki⁹⁰² Sumerce’deki *-lu* ile aynı anlamdadır. Kaldı ki Hititçe’de herhangi bir memleketten olmayı anlatan ek *-uman* iken *-il(i)* Hattice’den alınmıştır. Bilindiği üzere Hattice de Sumerce gibi eklemeli bir dildir.⁹⁰³ Ekin sonda bulunuyor olması kuralı da Semitik etkiyle değişmiş ve başa geçmiş olmalıdır. Dikkat edilirse şekerli gibi bir kelimede *-lı/lu* eki mantık yönünden Türkçede “bir şey içeren, bir

⁸⁹⁸ Thomsen, 1984, 55.

⁸⁹⁹ Jagersma, 2010, 101, 130. Muhtemelen Türkiye Türkçesinde kullanılan *dahil* “ekli, içeren” sözünün kökeni bu Sumerce sözdür.

⁹⁰⁰ <http://oracc.org/epsd2/o0037679>; version 2.6 (built 2022-06-21)

⁹⁰¹ Michalowski, *Sumerian*, 2015, 32

⁹⁰² Hoffner, Melchert, 2008, 60. Türkçedeki *-li* ile aynı anlamı katmaktadır: Hattuşili > Hattuşlu, Arinnili > Arinnli, Nerikaili > Nerikli, Gaşgaili > Kaşkalı, Hupeşnaili > Hupişnalı, Katapaili > Katapalı, Taşurwaili > Taşurpalı, Hanikkaili > Ankuwalı, Himuili > Hemuwalı, Karaşnuili > Karaşna

⁹⁰³ Eski Babil dönemi Sumercesinde *i₃-li₂* bir kez kaydedilmiş olsa dahi Akadcası ile amēlu karşılığıdır. O da “adam, insan” demektir.

Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux?xis=sux.r00ed04.p.s000>, 22.09.2022, 01:09.

şeye sahip olan” anlamı veriyor. Ancak Mersinli derken bunun Mersine sahip olmakla alakası olmayıp “Mersin adamı” olmakla alakası vardır. Zaten /lu/ da “adam veya kişi” demektir. Örneğin lu₂ eme-gir₁₅ “Sumerli”⁹⁰⁴, lu₂ mar-tu “Martulu”, lu₂ su-bir₄-ki “Subirli”, lu₂ elam-ma “Elamlı” ve lu₂ ħur-saḡ “dağlı” benzeri sözler, “kişi, adam” anlamındaki /lu/ sözcüğünün sonradan aidiyet belirten bir eke nasıl dönüşmüş olabileceği hakkında fikir vermektedir.

ÖR.⁹⁰⁵ mar-tu lu₂ še nu-zu = martu.lu še nu.zu
1 2 3 4

= “Martulu tahılı bilmez”.

1. Martu adamı; Martu.lu > Martulu.
2. še: arpa, buğday; tahıl.
3. nu : olumsuzluk eki.
4. zu : bilmek fiilinin kökü.

Bu /lu/ sözünün bir diğer görevi de meslek adı yapmaktır. Türkçedeki -cU eki neyse Sumerce’deki lu₂ odur. Sözcüğün meslek yapan bir ek işleviyle kullanıldığını görebildiğimiz pek çok örnek bulunur: lu₂-anše “eşşekçi”, lu₂-kaš₄ “koşucu”, lu₂-neštin “bağcı, şarapçı”, lu₂-kin-gi₄-a “haberci”, nu-^{geš}kiri₆ “bahçeci” ve lu₂-azlag₂ “çamaşırcı, kassar”⁹⁰⁶ bunlardan bazılarıdır.

Sumerce’de veya işaretiyle yazılan lu sözü⁹⁰⁷ fiil olarak “karıştırmak” veya “kaplamak” yani bir bakıma içermek, içinde bulun(dur)mak veya “gizle(n)mek, sakla(n)mak” anlamlarına gelmektedir. Zamanla “ile” anlamının hasıl olduğunu düşündüğümüz bu ek de şekerli, tuzlu gibi Türkçe sözlerde bulunan -IU ekinin kökeni olmalıdır. Fiil köklerinin aynı zamanda isim olarak kullanılmasının Sumerce’de ekle isim türetme yerine yaygın görülen bir özellik olduğunu daha önce yazmıştık. Dolayısıyla -lu₃ eki, eklendiği isimlere “karışık, ekli” anlamı katarak kalıplaşmışa benzer.

⁹⁰⁴ [...] lu₂ eme-□ gir₁₅□ [...], proverb 2.55A, 97: Proverbs: collection 2 + 6 [via EPSD2/LITERARY] ve diğerleri için Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 15.08.2022, 21:05.

⁹⁰⁵ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#Q000368.298>, 18.03.2023, 11:46.

⁹⁰⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/Q000010.130#Q000010.125>, 22.09.2022, 14:30; Lafont, 2016, 63-64.

⁹⁰⁷ <http://oracc.org/epsd2/o0033203>; version 2.6 (built 2022-06-21), 04.12.2022, 04:51

ÖR.⁹⁰⁸ ma-da lu₃-lu₃ = $\frac{\text{mada}}{1} \frac{\text{lu}}{2}$

= “topraklı, çamurlu, milli”

1. mada: toprak

2. lu: karış(tır)mak; kaplamak; karışık, ekli.

ÖR.⁹⁰⁹ im lu₃ = $\frac{\text{im-lu}}{1 \ 2}$

= topraklı, çamur, toprak karışık.

1. im: kil, toprak

2. lu: karış(tır)mak; kaplamak; karışık, ekli.

Sumerce'deki im-lu₃ sözü ePSD'de "to mix earth into plaster" yani “sıvaya toprak katmak” açıklamasıyla geçiyor. Fakat bir söz listesinde kastettiğimiz anlamda geçmektedir.⁹¹⁰

ÖR.⁹¹¹ [kug-babbar] lu₃-a (veya kug-babbar a gar₅(LU₃))

= $\frac{\text{kug.babbar.lu.a}}{1 \ 2 \ 3 \ 4}$

= “babbar karışmış olan gümüş; babbar+lı olan gümüş”

1. kug : gümüş.

2. babbar : bir madde.

3. lu- : -lı eki.

4. -a : isim yapan ek.

ÖR.⁹¹²

⁹⁰⁸ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/nineveh/P365405.41#P365405.36>, 04.12.2022, 05:13.

⁹⁰⁹ <http://oracc.org/epsd2/o0030928>; version 2.6 (built 2022-06-21), 04.12.2022, 18:18. ePSD2 bu sözü “beer mixed with šeria soup” şeklinde çevirmiştir.

⁹¹⁰ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux#P370392.11>, 04.12.2022, 18:32.

⁹¹¹ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P247861.71#P247861.66>

⁹¹² <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/P229366.13#P229366.8>, 04.12.2022, 18:21.

kaš še-ri-a = arpalı bira.
kaš lu₃-a = karıştırılmış, biralı
kaš lu₃-lu₃ = karıştırılmış, biralı

Yukarıdaki örneklerde açıkça görüldüğü üzere -lu, -ri-a, lu-a, lu-lu ekleri Türkçedeki -lı veya -lu ekleriyle denktir.

3.5.2. -u ⁹¹³

Sumerce’de gösterilen nadir yapım eklerinden biridir. Fiilden isim yapar. Sumerce örneğinde Türkçe denkliğini görmek mümkün.

ÖR.⁹¹⁴ sar “yazmak” > sar-(r)u “yazı”.

Demek ki Türkçede Sumercedeki gibi ki -u kullanmak suretiyle yazmaktan yazı türetiliyor. Sumerce’de yazmak sar, Çuvaş Türkçesinde yazmak şir olarak geçer. Sumerce’de yazı> sarru, Çuvaş Türkçesinde yazı> şiru olarak geçer.

⁹¹³ Michalowski, 2015, 32.

⁹¹⁴ Eratalay, 2014, 59.

SONUÇ

19. yüzyıldan bu yana Sumer Dilini çeşitli yönleriyle ele alan pek çok yayın yapılmıştır. Tarihin ilk belgelerini var eden yazının dili olan Sumerceyi araştırmak, anlamak ve anlatmak için dünyanın farklı üniversitelerinde Asuroloji, Sumeroloji, Eskiçağ Tarihi ve Eskiçağ Dilleri kürsüleri kurulmuştur. Uzmanların ve gönüllü araştırmacıların gösterdikleri gayret, disiplinler arası emekle birleşince Eskiçağ yazıcılarından kalan pek çok bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Onlardan geriye kalan kültürel mirasın değeri anlaşıldıkça dilleri ve kökenleri daha çok merak edilmiştir. Dilleri bir çok dille karşılaştırılmış ve bu suretle genetik bağ emareleri aranmıştır. Sumerce'nin karşılaştırıldığı dillerden biri de Türkçedir. Şimdiye kadar iki dilin paylaştığı ortak pek çok unsur keşfedilmiştir. Keşfedilen unsurların başında ortak kelimeler gelmektedir. Ayrıca, iki dilin söz diziminde ve ek bilgisinde denklik gösteren unsurlar da tespit edilmiştir. Önceki çalışmaların verdiği ilham doğal olarak iki dil arasındaki ilişkiyi yeniden sorgulamayı mümkün kılıyor.

Sumer Dilindeki eklerin yeniden değerlendirilip tasnifi ve bunların Türkçedeki eklerle mukayesesi Sumerce'den Türkçe'ye yansıyan dil unsurları bakımından yeni bulgular çıkarır mı? Türkçenin en eski çağlarına ışık tutması bakımından bu bulgular yeni sonuçlar ortaya koyar mı?

Eklemeli “agglutinative” sıfatı verilen Sumerce ile aynı sıfatı taşıyan Türkçe arasında karşılaştırma yapan farklı çalışmalar mevcuttur. Karşılaştırmalar, özellikle kelime (lexical), ses (phonologic), yapı (morphologic) ve söz dizimi düzeyinde (syntactic) kimi benzerlikler veya denklikler ortaya koymaktadır. Diller arasında ses, söz ve söz dizimi bakımından bazı benzerliklerin olması doğaldır. Fakat yapısal denkliklerin sayısı arttıkça diller arası yakınlık ilişkisinin tesadüf olması beklenmez.

Sumerce eklerin özelliklerini analiz etmeyi amaçlamakla birlikte Sumerce ve Türkçe arasındaki ilişkiyi sorgulayan bu çalışmada Sumercedeki ekler derlenmiş, tasniflenmiş ve eklerin görevleri tanımlanmıştır. Daha sonra söz konusu ekler şekil ve görev bakımından Türkçedeki eklerle karşılaştırılmıştır. İçlerinden Türkçedeki eklerle denklik veya benzerlik gösterenleri açığa çıkarılmış ve ayrı bir bölümde toplanmıştır. Ancak tezin konusunu oluşturan ekler, isimlere ve isim soylu sözcüklere gelen eklerle sınırlı tutulmuştur. Ek fiilin ekleri istisna oluşturur. Ek fiil dışındaki fiil ekleri başlı başına başka bir çalışmanın konusunu oluşturduğu düşünülerek buraya dahil edilmemiştir.

Üç ana bölüme ayrılan tezde ilk iki bölüm genel hatlarıyla Sumerce, Sumerce eklerin işlevleri ve eklerin görünüşleri üzerine yoğunlaşmıştır. Üçüncü bölüm ise Sumercedekilerle ortak fonksiyon veya benzer görünüşe sahip olduğu saptanan Türkçe eklerle ayrılmıştır. Böylelikle, okuyucu önce Sumerce hakkında ana hatlarıyla bilgilendirilmek istenmiştir. Sonraki aşamada, ayrıntılarına girilerek araştırmanın bağımsız değişkeni olan Sumerce incelenmiş, isimlerle kullanılan çekim ekleri ve nispeten az da olsa yapım ekleri ayrı başlıklar altında derlenmiş ve sınıflandırılmıştır. Hem isim zincirinin barındırdığı ekler hem de “olmak” fiilinin ekleri değerlendirmeye tâbi tutulmuş, karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Tüm bunlarla ilişkili olarak, bir yandan ek düzeyinde Sumercenin grameri irdelenmiş bir diğer yandan Türk Dili’nin tarihi derinliği sorgulanmıştır. Ekler ele alınırken Sumerce’den Türkçe’ye kalmış bir mirasın olup olmadığının sınanması ve bir miras kalmışsa onun gramatik ihtivasının anlatılması amaçlanmıştır. Sonuçta, Sumerceden Türkçeye kaldığı anlaşılan pek çok ekin varlığı keşfedilmiştir. Hatta iki dili denklik bakımından karşılaştıran önceki bazı araştırmaların ortaya koyduğu olumsuz şerhler olumluya çevrilmiştir.

Öteden beri farklı yayınlarla sorgulanmış ve farklı ölçeklerde doğrulanmış olan Sumerce - Türkçe dil ilişkisini derinleştirebilmek ne kadar mümkündür?

Sorunun cevabını bulmak için yürütülen araştırma, veri toplama ve analiz olmak üzere iki temel aşamada ilerlemiştir. Eleştirel ve kuşkucu bir yaklaşımla çözümlenen veriler ne, niçin ve nasıl gibi soruların yanıtlarıyla yorumlanmıştır. Nitel gözlem ve

doküman analizine dayanan çalışmada ekler, türlerine göre başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Böylece eklerden yola çıkarak Sumerce'nin genel yapısı ve Türkçeye ilişkisini anlamaya imkan verecek tümevarımcı bir yöntem izlenmiştir.

Araştırma boyunca onu tetikleyen faktörlerin yanısıra sınırlılık etkisi yaratan faktörler de olmuştur. Ekonomik kriz, geçim kaygısı, pahalı yayınlar, salgın hastalıklar ve sağlık sorunları kısmen kısıtlılık yaratan durumlardan sayılmalıdır. Ona rağmen araştırma, yakın çevrenin ve danışmanın da desteğiyle hedeflendiği gibi bitirilmiştir.

Sumerceye dair bilginin ilk elden kaynağını arkeolojik kazılardan çıkan Sumerce tabletler oluşturur. Ne var ki tez başlığı altında buraya derlenen ve değerlendirilen bilginin kaynağını Sumerolojiye gönül veren uzmanlar ve araştırmacılar eliyle yayını yapılan matbu eserler, internetten yayını yapılan dergiler, proje siteleri, sözlükler ve kişisel sayfalar oluşturmaktadır.

Türkçedeki eklerin kökeni sorunsalına da cevap niteliği taşıyan bulgular içinde hem çekim ekleri hem bazı yapım ekleri vardır. Ek fiil ve ekleri, isimlerle kullanılan hal ekleri, zamir ve zamir ekleri, işaret zamirleri, olumsuzluk eki, çokluk ekleri, olumlama eki, bağlaç ekleri, fiilimsilerin bağlaç ekleri, eklerden oluşan bazı ünlemler, ilgi halinin eki, harfî tarif eki, belirtme halinin özne eki, işaret sıfatları, sayı sıfatlarının nitelediği ismin tekil olması durumu, sıra sayı sıfatı derecelendirme eki, üleştirme sıfatının eki, kesir sayı sıfatlarından “yarım” ölçüsü, soru zarfları, ek niteliğinde bazı edatlar ve bazı yapım ekleri konularında denklik veya benzerlik düzeyinde sonuçlar elde edilmiştir.

Sumerce'de isimlere ve isim soylu kelimelere getirilen bir çok çekim eki hem görünüşü hem dizilişi yönünden denklik gösterir. Süleyman Eratalay'ın, kitaplaştırdığı doktora tezinde bazı denk veya benzer eklerden söz edilmiştir. Çalışmasında istek bildirme eki, ismin yalın, ilgi, yönelme, yön gösterme, ayrılma ve eşitlik durumu eklerinin hem görüntü hem de işlev bakımından iki dilde birbirleriyle örtüştüğü dile getirilmiştir. Geriye kalanlardan özne, varış, birliktelik hal eklerinin ve yapım eki mi yoksa ismin hal eki mi olduğu tartışılan belirteç (adverbialive) hal

eklerinin Türkçe’de mevcut olmadığı düşünülmüştür. İsmi hal eklerinden özne halinin eki hariç diğer tüm isim hallerinin Sumerce’de ve Türkçe’de denk olduğu, L. Gürkan Gökçek ve Oğuzhan Abacı tarafından yazılan iki makaleyle açıklanmıştır. Özne halinin eki veya bu çalışmada “belirtme halinin özne eki” şeklinde isimlendirilen “ergative” ekinin durumu da açıklığa kavuşturulmuştur. Böylece, ismi hal eklerinin tamamının her iki dilde denk olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sumerce’de “split ergative” denilen bir özellik bulunur. Nesne eki özne ekiyle nöbetleşir. Yani dilde ismi belirtme halinin olması umulan durumlarda kimi zaman nesne kimi zaman özne ek alır. Ona rağmen, Sumerce’de hal ekleri işlenirken belirtme halinin eki “accusative” başlık olarak verilmez. Koşula bile bağlı olsa Sumerce’de böyle bir hal eki vardır. Nesneleri belirtmek için -ni ve -bi eki kullanılır; özneleri belirtmek içinse -e ve -a ekleri kullanılır. Sumerce’deki belirtme halinin nesne eki Altay dillerindeki tarihî akuzatif forma benzemektedir. Belirtme halinin özne ekinin de aslında bir zamanlar Türkçe’de olduğu anlaşıyor.

Sumerce’de bütün tekil zamirler ma-e, za-e ve an-e örneklerinde görüldüğü üzere arkasına belirtme eki -e’yi alır: 1. TK, 1. ÇK ve 2. ÇK zamirlerinde -e eki öne geçer ve ön ek oluşturur. Zamirle ilgili bu durum, Çuvaş Türkçesinde de görülmektedir. Çuvaşça’da hem 1. TK’nin ve 1. ÇK’nin hem de 2. TK’nin ve 2. ÇK’nin yalın halleri sırasıyla -e alır.

<i>Kişi</i>	<i>Sumerce</i>	<i>Çuvaş Türkçesi</i>	<i>Türkiye Türkçesi</i>
1. TK	ma-e e-ma	epě < män	ben
2. TK	za-e ?	esě < sän	sen
1. ÇK	me-en-me ₁₂ me-en-me ₁₂ -en en-me ₁₂ -en ? [e-me-en]	epİR < pİR	biz
2. ÇK	za-e-en-ze ₂ -en	esİR < sİR	siz

za-en-ze₂-en
en-ze₂-en
e-ze-en

1. ÇK zamirinin eski Babil sonrası dönemde e-me-en biçimini almış gibi gösterilmesi bir varsayımdır. Bu varsayım 2. ÇK zamirinin aldığı şekillere dayandırılmıştır. Ayrıca, burada me-en-me₁₂-en yazılan bu zamir ePSD’de me-en-de₃-en olarak verilmektedir. Orada, -de₃ okuma değeriyle yazılan hecenin işareti NE işaretidir. NE işareti kullanılan yerde muhtemelen za-en-ze₂-en “siz” zahirinde olduğu gibi bir tekrar mantığı gözetilmiştir. Böylesi bir mantıkla hem çoğullaştırma prensibine sadık kalmak hem zamir gövdesini ve çekime girecek eklerini farkıyla belirtebilmek maksadı aranmış olmalıdır. Her iki Sumerce zamirde zamanla birbirine denk gelişen bir evrilmeden söz etmek bu şekilde mümkündür.

Dolayısıyla bu çalışmada, Türkçe’de yoktur denilen özne halinin yani eşilevsel hal “ergative” ekinin en azından Çuvaş Türkçesinde bulunduğu gösterilmiştir. Böylece eşilevsel “ergative” veya “split ergative” tanımı yerine “belirtme halinin özne eki”; gösterme halinin “akuzatif” eki yerine de “belirtme halinin nesne eki” tanımları geliştirilmiştir.

Türkoloji sahasında şimdiye kadar bir r ve z dil ayrışmasından söz ediliyor fakat ayrışmanın tarihi konusunda dilin yazılı belgelerine dayanan kesin bir yorum yapılamıyordu. Çuvaş Türkçesindeki yalın zamir biçimlerini Sumercedeki zamir biçimleriyle karşılaştırınca Türk dillerindeki r ve z ayrışmasının eski Babil Krallığı zamanına, yani MÖ 2. binyılın ilk yarısına denk geldiği anlaşıyor. Çuvaşçadaki 1. ve 2. çoğul kişi zamirlerinde görülen e.pir < pir ve e.sir < sir biçimlerine benzer şekilde o dönemden itibaren Sumerce metinlerde görülmeye başlayan çoğul zamirlerin başında -e yazıldığı görülmektedir.

Tekil kişi zamirleri mæn, sæn ve aņ; çoğul kişi zamirlerinden aņ(e)-ne “onlar” dışında kalan çoğul 1. ve 2. kişi Sami dilinin etkisinde sonradan türetilmiştir. Babil krallığı devrinden önce ikisi de yoktur. Fakat onlarda bile Türkçenin yapısına uyacak

bir durum sezilir. Aslında karmaşık gibi gözüken zamir yapısı “gelmişsiniz” gibi bir ifadedeki -si-n-ni-z eklerinin Sumercedeki karşılığıdır:

-siniz > -si-n-ni-z > -si-n-z-ni > za-en-ze-en

<i>Türkiye Türkçesi</i>	<i>(Siz)-si-n-ni-z</i>	<i>-si-n-z-ni</i>
<i>Sumerce</i>	za-en-ze-en	-zæ-n-z-n

Türkçede ek yığılması çokluk kategorisinde sık görülmektedir. Yukarıdaki örnekte de eklerin tekrarı söz konusudur.

Kişi zamirlerinden doğduğu var sayılan iyelik zamirleri de görünüş ve işlev bakımından Türkçeye denktir. İçlerinde 2. TK çekimi Türkçeye pek benzemiyor gibi görünse de Erzurum ağzında geçtiği şekliyle ana-z > ana-n veya ana-lar-ız > ana-n-ız demektir. İlk kelimedede geçen /z/ ile ikinci kelimedede geçen /n/ birbirinin dengidir. Sumerce’de /š/, Türkçe’de /z/ çoğul ekidir. Ayrıca Sumerce’de /ne/ eki de çoğul ekidir. İşte ana-lar-ız sözündeki -z, zamir n’sinin yerini tutmaktadır. Demek ki -n ve -z zamanla birbirinin yerine geçmiş ve bu eklerde nöbetleşme denilen dil olayı gerçekleşmiştir. Sumerce ama-zu sözündeki -zu da aynı şekilde “sen” değil, Türkçe sen-in sözündeki -in eki neyse odur. Böylesi bir denkliği düşünmek için gerekli ip ucu esasen söz listelerinde doğrudan gözlenebilmektedir. Çok veya çoğul anlamına gelip çokluk eklerinden birini oluşturan -meš sözünün söz listelerinde geçen -ne.ne, -eš, -i.iz ve -zu.zu eş değerleri bulunur.

<i>Sumerce</i>	<i>Türkçe</i>
<i>ama-ŋu₁₀</i>	ana-ŋ “annem”
<i>ama-zu</i>	ana-z “anne.n”
<i>ama-(a)-ni</i>	ana-sı “anne.si”
<i>ama-(a)-bi</i>	ana-sı “anne.si”

Sumerce, işaret etmede Akadcaya nazaran bir derece ileridir. Akadca uzaklığı iki kademeli anlatırken Sumerce üç kademeli anlatır. Ondaki üç kademe olduğu gibi Türkçeye de yansımıştır. /an/, /ul/ ve /u/ değişkenleriyle “o” zamiri dahil BI (bu) ve ŠI (şu) işaret zamirleri Sumerce’den mirastır.

Türkoloji’nin cevap bekleyen konularından biri de çoğul eklerinin tarihi kökenidir. Görünen o ki -la yahut -lAr başta olmak üzere onun değişkenleri /-nAr/ ve /-nA/, Kırgızcadaki /-š/ ve /-tEr/, Türk dillerinin genelinde yaygın olan /-z/ ve Çuvaşcadaki /sem/ çokluk eklerinin tamamının kaynağı Sumercedir. Onlara ilave olarak Sumercedeki NE.NE, zu-zu ve Türkçedeki -gil “Derin-gil” gibi bir özel isme eklenip çokluk anlamı sağlamakta olan -gal veya -kul şekliyle Sumerce’den kalmıştır. NE.NE çoğul eki olduğuna göre -zu ekinin zamir -n’si olduğu aşağıda gösterilmiştir.

<i>İyelik Zamiri</i>	<i>Sumerce</i>	<i>Örnek</i>	<i>Türkçe</i>
1. ÇK	-me	ama-me	“anne-ler” Anne.z
2. ÇK	-zu-ne-ne	ama-zu-ne-ne	“anne-n-ler” Anne.n.iz
3. ÇK	-(a)ne-ne	ama-(a)ne-ne	“anne.(s)i.ler” Anne.si.ler
3. ÇN	-bi /-be	ama-(a)-bi	“anne.si” Anne.si

Sumerceyi ve Türkçeyi karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmaların gözden kaçırdığı diğer bir gramatik unsur olumsuzluk eki /-Šİr/’dir. Sumerce’de NU işaretiyle yazılan olumsuzluk eki, /nu/ ile okunagelmıştır. Ancak onun okuma değerlerinden diğer ikisi sir₅ ve šir₅ hesaba katılınca Çuvaşça’daki olumsuzluk eki -šir’e ve dolayısıyla genel Türkçedeki -sİz olumsuzluk ekine ulaşılabilir. Sadece olumsuzluk eki değil, Türkçedeki /hem...hem/ veya /olsun...olsun/ anlamıyla görev yapan bağlaç da denk bulgular arasındadır. “Evet” anlamında olup Türkçe’de günümüz algısıyla pek de nazik sayılmayan /he/ veya /he-a/ olumlama eki de yine Sumerce’den izler taşımaktadır.

Sumerce’de bağlaçlar kendi başlarına hem bağımsız birer kelime hem de birer ek olabilmektedir. Sumercedeki vasıta hal ekinin -da olup Türkçe örneklerde hem /-da/ hem de /-la/ değeriyle ona denklik gösterdiği daha önce yazıldı. Buna paralel olarak -

bi-da bağlacı da Türkçedekine benzer bir görünüm ve işlev taşır. Mesela, Özbek Türkçesinde bir isim -ilä, -birlä ve -bilän edatları ile vasıta hali yüklenir. Onun da Türkçedeki -bi(r) de > -bi de bağlacı ile denk olduğu anlaşılmıştır.

Süleyman Eratalay'ın da bahsettiği bir başka ek ise -ta ekidir. Metin bağlamına bağlı olmak şartıyla “birlikte, ile, o sebepten, ...dığı için, yanında ve boyunca” anlamlarıyla yorumlanan bu ek de iki dildeki denk eklerden biridir. Aynı zamanda birliktelik halinin eki olan bu ek, Türkçede hem /da/ hem de /la/ şeklinde varlığını korumuştur.

Bağlaç deyince genellikle isimleri, isim öbeklerini veya cümleleri birbirine bağlayan “ve”, “ile”, “de...de”, “hem...hem” gibi bağımsız bağlaçlar akla gelir. Ancak bunların dışında bir de bağımlı bağlaçlar vardır. İsim veya fiil olsun öğeleri birbirine bağlayan bağımlı bağlaçlar Türkçe’de ek şeklinde görülürler. Dilciler arasında zarf fiil ekleri adıyla bilinen bazı ekler, cümleleri sıralama ve bağlama görevi üstlenirler. Sumer dili de Türkçedeki gibi söz veya söz öbeklerini bağlayan “iken”, “-dığında”, “-ıp”, “-ınca” gibi anlamlar taşıyan ekler kullanır. Sumerce’nin bu noktada en çok dikkat çeken bağlaçlarından biri /ugta/ bağlacıdır. Sumeroloji’de /-ud-da/ okunan bu bağlaçın Sumerce’den Orhun Türkçesine yansıdığı ve bir çok örnekte geçtiği anlaşılmıştır. Gramer kitaplarında /-ud-da/ geçen ve (UD.DA) işaretleri ile yazılan bu bağlaç Sumerce işaretin diğer okuma değerleriyle okununca u₄-da, ug₄-da veya ug₄-ta şeklinde yazılabiliyor. Orhun yazıtlarında geçen “üze kök tengri asra yağız yir kılıntukda...” sözü irdelenince cümlenin fiilinde şöyle bir yapının olduğu ortaya çıkmıştır: kılıntukda > kılıntu.(u)g.da > kılıntu.(u)n.da > kılındığında.

Sumerce’den Türkçeye yansıyan pek çok unsur arasında metatez ile görünüşü değişen /geri/ bağlacı da var. Çıkma hal eki -ta ile birlikte kullanılıp -den geri, -den keri anlamı veren bir sözdür. Sumerce’de “sonra” ve “arka” anlamlarına gelen bu söz “sonra” anlamıyla yan cümle kuran bir bağlaçtır. Dilcilerin eserlerinde istisnasız /egir/ şeklinde geçtiği görülen bu kelimenin aslında /geri/ şeklinde okunabileceğine işaret eden değişkenleri bulunur: gi-ri ve i-gi-ri.egir. .

Türkçe’de alla alla şeklinde söylenen fakat genellikle gûnahtan sakınılarak Allah Allah yazılan ünlemin muhtemelen Allah ile bir bağlantısı yoktur ve Sumerce’den /alla alla/ şeklinde Türkçeye yansımıştır.

Eski biçimlerinin en-na ve sonra e-na olduğu görülen başka bir bağlaç da “-e kadar” anlamıyla Sumerce’den kalmış ve Türkçe’de aynı anlamla kullanılmıştır. Orhun yazıtlarında geçen “kurıgaru kûn batsıkına” ifadesi bir örnek teşkil eder. Geride gün batısına kadar demektir. “Kadar” anlamı veren ek /-(in₄)na/ ekidir. Anlaşıldığı kadarıyla bu ek içinde hem belirtme hal ekini hem yönelme hal ekini barındırmaktadır.

batsık(1)nna > batı.s1.k.(1)nna > batı.s1.n.(a)nna > batı.s1.n.(a).na(= kadar).

Türkçedeki tamlama ekinin, -ki bağlacının ve sıfat -ki’sinin kaynağı da Sumerce’ye uzanmaktadır. Görünen o ki Türkçede -k1/-ki nispet eki kimi zaman ilgi halinin formlarıyla birleşir. Kimi zaman da arada ilgi halinin eki -ın yoktur. Yani Tatarcada veya Kırgızcada seniki, beniki, onuki gibi yapılar kurulur fakat Türkmencede meniñki yapısı görülür. Hatta bazı ağızlarda biziñ yerine bizik, siziñ yerine sizik ve onuñ yerine onuk görülmektedir. Dolayısıyla Sumerce niñ₂-gur₁₁ lugal-(l)a-ke₄ ifadesinin “servet kral.ın.ki“kralın serveti” demek olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma ile ulaşılan en dikkat çekici bulgulardan biri de Türkçe’de yok sayılmasına rağmen varlığı açıkça görülebilen harfî tarif ekidir. Batı dillerinde artikel adıyla geçen bir ek yaygın kanaate göre Türkçe’de yoktur. Fakat, Sumerceyi karşılaştırma yoluyla analiz ederken karşılaşılan bir bulgunun sonucuna göre artikeli Türkçe’de de var saymak gerekmektedir. Çuvaş Türkçesi ve bazı diğer Türk lehçeleri ismi tarif ekini hiç değilse zamirlerinde barındırmaktadır: epe, ese (Çuvaş); uşbu, uşol (Çağatay), osı, mına (Kazak); avu, eşu (Uygur); işbu (Türkiye Türkçesi) ve oşo, uşul (Kırgız).

İdil Bulgarlarının ve Çuvaşların dilinde görülen -a ve-e ekleri hem nesne belirtme (akuzatif) halinin hem yönelme (dative) halinin fonksiyonunu yerine getirir. O bakımdan denk olmasıyla beraber Sumerce’nin aynı görünümdeki eki -e ile tam olarak örtüşmesi de başka bir denklik unsurudur. Aynı Sumercedeki gibi Çuvaş

Türkçesiyle kurulan edilgen veya dönüşlü cümlelerde öznenin -e eki aldığı gözlenmiştir. Çuvaşça “juman-ě xăjëssënex kasâl-sa” gibi bir cümlede geçen juman-ě “meşe” öznesinin belirtme ekini aldığına şüphe yoktur. Başka örnekleri de olan bu bulgu Türkoloji çalışmalarına katkı sağlayacak yeni bir bulgudur.

Sumerce’den Türkçe’ye yansıdığı görülen bir başka ek ise sıra sayı sıfatı oluşturan /-am₃/ ekidir. Tuna ve İdil Bulgarları Türkçesi’nde birinci demek için “bir-im”, üçüncü demek için “veç-em”, dördüncü “töüt-öm” ve onuncu demek için “wān-ım” kullanıldığı tespit edilmiştir. Sumerce’de de aynı şekilde, sadece 1 “bir” sayısı ve sırası için kullanılan -am eki vardır. Yani, Sumerliler “birinci” kelimesini diš-am₃ şeklinde ifade etmişlerdir. A.AN işaretiyle gösterilen ek, -ām okunmaktadır. Sıra sayı sıfatlarının dil kurgusunun, günümüz Türkçesinde genel olarak bu ekten geliştiği gözlenmektedir. Tuna veya İdil Bulgarcasında görülen -Em eki Sumerce’deki ile aynı olsa gerektir. Gösterdiği özellik bakımından ekin Sumerce’deki ve Türk lehçelerindeki yeri denktir. Türkçenin Bulgar lehçesinde birinci demek için nasıl ki bir-im demek gerekiyorsa Sumerce’de de “birinci” diš-am₃ şeklinde yazılır. İdil Bulgarlarının Türkçesinde geçen şekliyle ikiş “ikinci” ve altış “altıncı” sözlerine dayanarak bu kez -Em eki ile -İş ekinin aynı olduğu anlaşılabiliyor.

Sumerce’de sıra sayı sıfatı olarak kullanılan diğer bir ek -kam ekidir. Bu ek -ak ve -am olmak üzere iki ekten oluşur. Çuvaş ve Bulgar lehçelerinden yola çıkarak Türkçenin ‘birinci’ anlamındaki pirremiş örneğini ele alacak olursak Sumerce -kam ekinde görüldüğü gibi bunda da iki ek olduğu görülmektedir: pirremiş > pir.(r)em.iş. Burada, -(a)k-am şeklinde iki ekin olduğu ve -ak ekinin Türkçedeki sıralama eki -In-CI yapısındaki -ın ekinin dengi olduğu unutulmamalıdır.

olması durumu, sıra sayı sıfatı derecelendirme eki, üleştirme sıfatının eki, kesir sayı sıfatlarından “yarım” ölçüsü, soru zarfları, ek niteliğinde bazı edatlar ve bazı yapım ekleri konularında denklik veya benzerlik düzeyinde sonuçlar elde edilmiştir.

Üleştirme sıfatının eki -ta; kesir sayı sıfatlarından “yarım” anlamındaki šur veya šurā (Çuvaş Tr.); “ne”, “neden” ve “neyden” gibi soru zarfları; u₈-ú-a “vah”, a-la-la “alla alla” ünlemleri; evet anlamındaki he-a “heye” ve he “he” sözleri; gim “gimi”, še ve ši

“için” ile Şe “kadar” edatları; isimden isim yapan -lu eki ve fiilden isim yapan -u eki dahil olmak üzere Sumerce’den Türkçeye pek çok ek veya dilbilgisi unsurunun yansısığı saptanmıştır.

Sadece Sumerce ekleri analiz etmekle kalmayıp, analiz edilen ekleri Türkçe eklerle karşılaştıran bu çalışmanın Sumerolojiye yaptığı kadar Türkolojiye de katkı yapması umulmaktadır. Sumerce, Türkçe meselelerin çözümünde bir sağlama aracı olabildiğine göre iki dil arasında akrabalık düzeyi yeniden sorgulanması gereken bir ilişki mevcuttur. Bulgular vesilesiyle hem Sumercedeki ekler ve işlevleri daha kolay anlaŐılabilecek ve anlatılabilecek hem de Türkçenin tarihi ve linguistik yapısıyla alakalı günyüzüne çıkan ipuçları başka çalışmalar için dayanak oluŐturacaktır.

KAYNAKÇA

- Abacı O (2016) Sumer ve Türk Kùltürlerinin Mukayesesi ve Çıkan Sonuçlar. Yüksek Lisans Tezi, danışman Kürşat Koçak, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Akın C (2007) Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleler Üzerine. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(2), 2007, 205-220.
- Aksıkenti DŞ (2019) Mecmu'üt Tevarih (Türklerin Soy Ağacı ve Manas Destanının Kaynağı), 2. baskı, ev. Mehmet Çeribaş, (Kesit, İstanbul).
- Alan S (2019) Yenisey ve Kırgızistan Yazıtlarında Yönelme Hâl Eki Nöbetleşmesi. *Dil Araştırmaları* (24), 123-130.
- Albayrak İ, Erol H (2018) Sumerliler ve Dilleri Hakkında Bazı Notlar. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Prof.Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı 5(17), 153-163.
- Alkayış MF (2012) Türkçenin Hâl Ekleri ve Fiil Kiplerinde Çok Terimlilik Sorunu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 11(42), 276-287.
- Alster B (1991-1992) Early Dynastic Proverbs and other Contributions to the Study of Literary Texts From Abū Şalābīkh. *Archiv für Orientforschung* (38-39), 1-51. <http://www.jstor.com/stable/41670051> adresinden alındı
- Alster B (2002) Relative Clauses and Case Relations in Sumerian. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 92, 7-31. <https://www.jstor.org/stable/23863036> adresinden alındı
- Arnolt WM (1894) The Works of Jules Oppert. *Beiträge zur Assyriologie und Vergleichenden Semitischen Sprachwissenschaft* 2, Frederich Delitzsch, Paul Haupt içinde, Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung. 523-557.
- Attinger P (1993) *Elements de linguistique sumerienne: La construction de du /e/di. "dire"*. Fribourg-Göttingen: Editions Universitaires/ Vandenhoeck Ruprecht.
- Aydın N (2000) *Sumerce Dilbilgisi*, Antalya: Tekin Grafik Ofset Matbaacılık.
- Aydın N (2013) *Büyük Sümerce Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytmatov C (2007) *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, 9. baskı, İstanbul: Ötüken Neşr. A.Ş.
- Ball CJ (1913) *Chinese and Sumerian*, London-Humphrey Milford: Oxford University Press.

- Banguoğlu T (1990) *Türkçenin Grameri*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bhat DN (2004) *Pronouns*. New York: Oxford University Press.
- Black J (2002) Sumerian Lexical Categories, (ZA) *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 92(1), 60-77.
- Blažek V, Schwarz M, Srba O (2019) *Altaic Languages*, Brno: Masaryk University Press.
doi:<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9322-2019>
- Bomhard AR (1997) On The Origin of Sumerian, *Journal of the Association for the Study of Language in Prehistory* 3, 75-90.
- Booth AJ (1902) *The Discovery and Decipherment of the Trilingual Cuneiform*, London-New York-Bombay: Longmans, Green, and CO.
- Campbell L (2016) Language Isolates and Their History, or, What's Weird, Anyway? *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Nicholas Rolle, Jeremy Steffman, John Sylak-Glassman (ed.), February 6-7, 2010, 16-31, Berkeley CA-USA: Berkeley Linguistics Society.
- Caplice R, Snel D (1988) *Introduction to Akkadian*, 3. baskı, Rome: Biblical Institute Press.
- Ceccarelli M (2020) 3. An Introduction to the Sumerian School Disputes, *Disputation Literature in the Near East and Beyond*, Enrique Jiménez, Catherine Mittermayer (ed.), Berlin-Boston: De Gruyter, 2020, 33-56.
<https://doi.org/10.1515/9781501510274-003>.
- Civil M (1976) Lexicography, *Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on His Seventieth Birthday June 7-1974*, Stephan J. Lieberman (ed.), Chicago-London: The Oriental Institute of The University of Chicago, 123-157.
- Civil M (2008) A Sumerian Connective Particle and Its Possible Semitic Counterparts, *Aula Orientalis* 26, 7-15.
- Civil M (2020) *Esbós de Gramatica Sumèria - An outline of Sumerian Grammar*, A cura de Lluís Feliu (ed.), Barcelona: Edicions Universitat Barcelona Edicions de la Unerivsitat de Barcelona.
- Coghill E, Deutscher G (2002) The Origin of Ergativity in Sumerian and the 'inversion' in Pronominal Agreement: A Historical Explanation Based on

- Neo-Aramaic Parallels, *Orientalia - Nova Series* 71(3), 267-290.
<https://www.jstor.org/stable/43076791> adresinden alındı
- Cohen ME (1975) The Incantation-Hymn: Incantation or Hymn?, *Journal of the American Oriental Society* 95(4), 592-611.
- Cooper JS (1993) Sumerian and Aryan : Racial Theory, Academic Politics and Parisian Assyriology, *Revue de l'histoire des religions* 210(2), 169-205.
- Crawford VE (1954). BIN 09 - Babylonian Inscriptions in the Collection of James B. Nies / Sumerian Economic Texts from the First Dynasty of Isin, Vol. IX, New Heaven: Yale University Press.
- Crystal D (2008) A Dictionary of Linguistics and Phonetics, 6. baskı, USA-UK-Australia: Blackwell Publishing.
- Çeçen S, Gökçek LG (2005) Sumercede Kültür Tarihimize Dair İzler, *Toplumsal Araştırmalar Dergisi* 1(1), 1-7.
- Çengel HK (2007) Kırgız Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ahmet B. Ercilasun (ed.), Ankara: Akçağ.
- Çeribaş M (2012) *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çiçekdağı C (2016) Kopula Üzerine, Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi 26, 131-142.
- Dangin TF (1907) *Die sumerischen und akkadischen Königsinschriften*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Dangin FT (1935). Formes Grammaticales Sumériennes d'Après une Tablette Inédite du Louvre, (RA) *Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale*, 32(2), s. 89-114.
- Dangin FT (1935) Le Suffixe Du Relatif Et Le Suffixe Du Génitif En Sumérien, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 32(4), 191-198.
<https://www.jstor.org/stable/23303547> adresinden alındı
- Deimel A (1934) *Šumerisches Lexikon*, Roma: Scripta Pontificii Instituti Biblici.
- Delitzsch F (1914) *Sumerische Grammatik*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Demirci ÜÖ (2014) g'li Damak /ŋ/’si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9(6), 275-289.

- Diakonoff IM (1983) Some Reflections on Numerals in Sumerian towards a History of Mathematical Speculation, *American Oriental Society* 103(1), 83-93.
<https://www.jstor.org/stable/601861>
- Dixon, RM (2002) *Ergativity*, 4. baskı, Cambridge: Cambridge University Press.
- Durmuş O (2009) Çuvaşçanın Şekil Bilgisi, Doktora Tezi, danışman Levent Doğan, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Edirne.
- Ebeling J (2016) Sumerian Word Order Alterations, ETCSL e-yayın.
<https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/edition2/pdf/sumwordorderalt.pdf> adresinden alındı.
- Edzard DO (1997) *The Royal Inscriptions of Mesopotamia - Early Periods - Volume 3/1: Gudea and His Dynasty*, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.
- Edzard DO (2003). *Sumerian Grammar*, Leiden-Boston: Brill.
- Eratalay S (2008) Sümerce ve Türkçede Ad Durum Ekleri, *Dil Karşısında Dil - Örneklerle Karşılaştırmalı Dilbilim*, Mustafa Sarıca (ed.), 7-26, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Eratalay S (2014) Sümerce ile Türkçe'nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi, *Doktora Tezi*, danışman Mustafa Sarıca, Yusuf Kılıç, Van: T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Eratalay S (2020) *Sümerce ve Türkçe - Bir Altay Dili Tartışması*, İstanbul: Arvana.
- Erdem M (2011) Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları, *Bilig* 30: 71-90.
- Erdem M (2015) Türk Dillerinde Belirtme - Yönelme Durum Eki Değişmesi: Bir Değerlendirme. *Türkbilig* 30: 167-186.
- Ergin M (2009) *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ergin M (2011) *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ersoy F (2021) *Çuvaş Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erten M (2008) Ek Halindeki Zamirler Sorunu: İlgi Zamiri, İyelik Zamiri, *Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCV(675): 218-233.

- Eser E, Kılıç Y (2021) Sumer Toplum Felsefesinin İzlerinin Atasözleri ve Deyimler Üzerinden Takip Edilmesi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8(4), 1650-1686.
- Falkenstein A (1949) Der "Sohn des Tafelhauses", *Die Welt des Orients* 1(3), 172-186. <https://www.jstor.org/stable/23470428> adresinden alındı
- Falkenstein A (1959) Untersuchungen zur sumerischen Grammatik: 5 Zum Akzent des Sumerischen, (ZA) *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 53-97.
- Falkenstein A (1964) *Das Sumerische*, Leiden: E. J. Brill.
- Fener K (2020) Çuvaşçanın Çokluk Ekine Teorik Bir Bakış, *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 21-23 Ekim 2020*, İhsan Kalenderoğlu (ed.), 1013-1024, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Foxvog DA (Haziran 2011) *Introduction to Sumerian Grammar*, Berkeley: University of California.
- Frayne D (1997). *RIME 3.2 - The Royal Inscriptions of Mesopotamia: Early Periods - Ur III Period (2112-2004 BC) Volume 3/2*, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.
- Frayne DR (1990), *RIME 4 - The Royal Inscriptions of Mesopotamia Early Periods Volume 4: Old Babylonian Period (2003-1595 BC)*, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.
- Frayne DR (2008) *RIME 1 - The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Pre-Sargonic Period: Early Periods I (2700-2350 BC)*, Toronto-Buffalo-London: University of Toronto Press.
- Gabain A (1988) *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gadd C, Legrain L (1928) *Ur Excavations Texts I - Royal Inscriptions*, London: British Museum & Museum of the University of Pennsylvania.
- Gadd CJ (1924) *A Sumerian Reading - Book*, Oxford: Clarendon Press.
- Gökçek LG (2015) *Asurlular*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Gökçek LG, Abacı O (2017) Sumercede İsmi Halleri, (CAHIJ) *Cappadocia Journal of History and Social Sciences* 9, 288-315.
- Gökçek LG, Abacı O (2018) Sumer ve Türk Dilleri Arasındaki Söz Dizimi ve Bazı Eklerin Benzerlikleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5 (17 / Prof.Dr. Hüseyin Sever Armağan Sayısı), 231 - 253.

- Gökçek LG, Abacı O (2019) *Anadolunun Eskiçağ Tarihi*, İstanbul: Değişim.
- Göksel A, Kerslake C (2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar*, USA-Canada: Routledge.
- Görkaş İ (2022) *Varlık Vardan Gelir: Türk Dilinde Felsefenin İmkânı*, DBY Yayınları.
- Gülsevin S (2020) Zarf-fil Eklerinin Cümle Sıralama İşlevi ve Bunun Söz Dizimindeki Yeri Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 69, 135-146.
- Güzel S (2010) Çuvaşça -IA(t)sA Üzerine, *Türkbilig* 20, 37- 46.
- Hallock R, Landsberger B (1956) Neo Babylonian Grammatical Texts (NBGT), *MSL IV: Materialien Zum Sumerischen Lexikon*, Benno Landsberger, Richard Hallock, Thorkild Jacobsen, Adam Falkenstein (ed.), 129-202, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Hallock R, Landsberger B (1956) Old Babylonian Grammatical Texts (OBGT), *MSL IV: Materialien Zum Sumerischen Lexikon*, Benno Landsberger, Richard Hallock, Thorkild Jacobsen, Adam Falkenstein (ed.), 45-128, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Hoffner Jr. HA, Melchert HC (2008) *A Grammar of the Hittite Language - Part 1: Reference Grammar*, Winona Lake-Indiana: Eisanbrauns.
- Hayes JL (1990) *A Manuel of Sumerian Grammar and Texts*, Malibu: Undena Publications.
- Heimpel W (1982) A Catalog of Near Eastern Venus Deities, *Monographic Journals of the Near East: Syro Mesopotamien Studies* 4(3), 9-21.
- Herkmen D (2021) Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'inde Oğuzca Özellikler, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 52, 11-32.
- Hilgert M, Reichel CD (2003) Drehem Administrative Documents from the Reign of Amar-Suena, *OIP 121 Cuneiform Texts from the Ur III Period in the Oriental Institute, Volume 2*, Chicago-Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Hommel F (1881) The Sumerian Language and Its Affinities, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 18(3), 351-363. <http://www.jstor.org/stable/25208832> adresinden alındı

- Horioka H (2009) Additional Early Dynastic Tablets Possibly from Mari, *Orient* 44, 121-150. doi:<https://doi.org/10.5356/orient.44.121>
- Huehnergard J (2011) *A Grammar of Akkadian*, 3. baskı, Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns.
- Hyde T (MDCC: 1700) *Historia Religionis Veterum Persarum, Eorumque Magorum*. Oxonii: E Theatro Sheldoniano.
- İlhan N, Kabadayı C (2017) *Türk Dilinde Olumsuzluk*, Kesit Yayınları. https://www.researchgate.net/publication/321371900_TURK_DILINDE_OLUMSUZLUK adresinden alındı
- İpek B (2008) Türk Dilinde Vasıta Hâli, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(23): 63-97.
- İpek B (2009) Divan-ı Lügat'it Türk'te Geçen Enklitik Edatları, *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3): 1199-1212.
- Jacobsen T (1956) Introduction to the Chicago Grammatical Texts, *MSL IV Materialien Zum Sumerischen Lexikon*, Benno Landsberger, Richard Hallock, Thorkild Jacobsen, Adam Falkenstein (ed.), 1-50, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Jacobsen T (1973) Notes on the Sumerian Genitive, *Journal of Near Eastern Studies* 32(1/2): 161-166. <https://www.jstor.org/stable/543479> adresinden alındı
- Jacobsen T (1988) Sumerian Grammar Today: A Review of The Sumerian Language - An Introduction to Its History and Grammatical Structure by Marie-Louise Thomsen, *Journal of the American Oriental Society* 108(1): 123-133. <http://www.jstor.org/stable/603251> adresinden alındı
- Jacobsen T (1989) Lugalbanda and Ninsuna, *Journal of Cuneiform Studies* 41(1): 69-86.
- Jagersma A H (2010) A Descriptive Grammar of Sumerian, *Doctoral Thesis*, supervisor FH Henri Kortlandt, Leiden University, Faculty of the Humanities.
- Kara M (2007) Türkmen Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri*, Ahmet B. Ercilasun (ed.), 231-290, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karatay O (2012) *Türklerin Kökeni*, 3. baskı, Ankara: Kripto.

- Kıran A (2019) Çuvaş Türkçesinde İsim ve İsim Çekimi (Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı), *Doktora Tezi*, danışman Süleyman Efendioğlu, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Klein J (1981) The Royal Hymns of Shulgi King of Ur: Man's Quest for Immortal Fame, *Transactions of the American Philosophical Society* 71(7): 1-48.
- Kocasavaş Y (1995) Türkçede Şahıs Zamirleri, *Doktora Tezi*, danışman Kemal Eraslan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Anabilim Dalı.
- Korkmaz Z (1992) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz Z (2009) *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kramer SN (1937) Inanna's Descent to the Nether World. The Sumerian Version of "İştar's Descent ", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 34(3): 93-134.
- Kramer SN (1938) *Gilgamesh and the Huluppu Tree: A Reconstructed Sumerian Text*, Chicago - Illinois: The University of Chicago Press.
- Kramer SN (1963). *The Sumerians - Their History, Culture and Character*, Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Krueger JR (1961) *Chuvash Manuel: Introduction, Grammar, Reader and Vocabulary*. The Hague: Indiana University.
- Küçük M (2010) Tarihi Türk Lehçelerinden Türkiye Türkçesine -Dİr/TUr (<TURUR) Eki ve İşlevi, *Türkbilig* 19: 59-75.
- Lafont B (2016) Male and Female Professions in Sumer at the End of the IIIrd Millennium BC, *Orient* 51:62-67.
- Landsberger B (1937) *MSL I Materialen Zum Sumerische Lexicon: Die Serie anna ittišu*. Roma: Sumptibus Fontifich Institutii Biblici.
- Landsberger B (1951) *MSL II Materialien Zum Sumerischen Lexikon - Die Serie Ur-e-a =nâqu*. Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Landsberger B, Falkenstein A, Jacobsen T (1956) Emesal Vocabulary: Series dimmir-dingir-ilum, *MSL IV Materialien Zum Sumerischen Lexikon*, Benno Landsberger, Richard Hallock, Thorkild Jacobsen, Adam Falkenstein (ed.), 1-44, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.

- Landsberger B, Hallock RT, Jacobsen T, Falkenstein A (1956) Nachtrage zu MSL III, *MSL IV Materialien Zum Sumerischen Lexikon*, Benno Landsberger, Richard Hallock, Thorkild Jacobsen, Adam Falkenstein (ed.), 205-208, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Landsberger B (1957) *MSL V Materialien Zum Sumerischen Lexicon - The Series ĦAR-ra >> Ħubullu - Tablets I-IV*. Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Langdon S (1907) Negatives in Sumerian, *Orientalistische Litteratur-Zeitung* 10(4): 182.
- Langdon S (1911) *A Sumerian Grammar and Chrestomathy with a Vocabulary on the Principal Roots in Sumerian*, Paris: Librairie Paul Geuthner.
- Langdon S (1918) The Toledo Collection of Cuneiform Tablets, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 34(2), 123-128.
- Łukasik J (2022) Typology of Fractional Numerals in Turkic Languages. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 139(3), s. 217–238. doi:<https://doi.org/10.4467/20834624SL.22.011.16121>
- Lyon DG (1886) *An Assyrian Manual for the Use of the Beginners in the Study of the Assyrian Language*. Chicago: The American Publication Society of Hebrew.
- Maaijer Rd. (2001) Late Third Millennium Identifying Marks, *Veenhof Anniversary Volume: Studies Presented to Klaas R. Veenhof on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday*, Wilfred H van Soldt, J. Gerrit Dercksen, N. C. Kouwenberg, T. H. Krispijn (ed.), 301-324. İstanbul.
- Maiocchi M, Visicato G (2020) *Administration at Girsu in Gudea's Time*, Venezia: Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing.
<http://edizionicafoscari.unive.it/it/edizioni/collane/antichistica/> adresinden alındı
- Marsal E (2016) A Brief History of Sumerology, *ASOR The American Society of Overseas Research* IV(6).
<https://www.asor.org/anetoday/2016/06/brief-history-sumerology/>
- McIntosh JR (2005) *Ancient Mesopotamia: New Perspectives*, Santa Barbara-California: ABC-CLIO Inc.

- Meskhi A (2011) *Kartvelian and Sumerian Language Similarities: Volume One*. Tbilisi: Mcignobari.
- Michalowski P (1980) Sumerian as an Ergative Language I, *Journal of Cuneiform Studies* 32(2), 86-103.
- Michalowski P (2008) Sumerian, *The Ancient Languages of Mesopotamia, Egypt and Aksum*, 6-47, Roger D. Woodard (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Michalowski, P (2015) Sumerian, *The Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages*, 8. baskı, 19-59, Roger D. Woodard (ed.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Oppenheim AL, Reiner E, Biggs RD, Grayson AK, Hirsch HE, Leighty EV, Rowton MB, Weisberg DB, Eckenfels J, Elswick MM (2004) *CAD-A2 The Assyrian Dictionary of Oriental Institute of the University of Chicago*, 4. baskı, Chicago-Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Oppenheim AL, Reiner E, Biggs RD, Kienast B, Elswick MM (2008) *CAD 9-L The Assyrian Dictionary of Oriental Institute of the University of Chicago*, 4. baskı, Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Oppenheim AL, Reiner E, Biggs RD, Renger JM, Stol M, Elswick M (2004) *CAD 10-M1 The Assyrian Dictionary of Oriental Institute of the University of Chicago*, 3. baskı, Chicago, Illinois: The Oriental Institute.
- Orkun HN (1994) *Eski Türk Yazıtları*, 3. baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Özalan U (2014) Türk Dilinde Cevheri Ek Fiil, *Doktora Tezi*, Zikri Turan, Vahit Türk (ed.), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Özezen MY (2007) Türkiye Türkçesinde Bağlama İşlevli -De Fiili, *İlmi Araştırmalar* 23: 113-121.
- Özkan M (2019) *Türkçe Cümle Bilgisi II*, Mustafa Özkan, Hülya Pilancı (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Öztürk R (2007) Özbek Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri* Ahmet. B. Ercilasun (ed.), 291-354, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Peterson J (2019) Part II: UET 6/2, *The Literary Sumerian of Old Babylonian Ur: UET 6/1-3: 335-628*, *Cuneiform Digital Library Preprints* 2019 (16.0).
<https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/articles/cdlp/16.0>.
- Poebel A (1909) *Babylonian Legal and Business Documents from the Time of the First Dynasty of Babylon Chiefly from Nippur*, Philadelphia: Department of Archaeology, University of Pennsylvania.
- Poebel A (1914) *Grammatical Texts VI*, Philadelphia: University of Pennsylvania The University Museum.
- Poebel A (1923) *Grundzüge der Sumerischen Grammatik*, Rostock: Selbstverlag des Verfassers.
- Poebel A (1935) The Sumerian Genitive Element, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 51(3): 145-176.
<http://www.jstor.com/stable/528937> adresinden alındı
- Poppe N (1952) Plural Suffixes in the Altaic Languages, *Ural-Altaische Jahrbücher* XXIV(1-2): 65-84.
- Poppe N (2008) Altay Dillerinde Çokluk Ekleri, çev. Caner Kerimoğlu, *Dil Araştırmaları Dergisi* 2(2), 93-110.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dilarastirmalari/issue/4716/64611> adresinden alındı
- Price IM (1927) *The Great Cylinder Inscriptions A and B of Gudea - Part II*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Prince JD (1903) The First and Second Persons in Sumerian, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 19(4): 203-227.
- Prince JD (1904) The Vocabulary of Sumerian. *Journal of the American Oriental Society* 25: 49-67.
- Prince JD (1908) MSL XIX, *Materials for A Sumerian Lexicon with a Grammatical Introduction*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Prince JD (1915) The Pronouns and Verbs of Sumerian, *Proceedings of the American Philosophical Society* 54(216): 27-46.
- Prince JD (1919) Phonetic Relations in Sumerian, *Journal of the American Oriental Society* 39, 265-279.
- Quirk R, Greenbaum S, Leech G ve Svartvik J (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London and New York: Longman.

- Reiner E, Biggs RD, Gallery M, Groneberg B, Hunger H, Kienast B, ve Daniels PD (1995) *CAD 13-Q The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the Chicago University*, 2. baskı, Chicago - Illinois: Oriental Institute of Chicago University.
- Reiner E, Biggs RD, Groneberg B, Hunger H, Renger J, Riemschneiger KK, Stol M, Daniels PD (2008) *CAD 11-N2 The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, 3. baskı, Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the University of Chicago.
- Revesz PZ (2019) Sumerian Contains Dravidian and Uralic Substrates Associated with the Emegir and Emesal Dialects, (*WSEAS Transactions on Information Science and Applications* 16(1): 8-30.
- Robert M, Whiting J (1972) The Dual Personal Pronouns in Akkadian, *Journal of Near Eastern Studies* 31(4): 331-337.
- Róna-Tas A (1999) Chuvash and Historical Morphology, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 52(1): 1-15. <https://www.jstor.org/stable/43391366>
adresinden alındı
- Roth MT, Collins TJ, Hunger H, Jas R, Myers J, Reiner E, Westenholz JG, McLarnan L (2010) *CAD 20-U/W The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago, Illinois: The Oriental Institute of the Chicago University.
- Roth MT, Hunger H, Kienast B, Stolper MW ve McLarnan L (2006) *CAD 19-Ț The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago-Illinois: The Oriental Institute.
- Rubio G (2007) Sumerian Morphology, *Morphologies of Asia and Africa I*, Alan S. Kaye (ed.), 1330-1350, Winona Lake-Indiana: Eisenbrauns.
- Starostin SA, Dybo AV, Mudrak OA (2003), *An Etymological Dictionary of Altaic Languages with the assistance of I. Gruntov ve V. Glumov*, Leiden-Boston: Brill.
- Sallaberger W (2005) The Sumerian Verb na de5(-g) “To Clear”, *An Experienced Scribe Who Neglects Nothing: Ancient Near Eastern Studies in Honor of Jacob Klein*, Yitschak Sefati, Pinhas Artzi, Chaim Cohen, Barry L Eichler, Victor Hurowitz (ed.), 229-253, Bethesda-MD: CDL Press.

- Salo M (2013) Deverbial Reflexive and Passive in Chuvash, *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (SUSA/JSFOu)* 2013(94): 223-255.
- Savelyev A, Robbeets M (2020) Bayesian phylolinguistics infers the internal structure and the time-depth of the Turkic language family, *Journal of Language Evolution* 5(1): 39-53.
- Serebrennikov BA, Gadjeva NZ (2011) *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, çev. Tefik Hacıyev, Mustafa Öner, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Simmons SD (1978) Early Old Babylonian Documents with the collaboration of Edwin C. Kingsbury, *Yale Oriental Series Babylonian Texts (YOS) XIV*.
- Sjöberg ÅW (1976) The Old Babylonian Eduba, *Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on His Seventieth Birthday June 7-1974*, Stephen J Lieberman (ed.), 159-180, Chicago-London: The Oriental Institute of The University of Chicago.
- Smith EJ (2007) [-ATR] Harmony and the Vowel Inventory of Sumerian, *Journal of Cuneiform Studies* 59: 19-38.
- Smith EJ (2010) *Quary Based Annotation and The Sumerian Verbal Base*, Toronto: University of Toronto.
- Sollberger E (1973) Problems of Translation, *Orientalia, Nova Series* 42: 158-161.
- Sövegjártó S (2011) The Sumerian Equative Case: A Study of Its Costructions, *57th Rencontre Assyriologique 4-8 July - Tradition and Innovation in the Ancient Near East* 27-39, Roma: Sapienza Università di Roma .
- Steele FR (1947) The Lipit-Ishtar Law Code, *American Journal of Archaeology* 51(2): 158-164. <https://www.jstor.org/stable/500752> adresinden alındı
- Şahin, H. A. (2020). Eski Mezopotamya Ticaret Yolları. *Journal of Universal History Studies (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue)* 3, 84-98.
- Şen E, Özgen M (2016) Türkçede Edilgen Çatı: Bilişsel Yaklaşım Çerçevesinde İşe-Dayalı Öğretim Materyali Önerisi, *International Journal of Language Academy* 4(2): 247-270.
- Tekin T, Ölmez M (2003) *Türk Dilleri-Giriş*, 2. baskı, İstanbul: Yıldız.
- Tekin T (2003) *Orhon Türkçesi Grameri*, 2. baskı, İstanbul: Mehmet Ölmez.
- Tekin T (2014) *Orhon Yazıtları*, 5. baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Thomsen ML (1984) *The Sumerian Language: An Introduction to Its History and Grammatical Structure*, Copenhagen: Akademik Forlag.
- Topal E (2012) Türkçede Ek Fiil (-i) Üzerine Düşünceler, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 20(2): 649-654.
- Tosun M, Yalvaç K (2002) *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı* 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Trask RL (1992) *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, New York: Routledge.
- Tsereteli M (1913) Sumerian and Georgian: A Study in Comparative Philology, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 46(1): 83-821.
- Tuna O N (1997) *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünal O (2012) Oğuzca Ayla "Öyle, o şekilde" Kelimesinin Kökeni Üzerine, *Dil Araştırmaları* 10: 151-165.
- Vantisphout H (2003) *Epic of Sumerian Kings: Matter of Aratta*, ed. J. S. Cooper, Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Volk K, Votto S, Zgoll A (1999) *A Sumerian Reader* (2nd Revised Edition), Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico.
- Römer WH Ph (1975) Kleine Beiträge zur Grammatik des Sumerischen II: Das präfigierende Element iri-, *Bibliotheca Orientalis*, XXXII(1-2): 3-5.
- Weissbach FH (1898) *Die Sumerische Frage*. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Woods C (2008) *The Grammar of Perspective*, Leiden-Boston: Brill.
- Woods CE (2001) Tezi. Cambridge, Massachusetts: Harvard The Deictic Foundations of the Sumerian Language - Doktora University.
- Woods CE (2001) The Deictic Foundations of the Sumerian Language, *Doktora Tezi*, danış. Piotr Steinkeller, Cambridge, Massachusetts: Harvard University.
- Yıldız N (2000) Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz E (2002) Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yılmaz H (2003) Çokluk Eki: -lar/-ler Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 15:125-130.

- Zakar A (1971) Sumerian-Ural-Altaic Affiliations, *Current Anthropology* 12(2): 215-225. <http://www.jstor.org/stable/2740574> adresinden alındı
- Zólyomi G (2010) The Case of Sumerian Cases, *Proceedings of the 53th Rencontre Assyriologique Internationale: Vol. 1: Language in the Ancient Near East (2 parts)*, ed. Leonid E. Kogan, Natalia Koslova, Sergey Loesov ve Serguei Tishchenko, University Park, USA: Penn State University Press, 2010, pp. 577-590. <https://doi.org/10.1515/9781575066394-025>
- Zólyomi G (2014) *Copular Clauses and Focus Marking in Sumerian*. Berlin: De Gruyter Open.
- Zólyomi G (2017) *An Introduction to the Grammar of Sumerian with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy*, Budapest: Eötvös University Press.

İnternet Siteleri

- CDLI : <https://cdli.mpiwg-berlin.mpg.de/>
- Cuneiform : <http://oracc.museum.upenn.edu/cuneifyplus>
- Çuvaş : <https://en.chuvash.org/>; <https://en.chuvash.org/>
- DCCLT : <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt>
- DergiP : <https://dergipark.org.tr/>
- DLT : <https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk-veri-tabani/>
- ePSD : <http://psd.museum.upenn.edu/>
- ePSD2 : <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/>
- ETCSL : <https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>
- Google : <https://translate.google.com/>
- ORACC : <http://oracc.museum.upenn.edu/>
- Reverso : <https://context.reverso.net/>
- TÜBİTAK : <https://www.tubitak.gov.tr/>
- YÖK : <https://www.yok.gov.tr/>
- YÖKtez : <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

SUMERCE EKLER LİSTESİ

Sumerce fiiller, iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Esasen Sumerce konuşan insanların Sumercedeki fiilleri iki kategoriye ayırmadığı düşünülmektedir. Akadca konuşan yazıcılar, Sumerce fiilleri anladıkları şekilde iki kategoriye nakletmiş ve tabletlere öyle not düşmüşlerdir. 1) *hamtu* = “quick, sudden; perfective” ve 2) *maru* = slow, fat; imperfective. Üstelik Eski Babil dönemine tarihlendirilen bir dilbilgisi metninde (Civil 2002), *hamtu* değil de onun yerine *lugud* (LAGAB) yani “kısa” tabiri görülmektedir. *Maru* yerine de *gid₂* (BU) “uzun” tabiri yer almaktadır. Bu *lugud* ve *gid₂* ifadeleri aynı zamanda işaretin şeklini açıklamak maksadıyla işaretlerin isimleriyle geçmektedir. Mesela DI “kısa SA işareti”, SA “uzun SA işareti”. Dolayısıyla bu iki açıklayıcı tabir, fiil için kullanıldığında fiil kökünün şeklini anlamaya yardımcı olmaktadır (Rubio, 2007, 1334).

Poebel ve Falkenstein 20. yüzyılın ilk yarısında Sumerce fiili iki zamanla ele aldı. Birincisi geçmiş (preterit) zamanlı, ikincisi süregiden (present-future) zamanlı fiiller. Fiilde zaman uzun bir süre kullanıldı. Özellikle hukuki ve idari metinlerin çevirilerinde geçmiş zaman ve geniş-gelecek zamanlı çeviriler dilin genel yapısına uydu. Ne var ki hikâye diliyle yazılan tabletlerin geniş-gelecek zamanlı çevirilerinin aslında geçmiş zamanı karşıladığı sonradan anlaşıldı. İşte, 20. yüzyılın ikinci yarısında Diakonof ilk kez 1967’de Sumercenin bir zaman (tense) dili değil görünüş (aspect) dili olduğunu ileri sürdü. Bundan bir yıl sonra Yoshikawa kendi başına Sumercenin zaman dili olmadığını ileri sürdü. O’nun tanımına göre present-future tabiri *marû* ile, preterit tabiri de *hamtu* ile karşılanmalıydı (Jagersma, 2010, 372). *Hamtu* ve *maru* yerine tercih edilen başka terimler de vardır. Bunlardan biri *perfective* diğeri *imperfective*. Kaldı ki bunların yerine de önceleri *preformative* tabiri {[?]i} ve {[?]a} zaman veya görünüşü (aspect) açıklamak için tercih edilmiştir (Jagersma, 2010, 359). Özne - nesne uyumuna dayanan iki çekimden perfective çekim (§15.2.2)’de, imperfective çekim ise (§15.2.3)’de tartışılmıştır. (Jagersma, 2010, 361)

- a Her zaman olmasa da -ak şeklindeki tamlama ekinin değişik bir biçimidir: /k/ sesi düşmüş olarak rastlanır. = çekim eki
- a Bulunma halinin (locative) ekidir. Sadece cansız türünde isimlerle kullanılır. İsim halinin fiildeki yansıması -ni- olarak görülür. = çekim eki
- a Sıfat yapan yapım ekidir. Yani sıfat fiil (fiilimsi, ortaç) ekidir. Böylece bir fiili isim soylu kılabilir. (Past participle eki) (Rubio, 2007, 1333) ÖR. sub =içmek → sub-a =içen. Hem etken hem ettirgen anlamı yükleyebilir. ÖR. kalam-ma-tila (til-a) =Sumer ülkesinde yaşayan/yaşatan ... (Aydın, 2000, 207)
- a Mastar eki. Fiilden isim yapar. Geçişli ve geçişsiz fiil köklerine eklenerek mastar oluşturmaya yarar. Ses uyumu nedeniyle -e ve -u hallerine dönüşebilir. ÖR. dū= yapmak; dū-a=yapma. (Aydın, 2000, 203-204)
- a Ünlem ekidir. Anlamı “vah, öyle, of”tur (Aydın, 2000, 212). Türkçedeki “a(h) dostum”, “a zalım” gibi ifadelerdeki a ünlemi buradan kalmış olmalıdır.
- a-ba Soru zamiridir: “kim” karşılığıdır (Thomsen, 1984, 74).
- a-bi Zarf fiil ekidir. Fiilden zarf yapar. Yapım ekidir. ÖR. hūl-la-bi =içtenlikle, sevinçle; ul₄-la-bi =ivedilikle (Aydın, 2000, 210). Buradaki ul₄-la muhtemelen alel acele deyimindeki “alel”dir. Türkçe ikilemelerde bir yabancı bir yerli kelimeyle yapılan ikileme çoktur.
- a-gim Soru zamiridir: “nasıl” karşılığıdır. Bazen de zarftır, fiile etki eder: “böylece” karşılığıdır (Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması , 2020, 98).
- a-na Soru zamiridir: “ne” karşılığıdır (Thomsen, 1984, 74-75).
ÖR: kur-ra a.na-bi-me-en = ülkenin nesisin? (Thomsen, 1984, 76). Bu soru zamirinin Emesal şekli *ta* olup a-na gibi çekimlenebilir. ÖR: *ta-am*₃, *ta-gin*₇’dir.
- a-na-aš Soru zamiridir: “ne için/ neden” anlamına gelir (Thomsen, 1984, 76).
- a-na-gim Soru zamiridir: “ne gibi/ nasıl” anlamı taşır. (Thomsen, 1984, 76)
- a-na-me-a-bi Belgisiz zamirdir: “hepsi” anlamındadır. (Thomsen, 1984, 76)
- a-ne-ne 3. ÇK iyelik eki. = possessive pronoun.
- a-ni 3. TK iyelik eki. = possessive pronoun.
Eski Sümerce metinlerde -a-né şeklinde yazılmaktadır (Aydın, 2000, 106).
- ak İlgi halinin (genitive) ekidir. Diğer deyişle tamlama eki. Aynı zamanda yardımcı fiildir. Fiil olarak anlamı, “yapmak”tır. = çekim eki.
- àm ek fiil eki, haber edatı, bildirme eki = copula

- b Görünüş itibariyle bitmemiş (imperfective) fiillerin çekiminde ön ekten sonra bulunan ve nesneyi gösteren nesne ekidir veya bitmiş (perfective) fiillerin çekiminde insan dışı öznelerle işaret edip aynı biçimde yazılan 3. TK çekim ekidir.
- ba Yönelme (dative), yön gösterme halinin ekidir.
- bara Kip ön ekidir. Gudea belgeleri hariç her dönemde kullanıldığı görülür. Bağlaç ön ekleri olan /mu-/, /ba-/ ve /bi-/ önünde görülür fakat im-ma- ve im-mi önünde yer almaz. Özellikle 1. TK ile çekime girer. Bkz. (Rubio, 2007, 1341). Beyanı olumsuzlayarak “kesinlikle değil” “tabiki de hayır” gibi bir anlam katar. (Jagersma, 2010, 551, 572).
- bi Sumercede 7 farklı şekilde görülen “demonstrative” işaret eklerinden biridir: -e, -ne/-ni, -be/-bi, -še, -re (Woods, 2001, 304).
Cansız varlıklarda 3. tekil kişi iyelik ekidir (eşyalar ve cansız tür için). Ör. kapı+(s)ı < (onun) kapısı. Diğer bir görevi işaret etmektir ve dolayısıyla işaret zamiridir. Onun, onların, bu, şu, onlar içinde herhangi birinin anlamını verebilir. İngilizce yayınlarda -bi hem 3. TK eki hem de işaret edici sıfat veya zamir olarak geçmekte. Steinkeller “belki de -bi’nin fonksiyonunu İngilizcedeki “the” artikeli ile karşılaştırmak daha doğru” diyerek isabetli bir ihtimal üzerinde durmuştur (Piotr Steinkeller, 1989, 34); Artikel’in (article) Türkçe gramerinde artikel, tanımlık, ism-i tarif, tanımlayıcı veya belirteç olarak ele alındığı görülmektedir. Halbuki, artikelin Türkçesi “belirtme eki”dir, başka bir şey değildir. Bir ismi tarif etmek için kullanılan belirleyiciler başka dillerde ek olmasa bile bunlar Türkçede ek kabul edilmektedir. Dolayısıyla Sumercedeki -bi, Türkçedeki belirtme eki -[b]i neyse odur. Ayrıca, Orhun Türkçesi gramerinde belirtme eki (X)g veya (I)n olarak saptanmıştır. Seyrek olarak bile görülse belirtme eki yine -nI şeklinde görülmektedir (Tekin, Orhon Türkçesi Grameri, 2003, 107).
- bi İşaret zamiridir. İşaret zamirleri genelde iki türlü değerlendirilir: bağımsız ve bağımlı. Bağımlı olduğu düşünülen -ne ve -ur işaret zamirleri dışında ek haliyle -bi, -e, -še ve -ri olmak üzere dört tane de bağımsız işaret zamiri olduğu düşünülmektedir. Onlardan biri olan -bi, iyelik eki olarak da değerlendirilir. Kendisinden sonra şayet -e yönlendirme hal eki gelmişse o zaman -bi eki -bé halini alır (Gökçek & Oğuzhan Abacı, Sumercede İsmi

Halleri, 2017, 302-303; Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması , 2020, 92-94).

ÖR. é-a(k) lugal-bi = evin sahib+bi ⁹¹⁵ = çekim eki

-bi zarf fiil ekidir. Sıfattan zarf yapar. Ör. gal-bi =büyükçe, büyük bir şekilde; gibil-bi =yeniden, acemice, çaylak, Türkçedeki göbel; silim-bi =nazıkçe, incelikle (Aydın, 2000, 210).

-bi-da Cümle veya kelimeleri bağlar, bağlaştır. “ve” ile aynı görevdedir. Ör. àb amar bi da = inek, danası bir de... =inek ve danası. (Aydın, 2000, 215) Türkçe’de “bir de” bağlacı bunun dengi olmalıdır.

-bi-šè Zarf fiil ekidir. Sıfattan zarf yapar. Yapım ekidir. Ör. gibil-bi-še =yeniden; mah-bi-šè =yüksek bir şekilde (Aydın, 2000, 210).

-da Birliktelik hal ekinin (comitative) hem isimde hem fiilde görülen şeklidir.

da- İsmi birliktelik halinin fiile yansıyan şeklidir; fiilden önce yer alır, ön ektir.

-didli Çoğul eki olarak kabul edilir. İsimlerden sonra gelir ve AŞ.AŞ işaretiyle yazılır (Aydın, 2000, 188).

-e yaklaşma halinin eki (Aydın, 2000).

-e yanaşma halinin eki (Aydın, 2000).

e- İsmi yön gösterme yöneltme (locative) hal ekinin fiile yansımasıdır. Eratalay, locative için “bulunma” tabirini tercih etmiş (Eratalay, Sümerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi , 2014, 264)

-e Yön gösterme halinin (locative-terminative/directive) ekidir. İnsan dışı varlıklarla -e şeklinde yer alırken fiilde -ni olur. (Gökçek & Oğuzhan Abacı, Sumercede İsmi Halleri, 2017, 290) Hem isimde hem fiilde görülen şeklidir. Fiilde -e yerine -i olarak da görülebilir. -e eki yakını göstermek veya belirtmek görevi üstlenir. Dengi olan -ri eki gibi sıfat işlevi vardır. Dolayısıyla işaret sıfatı sayılır. Yakını gösterme işlevi özellikle “ırmak yakası/kıyısı” anlamındaki gú ismiyle birlikte belirgin olarak kullanılır. Ör: gú-ri-ta veya gú-e-ta =öte yakadan, şuradan. (Enlil and Sud 70 OB). Bkz (Foxvog, 2011: 36). =çekim eki. Türkçedeki ge-ri, ile-ri, iç-re, üz-re benzeri kelimelerde gözüken bu ekin kökeni Sumercedeki bu yöne gösterme eki olmalıdır. ePSD’de geçtiği şekliyle hem -ri “şu” hem -re “uzak” kelimeleri Türkçedeki ekin kökenini açıklamak için isabetli bir gerekçe oluşturur. Her

⁹¹⁵ é-a(k) lugal-bi = evin sahib+bi yerine evin reis+i anlamında da tercüme edilebilir.

iki sıfat sırasıyla yakını ve uzağı göstermek için iyi birer örnek oluşturur.
ÖR.: iç-e-ri → “hemen şurası”, son-ra → “daha ilerde”.⁹¹⁶

- e Özne halinin (ergative) ekidir. Canlı ve cansız türden tüm isimlerle kullanılabilir. Bu -e eki bir gösterme eki olarak nesneyi değil de özneyi göstermeye yarar. Dolayısıyla “belirtili nesne” eki olmaktan çıkar ve “belirtili özne” ekine dönüşür. =çekim eki.

Sumercede, a) ismin hal ekleri ve bitmişlik (perfective) görünümü yani geçmiş zaman ergative özelliği gösterir b) bitmemişlik (imperfective) yani süregiden zaman çekimleri kısmen belirtili kısmen üçlü c) emir kipi ve *ga-tarz* önekiyle oluşturulan fiil biçimleriye belirtili bir özellik gösterir. (Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması, 2020, 48) → (Jagersma, 2010, 295). Ergative eki bazen hiç gösterilmez.

- e Ergative eki -e'nin edilgen yapıyı anlam verdiği ve genelde İngilizcedeki “by” yani “ile” karşılığıyla verildiği görülmektedir. Türkçedeki ile ekinin kökeni olarak daha önceden bir kelime olan “birle” edatı ileri sürülür fakat doğrusu “birle” ile “ile”nin bağı olmayabilir. Türkçede vasıta eki olan -la'nın Sumercedeki [da] olacağına dair açık örnekler mevcut. Türkiye Türkçesinden yastamak (yaslamak), Saha Türkçesinden açıkltaa- (açıklamak), muñnaa (munla-, bunla-, ıstırap vermek)⁹¹⁷ -la yerine -ta'nın kullanıldığı fiillerden sadece üçüdür. Türkçedeki “ile” edatının kökenidir denilen “birle” ise Sumercedeki “bi...da” olmalıdır. Sonuçta, bu -e eki i+le edatının içinde muhafaza edilmiş olabilir. Anlamı da filanca'nın eliyle, filanca tarafından şeklinde korunmuş olmalıdır.
- e Yön gösterme halinin (locative-terminative / directive) ekidir. Canlı ve cansız türden tüm isimlerle kullanılabilir. =çekim eki
- e Görünüş itibariyle bitmemiş (imperfective) fiillerin çekiminde ön ekten sonra bulunan ve nesneyi gösteren nesne eki veya bitmiş (perfective) fiillerin çekiminde insan dışı öznelerle işaret edip aynı biçimde yazılan 3. TK çekim eki.

⁹¹⁶ Hem -re hem -ri hecesinin işareti aynıdır: . Bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 13.06.2022, 22:35.

⁹¹⁷ (Gökçek & Abacı, 2018, s. 252)

- ed Sıfat fiil, (=eylemsi veya fiilimsi) ekidir. Fiilden sıfat ve ad yapan yapım ekidir. =yapım eki. ÖR. dù =yapmak → dù-ed =yapan. Hem etken hem ettirgen anlamı yükleyebilir. =yapım eki (Aydın, 2000, 207)
- ed Gelecek zaman ekidir. (Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması, 2020, 148) Henüz gerçekleşmemiş olan, konuşma anında gerçekleşiyor olan veya gerçekleşmesi beklenen bir durumu anlatmak için kullanılır. Gelecekteki bir olayın zorunluluğunu veya imkansızlığını anlatmak için de kullanılır. (Rubio, 2007, 1364)
- ed Öznesi ve zamanı olmayan çekimsiz veya sınırsız yani zaman bakımından sınırı olmayan “non-finite fiiller: yani gerund, participle, ve infinitive” ile birlikte görülür. Bu fiiller zaman, sayı ve kişi eki almamıştır. Master fiiller cümlelerin öznesi ve nesnesi gibi görevler üstlenebilir; participler ise sıfat ve zarf görevi üstlenirler.⁹¹⁸ {ed} şeklindeki ekin /d/si hecede asla /e/ ile yazılmaz, sadece /d/ yazılır. (Jagersma, 2010, 369) Geçişsiz fiillerin olduğu cümlelerde cümlelerin imperfective mi veya perfective çekimli mi olduğunu anlamaya yarayan ipucu görevini görürler. Bu ek varsa fiil imperfective çekimlidir. Bu e(d) eki çekimde özne ekinin önünde yer alır.

	<i>Perfective</i>	<i>Imperfective</i>
1. TK	-en	-ed-en
2. TK	-en	-ed-en
3. TK	-Ø	-ed-Ø
3. TK insan-dışı	-Ø	-ed-Ø
1. ÇK	-enden	-ed-enden
2. ÇK	-enzen	-ed-enzen
3. ÇK	-eş	-ed-eş (Jagersma, 2010, 370)

- e-da Master ekidir. Ses uyumu nedeniyle -e-dè, -u-dè, u-da, -a-da, -dè şekillerine bürünebilir. ÖR. sum =vermek → sum-mu-da =verme. (Aydın, 2000, 203-204.)
- ed-a Sıfat fiil, fiilimsi ekidir. Fiilden sıfat veya isim yapar. ÖR. è-dè-dam = è-dè-ed-a-àm “dışarıya giden”.

⁹¹⁸ <https://courses.lumenlearning.com/styleguide/chapter/non-finite-verbs/>, 30.11.2021, 22:52.

- en 1. TK fiil çekim eki.
- en 2. TK fiil çekim eki.
- en Soru zamiridir. “Ne zaman” anlamı taşır. Bir başka yazılış biçimi en₂’dir. (Jagersma, 2010, 228)
- ena- Edat olup, anlamı “-e kadar”dır. Genellikle söz öbeklerinin önünde görülen bir ektir. ÖR. ^den-lil₂-la₂ igi en-na “Enlil’in önüne kadar”. (RIME 2, Šar-kali-šarri E2.1.5.4., s.191, satır 12-13.)
- ene Çoğul yapım ekidir. (plural) Hayvan ve nesnelerle kullanılmaz. Temel formu -ne iken eğer hecenin önündeki hece ünsüz ile bitiyorsa -e-ne haliyle yazılır. Ancak, Eski Babil dönemi ile yazıdaki düzenlilik kaybolmuştur. Mesela lugal-e-ne ve dumu-ne hecelerinde görülen düzenli ses uyumu Eski Babil dönemi itibariyle lù-u-ne (lù-u-ne =adamlar) örneğindeki gibi düzensiz bir hal almıştır. (Bkz. Foxvog, 2011, 24) = yapım eki Ekin Türkçedeki kullanımı da Sumercedeki gibidir: Bu ekten sonra kişi, durum ve soru ekleri gelebilir. (Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması , 2020, 45)
- en-na-me-še Soru zamiridir: “ne zamana kadar” veya zamanca “ne kadar” demektir (Foxvog, Haziran 2011, 36)
- en₃-še₃ Soru zamiridir: “şimdiye kadar” veya zamanca “ne kadar” anlamı taşır. Akadcası *a-di ma-ti-(ma)*.
- eš Zarf fiil ekidir. Fiili zaman, durum ve yer bakımından tamamlar. ÖR. da-ré-éš =sonsuzca kadar, gal-le-éš =kallavice, fazlasıyla. (Aydın, 2000, 209) Belirteç durumunun ekidir (Eratalay, Sümerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi , 2014, 101-103)
- eše Varış halinin (terminative) ekidir. Ayrıca -še₃ biçiminde olabilir. Fiile -ši- olarak yansır. = çekim eki
- e-še- Postverbal takılarından alıntılama quotation eki.
- ga- Bu ön ekin yazılışı *ga-* şeklindedir. Yine de ünlü uyumu nedeniyle değişebilir. *Eme-sal* ağzıyla yazılan metinlerde /ga-/ *da-* veya *du₅-* biçimini alır: *du₅-mu-ri-ib-dug₄* /*ga-mu-ri-b-dug₄*/ Bkz. (Rubio, 2007, 1343) Bu bir *preformative* ön ekidir. Preformative fiiller geniş zamanla kullanılır. Bu fiiller söylenirken beraber yapılan olup biten fiillerdir. Mesela “özür dilerim”, “kabul ederim”, “inkâr ederim”, “sanırım”, “hatırlatırım”, “rica ederim”, “dilerim” vb.

- ga- Tasarlama kipi ön ekidir. Fiilden önce
- ga-na Ünlem ekidir. Yani, bir duygu veya dileği kendi başına anlatmaya yarar. Haydi, öyleyse anlamları vardır. (Aydın, 2000, 212)
- ga-nam Ünlem ekidir. Yani, bir duygu veya dileği kendi başına anlatmaya yarar. Haydi, öyleyse anlamları vardır. (Aydın, 2000, 212)
- geş-en Bkz. ğişen (Edzard, 2003, 158)
- ğış-en (Edzard, 2003, 158) gerçekdışı ifade eki.
- gim Eşitlik veya benzetme halinin (equative) ekidir. Önceleri -gim okunuşu tercih edilirken şimdilerde sıklıkla -gin (-gin₇ = GIM) tercih edilir olmuştur. = çekim eki.
- gin Eşitlik veya benzetme halinin (equative) ekidir ve -gim yerine kullanılmaktadır. = çekim eki
- gu₁₀ 1. TK iyelik eki. = possessive pronoun (Aydın, 2000, 102).
- he Kip ön ekidir. /he-/ ön eki perfective ve imperfective fiil formlarıyla bir arada kullanılabilir. Sumerce'nin farklı dönemlerinde farklı heceleme şekillerine (allomorph) büründüğü gözlenir. Bkz. (Rubio, 2007, 1341) (modality)

<i>he₂</i> - before <i>e/i</i>	<i>ha</i> - before <i>a</i>	<i>hu</i> - before <i>u</i>	Old Babylonian
<i>he₂</i> - before <i>e/i</i>	<i>ha</i> - before <i>a, u</i>		ED IIIb and Ur III
<i>he₂</i> - before <i>e/i, a, u</i>			ED IIIa

- hi-a “Çeşitli, karışık” anlamında bir ek olarak tanımlanmıştır. (Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması , 2020, 45) Fakat, kullanımına bakılırsa bu bir ek olmaktan ziyade başlı başına sıfat sayılmalıdır. -hi-a isimden sonra kullanılır ve kullanılacağı isim yalnızca cins isim olmalıdır. Mesela anşe-hi-a "türlü eşşekler" (ki yaşları ve cinsleri farklı olanlar kastedilmiştir). Metinlerde her zaman -hi-a şeklinde yazılır (Aydın, 2000, 187). Sumerce'de -hi- karış(tır)mak demektir. Er Hanedanlar devrinde bu yazım şekli *hi* iken Akad devri sonrasında *hi*-a şekliyle kayda geçmiştir. Bununla da kalmayıp sonradan *ha* şekline evrilmiştir.⁹¹⁹ Türkçedeki hayli kelimesinin kökeni işte bu -hi-a olmalıdır. Anlam bakımından -hi-a “tür, farklı farklı, çeşit çeşit” demek ise zaten Türkçedeki hayli de “türlü” demektir.

⁹¹⁹ <http://oracc.museum.upenn.edu/epsd2/sux>, 13.06.2022, 16:18.

-i Yön gösterme halinin (locative-terminative) ekidir ve -e yerine fiile yansıdığı görülür. = çekim eki

-im-ga Bkz. [-in-ga] ekinin değişik formu.

-in-ga Çekim sırasında fiilden hemen önce gelen eklerden biri olup, [in-ga] heceleriyle bir bütün oluşturur. [im-ga] muhtemelen bunun bir değişik formudur. Tam olarak bir çekim eki değil, -i çekim ekinin tamamlayıcısı olabileceği savunulmaktadır. Ekin ilk hecesindeki ünlü, kendisinden önce gelen ünlüye göre değişebilmektedir. Bununla birlikte, iki heceli bu ekin i+nga şeklinde mi yoksa sadece +ga şeklinde mi olduğu tartışmalıdır. Tabi, -ga varsayıldığı zaman bunun kip eklerinden -ga ile hiçbir bağı yoktur. Eski Babil döneminden önce ek sadece -ga şeklinde görülür. Buna rağmen -(in)-ga eki, -NU olumsuzluk ekinin başka beş kip ekini daha bağlamaya yarar. Söz konusu diğer kip ekleri şunlardır: GA-, HÉ-, NA₁₁-, ŠA- ve NUŠ (Edzard, 2003, 123; Thomsen, 1984, 170-171). [in-ga] ile diğer beş ek yanyana geldiğinde bu birlikteliklerden şu anlamlar çıkarılmaktadır:

1. Tek başına [inga] kullanıldığında bu “dahi, de” demektir. Ardarda gelen fiil formlarında “hem...hem” demektir.
2. X Y-gin⁷ [inga] “X eşittir Y” demektir.
3. [nu-nga] “bile değil”.
4. [he-nga] “gerçekten, hakkaten”, “nUn yerine”.
5. [na-nga] “aslında ...dahi”.
6. [“i-nga] “de, dahi, gerçekten”.
7. [nu“-inga] “aynı zamanda ...olsun...” (Edzard, 2003, 127)

In-ga şeklinde geçtiği bir yerde ona “gene, yine, hala” anlamı verilmiştir. ÖR. “mìn kam-ma-šè in-ga(-)nam-mu-na-ab-bé =a second time, still, he definitely addresses him” (Edzard, 2003, 126). Yani bunun anlamı şudur: “ikinci kez”, “ikidir” ve “gene” onu işaret ediyor. Bu şekliyle Türkçedeki “gene” edatına çok benzemektedir.

iri- Ne anlamı olduğu tam olarak bilinmiyor. Hakkında bilinen en kesin özelliği -inga’dan önce geldiğidir. (Edzard, 2003, 127) Birkaç yerde geçmektedir ve en eski örneği Eski Babil dönemi öncesine geçmez (Thomsen, 1984, 211). Preformative veya conjugation prefix olarak tanımlanmıştır. [-inga] ekinin önce kullanıldığında onu pekiştirip “ayrıca, dahası” gibi bir anlam

katabileceği değerlendirilmiştir. Fiillerle geçtiği yerde fiil sadece geniş-gelecek zamanlı formdadır. Beraber geçtiği fiiller şu şekildedir: mí-(-zi)-e ve mí-silim-šè. Yine, muhtemelen fiilin -ám ile bittiği yerde de, mesela ám-me, kullanılmaktadır diyebiliriz. (W. H. Ph. Römer, 1975, 3-5)

-kam Bu zamirlerle birlikte en sonda görülen bir hecedir ve -ak-am eklerinden oluşur. ÖR. za-kam (za-ak-am)= sen-in-dir. ġa(-a)-kam= ben-im-dir.

-kam derecelendirme ekidir. ÖR. u₄-1-kam = “birinci gün”. (Aydın, 2000, 199)

ÖR. mu-3-kam = “üçüncü yıl”,

a-rá-3(-kam)= üçüncü kere/kez” (Edzard, 2003, 26-68).

u₄-15-kam = “onbeşinci gün” (Deimel, 1934, 100)

Türkçe yaygın gördüğümüz -InCI ekinin yerine Sumercedekine yakın bir kullanım şekli daha sunar. ÖR. “Üçüncü kez aynı hatayı yapıyorsun” yerine “üçtür aynı yanlış yapıyorsun” denilebilmektedir. Bunun, Sumerce’de “üçüncüdür” şeklinde yazıldığı görülmektedir.

u₄-1-kam > u₄.1.ak.am = gün.bir.in.dir > gün.bir.in.ci. Her iki dil de görüleceği üzere sayıdan sonra tamlama ekini kullanmaktadır.

-ke Özne belirtme halinin (ergative) eki bazen -e yerine -ke₄ şeklinde görülür. Bunun nedeni hecelerin ses uyumunu sağlamak içindir. ÖR.: ^dNin-gír-su-ke₄ → diŋgír nin-gír-su-(k)e.

ki-na-me Belgisiz zamir: (herhangi bir) yer; hiçbir yer. (Foxvog, 2011, 37)

-lá Yerli yabancı mevcut Sumerce gramer kitaplarında böyle bir ek olmamasına rağmen apin-lá ‘çiftçi’ > apin ‘saban’, lá ‘bağlamak’ (Eratalay, Sümerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi , 2014, s. 43) örneğinde görülen -lá her ne kadar bağlamak fiili olsa bile burada ekmiş gibi durur. Dub.Sar örneğinde dub-sar ‘kâtip, yazıcı’ demek iken > dub ‘tablet, belge, liste, mektup’, sar ‘yazmak’ (Eratalay, Sümerce ile Türkçe’nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açından İncelenmesi, 2014, 43) şeklinde açıklanmaktadır ve bu mantıkça uyum gösterir. Fakat apin-lá öyle değildir. Tamlayan konumundaki fiil anlamca uyum göstermez. Sumercede belki de Çuvaşçadaki gibi meslek adı, milletlerden dil adı yapan bir -lá eki bulunmaktadır.

-lu- Hititçedeki -li/ili ekinden geçtiği sanılan hemşehrilik eki Sumerce kaynaktan çıkmış olmalıdır. Örneklerde, bugünkü haliyle ek olduğunu varsaydığımız -lu- yapım eki olarak şöyle geçer:

lu₂ elam-ma = *e-la-mu-um* (OB Lu₂-Azlag₂ B-C Seg.2, 195) ⁹²⁰

lu₂ mar-tu *a-mu-ur-ru-um* (OB Lu₂-Azlag₂ B-C Seg.2, 191) ⁹²¹

lu₂ su-bir₄^{ki} = *šu-ba-ru-um* (OB Lu₂-Azlag₂ B-C Seg.2, 193) ⁹²²

lu₂-na-me Belgisiz zamirdir: “birisi” veya herhangi biri” anlamındadır. Akadcası: *mammān* “birisi, her kimse”. ePSD 2022; (Edzard, 2003, 59)

-ma Bağlaçtır. Anlamı: “ve”dir. (Aydın, 2000, 215)

-maš Bkz. -meš, çoğul ekiyle birlikte görülen enklitik kopuladır.

-me 1. ÇK iyelik eki. = possessive pronoun.

me- 1. ÇK şahıs zamiri.

me- 1. ÇK yönelme halinin eki.

me- Soru zamiridir: “nere” anlamı taşır. ME ile yazılır ve ayrıca ma₆ olarak da okunmuştur. Bkz. “mea” kelimesinin açıklaması, ePSD 2022/07.

me-a Soru zamiridir: “nereye” karşılığıdır (Thomsen, 1984, 77; Eratalay, Sümerce ve Türkçe Bir Altay Dili Tartışması, 2020, 98). “me-a” iki bileşenden oluşmaktadır. Birincisi *me-*’dir. Bu Türkçedeki “ne” neyse odur. İkincisi -*a*’dır. Bu da yönelme ekidir. Sumercedeki me-Türkçede ne-’ye dönüşmüştür. Yani burada bir /m > n/ ses değişimi söz konusudur. Ayrıca Türkçedeki *nere* soru zamiri sanıldığı gibi ne+yer veya ne+ara birleşiminden ibaret değildir. “ne” tek başına “ne+yer” anlamını barındırıyor olmalıdır. Orijini de Sumercedeki bu me-’dir demeliyiz. Çünkü, Türkçede Çukurova ağzında gördüğümüz “hañıra” da aynı şekilde hangi+yere gibi iki kelimedenden müteşekkil değildir. Ashı, hangi+ra olup buradaki -ra bir yönelme ekidir. Demek ki hem *ne* hem *hangi* birer soru zamiri olarak “hangi yer” anlamını barındırmaktadır. Bu zamir köklerinden sonra eklenecek olan her dil unsuru sadece birer ek olacaktır. Bunun örnekleri aynı kökten (me-) türetilen diğer Sumerce zamirlerde görülebilmektedir.

⁹²⁰ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/sux?xis=word.xis.47074>, 23.11.2021, 23:33.

⁹²¹ <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/sux?xis=word.xis.47074>, 23.11.2021, 23:32.

⁹²² <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/sux?xis=word.xis.47074>, 23.11.2021, 23:33.

me-le-a- okunur fakat me-li-e-a yazılmaktadır. Ünlem ekidir: “yazık, tüh, eyvah” anlamına gelir. Üzüntü belirten bir ifadedir (Edzard, 2003, 169). Akadcası *inimma*. Bkz. ePSD 2022.

me-na Soru zamiridir: “ne zaman” anlamı vardır. Akadcası *ma-ti*. Bkz. ePSD 2022.

me-na-am₃ Soru zamiri kabul edilir, fakat zarf olmalıdır. Uzun bir bekleyişi ifade edecek şekilde “ne zamandır” anlamında düşünülmelidir. Akadcası *ma-ti-ma*. Bkz. ePSD 2022; (Thomsen, 1984, 77)

me-na-še Soru zamiridir: Zamanca “ne kadar” demektir. (Thomsen, 1984, 77)
Ayrıca, “neçe” veya “ne zamana dek” anlamında da düşünülebilir.

me-še Soru zamiridir: “nereye” anlamı taşır. Bkz ePSD 2022.

me-ta Soru zamiridir: “neden”, “nereden”, “neyden” veya “ne zamandandır” anlamları taşır. Akadcası *ayyānu; mati*. (ePSD 2022, 02.07.2022, 13:34)
Ayrıca *ayyānu* için bkz. <http://oracc.museum.upenn.edu/dcclt/akk>, 02.07.2022, 13:48.

-meš -me-eš... çoğul ekiyle birlikte görülen enklitik kopuladır. Yani lugal-me-en “kral-ım” yapısındaki -me-en neyse bu da onun çoğuludur. İnsanlar için 3. ÇK ekidir. (Third person plural human) Çoğul ek olmasının yanısıra ‘enclitic copula’dır. Bu yüzden gerçek bir çoğul eki sayılmaz. Eski metinlerde çoğul anlamıyla kullanılmaz. Nispeten daha yeni metinlerde, Akadça metinlerde geçen Sumerce ideogramlarda -ene gibi çoğul anlamda kullanılır. Yine de onun asıl işlevi bu değildir (Thomsen, 1984, 63; Jagersma, 2010, 678). İsimden hemen sonra gelir ve isimle bu ek arasına başka bir ek gelmez. (Aydın, 2000, 184).

-n Görünüş itibariyle bitmemiş (imperfective) fiillerin çekiminde ön ekten sonra bulunan ve nesneyi gösteren nesne eki veya bitmiş (perfective) fiillerin çekiminde insan dışı öznelerle işaret edip aynı biçimde yazılan 3. TK çekim eki.

-na- Yönelme (dative) hal ekinin fiillerde görülen biçimidir. = çekim eki. İsimle çekime girdiğinde -ra halini alır.

na- Olumsuzlayan fiil kip ön ekidir. Muhtemelen la- olarak da yazılır.

-na(m) Bu ön ek *na-* yazılır fakat bazı bağlaç ön ekleriyle beraber *nam-* yazılır: *nam-ta-e₃* = /na-m-ta-e₃/. (Rubio, 2007, 1342)

- nam Akadca *an-nu* karşılığıyla “olmak” ek fiilinin yerini tutan bir ektir. Aynı ekin cümlede yüklem yerini alan başlıca değişkenleri na-nam, meš, men, me ve am₃ ekleridir.⁹²³
- nam- Ad türetme ekidir. Bu ekle isim yapılır. ÖR. lu-gal = kral. > nam-lu-gal = krallık.
- na(n) Olumsuz bir emir, olumsuz bir dilek veya olumsuz bir istek kipi yapar. İki şekli vardır: na ve nan. (Jagersma, 2010, 565)
- na-me Belgisiz zamirdir: (herhangi kimse) biri; (herhangi şey) biri. Akadcası: *mamma*. ePSD 2022. Yahut olumsuz anlamda “hiçbiri” demektir. Bir isme eklendiğinde sıfat görevi yapar. Mesela “níg na-me= hiçbir şey” ve lú na-me= hiçbir kimse” olur. (Thomsen, 1984, 78)
- nanna na-an-na yoksunluk eki without demektir (Edzard, 2003, 159)
- ne Yakını gösteren işaret zamiridir: “bu”; “aha bu” anlamı vardır. Pek sık görülmeyen bu işaret zamiri, kişi çoğul eki olan -(e)ne ile karıştırılabilmektedir. Tek başına bağımsız bir zamir olarak ayrıca ne-en ve ne-e şekilleri mevcuttur.⁹²⁴ Emesal lehçesinde görülen ne-e, “bu şey” anlamındaki níġ-e (=Akk. an-[nu-ú]) ifadesinin değişik biçimi olarak yorumlanmıştır. Bkz. (Foxvog, 2011, 35; Thomsen, 1984, 80). = yapım eki
- ne- 3. ÇK yönelme halinin ekidir.
- ni- Bulunma halinin (locative) ekinin fiildeki yansımasıdır. Bu hal eki isimlerle beraber -a şeklindedir, fiilde ise -ni olur. = çekim ekidir.
- ni- Tamlamalardaki iki isimden tamlanana ait ek. ÖR. lugal-la(k) diġir-(r)a-ni = kralın tanrı+sı. = çekim eki Türkçede de böyledir.
- ni₂- Dönüşlülük zahirinin ekidir. 1. ve 2. çoğul kişi formlarına rastlanmamıştır. (Thomsen, 1984, 78)
- ní-ġu =kendiM.
- ní-zu =kendiN.
- ní-te-a.ni veya ní =kendi.Ø.
- ní-bi =kendi.Ø
- ní-te-a.ne.ne =kendi.LER.İ. < kendi.İ.LER

⁹²³ <http://oracc.org/dcclt/nineveh/o0034109>, 16.04.2023, 03:17.

⁹²⁴ Mersin ağzında endē sözü “ahan da şu, şuradaki, o elinin altındaki” anlamlarıyla kullanılır. -en(dē) işaret zahirinin kökeni Sumercedeki ne-e olmalıdır. Sumercede “bu” işaret zahirinin iki farklı şekli daha vardır: Birincisi ne-a, ikincisi NU. İkincisi tüm şekillerinden eski bir örnek oluşturur. “ne” formuna en eski Eski Akad döneminde “NU” formuna ise ED IIIa döneminde rastlanır.

- ÖR: ní-te-ne-ne ba-ra-an-sa₁₀-áš (ba-ra(abl.)-n-sa₁₀-eš) = kendileri sattı.
- ÖR: ní-ġu-ak =kendi-m-in. (Thomsen, 1984, 79)
- nig- Ön ektir (Eratalay, Sümerce ile Türkçe'nin Biçimbilimsel ve Sözdizimsel Açıdan İncelenmesi , 2014, 58).
- ní-na-me Belgisiz zamirdir: (herhangi) bir şey veya (hiç) bir şey anlamındadır (Foxvog, Haziran 2011, 37)
- níg-na-me Belgisiz zamir: (Herhangi) bir şey. (Edzard, 2003, 59) Akadcası. *mimma šumšu*. ePSD 2022.
- nu- Olumsuzlama ekidir. Kipli (modal) olmayan fiil formlarını olumsuz kılar. Bu doğrultuda, olumsuz ifadelerde veya soru ifadelerinde bulunur. Hem perfective hem imperfective fiil yapılarıyla kullanılabilir. Fiil formları şu eklerden herhangi biriyle olumsuz yapılır: {nu}, {na(n)} veya {bara}. İçlerinden {na(n)} (§25.5) ve {bara} (§25.7) modal fiil formlarını olumsuzlar. Böylece olumsuz istek, olumsuz emir ve yine olumsuz tasdikleme durumlarını ifade etmek için kullanılır (Jagersma, 2010, 551).
- nu-uš Olamazlık dilek ön eki. Frustrative
- ra Yönelme (dative) hal ekinin isimlerle görülen biçimidir. Cümle içindeki bir isimle beraber -ra şeklinde görülen bu ek, fiile -na- şeklinde yansır. = çekim eki.
- ri İşaret zamiri mi yoksa sıfat mı denmelidir bunun net bir tanımı yoktur (Edzard, 2003, s. 51). İşaret zamiri olarak “ne”ye göre zamanda veya mekanda daha uzağı belirtmeye yaradığı düşünülür. Bir görüşe göre “bu” veya “şu” değil de taa “o” anlamı taşır. ÖR: u₄-ri-a "o eski günde, eski zamanlarda" (Foxvog, 2011: 36). Bize göre, ya r > z söz başı ses değişimiyle -ri > -zi > ši > şu gibi bir değişim düşünülmeli ya da -ri doğrudan -bi gibi değerlendirilmelidir. Bkz. S. Woods...Deixis, Person, and Case in Sumerian = çekim eki
- ša- Ön ek olarak ša- eki, en çok Eski Babil döneminin Sümerce metinlerinde görünür. Daha eski dönemden kalma metinlerin birkaç yerinde še₃-, ši- ve çok az da olsa şu- biçimleri görülür. Demek ki geç dönemde ša₃- biçimine bürünmüştür. Tabi ses değişikliklerinin görüldüğü durumlarda sesin ünlü uyumuna göre şekillendiğini göz önünde tutup bu değişikliğin üç şekli olduğunu bilmek gerekir:

/ba-/ ve /-ra-/ gibi -a ile biten bir ön ekten ve -mu ön ekinden önce -
ša; /i-/ ve /bi-/ ön ekinden önce -ši ve /mu-/ ön ekinden önce çok nadir
de olsa -šu biçiminde görülür. Bu ekin (modal prefix) ortaya konan
ifadeye bir olumlama veya doğrulama anlamı kattığı düşünülmektedir.
“Buna uygun olarak, paralel olarak” veya “kendi adına” anlamları da
vardır. (Rubio, 2007, 1344; Michalowski, 2008, 30)

Kaşgarlı'nın Divanında Şu / Şü: “Emir ve nehiyde (red veya yasaklamada)
sona gelerek pekitme bildirir. “çü” sözcüğü yerine kullanılan bir edattır.”
Kaşgarlı'ya göre “şu / şü” edatı “çu” edatının bir yan biçimidir. Barğıl şu
(Hele git, gitsene.) Kel şu (Hele gel, gelsene.) (DLT: C. III. s. 210 (İpek,
2009, 1202)) Clitic, proclitic, enclitic... Çağdaş Türkçenin Mersin ağzında
kaba dilden sayılacak bir şekille -şii ünlemi bulunmaktadır. Ünlem olarak bu,
bir tavrı veya ifadeyi olumsuzlamak için “Allah Allah, bak hele; git hele, hadi
oradan!” anlamlarıyla kullanılır.

- ša- Neden - sonuç öneki. (Contrapuntive)
- ša₃ “İçinde, ortasında; kalbinde” anlamları olan bir kelimedir. Çuvaşça'da aynı
anlamla bir son ek olarak -aş vardır.
- še Sumerce söz dizinlerinden öğrenilen bu son ek pek sık geçmez. Hemen şu,
şuradaki "that nearby" anlamlarına gelir ve konuşma anında en yakında olanı
muhatap alır (Civil ve Biggs, RA 60 (1966) 7). Bkz (Foxvog, 2011, 36). =
yapım eki
- še Varış halinin eki. (Terminative)
- ši Varış halinin fiile yansıyan şeklidir. Fiil ön ekidir (Terminative).
- šub-ba Edattır. Anlamı “-den başka”, “-nın dışında”dır. Eski Akad ve Eski Babil
itibariyle kaydedilmiştir. Son ek işlevi yanında ön ek işleviyle de görülür.
(OBGT I, satır 491-496.; Edzard, 2003, s. 159-160.; CAD-4.E, s. 429).
- ta İsmi ayrılma veya çıkma halinin (ablative-instrumental) ekidir. Fiildeki
yansıması -ta- veya -ra- şeklindedir. = çekim eki
- ta- İsmi ayrılma halinin ekinin fiildeki yansımasıdır. Fiilden önce gelir, fiil
çekiminde ön ektir.
- ta üleştirme sayı sıfatı eki... 2şer, 3er gibi... (Aydın, 2000, 199) Bu belki de
Türkçedeki gibi 3'te bir, 5'te bir gibi değerlendirilmelidir.
- téš-bi-a (Hep) beraber. (Thomsen, 1984, 79)

-tur-mah-ba Eski Sumerce dönemi metinlerinde geçen çoğul eki olarak tanımlanır.

Yine de gerçek bir çoğul eki sayılmaz. Hem “tur” hem “mah” birlikte kullanıldığından ek olarak değerlendirilen bu ifadeyi büyüklü küçüklü, irili ufaklı anlamında değerlendirmek gerekir. Sadece cins isimlerden sonra değil özel isimlerden sonra da kullanılır. Kural olarak gu-àn-šè ve šu-nigín gibi toplam ifade eden kelimelerden sonra gelir. (Aydın, 2000, 188)

tu-kum-bi Bağlaçtır. Anlamı “eğer”dir. (Aydın, 2000, 215)

u- Fiilimsi (ortaç) ekidir. Akacak kan... > akacak; bunu söyleyen...> söyleyen kelimeleri ortaçtır. Bu ek ortaç yapar yani fiilimsi.

ù- Bağlaç ekidir. Anlamı: “ve, fakat, bundan başka”dır. (Aydın, 2000, 215)

ù- Öngörümlülük eki. Prospective ektir.

ur₅- İnsan olmayan özneler için kullanılan bir zamirdir. Bir yanda insanlar için 3. TK eki -(e)ne var iken bir yanda insan olmayan özneleri anlatmak için -bi ve -ur₅ zamirleri vardır. ur₅-gin₇ "like this, thus" or ur₅-šè(-àm) "because of this." ur₅-ra-ke₄-éš “onun için, öyleyse”.... (Edzard, 2003, 57) = işaret zamiri, zamir. Muhtemelen -bi zamirini bu, -ur₅- zamirini şu için kullandılar. Belki de ur₅ önce “ul”, sonra “ol” haline bürünmüştür.

ù-a Ünlem ekidir. “Vay” anlamı taşır. (Aydın, 2000, 212)

u₄-na-me Belgisiz zamirdir: “(herhangi bir) gün” demektir (Edzard, 2003, 59). Yahut “bazen” veya “asla” anlamında değerlendirilmektedir. (Foxvog, 2011, 37)

-zu 2. TK iyelik zamiri. = possessive pronoun.

-zu-ne-ne 2. ÇK iyelik zamiri. = possessive pronoun.

İlgi Zamirleri (Bağlama Zamirleri)⁹²⁵

lú (kişi)

nì (şey, nesne)

ki (yer)

a-ba (kim / her kim...)

a-na (şey / her ne...)

⁹²⁵ Foxvog, *Introduction to Sumerian Grammar*, 2011, 37.

Ek Fiil Çekim Ekleri

-me-en =(Ben)im.

-me-en =(Sen)sin.

-âm/am₆ =(O)dur.

-me-en-de-en =(Biz)iz.

-me-en-ze-en =(Siz)siniz.

-me-eş (-meş/-me) =(Onlar)dırlar.

